

HATAY MUSTAFA KEMAL ÜNİVERSİTESİ
FEN-EDEBİYAT FAKÜLTESİ TARİH BÖLÜMÜ DERGİSİ

Cilt - Volume :7 Sayı - Issue :2

Bellek Uluslararası Tarih ve Kültür Araştırmaları Dergisi
Bellek International Journal of History and Culture Research

ISSN: 2717-6142

2025

Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi
Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü Dergisi

BELLEK Uluslararası Tarih ve Kültür Araştırmaları Dergisi
BELLEK International Journal of History and Culture Studies

ISSN: 2717-6142

2025

Contact / İletişim

Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü

Tayfur Sökmen Kampüsü-Antakya/HATAY

Phone : +90 326 245 58 68/11106

Fax : +90 326 245 58 67

e-mail : bellek@mku.edu.tr

web : <https://dergipark.org.tr/tr/pub/bellek>

Copyright © 2019

Hatay Mustafa Kemal University Faculty of Arts and Sciences History Department

All rights reserved

BELLEK Uluslararası Tarih ve Kültür Araştırmaları Dergisi Editör Kurulu

BELLEK International Journal of History and Culture Studies Editorial Board

---

Sahibi / Owner

Prof. Dr. Olcay ÖZKAYA

(On Behalf of The Department of History, Hatay Mustafa Kemal University)

Baş Editör-Yazı İşleri Müdürü / Editor-in-Chief

Assoc. Prof. Dr. İsa KALAYCI, (Hatay Mustafa Kemal University-Hatay/Turkey)

Editörler / Editors

Prof. Dr. Maria IVANICS, Szeged University-Szeged/Macaristan

Assoc. Prof. Dr. Haydar CORUH, HMKU-Hatay/Turkey

Assoc. Prof. Dr. Mikail KOLUTEK, HMKU-Hatay/Turkey

Assoc. Prof. Dr. Mustafa IŞIK, HMKU-Hatay/Turkey

Assoc. Prof. Dr. Olcay ÖZKAYA, HMKU-Hatay/Turkey

Assoc. Prof. Dr. İsmail BULBUL, HMKU-Hatay/Turkey

Assist. Prof. Dr. Alihan LIMONCUOĞLU, Istanbul University-Istanbul/Turkey

Assist. Prof. Dr. Gokhan KALMIS, HMKU-Hatay/Turkey

Assoc. Prof. Dr. Mustafa Tayfun USTUN, Ataturk University-Erzurum/Turkey

Assist. Prof. Dr. Roza ABDIKULOVA, Kyrgyzstan-Turkey Manas Univ.

Bishkek/Kyrgyzstan

Assoc. Prof. Dr. Sedat BILINIR, HMKU-Hatay/Turkey

Dr. Irwan SAIDIN, Malaysia National University-Selangor/Malaysia

Dr. Sebahattin ABDURRAHMAN, Middlesex University-London/England

Dr. Ahmet CAPARLAR Independent Researcher /Turkey

Yabancı Dil Editörü / Foreign Language Editor

Assoc. Prof. Dr. Mustafa Tayfun USTUN, Ataturk University-Erzurum/Turkey

Teknik Editör / Technical Editor

Dr. Ahmet CAPARLAR, Independent Researcher-Kayseri/Turkey

Danışma Kurulu / Advisory Board

Prof. Dr. Akın BİNGÖL (Kafkas Üniversitesi-Kars/Türkiye)

Prof. Dr. Alpaslan CEYLAN (Manas Üniversitesi-Bişkek/Kırgızistan)

Prof. Dr. Bülent BAKAR (Marmara Üniversitesi-İstanbul/Türkiye)
Prof. Dr. Erdal AÇIKSES (Munzur Üniversitesi-Tunceli/Türkiye)
Prof. Dr. Fahrettin TIZLAK (Akdeniz Üniversitesi-Antalya/Türkiye)
Prof. Dr. Hamit ŞAFAKÇI (Artvin Çoruh-Üniversitesi-Artvin/Türkiye)
Prof. Dr. Hayri ÇAPRAZ (Süleyman Demirel Üniversitesi-Isparta/Türkiye)
Prof. Dr. M. Bilal ÇELİK (Sakarya Üniversitesi-Sakarya/Türkiye)
Prof. Dr. Metin AKİS (Kilis 7 Aralık Üniversitesi-Kilis/Türkiye)
Prof. Dr. Mustafa ALKAN (Gazi Üniversitesi-Ankara/Türkiye)
Prof. Dr. Mustafa ÖZTÜRK (İzmir Demokrasi Üniversitesi, Emekli-İzmir/Türkiye)
Prof. Dr. Nasrullah UZMAN (Hacı Bayram Veli Üniversitesi-Ankara/Türkiye)
Prof. Dr. Nurgül YILDIRIM (Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi-Hatay/Türkiye)
Prof. Dr. Nuri YAVUZ (Artvin Çoruh Üniversitesi-Artvin/Türkiye)
Prof. Dr. Oktay KIZILKAYA (Kafkas Üniversitesi-Kars/Türkiye)
Prof. Dr. Orhan DOĞAN (Sütçü İmam Üniversitesi-Kahramanmaraş/Türkiye)
Prof. Dr. Orhan KILIÇ (Fırat Üniversitesi-Elazığ/Türkiye)
Prof. Dr. Osman AKANDERE (Necmettin Erbakan Üniversitesi-Konya/Türkiye)
Prof. Dr. Osman KÖSE (Milli Savunma Üniversitesi-İstanbul/Türkiye)
Prof. Dr. Rahmi DOĞANAY (Fırat Üniversitesi-Elazığ/Türkiye)
Prof. Dr. Sacit UĞUZ (Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi-Hatay/Türkiye)
Prof. Dr. Salih ÇEÇEN (Ankara Üniversitesi-Ankara/Türkiye)
Prof. Dr. Selim KAYA (Afyon Kocatepe Üniversitesi-Afyonkarahisar/Türkiye)
Prof. Dr. Şeyma AY ARÇIN (Pamukkale Üniversitesi-Denizli/Türkiye)
Prof. Dr. Temuçin Faik ERTAN (Ankara Üniversitesi-Ankara/Türkiye)
Prof. Dr. Volkan PAYASLI (Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi-Hatay/Türkiye)
Prof. Dr. Yücel ÖZTÜRK (Sakarya Üniversitesi-Sakarya/Türkiye)
Prof. Dr. Zekeriya KURŞUN (Marmara Üniversitesi-İstanbul/Türkiye)
Prof. Dr. Zeki ÇEVİK (Balıkesir Üniversitesi, Emekli-Balıkesir/Türkiye)
Doç. Dr. Hakan TÜRKKAN (Karabük Üniversitesi-Karabük/Türkiye)
Doç. Dr. İbrahim EFE (Kilis 7 Aralık Üniversitesi-Kilis/Türkiye)
Doç. Dr. Meral KUZGUN (Kilis 7 Aralık Üniversitesi-Kilis/Türkiye)
Doç. Dr. Özer ÖZBOZDAĞLI (Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi-Hatay/Türkiye)
Dr. Öğr. Üyesi Gülseren MUTLU (Pamukkale Üniversitesi-Denizli/Türkiye)
Dr. Öğr. Üyesi Işıl IŞIK BOSTANCI (Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi-Hatay/Türkiye)
Dr. Öğr. Üyesi Oğuzhan SAMIKIRAN (Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi-Hatay/Türkiye)
Dr. Öğr. Üyesi Süleyman HATİPOĞLU (Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi, Emekli-Hatay/Türkiye)

Sayı Hakemleri / Reviewers of the Issue

Prof. Dr. Cengiz KARTIN (Erciyes Üniversitesi)

Doç. Dr. Tekin İDEM (Batman Üniversitesi)

Doç. Dr. Ümmügülsüm CANDEĞER (Osmaniye Korkut Ata Üniversitesi)

Doç. Dr. Yegane ÇAĞLAYAN (Muş Alparslan Üniversitesi)

Dr. Öğr. Üyesi Aziz KILIÇ (İnönü Üniversitesi)

Dr. Öğr. Üyesi Cumhuri KAYGUSUZ (Ondokuz Mayıs Üniversitesi)

Dr. Öğr. Üyesi Ülkü ÇALIŞKAN (Trakya Üniversitesi)

Dr. Öğr. Üyesi Ümmet SOYDEMİR (Kahramanmaraş İstiklal Üniversitesi)

Dr. Öğr. Gör. Mahmut TURAN (Artvin Çoruh Üniversitesi)

Dr. Öğr. Gör. Özlem DİLBİR (Özyeğin Üniversitesi)

Dr. Ömer NARİN (Necmettin Erbakan Üniversitesi)

Dr. Abdülcelil Işık (Milli Eğitim Bakanlığı)

**Dergimiz; Google Scholar, İdealonline, İSAM (İslam Araştırmaları Merkezi),
Asos İndeks ve Semantic Scholar veri tabanlarında taranmaktadır.**

Tasarım / Design

Aysel TINAZ, aysel.tnaz@gmail.com

**Dergi içerisinde yer alan içeriklerden sadece ilgili yazarlar sorumludur. Editör kurulu sorumlu tutulamaz.
BELLEK Uluslararası Tarih ve Kültür Araştırmaları Dergisi, Hakemli bir dergidir. Yılda 2 sayı olacak
şekilde yayınlanır.**

EDİTÖRDEN

Değerli Bilim İnsanları

BELLEK Uluslararası Tarih ve Kültür Araştırmaları Dergisi'nin altıncı yılının ikinci sayısında (7. Cilt, 2. Sayı) Bilim dünyasına Türkçe 6 araştırma makalesi yayınlamaktan övünç duyuyoruz. Çalışmalarıyla hem dergimize destek olan hem de bilimsel birikime hizmet eden tüm yazarlarımıza teşekkür ederiz. Ayrıca bilimsellik saikiyle kıymetli vakitlerini ayırarak makalelerimizin değerlendirme sürecindeki katkılarından dolayı sayı hakemlerimize de müteşekkirimiz. İyi okumalar...

31/12/2025

Doç. Dr. İsa KALAYCI
(Baş Editör)

İÇİNDEKİLER/INDEX

Araştırma Makaleleri/ Research Articles

Feyzullah Güleç & Galip BİNGÖL

Clermont Konsili ve Bu Konsilin Haçlı Seferleri'nin Başlamasına Etkisi.....99-111

Süleyman Kekil

Osmanlı Adliye Teşkilatında Yenileşme: Meclis-i Vâlâ-yı Ahkâm-ı Adliyye (1838-1868).....112-125

Gülşah ESER

Gaziantep Kız Enstitüsü Mezunlu F. Bilge Kazaz'ın Şehir Kültürü ve Tarihi Açısından Katkıları.....126-142

Mustafa Edip ÇELİK & Sedat AKDENİZ

Bir Seçim Kampanyasının Anatomisi: Adnan Menderes ve 1957 Seçimleri.....143-185

Emirhan ÖZÇELİK

Çiftelerli Osman Paşa'nın Yükselişi: Bir Kapıkulu Süvarisinin Beylerbeyiliğe Giden Yolu (1627-1647).....186-209

İsmail GÖRGEN

Atatürk'ün Şahsi Meselesinde Hatay.....210-233

CLERMONT KONSİLİ VE BU KONSİLİN HAÇLI SEFERLERİ'NİN BAŞLAMASINA ETKİSİ*

THE CONSIL OF CLERMONT AND ITS INFLUENCE ON THE START OF THE CRASSES

Feyzullah GÜLEÇ**
Galip BİNGÖL***

Makale Bilgisi/Article Info: Geliş/Received: 29/11/2025 Düzeltme/Revised: 07/12/2025 Kabul/Accepted: 19/12/2025

Araştırma Makalesi / Research Article

Atıf / Cite as: Güleç, F. ve Bingöl, G. (2025). Clermont Konsili ve Bu Konsilin Haçlı Seferleri'nin Başlamasına Etkisi. *Bellek Uluslararası Tarih ve Kültür Araştırmaları Dergisi*, 7(2), 99-111. <https://doi.org/10.52735/bellek.1832336>

ÖZ

Hristiyanlık inancının Roma İmparatorluğu sınırları içerisinde serbest hale getirilmesi IV. Yüzyılda gerçekleşmiştir. Aynı yüzyılın sonlarında ise Hristiyanlık devletin resmi dini olarak kabul edilmiştir. Bu ivmeyle Hristiyanlık, Roma topraklarını aşip daha geniş coğrafyada yayılma fırsatı elde etmiştir. Lakin bu birliktelik uzun sürmemiş Roma İmparatorluğu topraklarında siyasi ve dini bölünmeler ile sonuçlanmıştır. Bu bölünmeden sonra siyasi birliktelik hiçbir zaman gerçekleştirilememiş olsa da Hristiyanlık dininde ittifakın sağlanması için zaman zaman adımlar atılmıştır. Bunların en önemlisi ise XI. asrın sonlarında vuku bulan Haçlı Seferleri'dir. Hristiyanlık inancındaki farklı bakış açılarının ortadan kaldırılması için Hristiyan din adamları zaman zaman bir araya gelmişlerdir. Konsil olarak adlandırılan bu toplantılar Hristiyanlık dünyası için oldukça önemlidir. Bu konsillerden biri de 1095 yılında Fransa'nın Clermont kasabasında gerçekleşerek Haçlı Seferleri'nin başlamasına doğrudan etki etmiştir. Ortodoks Hristiyan inancını benimseyen Bizans İmparatoru, başkentlerine kadar topraklarını genişleten Türkiye Selçuklu Devleti'nin de korkusuyla kalan son topraklarını kaybetmemek adına Katolik Hristiyan Roma'dan acil yardım talebinde bulunmuştur. Bu esnada ise Avrupa, sayısız küçük toprak parçalarına bölünmüş ve bunların başında bulunan şövalyelerin zulümlerine maruz kalmaktaydı. Öte yandan Avrupa'da uzun süredir devam eden açlık, yoksulluk ve toprak kıtlığının yol açtığı toplumsal kargaşaya, ücretli askerlik anlayışının yayılması ve kolonizatör bir taşma hareketinin başlaması da eklenmişti. Bu süreçte başta topraksız köylü halk olmak üzere Avrupa'da bulunan birçok insan açlık ve yoksulluk içinde yaşam mücadelesi vermekteydi. Avrupa'nın bu çalkantılı döneminde, Selçuklular tarafından adeta yok olma tehlikesiyle karşı karşıya kalan Bizans İmparatorluğu tarafından gelen yardım çağırısı, kaynamakta olan bir kazandan farksız olan Avrupa'nın bulunduğu

* Bu araştırma sürecinde; TR Dizin 2020 kuralları kapsamında “Yükseköğretim Kurumları Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Yönergesinde” yer alan tüm kurallara uyulmuş ve yönergenin ikinci bölümünde yer alan “Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiğine Aykırı Eylemlerden” hiçbirini gerçekleştirilmemiştir. Ayrıca bu araştırma “Etik Kurul İzni” gerektirmeyen bir çalışmadır.

** Uzman, Süleyman Demirel Üniversitesi, e-mail: feyzullahgulec97@gmail.com, ORCID: 0000-0002-7745-7047

*** Dr., University of Toronto, e-mail: bingolga.bingapl@utoronto.ca, ORCID: 0000-0002-3664-345X

ortamdan kurtulması için önemli bir fırsattı. Bunu çok iyi değerlendiren Papa II. Urbanus, hemen bir konsil düzenlemiş ve Haçlı Seferleri'nin başlamasında kritik bir rol oynamıştır. Böylece II. Urbanus, Hristiyan dünyasında Katolik üstünlüğünü gösterme şerefine de nail olacaktı. Hem Avrupa halkının zenginleşmesine hem de Kudüs'ün ele geçirilmesine öncülük ederek, Hristiyan ittifakını gerçekleştirecekti. Bu makalede Papa II. Urbanus'un başkanlığında düzenlenen Clermont Konsili ve bunun Haçlı Seferleri'ne giden süreçteki etkisi ele alınmıştır.

Anahtar Kelimeler: Clermont, Konsil, Avrupa, Papa II. Urbanus, Haçlı Seferleri

EXTENDED SUMMARY

The legalization of Christianity within the Roman Empire in the fourth century marked a decisive turning point in the religious history of Europe. By the end of that same century, Christianity was officially recognized as the state religion. This monumental shift provided the faith with unprecedented momentum, enabling it to transcend the boundaries of Roman territory and spread across wider geographies. Yet, this unity proved fragile. The Roman Empire soon witnessed political and doctrinal divisions that fractured its cohesion. As a result, while Christianity continued to expand, the dream of lasting political unity within the empire was never realized. Nevertheless, efforts to preserve religious unity persisted, and one of the most significant manifestations of these efforts was the series of events known as the Crusades, which began in the late eleventh century. In order to address theological disputes and strengthen the coherence of the faith, Christian clergy periodically gathered in assemblies known as councils. These councils were of immense importance to the Christian world, serving as platforms to resolve doctrinal disagreements and to reinforce ecclesiastical authority. Among them, the Council of Clermont, convened in 1095 in the French town of Clermont, stands out as a decisive moment in medieval history. It directly catalyzed the First Crusade, setting in motion a movement that would reshape the balance of power in both the Christian and Islamic worlds. The Byzantine Emperor, who adhered to the Orthodox Christian tradition, faced grave threats from the Seljuk Turks, who had expanded their territories to the very gates of Constantinople. Fearing the loss of his remaining lands, the emperor urgently appealed to Catholic Rome for assistance. This appeal coincided with a Europe deeply fragmented into countless feudal territories. These lands were often dominated by knights whose violence and oppression destabilized local communities. At the same time, the continent was plagued by widespread hunger, poverty, and land scarcity. The social unrest generated by these conditions was further exacerbated by the rise of mercenary practices and the beginnings of colonizing expansionist movements. For the landless peasants and impoverished masses, life was marked by hardship and struggle, with little hope of relief. Against this backdrop, Byzantium's call for aid represented more than a simple plea for military assistance. It offered Europe a timely outlet for its internal tensions, a chance to redirect violence and instability toward an external cause. The metaphor of a boiling cauldron aptly describes the state of Europe at the time: restless, volatile, and in need of release. The Byzantine appeal provided precisely such an opportunity, and Pope Urban II recognized its potential with remarkable strategic foresight. Urban II convened the Council of Clermont in 1095, transforming a regional crisis into a universal mission. His speech at the council electrified the audience, presenting the Crusade not merely as a military campaign but as a sacred pilgrimage. He promised spiritual rewards, including the remission of sins, to those who took up the cross. This blending of martial endeavor with religious devotion created a new paradigm: warfare sanctified by faith. The pope's rhetoric resonated deeply with a society where salvation was the ultimate concern, and his call to arms was met with enthusiastic approval. Notably, there was no recorded opposition or dissent from the assembled crowd, underscoring the persuasive power of his message. The council also reflected Urban's personal ambitions and the broader aspirations of the papacy. By responding to Byzantium's plea, Urban positioned himself as the supreme leader of Christendom, asserting Catholic authority over both Western and Eastern Christianity. The Crusade thus served a dual purpose: it aimed to defend the Byzantine Empire from annihilation while simultaneously extending papal influence into the Orthodox sphere. Moreover, the promise of reclaiming Jerusalem and the Holy Land added a powerful spiritual dimension, elevating the campaign into a collective mission that transcended local grievances. The socio-economic implications of the Crusade were equally significant. For knights, the Crusade offered a legitimate outlet for their martial energies, redirecting violence away from European communities and toward external enemies. For peasants and the poor, it provided the prospect—however uncertain—of material gain and social advancement. In this way, the council functioned as a mechanism of social engineering, channeling disparate frustrations into a unified cause. The Crusade became a mass movement, uniting nobles, knights, and commoners under the banner of faith. The immediate aftermath of the Council of Clermont demonstrated the transformative power of Urban's initiative. Across Europe, sermons and proclamations spread the crusading ideal, inspiring thousands to take the cross. The movement quickly transcended regional boundaries, forging a Christian alliance under papal leadership. This

unprecedented mobilization illustrates how the council succeeded in converting abstract zeal into concrete action, reshaping the trajectory of medieval history.

In conclusion, the Council of Clermont was far more than a response to Byzantine desperation. It symbolized the intersection of religious fervor, political necessity, and social unrest. Under Pope Urban II's leadership, the council became the decisive link between the Byzantine Empire's plea for survival, Europe's internal crises, and the launch of the First Crusade. It marked the beginning of a new era in which Catholic supremacy was asserted, Eastern Christianity was brought under papal influence, and the conquest of the Holy Land was pursued as both a spiritual and political mission. The council thus stands as a pivotal moment in medieval history, demonstrating the capacity of religious institutions to harness political crises and transform them into opportunities for expansion, consolidation, and the redefinition of Christian identity.

Keywords: Clermont, Council, Europe, Pope Urban II, Crusades

GİRİŞ

Pagan inancına sahip olan Roma İmparatorluğu tek bir Tanrı'ya ve onun oğlu İsa'ya tapınmanın kendi doğasına uymadığı gerekçesiyle Hristiyanlığı baskı altında tutmuş ve bu dini benimseyenlere türlü işkenceler ve zulüm yapmıştır. Roma İmparatorluğu toprakları içerisinde Hristiyanlık, dini özgürlüğünü alıncaya kadar bu vaziyet içinde devam etmişti¹. Bu süreç imparatorluk sınırlarında yaklaşık 300 yıl boyunca sürdü. Nitekim Roma İmparatoru Konstantinos'un (MS 306–337) 313 yılında Milano Fermanı'nda Hristiyanlık inancına geçişleri serbest bırakması ile Hristiyanlık için yeni bir dönem başladı. Bu ferman, MS 325 senesinde Hristiyanlığın ilk ekümenik konsilinin gerçekleşmesine neden olmuştu². İznik'te gerçekleşen bu konsil, Hristiyanlık inanç sistem ve esaslarının kabul edildiği ilk konsil olmanın yanında Hristiyanlık tarihindeki ilk genel konsildir³. İznik Konsili'nde alınan bu kararlar ile Hristiyanlık inancı, Roma topraklarında serbestlik ve güçlenme imkanı bulmuştur⁴. MS 380 yılında da İmparator I. Theodosius (MS 379-392) tarafından Hristiyanlık Roma İmparatorluğu'nda resmi din olarak kabul edilmişti⁵. Bu süreçte I. Konstantinos ve haleflerinin Roma İmparatorluğu'nda gerçekleştirmiş oldukları bu siyasi ve dini reformların tesiriyle Hristiyanlık, Roma İmparatorluğu'nun ayrılmaz bir parçası olmuştu⁶. Bu gelişmeler sonrasında Hristiyanlık demir prangalarından kurtularak başta Roma İmparatorluğu'nun tamamı olmak üzere, tüm Akdeniz coğrafyasında, Afrika'nın içlerinden Arabistan'ın kuzeylerine kadar yayılma imkanı bulmuştu. Bu gelişmelerden sonra Hristiyanlığın yayılmasında Roma İmparatorluğu'nu aratmayacak şekilde Avrupa'da etkili bir güç olan Karolenj İmparatorluğu'nun Hükümdarı Charlemagne'nin (MS 800-814) büyük katkıları bulunmaktadır. Onun VIII. yüzyılda Hristiyanlık inancı için başlatmış olduğu seferler ve kazanmış olduğu galibiyetler, kıta Avrupa'sının büyük bir çoğunluğunun Hristiyanlaştırılmasında etkili olmuştur. Charlemagne'nin yapmış olduğu bu seferler, Hristiyanlık mefkuresini esas alarak yapılmasından mütevellit adı konulmamış ilk Haçlı seferleri olarak değerlendirilebilir. XI. Yüzyıla gelindiğinde ise Avrupa'nın düşünce dünyasında Hristiyanlık inancının ilk vücuda geldiği Hristiyanlığın kutsal şehri Jerusalem (Kudüs)'e sahip olma fikri etkili olmaya başladı. I. Haçlı Seferi'nin başlama arifesinde Papalık tarafından Avrupa'da yapılan propaganda faaliyetlerine göre, Hristiyanların doğuda ve kutsal

¹ Christian W Troll, "Tarihi Bir Olay Olarak Hristiyanlık", (Çev. Talip Özdeş), *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, sy 3 (1999), s.257-272.

² Mustafa Sinanoğlu, "İznik Konsili", *Diyanet İslâm Ansiklopedisi*, c. XXIII, İstanbul 2001, s. 549-552.

³ Francis Dvornik, *Konsiller Tarihi İznik'ten II. Vatikan'a*, çev. Soeur Jean Marie O.P. ve Mehmet Aydın, 2. bs, TTK Yayınları, Ankara 2019, s.7.

⁴ Sinanoğlu, s. 549-552.

⁵ Jacques Le Goff, *Avrupa'nın Doğuşu*, (Çev. Timuçin Binder), Literatür Yayıncılık, İstanbul 2020, s.18.

⁶ Stephen Mitchell, *Geç Roma İmparatorluğu Tarihi M.S. 284-641*, (Çev. Turhan Kaçar), TTK Yayınları, Ankara 2016, s.328.

topraklarda bulunan dindaşlarının canlarının tehlikede olduğu ve bunun için onların korunması ve kurtarılması için Filistin'e bir askeri sefer yapılması gerekiyordu. İşte tam da bu esnada Hristiyanların kutsal topraklara gitme temayülü ve içlerinde oluşan maneviyat hissini ateşleyen çağrı, 27 Kasım 1095'te Papa II. Urbanus (MS.1088 -1099) tarafından Clermont Konsili'nde gerçekleştirildi⁷.

Bu çalışmanın konusu da 1095 yılında yapılan Clermont Konsili'nin Haçlı Seferleri'nin başlamasına nasıl bir etkide bulunduğunu ortaya koymaktır. Bunu daha iyi anlayabilmek için de Hristiyanlık dünyasında konsiller ve burada alınan kararların etkilerini, Papa II. Urbanus ve onun düşünce dünyasını analiz etmek gerekir. Araştırma başta dönemin bizzat görgü tanıkları olan Willermus Tyrensis, Peter Tudebodus gibi yazarların eserlerine ve konuyla alakalı diğer kaynaklara müracaat ederek gerçekleştirilecektir.

1. Hristiyanlık Dünyasında Konsiller ve Önemi

Konsil kelimesi, “meclis, kurul” manasında olup Latince concilium sözcüğünden gelmektedir. Terim olarak ise konsil, Hristiyan din adamlarının Katolik Hristiyanlık dini esaslarını belirlemek ve bu alandaki sorunları çözmek, ortak kararlar almak üzere gerçekleştirmiş oldukları toplantılarıdır. Hristiyanlık dininin inanç ve ibadet gibi konularında ortaya çıkan yeni meseleler, din adamlarının yeni yorumlar getirmesine ve haliyle onların yeni tartışmalar içerisine girmesine zemin hazırlıyordu. Bu durumun neticeye bağlanması, ortak bir görüşün tüm kiliselerde belirlenmesi için konsile ihtiyaç duyuluyordu. İbadet, inanç gibi mevzularda dini kaynakların yorumlanması ve açıklanması ayrıca ortaya çıkan yeni vaziyetler karşısında dini tavrı belirlemek amacıyla konsiller düzenlenmekteydi⁸.

İnancın geliştirilmesi, ahlakın korunması, yanlışların düzeltilmesi ve meselelerin çözümü, fikir birliğinin sağlanması için düzenlenen konsiller Hristiyanlıkta önemli bir yer teşkil etmektedir. Kilisenin etkinliğini artıran konsillerin tarihi kökenleri oldukça eskiye gitmektedir. Hristiyanlık tarihinde II. yüzyılın ortalarında ilk olarak piskoposlar meclisi zuhur etmiş bunu eyalet konsilleri takip etmiştir. Bunun zirvesini de imparatorun daveti ile piskoposlar tarafından oluşturulmuş ekümenik konsiller oluşturmuştur⁹. Genelde konsil toplantılarının Roma eyaletlerinin başkentlerinde ve bunun dışında bazı büyük kentlerde yapıldığı görülmektedir¹⁰. İznik, Kadıköy ve Efes gibi şehirlerde yapılan konsiller buna güzel bir misal teşkil etmektedir¹¹.

Hristiyanlık içerisinde yapılan konsiller genel ve özel konsiller olmak üzere iki şekilde karşımıza çıkmaktadır. Özel konsiller milli ve bölgesel konsil olarak ikiye ayrılmaktadır. Milli konsiller belirli bir ülkenin dini sorununu çözmek için düzenlenmiş iken; bölgesel konsiller bir eyaletteki dini sorunların çözümü için yapılmaktadırlar. Genel konsiller aynı zamanda ekümenik konsiller olarak da adlandırılmaktadır. Bu konsillerde tüm kilise temsilcileri yer almaktadır. Genel konsiller Papanın daveti üzerine toplanılmakta ve bizzat Papa veya temsilcileri tarafından idare edilmektedir¹². Konsilde ele alınacak konuları ve sorunları belirleyen Papanın ayrıca konsili feshetme ve erteleme gibi yetkileri mevcuttu. İznik, Kadıköy ve Efes gibi konsiller ekümenik konsiller olarak geçmektedir. Dünyadaki tüm Hristiyan

⁷ Chris Wickham, *Ortaçağ'da Avrupa Batı Roma İmparatorluğu'nun Dağılmasından Reformlara Kadar*, (Çev. Nilüfer Epçeli), Yeditepe, İstanbul 2019, s.149.

⁸ Ömer Faruk Harman, “Konsil”, *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, c.XXVI, İstanbul 2002, s.175-178.

⁹ Harman, s.175-178.

¹⁰ Dvornik, s.3.

¹¹ Alparslan Yalduz, “Konsillerin Hristiyanlık Tarihindeki Yeri ve İznik Konsili”, *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 12, sy 2 (2003), s. 257-296.

¹² Mehmet Aydın, “Hristiyan Konsillerine Genel Bir Bakış”, *Belleten* 54, sy 209 (1990), s. 365-380.

mümessillerin bir araya geldiği bu konsiller, disiplin ve iman birliğini esas aldıkları gibi adeta kilise birliğinin muhafaza edildiği yerler olarak görülmektedir¹³.

Bu konsillerin ehemmiyetini kavrayabilmek için Roma İmparatorluğu'nun Hristiyanlaşma sürecine bakmak gerekir. Zira İmparator Konstantinus'un 313'de Milano Fermanı'nda Hristiyanlığı tanınması ile başlayan bu süreç, 380'de de İmparator I. Theodosius tarafından resmi din olarak kabul edilmesiyle tamamlanmıştır¹⁴. İmparator Konstantinus, Hristiyanlık dinine müsamahakâr davransa da o dönemde Hristiyanlığın azınlıkta olduğunu gördüğünden bu dini açıktan yaşamayı kabul etmemiş ve ölene kadar vaftiz olmamıştır. İmparator Konstantinus, yaşadığı süre boyunca kendisine pagan inancında en yüksek makam olarak kabul edilen "*Pontifex maximus*" lakabını kullanmaya devam etmiştir¹⁵. Milano Fermanı ile diğer dinlerle eşit hale gelen Hristiyanlık serbestlik kazansa da devletin resmi dini olamamıştır. Bu süreçte Milano Fermanı, 325 senesinde Hristiyanlığın ilk ekümenik (genel) konsili olan İznik Konsili'nin gerçekleşmesine yol açmıştır¹⁶. İznik'de gerçekleşen konsilde Hristiyanlık inancı, Roma topraklarında serbest hale gelmiştir¹⁷. Bu gelişmeler, imparatorluk otoritesi ile kilise kurumunun giderek iç içe geçerek Hristiyanlığın doktriner ve kurumsal çerçevesini belirlemede konsillerin asli bir rol üstlendiğini göstermektedir.

2. Clermont Konsili'ne Giden Süreçte Avrupa'nın Durumu

Clermont Konsili'nin Avrupa toplumlarında bıraktığı kuvvetli tesirin idrak edilebilmesi için öncelikle bu konsil öncesi Avrupa'nın durumuna bakmak önem arz etmektedir. Zira X. yüzyılın sonuna gelindiğinde, Avrupa'da bulunan Karolenj İmparatorluğu parçalanma sürecine girmişti. Charlemagne'nin MS 814'deki vefatından sonra zaman içerisinde Avrupa'daki mutlak otoritesini kaybeden Karolenj İmparatorluğu, topraklarında artık söz sahibi olamamıştır. Her eyaletin ileri geleni oranın kontrolünü ele geçirmişti. Avrupa'da bulunan eyaletler küçük parçalara bölünmeye başlamış ve bu topraklarda bulunan şövalyeler ise bölgede adeta terör estirmeye başlamıştı. Avrupa'da bulunan eyalet hükümetleri ise artan terör olaylarının önüne geçememiş, bunun sonucunda Avrupa'da meydana gelen bu tür terör olayları XI. yüzyılın ilk yarısında etkisini daha da arttırarak adeta kontrolden çıkmış bir hal almıştı¹⁸. Elbette bunun yanında, Avrupa'da yıllardır süre gelen kıtlığın sebep olduğu açlık ve yoksulluğun ciddi şekilde artması, topraksız köylüler başta olmak üzere, Avrupa kıtasında yaşayan pekçok insanın mağduriyet yaşamasına sebebiyet vermişti. Bunun sonucunda Avrupa, adeta kaynamakta olan bir kazandan farksız hale gelmişti. Bu süreçte yaşanan iktisadi, ve içtimai sorunlardan bunalmış olan Avrupa dünyası, bu durumdan kurtulabilmek için adeta bir arayış içerisine girmişti¹⁹.

XI. yüzyılda Sicilya, İber Yarımadası ve Akdeniz'deki bölgelerde, adaların ve limanların hakimiyet mücadelesi için yapılan ittifaklar ve çarpışmalar devam etmekte iken, diğer taraftan, Avrupa'da artan nüfus, ticari inkişaf emelleri ve yayılmacılık arzusu zuhur etmişti. Bu dönemde bazı merkezler inkişaf etmiş, tarıma dayalı araziler artmış ve yeni yerleşim yerleri ortaya çıkmıştı. Hristiyan hacıların kutsal toprakları ziyaret etmesinin yanında kara ulaşımının yaygın hale gelmesi ile yeni pazarların inkişafına olanak vermektedir²⁰. Aslında

¹³ Yalduz, s. 257-296.

¹⁴ Jacques Le Goff, *Avrupa'nın Doğuşu*, (Çev. Timuçin Binder), Literatür Yayıncılık, İstanbul 2020, s.18.

¹⁵ R.H.C Davis, *Orta Çağ Avrupa Tarihi*, (Çev. Rümeysa Şişman) Dergâh Yayınları, İstanbul 2020, s.32.

¹⁶ Turhan Kaçar, "İznik Konsili'nde İmparator ve Piskoposlar", *İznik Konsili'nin Siyasi ve Entelektüel Tarihi*, (Ed. Turhan Kaçar), Türk Tarih Kurumu, Ankara 2023, s. 85-119.

¹⁷ Pınar Ülgen, *Ortaçağ Avrupa Tarihi*, Yeditepe, İstanbul 2020, s.24.

¹⁸ Işın Demirkent, "Haçlılar" *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, c. XIV, İstanbul 1996, s.525-546.

¹⁹ Demirkent, *Haçlı Seferleri*, s. 1.

²⁰ Franco Cardini, "Haçlı Seferleri Ve Kudüs Krallığı", *Ortaçağ Katedraller Şövalyeler Şehirler*, ed. Umberto Eco, (Çev. Leyla Tonguç Basmacı), 4. bs, c. 2, Alfa, İstanbul 2020, s. 49-54.

Papa'nın etrafında bulunan Batılı tüccarlar Clermont Konsili'nden sonra ilan edilen Haçlı seferinden evvel doğuya bizzat giderek buranın zenginlikleri hakkında ciddi bilgiler toplamışlardı. Cenova ve Pizalı tüccarların tezgahlarını açmış oldukları ve yapılacak olan Haçlı seferinden ciddi manada kâr elde etmek için kendilerine lazım olan gerekli malzemeleri çoktan tedarik ettikleri görülmekte idi²¹. Venedik, Cenova ve Pizalı tüccarların yapılacak Haçlı Seferi vasıtasıyla ele geçirilen bölgelerde ticari imtiyazlar kapma gayreti içinde oldukları anlaşılmakta idi. Bakıldığında Avrupa'nın gözünü doğuya çevirmesinin nedenlerinden birinin de yeni pazarlar arama arayışında olduğunu göstermektedir²². Bu durum, Haçlı Seferleri'nin yalnızca dinî bir motivasyonla değil aynı zamanda ekonomik çıkarlarla da şekillendiğini ortaya koyması bakımından ehemmiyete haizdir.

3. Clermont Konsili (1095)

Kudüs şehrinin Haçlılar tarafından ele geçirilmesinde I. Haçlı Seferi'nin etkili olduğu görülmektedir. Zira I. Haçlı Seferi'nin başlama arifesinde Papalık tarafından yapılan propaganda faaliyetlerine göre, Hristiyanların doğuda ve kutsal topraklarda bulunan dindaşlarının canlarının tehlikede olduğu ve bunun için onların korunması ve kurtarılması için Filistin'e bir askeri sefer yapılması zaruruydu. İşte tam da bu esnada Hristiyanların kutsal topraklara gitme temayülü ve içlerinde oluşan maneviyat hissini ateşleyen nokta 27 Kasım 1095'te Papa II. Urbanus tarafından yapılmıştı. Papa II. Urbanus'un riyasetinde 1095 yılında toplanan Clermont Konsili ile bir Haçlı seferi çağrısı yapılmıştır. Ancak bu çağrının Haçlı seferine dönüşmesinde dini söylemlerden daha ziyade Avrupa'da vuku bulan yoksulluk, açlık ve topraksızlık etkili olmuştur²³. Bu konsilin gerçekleşmesinde Bizans İmparatoru I. Aleksios Komnenos'un (1081-1118) Anadolu'daki Türk ilerleyişini durduramaması ve Papa II. Urbanus'tan yardım istemesi büyük rol oynamıştır. Bunun üzerine II. Urbanus, Bizans İmparatoru'nun yardım isteğini Avrupa'nın yararına ve çıkarına olacak şekilde kabul etmiş ve o sıralarda Avrupa'da bulunup hiçbir otoriteyi kabul etmeyen, uyguladıkları şiddet politikası ile adeta Avrupa'da terör estiren şövalye gruplarına, Avrupa'daki topraksız köylülere ve açlığın pençesine düşmüş fakir Hristiyan Avrupalı milletlere zengin olacakları vaadiyle doğuya doğru hareket etmeleri çağrısında bulunmuştur²⁴. 27 Kasım 1095'te Papa II. Urbanus tarafından Fransa'nın Clermont kasabasında toplanılan bu konsilin halkın aşırı ilgisinden dolayı açık bir alanda yapılmasına karar verilmişti. Papa II. Urbanus bu konsilde halka ettiği hitapta, Hristiyan dünyasının düşmüş olduğu vaziyetin vahim bir hal aldığını ve Tanrı barışının bir an evvel tesis edilmesi gerektiği konusunda etkili bir konuşma yapmıştı. Clermont Konsili'nin halk nazarında büyük bir coşku ve heyecanla karşılanması, hatta bu coşku ve heyecanın Papa'nın ve Kilise'nin kontrolünden çıkarak büyük bir kargaşaya sebebiyet verebilecek olması belki de Papa II. Urbanus'u bile ürkütmekteydi²⁵. Papa II. Urbanus'un yapmış olduğu çağrıda iki ana hedef belirtilmekte olup ilki doğuda bulunan Hristiyanlara yardım, ikincisi ise kutsal toprakların kurtarılması olacaktı²⁶. Dolayısıyla Clermont Konsili, hem dini bir seferberlik çağrısı hem de toplumsal enerjinin kontrol edilemez boyutlara ulaşabileceğini gösteren bir dönüm noktası olarak değerlendirilmelidir.

27 Kasım 1095'te Papa II. Urbanus riyasetinde toplanılan Clermont Konsili, ilk Haçlı seferi çağrısının yapılması bakımından diğer konsillere nazaran ayrı bir yer tutmaktadır. Ama

²¹ Jean Richard, *Haçlı Seferleri Tarihi*, (Çev. Çiğdem Özdemir), Selenge, İstanbul 2022, s.57.

²² Philip K. Hitti, *Siyasi ve Kültürel İslam Tarihi*, (Çev. Salih Tuğ), Bilge Kültür Sanat, İstanbul 2021, s.872.

²³ Işın Demirkent, *Haçlı Seferleri*, Dünya Yayıncılık, İstanbul 2013, s.3.

²⁴ Işın Demirkent, *Türkiye Selçuklu Hükümdarı Sultan I. Kılıç Arslan*, TTK Yayınları, Ankara 2020, s.25.

²⁵ Claude Cahen, *Haçlılar Zamanında Doğu Ve Batı*, (Çev. Mustafa Daş), Yetitepe Yayınevi, İstanbul 2010, s.95.

²⁶ Işın Demirkent, *Haçlı Seferleri Tarihi Makaleler- Bildiriler- İncelemeler*, (Ed. Ebru Altan), Dünya Yayıncılık, İstanbul 2007, s.9.

bu konsilin başlamasındaki etkilere bakıldığında Avrupa'nın o dönemde kaynamakta olan bir kazandan farksız olduğu, Hristiyan dininin ayaklar altına alındığı, o dönemki Avrupa hükümdarlarının iktidar hırsı ile birbirleri ile savaşmaları yüzünden Avrupa'da bir kaos dönemine girildiği görülmektedir²⁷. Bu konsil aslında Avrupa için bir barış girişimi mahiyetindeydi. Clermont Konsili XI. yüzyıl boyunca feodal olan toplumlara sulh getirme düşüncesinde olan kişilerin ilgisini çekmiştir. Clermont Konsili'nin bitiminde Papa kilisenin haricinde bekleyen soylular ve vassal kişilere bir konuşma yapmıştı. II. Urbanus, Avrupa topraklarında şövalyelerin göstermiş oldukları terör faaliyetlerine karşı sert bir kınama mesajı iletmişti. Papa II. Urbanus, bu şiddetin kendi dindaşlarına değil Hristiyanlık inancının düşmanlarına karşı kullanılması gerektiğini savunmaktaydı²⁸. Papa II. Urbanus, bu sorunların yegâne çözümünün doğudaki Hristiyanlara yardım bahanesiyle düzenlenecek bir Haçlı Seferi olduğunu ifade etmiştir²⁹. Bu süreçte Clermont Konsili'nde alınan Haçlı Seferi kararı, dini yönden alınmış bir karar gibi görünse de bunun arkasında siyasi menfaatlerin de olduğu görülmektedir. Konsilde alınan Haçlı Seferi kararı ile II. Urbanus, bir taş ile iki kuş vurmuş oluyordu. Hem Bizans İmparatoru I. Aleksios Komnenos'un talep ettiği askeri yardımı gönderecek hem de Katolik Avrupa'nın gücünü Ortodoks Bizans İmparatorluğu'na hissettirerek Bizans üzerinde tahakküm kurmaya muvaffak olacaktı³⁰. Clermont Konsili'ne Avrupa'da verilen cevap çok büyüktü. Zira Papa II. Urbanus'un çağrısı ile yaklaşık 100.000 kişilik bir kitlenin doğruya doğru hareket ettiği ve on sekiz ay boyunca Papa'nın çağrısına cevap vermek için yollara koyuldukları görülmektedir. Papa II. Urbanus, bu sefere katılacak olanların malları ve mülklerinin muhafaza edileceğini, ayrıca Kilise'nin sefere katılacak olanların davalarını erteleyeceğini ve vazifelerini tamamlamış olanların günahlarının Kilise aracılığıyla Tanrı tarafından affedileceğini ifade etmiştir³¹. Clermont Konsili'nden sonra kutsal topraklarda yapılacak savaş, hayati ve hassas bir ehemmiyete sahipti. Bu konsilden sonra Papa II. Urbanus'un manifestosu Latince yerel dillerde yazılmış şiirlerde ve dönemin görgü tanığı olan kroniklerde boy göstermiştir³². Bu gelişmeler, Clermont Konsili'nin yalnızca bir dinî çağrı değil aynı zamanda Avrupa toplumlarında kitlesel seferberliği tetikleyen ve kültürel hafızada derin izler bırakan bir dönüm noktası olduğunu göstermektedir.

4. Clermont Konsili Kararlarına Etki Eden Hadiseler

Bizans İmparatoru I. Aleksios Komnenos, Papa II. Urbanus'tan askeri yardım talebinde bulunmuştu. Bizans İmparatorunun göndermiş olduğu mektuba Papa II. Urbanus'un bir an evvel cevap vermesi gerekiyordu. Papa II. Urbanus 27 Kasım 1095'te ruhban sınıfı ile beraber bu sınıfın haricinde olan tüm kitleleri Fransa'nın Clermont bölgesinde toplamıştı³³. Clermont Konsili'nde kararların alınmasına etkili olan şartların dahili kısmına baktığımızda Avrupa'nın sosyal, siyasal ve ekonomik olarak adeta bir kargaşa içerisinde olduğu görülmekte, harici kısmında ise 26 Ağustos 1071 senesinde Büyük Selçuklu Sultanı Alparslan'ın Malazgirt'te Bizans ile gerçekleştirdiği savaşta galip gelerek emrindeki komutanlara Anadolu'yu ele geçirme emri verdiği, bunun neticesinde ise Türklerin İstanbul sahillerine kadar dayandığı

²⁷ Foucher de Chartres ve İlcan Bihter Barlas, *Kudüs Seferi Kutsal Toprakları Kurtarmak*, IQ, İstanbul 2009, s.45.

²⁸ Jean Richard, *Haçlı Seferleri Tarihi*, (Çev. Çiğdem Özdemir), Selenge, İstanbul 2022, s.52.

²⁹ Demirkent, s. 525-546.

³⁰ Yasemin Akyol, "Halk Haçlı Seferleri The Public Crusades", *Bayburt Üniversitesi İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi Dergisi*, sy 1 (2018), 12.

³¹ George Tate, *Haçlı Seferleri Zamanında Doğu*, (Çev. Orçun Türkay), Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2015, s.32.

³² Christopher Tyerman, *Bir Haçlı Seferi Nasıl Planlanır? Yüksek Orta Çağ'da Akıl ve Dini Savaş*, (Çev. Murat Çaylı), Selenge, İstanbul 2021, s.62.

³³ Rodney Stark, *Tek Gerçek Tanrı Tektanrıcılığın Tarihsel Sonuçları*, (Çev. Çiğdem Özür), Literatür Yayıncılık, İstanbul 2005 s.156.

görülmektedir. Diğer bir harici sebep ise Arapların İspanya’da hakimiyet kurmaları sonucu Avrupa’nın batıdan sıkıştırılmasıydı. Dolayısıyla Avrupa, İslam dünyası tarafından hem şarktan hem de garptan adeta bir kısıp alınmıştı. II. Urbanus, Clermont Konsili’nde Bizans’ın Anadolu’da Türk ilerleyişini durduramadığını ve doğuda bulunan Hristiyan din kardeşlerine yardım etmenin gerekliliği konusunda ısrarlı taleplerde bulunmuş ve bu talepler Avrupa kıtasında büyük yankı uyandırmıştır³⁴. Papa II. Urbanus’un elbette bu çağrısı yapmasındaki etkenlerden biri de şüphesiz Avrupa’da bulunan kavgacı ve hiçbir otoriteye biat etmeyen şövalye guruplarını ve sefalet içinde olan topraksız köylüleri, doğruya yapılacak bir harekete katıp Avrupa’dan uzaklaştırmaktı³⁵. Papa II. Urbanus’un konsilde yapmış olduğu etkili konuşmalar sayesinde Avrupa’da Müslümanlar aleyhine ciddi bir kamuoyu oluşturulmuş, bu süreç içerisinde Hristiyan Avrupa’da İslamiyet aleyhine adeta bir savaş propagandası başlatmıştı³⁶. Robert the Monk’un “*Historia Hierosolymitana*” adlı eserinde Papa II. Urbanus, Haçlı seferi çağrısını şu sözlerle dile getirmiştir ki konunun ehemmiyetine binaen aynen aktarmak yerinde olacaktır:

“Fransızlar ve dağların ötesinden gelen yiğitler! Tanrı tarafından seçilmiş ve sevilen, sayısız başarınızdan da anlaşıldığı üzere sizler; coğrafya, Katolik inancı ve Kutsal Kilise’nin onuru için mücadeleden geri durmayacak olan sizlere sesleniyoruz. Acı haberler işittik. Bu üzücü haberleri sizlere duyurmak istiyorum. Kudüs ve Konstantinopolis’ten rahatsız edici haberler aldık ve bu haberler sürekli zihnimizin ön saflarında yer almaktadır. Tanrı tarafından reddedilmiş olan Pers ırkı (Selçuklu) ve kalbini doğru yola sokmamış, ruhu Tanrı’ya bağlı olmayan bu inançsızlar Hristiyan topraklarını istila ettiler. Bununla da yetinmeyip yağma ve katliamlar yaptılar, Hristiyanların evlerini kundaklayarak onları yok ettiler. Bazı Hristiyanları kaçırmak için kendi topraklarına götürdüler, bazılarını ise sefil bir şekilde ölüme mahkûm ettiler. Tanrı’nın kiliselerini yıktılar, sunakları kirlettiler ve yok ettiler. Hristiyanları zorla sünnet ediyor, ortaya çıkan kanı sunaklara ve vaftiz kaplarına döküyorlar. Acı verici ölümler vermek için göbeklerini deşiyor, bağırsaklarını çıkarıp direklerle bağlıyor ve tüm bağırsakları dışarı çıkana kadar kırbaçlıyorlar. Hristiyanları kazıklara bağlayarak üzerlerine ok atıyorlar; bazılarının boyunlarını uzatıp kılıçla saldırarak tek vuruşta kafalarını kesip kesemeyeceklerini deniyorlar. Kadınlara yapılan korkunç muameleleri ise anlatmak yerine sessizce geçmek daha iyidir. Artık Yunan İmparatorluğu (Bizans) parçalanmış, yollar kapanmış, iki aylık bir yolculukla geçilemeyen bölgeler onların hâkimiyetine girmiştir. Öyleyse intikam almak ve fetihlerini geri almak kime düşer? Tanrı sizlere diğer milletlerden üstün bir şekilde silah gücü, ruh yüceliği, bedensel sağlamlık ve düşmanlarınızı rezil edecek kudret vermiştir. Atalarınızın yaptıkları sizleri harekete geçirsün. Pagan krallıklarını yıkıp Hristiyanlığın sınırlarını genişleten Şarلمان, oğlu Louis ve diğer krallarınızın cesaretini örnek alın. En başta Rabbimiz İsa’nın kutsal kabri sizleri harekete geçirmelidir. O kabir, kötü ellerde kirletilmekte ve saygısızlığa uğramaktadır. Kudüs, dünyanın merkezi ve Tanrı’nın bereketli kıldığı toprak, sizden yardım beklemektedir. O şehir özgürlüğü için sizlere yalvarıyor. Ey yiğit askerler ve muzaffer ataların torunları! Atalarınızın cesaretinden geri kalmayın, aksine onlardan ilham alın. Çocuklarınıza, anne ve babanıza ve eşinize olan sevginiz sizi geri tutmasın. İncil’de yazıldığı gibi: ‘Babasını ve annesini benden çok seven bana layık değildir. Benim adım uğruna evini, ailesini ve toprağını terk eden herkes yüz katını alacak ve ebedi hayatı miras edinecektir.’ Hiçbir mal varlığı veya aile kaygısı sizi geri tutmasın. Çünkü yaşadığımız bu topraklar dört bir yanı denizlerle ve dağlarla çevrili olmasına rağmen, bollukla dolup taşmıyor; hatta onu yetiştirenler bile zar zor yetecek kadar yiyecek sağlıyor. Bu yüzden birbirinizle kavga ediyor, sürekli savaş halindesiniz, birbirinizi yaralıyor ve öldürüyorsunuz. Öyleyse aranızdaki tüm kan

³⁴ Demirkent, *Haçlı Seferleri*, s.1.

³⁵ Muharrem Kesik, *Selçukluların Haçlılarla İmtihani*, Timaş, İstanbul 2018, s.19.

³⁶ J. Fr Michaud, *Haçlı Seferlerinin İlginç Olayları*, Lotus Yayınevi, Ankara 2011, s.91.

davaları sona ersin. Kavgalar sussun, savaşlar dursun, anlaşmazlıkların yarattığı çatışmalar dinsin. Kutsal Kabir'e giden yola çıkın. O toprakları kötü ırktan (Selçuklu Türkleri ve Araplar) kurtarın ve kendinize alın. Tanrı'nın İsrailoğullarına verdiği, Kutsal Yazılar'da 'bal ve süt akan topraklar' olarak anılan o toprakları geri alın. Sevin ey Kudüs! Sen dünyanın merkezisin, diğer bölgelerden daha bereketli bir topraksın, adeta dünyevi bir cennetsin. Kurtarıcımız İsa gelişiyse seni yüceltti. Oysa bu kraliyet şehri şimdi Tanrı'nın düşmanları tarafından esir alınmış ve köleleştirilmiştir. Kudüs özgür olmak için sizlere yalvarıyor, özlemle yolunuzu gözlüyor ve sizlere dualar ediyor. Tanrı size savaşta diğer milletlerden daha üstün bir şan bahsetti. Öyleyse günahlarınızın bağışlanması için sefere çıkın ve göklerdeki krallığın yıkılmaz ihtişamına güvenin”³⁷.

Papa II. Urbanus'un yapmış olduğu bu konuşmaya bakıldığında onun Avrupa'da bulunan kitleleri harekete geçirebilmek için Avrupa'nın tarihi Hristiyan kahramanlarını ve kutsallarına değinmiş olması ehemmiyete haiz olup II. Urbanus'un dini bilgisinin yanında ciddi bir tarih bilgisine sahip olduğunu gözler önüne sermektedir.

5. Konsilin Etkili İsmi Papa II. Urbanus

Papa II. Urbanus 1030'da Fransa'nın Champagne bölgesinin kuzeydoğusunda yaşayan Châtillon-sur Marne isimli asil bir aileye mensuptu. Ciddi bir teoloji eğitimine sahip olan II. Urbanus, Alman tarihçisi, günü gününe olayları kaydeden Bernold Von St. Blasien'in de ifade ettiği üzere “*dindar ve ilmi açıdan güzide*” bir insandı. II. Urbanus 1078 yılından başlayarak yaklaşık on yıl boyunca Ostia'da kardinal başpiskoposu olarak görev yapmıştır. Görev yaptığı süre zarfında bazı sıkıntılarla karşılaşmış, hatta bu sıkıntılar sonuncunda kısa süre için imparatorluk emriyle hapis tehlikesi riski ile bile karşılaşmıştı. Kutsal Makam ve Kutsal Roma İmparatorluğu arasında geçen siyasi çatışmalara yakından şahit olan II. Urbanus, bu süre zarfında siyasi açıdan birçok şey öğrenmişti. O dönem, Avrupa'nın hâkimi konumunda olan Kutsal Roma imparatorlarına geleneksel olarak papalar tarafından taç giydirilmekteydi. Ama XI. yüzyılın ikinci yarısında papalar ve imparatorlar arasındaki samimi diyalogların yerini ihtilafların alması, Hristiyanlık mefkûresi için büyük bir sorun teşkil etmekteydi. 12 Mart 1088 yılında İtalya'nın bir sahil kenti olan Terracina'da kardinaler meclisi yolu ile iş başına getirilen Papa II. Urbanus, vazifesine başladığında bu vaziyetin büyük bir sorun teşkil ettiğini düşünerek Hristiyan topluluklarının tekrar yekvücut hale gelebileceği ihtimalini düşünerek daima hazır ve tetikte bulunmaktaydı. II. Urbanus'un beklediği fırsat, 27 Kasım 1095'te Clermont Konsili'nde ilan edeceği Haçlı Seferleri çağrısı ile doğmuş olacaktı³⁸. Dönemin bir görgü şahidi maiyetinde olan Willermus Tyrensis'in aktarımına göre Papa II. Urbanus, 1095'te Alpler üzerinden Fransa'ya gelmiş ve Avrupa'da bulunan inançsızlığa mani olmak için tüm İtalya'yı bir araya toplamak için harekete geçmişti. Piacenza'da bir konsilin toplandığı esnada o sırada Avrupa'da 43 senedir Alman Kralı ve 12 yıllık Roma İmparatoru olarak iktidarda bulunan IV. Heinrich ve Fransa Kralı I. Heinrich'in oğlu I. Philip bulunuyordu³⁹. Karolenj İmparatorluğu'nun mirası için yapılan kavgalar ve mücadeleler, Avrupa'da devam eden uzun bir politik kavga ve huzursuzluğu beraberinde getirmişti. Mücadele eden taraflar arasındaki çekişmelere feodal beylerin de müdahil olmasıyla, Avrupa'da halkın manevi ve moral gücü üzerinde ciddi menfi etkilere sebep olmuştu. Bunun yanında iktisadi ve içtimai olarak da kuvvetli bir gerilim

³⁷ Robert the Monks, *Robert the Monk's History of the First Crusade Historia Iherosolimitana*, (ed. Carol Sweetman), Routledge Taylor & Francis Group, Aldershot 2005, s.79-81.

³⁸ Dan Jones, *Haçlılar Kutsal Topraklar Uğruna Yapılmış Savaşların Kanla Yazılmış Öyküsü*, (Çev. Melisa Miller), Kuzey Yayınları, İstanbul 2020 s.78.

³⁹ Willermus Tyrensis, *Willermus Tyrensis'in Haçlı Kroniği Başlangıçtan Kudüs'ün Zaptına Kadar*, (Çev. Engin Ayan), Ötüken Nesriyat, İstanbul 2016, s.49.

Avrupa'yı içine almış vaziyetteydi⁴⁰. Burada temel sorun Hristiyanlık inancının ayaklar altına alındığı, İncil'in hor görülerek iman düşüncesinin yok olacağı, erdem ve sevginin yok olma tehlikesine karşı bir konsilin toplanması için karar alınmıştı. İlk olarak Vezelay daha sonra Puy ve en son olarak ise Fransa'nın orta güneyindeki Auvergne bölgesinin Clermont şehri görüşme yeri olarak belirlenmişti. Kasım ayında memleketin her eyaletinden gelen rahipler ve piskoposların yan ısıra, diğer ülkelerden gelen prenslerde Alpler'i aşarak görüşme için Clermont'da bir araya gelmişlerdi⁴¹. Clermont Konsili ile Papa II. Urbanus, dini ve siyasi gücünü genişletmekle beraber, doğuda varlığını sürdüren Ortodoks Bizans İmparatorluğu ve Doğu Kilisesi'ndeki nüfuzunu arttırarak Hristiyanlık dinindeki tüm mezhepleri tek çatı altında Roma'da birleştirmek gibi ihtiraslı bir mefkureye sahip olduğu görülmektedir⁴². Dönemin Haçlı yazarlarından olan Peter Tudebodus, bu durumu II. Urbanus'un ifadelerine başvurarak izah etmeye çalışmıştır. Onun ifadesi şu şekildedir:

*“İsa uğruna muazzam acılar çekmeniz gerekiyor; muhakkak bu talihsizlikler, açlık, susuzluk ve başka çileler demek. İsa havarilerine şöyle hatırlatmıştı: Benim için muazzam çile çekmeli ve insanların huzurunda beni tasdik etmeden hicap duymamalısınız, zira sizlere bilgelik vereceğim ve nihayetinde büyük mükafatlara erişeceksiniz”*⁴³.

Tudebodus'un naklettiğine göre II. Urbanus'un konuşmasına bakıldığında Papa, Avrupa'da yaşanan felaketlerin hepsinin İsa'yı anlamak için gönderilmiş olaylar olduğunu ifade etmekte, halkın gözlerini ve ruhlarını dini kelimelerle yıkayarak adeta onları bu manada vaftiz etmektedir.

6. Papa II. Urbanus'un Amacı ve Konsilde Oynadığı Rol

II. Urbanus'un amacına bakıldığında onun planının başında İberya'yı yeniden ele geçirmek olduğu anlaşılmaktadır. II. Urbanus'un harekete geçmesini sağlayan ana faktör ise Bizans'tan gelen acil yardım çağrısıdır⁴⁴. Yukarıdaki bölümde ifade edildiği üzere Clermont Konsili'nde Papa II. Urbanus iki ana gaye uğruna silahlanarak harekete geçilmesi gerektiğini dile getirmişti. Bunlardan ilki Hristiyanlığın doğu hududunu oluşturan Bizans İmparatorluğu'na yardım; ikincisi ise o dönemde Müslümanların hâkim olduğu Hristiyanlarca kutsal kabul edilen Kudüs şehrini ele geçirmekti⁴⁵. Ayrıca Papa II. Urbanus, Avrupa'da yaşanan siyasi, sosyal ve iktisadi manada adeta bir inkıza sürüklenen batının yakalanmış olduğu bu hastalığı dışarı atmasının en uygun yolunun doğuya yapılacak bir Haçlı Seferi ile olabileceği fikrine sahip olmasıydı. Zira II. Urbanus, Avrupa'daki insanların yiyecek bulamayacak duruma geldiklerini, İncil'de sokaklarından bal ve süt akan Kudüs şehrini ve doğunun zenginliklerinin Hristiyanları beklediğini bu konsilde defaatle dile getirerek adeta dini, Hristiyan Avrupalı toplulukları harekete geçirmek için itici bir güç olarak kullanmıştır⁴⁶. Papa II. Urbanus'un Clermont Konsili'nde yapmış olduğu bu coşkulu söylemleri tesirli olmuş, yapılan bu hareket Avrupa'daki

⁴⁰ Aydın Usta, *Çıkarların Gölgesinde Haçlı Serferleri Müslüman Haçlı Siyasî İttifakları*, Yeditepe Yayınevi, İstanbul 2008 s.50.

⁴¹ Willermus Tyrensis, *Willermus Tyrensis'in Haçlı Kroniği Başlangıçtan Kudüs'ün Zaptına Kadar*, (Çev. Engin Ayan), Ötüken Nesriyat, İstanbul 2016, s.49.

⁴² Halil İbrahim Er, *Cennet Doğuda Bir Yerdedir Haçlı Seferlerinin Değişen Yüzü*, Elips Kitap, Ankara 2006, s.45.

⁴³ Peter Tudebodus, *Bir Tanğın Kaleminden Birinci Haçlı Seferi Ve Kudüs'e Yolculuk*, (Çev. Süleyman Genç), Kronik Yayınları, İstanbul 2020 s.58.

⁴⁴ Nigel Cliff, *Son Haçlılar Vasco da Gama'nın Hristiyan ve İslam Dünyası Arasındaki Mücaledede Dönüm Noktası Kabul Edilen Yolculukları*, (Çev. Deniz Güzelgölgen), Remzi Kitapevi, İstanbul 2013, s.28.

⁴⁵ Thomas Asbridge, *Haçlı Seferleri*, (Çev. Ekin Duru), Say Yayınları, İstanbul 2014 s.56.

⁴⁶ Demirkent, *Haçlı Seferleri*, s.1 .

mevcut yeterliliğe sahip olan orduların vücuda gelmesini sağlamıştır. Papa II. Urbanus sözlerini şu sözlerle noktalamıştır:

“Eğer kan istiyorsanız, hainlerin kanıyla yıkanın... Cehennemin askerleri kudretli Tanrı’nın askerleri olsun!”⁴⁷.

Clermont Konsili’nde yapılan bu etkili konuşmanın orada toplanan neredeyse herkesi etkilediği ciddi şekilde görülmektedir. Zira konsilde yapılan bu konuşma esnasında halktan ters bir cevap ya da tepki gelmemiştir⁴⁸. Papa II. Urbanus’un burada şahsi ihtiraslarının ön plana çıktığı görülmektedir. Papa II. Urbanus, bu konsilde Bizans İmparatorluğu’nun yardım çağrısını bahane ederek ilan ettiği haçlı seferleri sayesinde Hristiyanlık inancını kendi riyasetinde Roma Kilisesi’nin etrafında toplayacaktı⁴⁹. Sonuç olarak Papa II. Urbanus’un önderliğinde toplanan Clermont Konsili, Selçuklu Türkleri karşısında zor durumda kalan Bizans İmparatorluğu’nun yardım çağrısına verilen bir cevap olmanın ötesinde, Batı Hristiyanlığının Papalık otoritesi altında birleşerek Doğu Hristiyanlığını kontrol etme ve kutsal toprakları ele geçirme temayülünün başlangıç noktası olmuştur⁴⁸.

SONUÇ

Clermont Konsili, Haçlı seferlerinin başlamasında bir dönüm noktası oluşturmıştır. Bu konsilin oluşmasını sağlayan etmen Ortodoks Hristiyan Bizans’ın oldukça küçülen topraklarını kaybetmemek için Katolik Hristiyan Roma’dan yardım çağrısında bulunması idi. Bu çağrı, Papa II. Urbanus’un hemen harekete geçmesinde oldukça etkili oldu. Zira X. ve XI. yüzyılda Avrupa’da meydana gelen iktisadi, içtimai ve siyasi olaylar Avrupa’da bir kaos ortamını beraberinde getirmişti. Bu olumsuz havayı dağıtmak isteyen ve bu vesileyle şahsi ihtiraslarını da uygulayabilecek olan Papa II. Urbanus için bu çağrıya kulak vermek onun adına bulunmaz bir fırsattı. Avrupa bu esnada oldukça küçük topraklara bölünmüş ve bölünen bu alanların hakimiyeti ise şövalyelerin eline geçmişti, onlar da bu topraklarda terör estirmekte ve halka zulüm etmekteydiler. Haliyle topraksız köylü halk, açlık ve yoksulluk içinde büyük zorluklar içerisinde yaşamaktaydılar. Bu bize Clermont Konsili’nde alınan Haçlı seferi kararının Avrupa Hristiyan toplumunda bu denli destek görmesinin sebebini en iyi şekilde izah eden durum olsa gerektir. Avrupa halkının Haçlı seferine büyük katılım göstermesinin bir diğer etkili olan noktası da Hristiyan din adamlarının geliştirmiş oldukları söylem ve propaganda faaliyetleri idi. Bu söylemlerin en önemlisi Hristiyanlık inancının ilk olarak ortaya çıktığı Hristiyanlarca kutsal olarak kabul edilen Jerusalem (Kudüs)’ün ele geçirilmesi idi. Doğuda ve kutsal topraklarda bulunan Hristiyanların canlarının tehlikede olduğu ve onların kurtarılması için kutsal topraklara bir askeri sefer yapılması gerektiği düşüncesi Hristiyan Avrupa’da hızla yayılmaktaydı. Buna Papa II. Urbanus’un şahsi ihtirasları da katılınca doğuya yapılacak Haçlı seferinin başlamasına hiçbir engel kalmamıştı. 27 Kasım 1095’te Papa II. Urbanus tarafından gerçekleştirilen Clermont Konsili’nde doğuya yapılacak bir Haçlı seferi kararı alındı. Avrupa halkının azami katılımını sağlamak için de Papa II. Urbanus bir takım propagandalar geliştirdi. Bunlardan biri aç, yoksul ve topraksız kişilerin doğuya sevk edilerek zenginleştirilme vaadiydi. Ayrıca Avrupa’da bulunan başı boş şövalye gruplarının şahsi ve dini menfaatlerinin karşılanması için bir zemin hazırlanmış olacaktı. Geliştirilen bir diğer propaganda da Hristiyanlığın doğu sınırını oluşturan Bizans’a yardım, Hristiyanlarca kutsal olarak addedilen Kudüs şehrini ele geçirmektir.

⁴⁷ Stark, s.158.

⁴⁸ Harold Lamb, *Haçlı Seferleri Demir Adamlar Ve Azizler*, (Çev. Gaye Yavuzcan), İlgi Kültür Sanat, İstanbul 2010, s.63.

⁴⁹ Altan Çetin, *Haçlı Seferleri Doğu İle Batı’nın Bitmeyen Mücadelesi*, Timaş, İstanbul 2021 s.49.

⁴⁸ Feyzullah Güleç, Galip Bingöl, “Birinci Haçlı Seferi’nin Anadolu’daki Siyasi ve Askeri Etkileri ve I. Kılıçarslan Devri Türk Direnişi”, *Çekmece Sosyal Bilimler Dergisi* 13, sy 26 (2025): 70-85.

Bu propagandalar II. Urbanus'un Clermont Konsili'nde yapmış olduğu çağrısını başarıya ulaştırarak Avrupa'da büyük bir yankı uyandırdı ve büyük orduların vücuda gelmesini sağladı. Yapılacak olan Haçlı seferi sayesinde Papa II. Urbanus Hristiyan dünyasında Katolik üstünlüğünü gösterme şerefine de nail olacaktı. Hem Avrupa halkının zenginleşmesine hem de Kudüs'ün ele geçirilmesine öncülük ederek Hristiyan ittifakını gerçekleştirecekti.

KAYNAKÇA

Akyol, Yasemin. “*Halk Haçlı Seferleri The Public Crusades*”. *Bayburt Üniversitesi İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi Dergisi*, sy 1 (2018), s. 12.

Asbridge, Thomas, *Haçlı Seferleri*. Editör Sinan Köseoğlu,(Çev. Ekin Duru), Say Yayınları, İstanbul 2014.

Aydın, Mehmet, “Hristiyan Konsillerine Genel Bir Bakış”, *Belleten*, 54, (1990) s.365-380.

Cahen, Claude, *Haçlılar Zamanında Doğu Ve Batı*, (Çev. Mustafa Daş), 1. bs. Yeditepe Yayınevi, İstanbul 2010.

Cardini, Franco, "Haçlı Seferleri Ve Kudüs Krallığı", *Ortaçağ Katedraller Şövalyeler Şehirler*, (ed. Umberto Eco), (Çev. Leyla Tonguç Basmacı), Alfa, 2:49-54. İstanbul 2020.

Cliff , Nigel, *Son Haçlılar Vasco da Gama'nın Hristiyan ve İslam Dünyası Arasındaki Mücaledede Dönüm Noktası Kabul Edilen Yolculukları*, (Çev. Deniz Güzelgülgen), Remzi Kitabevi, İstanbul 2013.

Çetin ,Altan, *Haçlı Seferleri Doğu İle Batı'nın Bitmeyen Mücadelesi* ,Timaş, İstanbul 2021.

DAVIS, R.H.C. *Orta Çağ Avrupa Tarihi*. (Çev Rümeyza Şişman), Dergâh Yayınları, İstanbul 2020.

Demirkent, Işın, *Haçlı Seferleri Tarihi Makaleler- Bildiriler- İncelemeler*, (Ed. Ebru Altan), Dünya Kitapları, İstanbul 2007.

Demirkent, Işın, *Haçlı Seferleri*, Dünya Yayıncılık, İstanbul 2013.

Demirkent, Işın “Haçlılar”, *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, c.14, İstanbul 1996, ss.525-546.

Demirkent, Işın, *Türkiye Selçuklu Hükümdarı Sultan I.Kılıç Arslan*, TTK Yayınları, Ankara 2020.

Dvorník, Francis, *Konsiller Tarihi İznik'ten II. Vatikan'a* , (Çev. Soeur Jean Marie O.P. ve Mehmet Aydın), TTK Yayınları, Ankara 2019.

Er, Halil İbrahim, *Cennet Doğuda Bir Yerdedir Haçlı Seferlerinin Değişen Yüzü*, Elips Kitap, Ankara 2006.

Foucher de Chartres, ve İlcan Bihter Barlas, *Kudüs Seferi Kutsal Toprakları Kurtarmak*, IQ , İstanbul 2009.

Güleç, Feyzullah, Galip Bingöl. “Birinci Haçlı Seferi'nin Anadolu'daki Siyasi ve Askeri Etkileri ve I. Kılıçarslan Devri Türk Direnişi”. *Çekmece Sosyal Bilimler Dergisi* 13, sy 26 (2025): 70-85. <https://doi.org/10.55483/cekmece.1672976>

Harman, Ömer Faruk, “Konsil”, *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, c.26, İstanbul 2002, ss.175-78.

Jones, Dan, *Haçlılar Kutsal Topraklar Uğruna Yapılmış Savaşların Kanla Yazılmış Öyküsü*, (Çev. Melisa Miller), Kuzey Yayınları, İstanbul 2020.

Kaçar, Turhan. “İznik Konsili’nde İmparator ve Piskoposlar”, *İznik Konsili’nin Siyasi ve Entelektüel Tarihi*, (Ed .Turhan Kaçar), Türk Tarih Kurumu, Ankara 2023.

Kesik, Muharrem, *Selçukluların Haçlılarla İmtihanı*, Timaş, İstanbul 2018.

K.Hıttı, Philip, *Siyasi ve Kültürel İslam Tarihi*, (Çev. Salih Tuğ), Bilge Kültür Sanat, İstanbul 2021.

Lamb, Harold, *Haçlı Seferleri Demir Adamlar Ve Azizler*. (Çev. Gaye Yavuzcan) İlgi Kültür Sanat, İstanbul 2010.

Le Goff, Jacques, *Avrupa’nın Doğuşu*, (Çev. Timuçin Binder), Literatür, İstanbul Yayıncılık 2020.

Michaud, J. Fr, *Haçlı Seferlerinin İlginç Olayları*, (Ed. Güray Kırpık), Lotus Yayınevi, Ankara 2011.

Mitchell, Stephen, *Geç Roma İmparatorluğu Tarihi M.S. 284-641*, (Çev. Turhan Kaçar),TTK Yayınları, Ankara 2016.

Richard, Jean, *Haçlı Seferleri Tarihi*, (Çev. Çiğdem Özdemir), Selenge, İstanbul 2022.

Sinanoğlu, Mustafa. “İznik Konsili Hristiyanlık Tarihindeki İlk Genel Konsil”, *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, c.23, İstanbul 2001, ss.549-552.

Stark, Rodney, *Tek Gerçek Tanrı Tek Tanrıcılığın Tarihsel Sonuçları*, (Çev. Çiğdem Özür) Literatür, İstanbul 2005.

Tate, George, *Haçlı Seferleri Zamanında Doğu*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2015.

Troll, Christian W. “Tarihi Bir Olay Olarak Hristiyanlık”. Çeviren Talip Özdeş. *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, sy 3 (1999), s. 257-272.

Peter Tudebodus, *Bir Tanğın Kaleminden Birinci Haçlı Seferi Ve Kudüs’e Yolculuk*. (Çev. Süleyman Genç), Kronik Yayınları, İstanbul 2020.

Robert the Monks, *Robert the Monk’s History of the First Crusade Historia Iherosolimitana*, Editör Carol Sweatman, Routledge Taylor & Francis Group, Aldershot 2005.

Tyerman, Christopher, *Bir Haçlı Seferi Nasıl Planlanır? Yüksek Orta Çağ’da Akıl ve Dini Savaş*, Selenge, İstanbul 2021.

Willermus Tyrensis, *Willermus Tyrensis’in Haçlı Kroniği Başlangıçtan Kudüs’ün Zaptına Kadar*, (Çev. Engin Ayan),Ötüken Neşriyat, İstanbul 2016.

Usta, Aydın, *Çıkarların Gölgesinde Haçlı Serferleri Müslüman Haçlı Siyasî İttifakları*, Yeditepe Yayınevi ,İstanbul 2008.

Ülgen, Pınar, *Ortaçağ Avrupa Tarihi*, Yeditepe, İstanbul 2020.

Wickham, Chris, *Ortaçağ’da Avrupa Batı Roma İmparatorlu’ğunun Dağılmasından Reformlara Kadar*, Yeditepe Yayınevi, İstanbul 2019.

Yalduz, Alparslan, “Konsillerin Hristiyanlık Tarihindeki Yeri ve İznik Konsili”. *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, sy: 2 (2003), s. 257-296.

OSMANLI ADLİYE TEŞKİLATINDA YENİLEŞME: MECLİS-İ VÂLÂ-YI AHKÂM-I ADLİYYE (1838-1868)*

REFORM IN THE OTTOMAN JUDICIAL SYSTEM: THE SUPREME COUNCIL FOR JUDICIAL ORDINANCES (1838-1868)

Süleyman KEKİL**

Makale Bilgisi/Article Info: Geliş/Received: 01/12/2025 Düzeltme/Revised: 17/12/2025 Kabul/Accepted: 19/12/2025

Araştırma Makalesi / Research Article

Atıf / Cite as: Kekil, S. (2025). Osmanlı Adliye Teşkilatında Yenileşme: Meclis-i Vâlâ-yı Ahkâm-ı Adliyye (1838-1868). *Bellek Uluslararası Tarih ve Kültür Araştırmaları Dergisi*, 7(2), 112-125. <https://doi.org/10.52735/bellek.1833422>

ÖZ

Osmanlı Devleti klasik adliye teşkilatı, temel olarak kadı mahkemeleri ve şer’i hukuk düzeni üzerine oluşturulmuştu. XIX. yüzyılda idari yapının karmaşık bir hal alması, adli ve hukuk yapısında birliğin olmaması Osmanlı adliye teşkilatında köklü bir reform ihtiyacını zorunlu hale getirdi. Bu nedenle 1838 yılında Meclis-i Vâlâ-yı Ahkâm-ı Adliyye Osmanlı adliye teşkilatında idari ve yargı görevini yerine getiren bir kurum olarak oluşturuldu. Bu kapsamda yasaların hazırlanması ve uygulanması, idari karmaşıkların çözümü, yüksek rütbeli memurların yargılanması ve reformların uygulanması gibi görevleri bulunmaktaydı. Ayrıca bu meclis sadece yargı organı olarak değil aynı zamanda devletin yönetimine ilişkin politikaların belirlenmesinde etkin rol oynuyordu. Tanzimat Fermanı ilan edildikten sonra yeniliklerin uygulanmasında yaşanan aksaklıkları gidermek amacıyla yetkileri daha da genişletildi.

Meclis-i Vâlâ ile birlikte oluşturulan ve senato gibi görev yapan Meclis-i Ali-i Umumi, Tanzimat ile gelen kanunların uygulamalarının görüldüğü üst düzey bir danışma ve karar organı olarak kuruldu. Meclis-i Vâlâ üyeleri, bakanlar ile üst düzey devlet adamlarından meydana gelen meclis, Meclis-i Vâlâ’nın almış olduğu kararları değerlendirmekle görevliydi. Tanzimat Fermanı’ndan sonra Meclis-i Vâlâ’nın işleyişinde düzenlemeler yapıldı. 1854 yılında yapılan düzenleme ile devlet işlerinin yoğunlaşması sonucunda oluşan aksaklıkları gidermek ve Meclis-i Vâlâ’nın iş yükünü hafifletmek amacıyla yasama organı olan Meclis-i Ali-i Tanzimat kuruldu. Meclis-i Vâlâ ise yüksek bir yargı organı olarak çalışmalarına devam etti. Bu ikili yapı ihtiyaçlara cevap veremedi ve iki meclis arasında yetki karmaşası meydana geldi. 1861 yılında yapılan düzenleme neticesinde her iki meclis Meclis-

* Bu araştırma sürecinde; TR Dizin 2020 kuralları kapsamında “Yükseköğretim Kurumları Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Yönergesinde” yer alan tüm kurallara uyulmuş ve yönergenin ikinci bölümünde yer alan “Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiğine Aykırı Eylemlerden” hiçbirini gerçekleştirilmemiştir olup, “Etik Kurul İzni” gerektirmeyen bir çalışmadır. Ayrıca bu çalışma, Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalında hazırlanan “XIX. Yüzyılın İkinci Yarısında Osmanlı Devleti’nde Adliye Teşkilatı” adlı doktora tezinden üretilmiştir.

** Arş. Gör. Dr., Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, skekil@ksu.edu.tr, ORCID: 0000-0002-4934-6198

i Vâlâ-yı Ahkâm-ı Adliyye adı altında birleştirildi. 1868 yılına kadar varlığı devam ettiren meclis, çıkarılan bir karar ile Şura-yı Devlet ve Divan-ı Ahkâm-ı Adliyye olmak üzere ikiye ayrılarak kapatıldı.

Bu araştırmada, Meclis-i Vâlâ'yı Ahkâm-ı Adliyye'nin Osmanlı adliye teşkilatı içerisindeki önemini daha iyi anlamak amacıyla kuruluşu, yapısı, görevleri ve gelişimi hakkında ayrıntılı bilgiler verilerek özgün bir şekilde değerlendirildi. Araştırmada arşiv kaynakları ve literatürden yararlanıldı. Konu hakkında yapılan araştırmalar incelenerek bulgular arasında sentezleme yapıldı.

Anahtar Kelimeler: Meclis-i Vâlâ, Adliye, Hukuk, Osmanlı Devleti, Yenileşme

EXTENDED SUMMARY

When examining the reforms of the reign of Mahmud II, it is evident that all reforms and innovations between 1826 and 1839 were a continuation of the reforms and innovations that preceded them, while also laying the foundation for the reforms that would follow. The Tanzimat period, which began on November 3, 1839, and is seen as one of the turning points of the Ottoman State, is regarded as a manifestation of the reforms made during the reign of Mahmud II. Furthermore, although the Tanzimat period did not emerge spontaneously, it served as the basis for the reform movements that took place after the Tanzimat Era. In this context, the reign of Mahmud II can be considered the precursor and preparer of the Tanzimat reform movement. The *Meclis-i Vâlâ-yı Ahkâm-ı Adliyye* (The Supreme Council for Judicial Ordinances), established in 1838, the last year of Mahmud II's reign, is one concrete example of this.

This study examines the establishment, structure, functioning, duties, and role within the judicial organization system of the Meclis-i Vâlâ-yı Ahkâm-ı Adliyye, a high advisory and judicial body that existed during the period from the classical era to the Tanzimat era of the Ottoman State. The study covers the loss of function of the Divan-ı Hümayun and the search that began with the Meşveret Meclisleri, which had temporary characteristics, to the establishment of the Meclis-i Vâlâ in 1838, the institutional innovations of the Tanzimat period, its relationship with the Meclis-i Ali-i Umumi and the Meclis-i Ali-i Tanzimat, and the period up to the closure of the Meclis-i Vâlâ in 1868. The aim of this study is to evaluate the Meclis-i Vâlâ not merely as an ordinary council or appellate body, but as a central institution that played a pivotal role in the institutional differentiation of legislative and judicial powers and in the formation of the concept of the modern rule of law. In this context, by examining the reasons for the establishment of the Meclis-i Vâlâ, its powers and duties, its internal functioning, its structure, and the regulations implemented within this scope, it reveals that it became a high decision-making body in terms of the preparation, implementation, and supervision of the Tanzimat period reforms.

Methodologically, the study is based on a historical-institutional framework. Drawing on data from decrees, regulations, and provisions relating to the Meclis-i Vâlâ and Meclis-i Umumi, as well as practices of the period, it examines both the legal basis and the actual functioning of the institution. Within this framework, the procedures for determining the president and members of the council, the meeting order, the formation of the agenda, the conduct of negotiations, the voting and decision-making processes, and the relations established with the sultan and the Sublime Porte are examined with an analytical perspective that also considers the sociological structure of the institution. Meclis-i Vâlâ, while grappling with problems stemming from the classical judicial structure on the one hand, performed important tasks in reforming the judicial system on the other. Problems such as the appointment of conservative statesmen to its presidency at its inception, the conflict of authority with the Dâr-ı Şûrâ-yı Bâb-ı Âli, and the lack of continuity due to its members having many other duties limited the efficiency of the Meclis-i Vâlâ. Furthermore, the Meclis-i Vâlâ played a powerful role in the preparation of laws such as the abolition of confiscation procedures, the fight against bribery, tax regulations, and especially the Penal Codes of 1840 and 1851. At the same time, it pioneered the appeal system and the centralization of high judicial oversight.

In conclusion, this study demonstrates that the Meclis-i Vâlâ-yı Ahkâm-ı Adliyye played a pivotal role in the functional differentiation of the Ottoman judicial system and the establishment of a centralized, bureaucratic, and procedural model of justice between 1838 and 1868. Its merger with the Meclis-i Ali-i Tanzimat in 1861 and the closure of the Meclis-i Vâlâ in 1868, followed by the establishment of the Şûrâ-yı Devlet and the Divan-ı Ahkâm-ı Adliyye, signify a transition to a new phase, with legislative preparation and high judicial functions being transferred to different institutional structures. In this context, the abolition of the Meclis-i Vâlâ signified not so much the end of its historical mission as the transfer of that mission to more specialized and modern institutions. It also confirmed the founding role of this institution in the Ottoman State's process of becoming a Western-style constitutional state.

Keywords: Meclis-i Vâlâ, Judiciary, Law, Ottoman State, Modernization

GİRİŞ

Osmanlı Devleti'nde padişahın egemenlik yetkilerini temsilen faaliyetlerini gerçekleştiren Divan-ı Hümayun, devletin en üst düzeyinde merkezi bir konumda teşkilatlandırılmış bir karar ve danışma kurulumudur. Bu kurul, vezir-i azam, kubbealtı vezirleri, Rumeli ve Anadolu kazaskerleri, nişancı, defterdar ve yeniçeri ağası gibi devletin önemli görevlerini yerine getiren yüksek rütbeli devlet adamlarından oluşmaktaydı. Padişahın sonra yasama, yürütme ve yargı alanlarında geniş yetkilere sahip bir konumdaydı ama divanda alınan kararların yürürlüğe girmesi sadece padişahın onayıyla gerçekleşirdi. Divan, padişahın sürekli kontrolü altındaydı ve padişah nerede isterse divan orada toplanmak zorundaydı. “Padişah divanı” olarak bilinen Divan-ı Hümayun, sultan II. Murat zamanında oluşturulmuş ve yükselme döneminde padişah adına iç ve dış meselelerin görüşülerek karara bağlandığı ve alınan kararların uygulandığı merkezi bir kurum haline gelmişti. İlk zamanlarda doğrudan padişah başkanlığında toplanan divan-ı hümayun, Fatih Sultan Mehmet zamanından itibaren sadrazam başkanlığında toplanmaya başlayarak faaliyetlerini gerçekleştirmeye devam etti. Geniş yetkilere sahip olan Divan-ı Hümayun, ayrıcalıklı konumunu XVII. yüzyıla kadar devam ettirdi. XVII. yüzyıldan itibaren Divan-ı Hümayun’un yetkileri veziriazam başkanlığında toplanan İkinci Divanı’na geçti. Zaman içerisinde etkisi zayıfladı ve önemini kaybetmeye başladı.¹ XVIII. ve XIX. yüzyılda devlet teşkilatlarında görülen aksaklıklar, siyasi, ekonomik ve askeri başarısızlıklar adliye teşkilatı içerisinde de kendini göstermiş ve Divan-ı Hümayun Kurumu da bu durumdan etkilenmişti. XIX. yüzyıla kadar ihtiyaçlara cevap veren Divan-ı Hümayun, zamanla yapılan yeniliklerle birlikte ve dönemin şartlarını göz önüne alındığında ihtiyaçlara cevap veremez hale gelmişti. Divan-ı Hümayun’un zayıflaması sonucunda yeni bir danışma meclisi ihtiyacı doğdu ve III. Selim döneminde Nizam-ı Cedid yeniliklerinin düzenli ve planlı bir biçimde uygulanabilmesi için devletin ileri gelenlerinden oluşan ve sık sık toplanan Meşveret Meclis’i oluşturuldu.²

Meclis-i Vâlâ-yı Ahkâm-ı Adliyye’nin kuruluşunda önemli derecede etkisi bulunan Meşveret Meclisi, olağanüstü toplanan bir danışma kurulu niteliğindeydi. III. Selim döneminde sık sık toplanan bu meclisin II. Mahmut döneminde reformların gerçekleştirilmesinde önemli rolü olmuştu. Ayrıca bu reformların yapılması ve uygulanmasında sorun olan Yeniçeri ocağı da kaldırılmıştı. Yeniçeri ocağı kaldırıldıktan sonra daha geniş kapsamlı reformlar yapılmaya başlandı. İdari, adli, askeri ve siyasi gelişmeler karşısında meşveret meclisleri de ihtiyaca cevap veremez hale geldi. Meşveret meclislerinin kendine özgü bir bürokratik yapısı da bulunmamaktaydı. Sadece ihtiyaç hâsıl olduğu zaman toplanırken süreklilik arz etmemekteydi. Bu meclis toplandığı zaman gündem olarak belirli bir konu ile sınırlı kalmaktaydı. Bu nedenler sonucunda Divan-ı Hümayun’un yerine oluşturulan meşveret meclisleri, adliye teşkilatı gibi birçok alanda yapılmak istenilen reformlara cevap verme noktasında yetersiz kalmaktaydı.³ Bu meclislerin yerine çalışma kuralları ve üyeleri belirlenen, sürekli olarak bir araya gelmesi düşünülen düzenli ve daha kapsamlı bir danışma kurulu ihtiyacı ortaya çıktı. Bu bağlamda ihtiyaçların giderilmesi için 24 Mart 1838’de Meclis-i Vâlâ-yı Ahkâm-ı Adliyye, Meşveret Meclisi’nin yerine kuruldu.⁴

¹ Ahmet Mumcu, “Divan-ı Hümayun”, *TDVİA*, C. 9, s. 430-431; İbrahim Durhan, “Divan-ı Hümayun’un Yargı Yetkisi”, *Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, C. 4, S. 1-2, s. 60.

² Mehmet Seyitdanlıoğlu, *Tanzimat Devrinde Meclis-i Vâlâ (1838-1868)*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1999, s. 15-16.

³ Ömer Gedik, Ceyhun Öz, “Meclis-i Vâlâ-yı Ahkâm-ı Adliyye ve İlk Parlamentonun Ön Hazırlayıcısı Olma İşlevi”, *İstanbul Hukuk Mecmuası*, C. 78, S. 3, s. 1641; Yılmaz Yurtseven, *Osmanlı Devleti’nde Siyasal İktidarın Meşruluk Temelleri*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Konya Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya 2006, s. 185-188.

⁴ İbrahim Durhan, “Tanzimat Döneminde Osmanlı Yargı Teşkilatındaki Gelişmeler”, *Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, C. 12, S. 3-4, s. 69-70.

1. Meclis-i Vâlâ-yı Ahkâm-ı Adliyye'nin Kuruluşu

II. Mahmut tarafından Tanzimat döneminde gerçekleştirilmesi planlanan reformların görüşülmesi, uygulanması ve kontrol edilmesi amacıyla yeni bir meclis olan Meclis-i Vâlâ-yı Ahkâm-ı Adliyye'nin kurulması kararlaştırıldı. Kuruluşunu gerektiren yazı, Takvim-i Vekayi'de şu sözlerle açık bir şekilde belirtilmiştir:

*“Cemi’ zamanda Devlet-i Aliyye’nin usul-i mehasin-şümülünden olduğu veçhile ba’zı mesalih-i mu’tena-biha beyne’l-vükela müşavere ve müzakere ile tanzim ve tesfiye olunagelmekte ise de vükela ve me’murin meşagil-i kesireleri cihetiyle da’imen akd-i encümen-i meşveret etmekliğe dest-rest olamadıklarından... mültezim-i mülukane olan adalet ve hakkaniyyet ve intizam-ı ahaval-i mülk-ü millet kazıyye-i hayriyyesi kemaliyle karin-i hüsn-i husul ve suret olunması için Meclis-i Ahkam-ı Adliyye ism-i samisiyle saray-ı hümayun-ı şahanede...”*⁵

Meclis-i Vâlâ ile birlikte hükümet işlerinin görüşülmesi için 1838’de Dâr-ı Şûrâ-yı Bâb-ı Alî ve askeri yenilikleri uygulamak için 1836’da Dâr-ı Şûrâ-yı Askerî kuruldu. Meclis-i Vâlâ-yı Ahkâm-ı Adliyye, adı geçen iki meclisin üstünde bir konumda çalışmalarını gerçekleştirdi.⁶ Batı’da daha çok Yüksek Adalet Meclisi olarak bilenen Meclis-i Vâlâ, bugünkü haliyle Adalet İşleri Yüksek Kurulu gibi görevlerini icra etmekteydi. Mustafa Reşit Paşa’nın çabaları sonucu kurulan meclis, devletin bütün işlerinin görüşüldüğü, düzenlendiği ve gerekli olan nizamnameler ile kanun tasarılarını hazırlamak için kuruldu. Temel olarak ise *“Tanzimat-ı Hayriyye’nin müzâkeresini mübâşeret”* etmek için çalışması planlanan reformist bir meclis olarak çalışmalarını gerçekleştirdi.⁷ Çünkü Osmanlı devlet yönetiminde profesyonel bir idari ve adli ayrışmasının oluşturulması Tanzimat Fermanı ile sistematik hale getirilmişti. Bunun merkezinde ise Meclis-i Vâlâ konumlandırıldı.⁸

Tanzimat Fermanı’nda Meclis-i Vâlâ-yı Ahkâm-ı Adliyye’nin kurulması şu şekilde belirtilmiştir:

*“Tebaa-i Saltanat-ı Seniyyemizden olan ehl-i İslâm ve milel-i sâire bu müseâdât-ı şahânemize bilâ istisna mazhar olmak üzere can ve ırz ve namus ve mal maddelerinden hükm-i şer”i iktizâsınca kâffe-i memâlik-i mahrûsamız ahâlisine taraf-ı şahânemizden emniyet-i kâmile verilmiş ve diğer hususlara dahî, ittifâk-ı ârâ ile karar verilmesi lâzım gelmiş olmağla Meclis-i Ahkâm-ı Adliye âzâsı dahî, luzûmu merteye teksîr olunarak ve vükelâ ve ricâl-i Devlet-i Aliyyemiz dahî, bazı ta’yîn olunacak eyyâmda orada ictimâ’ ederek ve cümlesi efkâr ve mütele”âtını hiç çekinmeyip serbestçe söyleyerek, işbu emniyet-i can ve mal ve ta’yîn-i vergi hususlarına dâir kavânîn-i mukteziye bir taraftan kararlaştırılıp ve tanzimât-ı askeriye maddesi dahî, Bâb-ı Serâsker-i Dâr-ı gûrasında söyleşilip her bir kanun karargir oldukça ilâ maâşallahu Teâla dustûrul-amel tutulmak üzere, balâsı hatt-ı hümayunumuz ile tasdik ve tevşih olunmak için taraf-ı hümayunumuza arz olunsun...”*⁹

Fermanda açık bir şekilde ifade edildiği gibi meclis bir nevi anayasal belge niteliğini taşımaktadır. Günümüzde Yargıtay ve Danıştay ile Yüce Divan’ın bir prototipi niteliğinde

⁵ Takvim-i Vekayi, def’a 163, 11 Muharrem 1254.

⁶ Ali Akyıldız, *Tanzimat Dönemi Osmanlı Merkez Teşkilâtında Reform (1836-1856)*, Eren Yayınları, İstanbul 1993, s. 189.

⁷ M. Seyitdanlıoğlu, *Tanzimat Devrinde Meclis-i...*, s. 36.

⁸ Halim Kılıç, “Tanzimat Reformlarının Düzenleyici Yüksek Kurumu Olarak Meclis-i Âli-i Tanzimat (1854 1861)”, *Turkish Studies – Religion*, C. 15, S. 4, s. 535.

⁹ *Tanzimat Değişim Sürecinde Osmanlı İmparatorluğu*, (Edit: Halil İnalcık, Mehmet Seyitdanlıoğlu), Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara 2006, s. 15.

olması ve Nizamiye Mahkemeleri'nin ilk numunelerini teşkil etmesi açısından önemlidir.¹⁰ Ayrıca fermandaki ifadelerden anlaşılacağı üzere Padişah kendi isteğiyle yetkilerini bir bakıma sınırlandırmış oluyordu. Meclisin kurulmasıyla birlikte padişah yürütme görevini kendinde tutularken; yasama ve yargı işlemlerinin görevlerini Meclis-i Vâlâ üstlendi.

Meclis-i Vâlâ, Tanzimat Fermanı ilan edilene kadar geçen zaman zarfı boyunca yeteri kadar verimli çalışmalar gerçekleştiremedi. Bir reform meclisi olarak kurulan ve çalışma alanını Tanzimat-ı Hayriyye'nin hazırlanması ve uygulanması olarak belirlenmesine rağmen başkanlığına reform karşıtı düşüncelere sahip olan Hüsrev Paşa atanmıştı. Bu durum meclisin yeteri kadar verimli çalışmasına engel teşkil etmekteydi. Ayrıca Meclis-i Vâlâ ile aynı yıl kurulan ve bir diğer meclis olan Dâr-ı Şûrâ-yı Bâb-ı Alî arasında yetki ayrımları da yapılmamıştı. Görev alanları belirli olmasına rağmen buna riayet edilmiyordu. Üyeleri rütbe göz önüne alınmayarak niteliklerine göre uzman kişilerden atanmaktaydı. Bu bakımdan küçük rütbeli üyeler genel olarak sessiz kalmakta, kararlar çoğunlukla yaşlı ve yüksek rütbeli memurların istekleri doğrultusunda alınmaktaydı. Bu durum meclisin çalışmalarını aksatmaktaydı. Meclis-i Vâlâ'nın çalışmalarını aksatan bir diğer başka sorun ise üyelerin, kendi üyelikleri dışında başka görevleri olmasıydı. Üyelerden sadece başkan sürekli olarak mecliste bulunuyorken diğer üyeler başka işlerle meşgul oldukları için bulunmuyordu. Bunun nedeni ise meclis oluşturulurken üyelerin hazineye yük oluşturmaması için görevde olan ve maaş sahibi kimselerden üyelerin atanmak istenmesiydi. Bu durum meclisin tam gün verimli bir şekilde çalışmasına engel oluyordu.¹¹

Meclis-i Vâlâ-yı Ahkâm-ı Adliyye, 24 Mart 1838 yılından 3 Kasım 1839 Tanzimat Fermanı'nın ilan edilinceye kadar geçen süre boyunca daha çok kendi yapısından kaynaklanan sorunlar ile uğraşmak ve düzeltmek için uğraşsa da müsaderecinin kaldırılması, rüşvetin önlenmesi, vergi reformu ve benzeri konuları ile ilgili çalışmalar gerçekleştirdi. Tanzimat Fermanı ilan edildikten sonra yeni bir düzene geçiş noktasından ön hazırlayıcı rolünü üstlendi. Bu bakımdan II. Mahmut dönemi ile Tanzimat Dönemi arasından bir köprü görevini gördü. Asıl yetki ve çalışma gücünü ise Tanzimat Fermanı ile elde etmiş ve ciddi bir yasama organı olarak Tanzimat Dönemi ile birlikte en önemli kurum olarak çalışmalarını gerçekleştirdi. Ayrıca Tanzimat Döneminde gerçekleştirilecek olan adliye teşkilatındaki reformların yapılması ve uygulanmasında önemli görevler üstlendi.

2. Meclis-i Vâlâ-yı Ahkâm-ı Adliyye'nin İşleyişi

Meclis-i Vâlâ-yı Ahkâm-ı Adliyye'nin başkanı, vezir veya müşir rütbesinde olan devlet adamlarından seçilmekteydi. Başkan, sadrazam tarafından belirlenir, kabine tarafından onaylandıktan sonra padişahın onayına sunulur ve padişahın tasdik etmesiyle atanırdı.¹² Meclisin başkanı aynı zamanda kabine üyesiydi. Meclisin üye sayıları zamanla değişmekteydi. Misal 1837 yılında 6 olan üye sayısı 1858 yılında 38 kişiden oluşuyordu. Üye seçiminde ilk yıllarda önemli kaideler yoktu. Üyelerin alanlarında nitelikli olması ve Tanzimat kaidelerini benimsemiş olması yeterliydi. Tanzimat Fermanı'nın ilanı ile birlikte Meclis-i Vâlâ için bir nizamname hazırlandı. Bu nizamnameye göre üyeler, Meclis-i Vâlâ tarafından uygun bulunur ve sadrazamın görüşüne arz edilirdi. Buradan da *Meclis-i Ali-i Umumi*'de oy çokluğu ile kabul edildikten sonra padişahın onayıyla atanırdı. Meclis kurulduğu ilk zamanlar sadece Müslüman olanlarda üye seçmekte iken 1856 Islahat Fermanı'ndan sonra gayrimüslimlerden de üye seçilmeye başlandı. Meclis kurulduğunda bir başkan ve beş üyeden meydana geliyordu. Bu sayı

¹⁰ Ekrem Buğra Ekinci, *Tanzimat ve Sonrası Osmanlı Mahkemeleri*, Arı Sanat Yayınları, İstanbul 2017, s. 164.

¹¹ Mehmet Seyitdanlıoğlu, "Meclis-i Vâlâ-yı Ahkâm-ı Adliye (1838-1876)", *Prof. Dr. İsmail Ercüment KURAN'a Armağan*, C. 27, Türk Kültürü Araştırmaları Enstitüsü Yayınları, Ankara 1989, s. 267-268.

¹² BOA, *İ.DH.*, No: 5/197.; Meclis-i Ahkâm-ı Adliye ve Meclis-i Tanzimat gibi kurumlarda çalışanlar ihtiyaç duyulduğu zaman kumandan olarak atanabilmektedir. Örneğin Meclis-i Ahkâm-ı Adliye Reisi Fuat Paşa 1863 yılında Seraskerliğe atanmıştır. BOA, *HAT.*, No: 1648/38.

zamanla değişikliğe uğradı.¹³ Meclis reisi genel olarak hukukçu değildi ama üyeler kendi alanlarına hâkim ve nitelikli kişilerden oluşuyordu. Mecliste hukukçu üyeler de bulunurdu ki ve bunların sayıları zamanla artmıştı. Örneğin Ahmet Cevdet Paşa gibi önemli hukukçular meclisin alt komisyonlarında ve Tanzimat dönemi kanunlaştırma faaliyetlerinde önemli görevlerde bulunmuşlardı. Ayrıca Meclis-i Vâlâ'nın adli işlerini düzenlemek ve uygulamak için önemli görevler üstlenmişlerdi. Meclis üyeleri arasında ilmiye sınıfına mensup olan *Meclis-i Vâlâ Müftüsü* bulunmaktaydı. Çünkü hazırlanmakta olan bir kanun teklifinin, şer'i hükümlere uygun olup olmadığı konusunda müftünün görüşüne başvurulurdu. Meclisin mahkeme olarak almış olduğu kararlarının da ön kontrolü müftü tarafından yapılmaktaydı. Zamanla ilmiye sınıfından gelen üye sayılarında düşüşler meydana geldi. Özellikle Tanzimat Fermanı'ndan sonra ulemanın etkisi azaldığı için buna paralel olarak üye sayısında da zaman içerisinde azalmalar oldu.¹⁴

Meclisi Vala'nın üyeleri bir yıllığına doğrudan padişah tarafından atanırdı. Meclis başkanı ve üyelerin görevde kalmalarını sağlayan bir süre zorunluluğu da bulunmamaktaydı. Padişah istediği zaman başkan ve üyelerini görevden alabilirdi. Nitekim padişah sık sık yetkisini kullanarak Meclis-i Vâlâ'nın başkan ve üyelerini zaman içinde "*Tanzimat'ın getirdiği niteliklere sahip olmaması*" durumunu gerekçe göstererek görevlerinden almıştır.¹⁵

Tanzimat Fermanı'nın ilan edilmesiyle yasama yetkileri Meclis-i Vâlâ'ya verilerek görevleri ve yetkileri yeniden düzenlendi. Özellikle Meclis-i Vâlâ'nın yetki alanını daraltan Dar-ı Şura-yı Bab-ı Ali, Meclis-i Vâlâ ile birleştirildi.¹⁶ Böylelikle iki meclisin arasında problem olan yetki karmaşası engellendi. Mevcut hükümet, Meclis-i Vâlâ üyeleri ve dönemin devlet adamlarından meydana gelen Meclis-i Ali-i Umumi adında danışma kurulu olarak yüksek bir meclis oluşturuldu. Bu meclis Meclis-i Vâlâ ile aynı anda çalışmalarını gerçekleştirirdi.¹⁷

Meclis-i Vâlâ'nın yapısı ve işleyişi ilgili düzenlemeler Mustafa Reşit Paşa tarafından yürütülmekteydi. Bu amaç doğrultusunda iki nizamname¹⁸ hazırlandı ve daha sonra değişiklikler yapılarak yürürlüğü girdi. Ayrıca meclisin çalışma günleri yeniden düzenlenerek sadece Perşembe günlerinin tatil olması ve diğer günlerde çalışmalarını devam ettirmesi kararlaştırıldı.¹⁹ Mustafa Reşit Paşa tarafından hazırlanan nizamnameyle Meclis-i Vâlâ'nın işleyişi ile ilgili düzenlemeler özetle şu şekilde belirlendi;

Meclis-i Vâlâ'da görüşülecek konular gün öncesi üyelere dağıtılacak, belirlenen konular hakkında görüş bildirmek isteyen üyeler düşüncelerini serbest bir şekilde söyleyecekti. Hükümete, herhangi bir bakana ya da herhangi bir üyeye soru yöneltildiğinde muhatap olan üye ya da gruptan bir sözcü cevap verecek, meclis görüşmeleri kayıt altına alınacaktı. Oylama esnasında kararlar oy çokluğuna göre belirlenecek ancak oylar eşit olursa son karar padişaha ait olacaktı. Mecliste görüşülen konu birden fazla madde içerse bile tümü tek seferde oylanmak

¹³ M. Seyitdanlıoğlu, *Tanzimat Devrinde Meclis-i...*, s. 77-87.

¹⁴ E. B. Ekinci, *Tanzimat ve Sonrası Osmanlı...*, s. 168; Mecliste devlet işlerinin şer'i şerife uygun olup olmadığı görüşmek üzere toplantılar yapılmaktaydı. Meclis-i Vâlâ Müftüsü, yapılan bu toplantılara katılırdı. BOA, *C.DH.*, No: 136/6781.

¹⁵ Musa Çadircı, "Tanzimat'ın İlanı Sıralarında Türkiye'de Yönetim (1826-1839)", *Belleten*, C. 51, S. 201, s. 607-608.

¹⁶ Dar-ı Şura-yı Bab-ı Ali ve Meclis-i Vâlâ meclislerinin birleştirilmesi için bkz. BOA, *İ.DH.*, No: 3/120.

¹⁷ M. Seyitdanlıoğlu, *Tanzimat Devrinde Meclis-i...*, s. 41.

¹⁸ Mustafa Reşit Paşa tarafından Meclis-i Vâlâ-yı Ahkâm-ı Adliye'nin tanzimi için hazırlanan nizamnameler hakkında bkz. Reşat Kaynar, *Mustafa Reşit Paşa ve Tanzimat*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2010.

¹⁹ BOA, *İ.DH.*, No: 8/380.

yerine tek tek oylanacaktı. Dolayısıyla oylamalar sonucu kabul edilen konu ile ilgili dışarıda hiçbir şekilde eleştiri yapılmayacak ve yapılsa eğer üyeler azledileceklerdi.²⁰

Meclis-i Vâlâ, çalışmalarını sarayda yürütmekteydi. Daha sonra Abdülmecit tarafından yeni bina yaptırıldı ve meclis buraya taşındı. Meclisin açılışına Abdülmecid ile birlikte devlet yöneticileri katıldı. Abdülmecid, açılış konuşmasında Tanzimat Döneminde ferman ile birlikte yapılacak olan reformlarda Meclis-i Vâlâ'nın önemine değinerek meclise olan güvenini belirtti.²¹ Bu durum sadece parlamenter sistemlerde olan bu geleneğin ilk örneğinin Abdülmecid tarafından gerçekleştirildiği göstermektedir.

Sultan Abdülmecid meclisin açılış konuşmasında:

“İşbu Meclis-i Vâlâımızda bulunan vüzerâ ve vükelâ ve 'ulemâ ve bi'l-cümle 'azâ efendiler Gülhane'de kıra'at olunan Hatt-ı Hümayunumuz ile kaffe-i teb'a-i saltanat-ı seniyyemize ihsânı hümayunumuz olan hukuk ve imtiyâzât iktizâsınca vaz' û te'sisi lâzım gelen nizâmât-ı dâhiliye ve usûl-i idâre-i mülkiyenin kuvveden fi'ile îsâli sizlerin 'uhde-i ihtimâmınıza havâle olunmuş idi. Doğrusu şu Meclis-i Vâlâımızın usûl-i nizâmiyesi tahdîd olunalıdan beri her bir maslahat kemâl-i serbestiyet ve bî-taraflık ile söyleşilerek ve ve mevâdd-ı vâkı'anın mesâ'il-i şer'iyye ve sûver-i 'akliyyesi gezedilerek karâr verilen şeyler 'adalet ve hakkaniyyete muvafık olmağla hâsıl olmakda olan hoşnud-i hümayunumu mezîd memnûniyyet ile beyân ederim...”²²

Tanzimat Fermanı'ndan sonra Meclis-i Vâlâ, verilen yetkiler ve yapılan düzenlemeler sonucunda yapılacak olan reformların ve daha çok devletin yasama görevini üstlenen temel dinamiklerin merkezi haline geldi. Özellikle 1840 ve 1851 tarihli ceza kanunnameleri gibi pek çok kanun Meclis-i Vâlâ tarafından hazırlandı. Meclisin, yasama işlevi yanında yargı işlevi de bulunuyordu. Örneğin cürüm ve kabahat suçları hakkında verilmiş kararların tekrar görüşülmesi ve tetkik edilmesi bu meclis tarafından yapılmaktaydı. Yani bir temyiz mahkemesi görevini üstlenmiş oluyordu.²³ Bu durum Osmanlı Devleti adliye teşkilatı ve hukuk yapısında yapılmak istenilen reformlar bakımından çok önemli bir aşama olarak değerlendirilebilir. Çünkü Tanzimat dönemine kadar Şer'iyye Mahkemeleri'nin vermiş olduğu kararlar kesin hükümdeydi ve temyiz mercii bulunmamaktaydı. Ayrıca bu meclisin, idam cezası gerektiren davalara bakmasının yanı sıra idari yargı görevi de bulunmaktaydı. Yüksek rütbeli devlet görevlilerini yargılama yetkisine sahipti. Örneğin rüşvet aldığı gerekçesi ile Hüsrev Paşa bu mecliste yargılanmıştı. Bu durum meclisin, Yüce Divan niteliğine sahip olduğunu da göstermektedir.²⁴

Tanzimat Dönemi ile birlikte yeniliklerin uygulanmasında öncü bir kurum olarak öne çıkan Meclis-i Vâlâ, bir yandan yoğun olarak yasama ve yargı görevlerini gerçekleştirirken bir yandan da kendi iç problemleri ile uğraşmaktaydı. Bu çıkan problemler meclisin yasama çalışmalarını aksatmaktaydı. Bu nedenlerle devlet adamlarının kendi aralarında yaşanan

²⁰ R. Kaynar, *Mustafa Reşit Paşa ve Tanzimat...*, s. 202-205; E. B. Ekinci, *Tanzimat ve Sonrası Osmanlı...*, s. 169; Demet Karasu, “Tanzimat Fermanı'nın Oluşum Sürecinde Meclis-i Vâlâ-yı Ahkâm-ı Adliye'nin Rolü ve Bu Süreçte Meclis İşleyişinin Düzenlenmesi (1838-1840)”, *Sosyologca Dergisi*, S. 29, s. 144.

²¹ Gülnihal Bozkurt, *Batı Hukukunun Türkiye'de Benimsenmesi: Osmanlı Devleti'nden Türkiye Cumhuriyeti'ne Resepsiyon Süreci (1839-1939)*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2020, s. 135; M. Seyitdanlıoğlu, *Tanzimat Devrinde Meclis-i...*, s. 44-45.

²² Meclis-i Vâlâ-yı Ahkâm-ı Adliye'nin açılışında Sultan Abdülmecid tarafından yapılan konuşmasının tam metni için bkz. R. Kaynar, *Mustafa Reşit Paşa ve Tanzimat...*, s. 210-211

²³ G. Bozkurt, *Batı Hukukunun Türkiye'de Benimsenmesi...*, s. 135.

²⁴ Rüşvet aldığı gerekçesi ile 1841 yılında Hüsrev Paşa Meclis-i Vâlâ-yı Ahkâm-ı Adliye'de yargılanmıştır. Hüsrev Paşa'nın yargılanması ve buna karşı yapılan savunmanın metni için bkz. R. Kaynar, *Mustafa Reşit Paşa ve Tanzimat...*, s. 210-211.

problemler ve rüşvetle mücadele konusu yeni bir meclisin kurulmasını gerektirdi. Böylece 1854 yılında Meclis-i Vâlâ ikiye ayrılarak *Meclis-i Ali-i Tanzimat* adında yeni bir meclis kuruldu.²⁵

3. Meclis-i Vâlâ-yı Ahkâm-ı Adliyye'nin Görevleri

Meclis-i Vâlâ'nın en önemli görevlerinde biri doğrudan padişaha ve Bab-ı Ali'ye bağlı olarak çalışarak danışmanlık yapıyor olmasıydı. Bu meclis sadece yargı organı olarak değil aynı zamanda devletin yönetimine ilişkin politikaların belirlenmesinde etkin bir rol oynuyordu. Raporlar hazırlayarak uygulanmak istenen reformların hem planlanması hem de uygulanmasında aktif görevler yerine getirmekteydi. Tanzimat Fermanı ilan edildikten sonra planlanan reformların uygulanmasını sağlamak en önemli görevlerinden biriydi.

Meclis-i Vâlâ-yı Ahkâm-ı Adliyye'nin, görevlerinin yanı sıra siyasi ve adli olarak geniş yetkileri bulunuyordu. Kuvvetler ayrılığı prensibinin işleyişinde Tanzimat fermanı önemli bir yer tutmaktaydı. Ancak doğrudan kuvvetler ayrılığı değil de fonksiyonları ayrılmaya başlamıştı. Diğer bir ifade ile Tanzimat Fermanı'yla uygulanmak istenen yenilikler için yasama ve yargı yetkilerinin bir kısmı Meclis-i Vâlâ'ya verilmişti. 1838 yılından 1868 yılına kadar geçen evrede kuvvetler ayrılığına doğru bir gelişme oldu. Zamanla yasama yetkileri Meclis-i Tanzimat'ta, yargı yetkileri Meclis-i Vâlâ'da yürütme ise Bab-ı Ali tarafından gerçekleştirildi. Ayrıca Meclis-i Vâlâ'nın iç işlerinde siyasi yetkileri de bulunuyordu. Bu yetkiler en geniş anlamda Tanzimat Fermanı'nın uygulanması ve yürütülmesiydi. Meclis-i Vâlâ'nın görev ve yetkilerine ilişkin hazırlanan nizamname taslağında “ *Meclis-i Ahkâm-ı Adliye'de şer'i ve kanuni ve dâhili ve harici ve mülki ve askeri maddeler müzakere olunacağından*” diye ifade edilmişti. Bu ifade meclisin tüm görevlerinin belirtirken iç işlerinde de yetkili olduğunu göstermekteydi. Bununla birlikte Meclis-i Vâlâ'nın dış politikada da yetkileri bulunmaktaydı. Meclis dış politika ile ilgili birçok konuyu görüşerek karara bağlamaktaydı. Örneğin İran ile meydana gelen sınır anlaşmazlığı, buna bağlı olarak sınırdaki bazı yöneticilerin değiştirilmesi meselesi ile İran ile bir antlaşma yapılması Meclis-i Vâlâ'da görüşülerek karara bağlanmıştı.²⁶

Meclis-i Vâlâ'nın yetkilerinde en net ve bağımsız olanı hukuk alanındaki yetkileridir. Bu yönüyle meclis, hem yasama gücü sıfatıyla hukuk yaparken hem de temyiz mahkemesi gibi görevleri yerine getiriyordu. Meclis, böylelikle yeni hukuk normları koyuyor, değiştiriyor ya da yürürlükten kaldırabiliyordu. Yasama yetkisi padişah tarafından uygulanırken Meclis-i Vâlâ ise bu yetkisini padişah adına kullanabilmekteydi. Temsili niteliği olmamasına rağmen bir parlamento gibi yasama görevlerini yerini getirmekteydi. Yargı alanında ise Meclis-i Vâlâ, en yüksek yargı mercii olarak yetkilerle donatılmıştı. Tanzimat Fermanı'nın hukuk kaidelerini yerine getiriyor ve yargılama olmadan hiç kimsenin cezalandırılmaması konusunda çalışma yapıyordu. Özellikle Tanzimat'ın gerekliliklerini yerine getirmeyen devlet adamları ve yöneticiler, Meclis-i Vâlâ'da yargılanıyorlardı. Yargılananlar içerisinde sadrazamlar dahi bulunuyordu. Vilayet ve sancaklarda bulunan meclislerde görülen katil, yaralama, pranga ile hırsızlık cezası gerektiren suçlardaki davalar, Meclis-i Vâlâ'ya gönderiliyor ve burada görüşüldükten sonra Meclis-Umumi'ye sevk ediliyordu. Son olarak padişahın irade alınarak karar kesinleştirilirdi. Meclis-i Vâlâ yargı işlevini, 1854 yılında Meclis-i Ali-i Tanzimat'ın kurulmasıyla bu meclise devretmiştir.²⁷

²⁵ M. Seyitdanlıoğlu, *Tanzimat Devrinde Meclis-i...*, s. 47.

²⁶ M. Seyitdanlıoğlu, *Tanzimat Devrinde Meclis-i...*, s. 113-116; Sultan Abdülmecid'in emri üzerine taşra ileri gelenlerinin İstanbul'a davet edilerek Meclis-i Vâlâ-yı Ahkâm-ı Adliyye tarafından memleketin gelişimi ve halkın refahının yükseltilmesi için görüşler alınmış ve uygulamaya geçirilmiştir. BOA, *HAT.*, No: 1642/14; Devletin gelişimi ve halkın yaşam standartlarının iyileştirilmesi için Meclis-i Vâlâ-yı Ahkâm-ı Adliyye tarafından alınacak kararların özenle uygulamaya geçirilmesi, kanun ve nizamın kalıcı bir şekilde hazırlanması ve bunlar hakkında sürekli değişiklikler yapılmaması belirtilmiştir. BOA, *HAT.*, No: 1646/7.

²⁷ Ayhan Ceylan, “Meclis-i Vâlâ-yı Ahkâm-ı Adliye'de Yargı”, *Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, C. 8, S. 1-2, s. 36-42.

Sonuç olarak Meclis-i Vâlâ, görevleri ve yetkileri bakımından klasik anlamda bir yargı kurumundan ziyade devletin yüksek karar alma mekanizması haline geldi ve çalışmalarını gerçekleştirdi. Tanzimat dönemi ve sonrası için Osmanlı adliye teşkilatında merkezi, bürokrasi ve usule dayalı bir yargı modelinde kilit aktif bir rol üstlendi.

3.1. Danışma Organı: Meclis-i Ali-i Umumi

Meclis-i Ali-i Umumi, Tanzimat ile gelen kanunların uygulamalarının görüşüldüğü üst düzey bir danışma ve karar organı olarak kuruldu. Tanzimat Fermanı ilan edildikten sonra Meclis-i Vâlâ üyeleri, vükela ile birlikte devlet adamlarından meydana gelen bir meclis olarak Meclis-i Vâlâ'nın almış olduğu kararları değerlendirmekle görevliydi.²⁸ Ayrıca olağanüstü durumlarda toplanıyor ve Meclis-i Meşveret gibi kararlarda alabiliyordu. Adeta bir senato gibi çalışıyor ve Meclis-i Vâlâ'yı denetliyordu. Yetki ve görevleri oldukça geniştir. Meclis-i Ali-i Umumi'de alınan kararlar, padişahın tasdik etmesinin ardından yürürlüğe girmekteydi. Meclis-i Ali-i Umumi'nin yapısı ve işleyişini içeren bir nizamname henüz hazırlanmamıştı. Meclis-i Vâlâ'nın çalışma kurallarına göre görevlerini yerine getirmekteydi. Meclis-i Vâlâ üyelerinin seçilmesi de Meclis-i Ali-i Umumi'de yapılmaktaydı.²⁹ 1854 yılında yapılan bir nizamnameyle Meclis-i Ali-i Umumi'nin görev ve çalışma şekli belirlendi. Bu nizamnameye göre birçok farklı işle ilgilenmeyecek ve yeni kurulan Meclis-i Ali-i Tanzimat'ın hazırladığı kanun tasarılarını ve nizamnamelerini inceleyecekti. Kanunlaştırmaların yoğunlaştığı dönemlerde Meclis-i Vâlâ ve Meclis-i Ali-i Tanzimat arasında bir ara meclis statüsünde görevlerini sürdürecektir olan Meclis-i Ali-i Umumi, 1876 yılına kadar varlığını devam ettirdi.³⁰

Meclis-i Ali-i Umumi, gerçekleştirmiş olduğu çalışmalarla Tanzimat ve sonrası Osmanlı adliye teşkilatında merkezi denetimi güçlendirdiği ve usul hukukuna kurumsal olarak bir zemin oluşturdu. Aynı zamanda danışma organı niteliğinin yanında yüksek yargı organlarının verimliliklerini arttırarak daha denetlenebilir hale getirdi. Dolayısıyla adliye teşkilatında işlevselliğin artmasına ve reform sürecinin arka tarafında sürekliliğe katkıda bulunduğu söylenebilir.

4. Meclis-i Ali-i Tanzimat: Kuruluşu, Yapısı ve Görevleri

Meclis-i Vâlâ'nın Tanzimat Fermanı ile birlikte iş yükünün zamanla artarak yoğunlaşması ve bu nedenle gecikmeler yaşanmasından dolayı yeni bir düzenleme ihtiyacı doğdu. Meclisin iş yükünü hafifleterek daha merkezi bir sistem oluşturulması için yeni bir meclis kurulmasını gündeme getirdi. Diğer taraftan devlet adamları arasında yaşanan çekişmeler ve rüşvetle mücadele konusunun yanı sıra paşalar arasındaki mücadeleler yeni meclisin kurulmasını zaruri hale getirdi. Bu durum Meclis-i Ali-i Tanzimat'ın kurulması üzerinde etkili oldu. Ayrıca Dolayısıyla meclisin kuruluşu ile ilgili iradeler, meclisin görevleri ve meclisin hazırladığı ilk kanun olan rüşveti yasaklaması, Tanzimatçıların rüşvetle mücadeleye önem verdiğini ve Meclis-i Ali-i Tanzimat'ın kurulmasında etkili oldu.³¹

Meclis-i Ali-i Tanzimat'ın kuruluş çalışmalarına 1854 yılında başlandı. İlk olarak Meclis-i Ali-i Umumi' de görüşülerek ayrı bir meclisin kurulacağına dair karar alındı ve karar devlet ricalinin de bulunduğu bir toplantıda açıklandı. Yeni bir meclisin kurulmasındaki amaç, Tanzimat-ı Hayriyye'nin uygulanması ve rüşvetin önlenebilmesiydi. 7 Eylül 1854 yılında Bab-ı Ali'de toplanan Meclis-i Ali-i Umumi'de sultan Abdülmecid'in yeni bir meclisi kurduklarını bildiren hatt-ı hümayun okundu. Yeni meclisin amacı bu hatt-ı hümayun'da aynen

²⁸ A. Akyıldız, *Tanzimat Dönemi Osmanlı Merkez...*, s. 185; Meclis-i Vâlâ-yı Ahkâm-ı Adliyye'nin üyeleri, reis paşa konağı ve sair mahallerde toplanırlardı. BOA, *İ.MMS.*, No: 15/240.

²⁹ M. Seyitdanlıoğlu, *Tanzimat Devrinde Meclis-i...*, s. 67-74

³⁰ M. Yasin Taşkesenlioğlu, *Meclis-i Ali-i Tanzimat (1854-1861)*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2018, s. 33-34.

³¹ M. Seyitdanlıoğlu, *Tanzimat Devrinde Meclis-i...*, s. 47-49.

belirletilmişse de ismi ve görevi belirlenmemiştir. İradenin Abdülmecid tarafından onaylanması ile Meclis-i Ali-i Tanzimat, 26 Eylül 1854 Salı günü kuruluşunu tamamlayarak çalışmalarına başladı.³²

Meclis-i Vükela tarafından oluşturulan Meclis-i Ali-i Tanzimat'ın, çalışma şekline dair iç nizamnamelerinin hazırlanması beklenmeden birtakım kararlar alındı. Alınmış olan kararda bu meclisin, diğer bütün meclislerin üstünde bir konumda olduğu belirtildi. Ayrıca Meclis-i Vükela'dan bağımsız olarak gerek gördüğü hususlar hakkında kararlar da alabilecekti. Meclisin alacağı tüm kararlar ve hazırlamış olduğu nizamnameler padişahın onayı olmadan uygulanamazdı. Dolayısıyla Meclis-i Ali-i Tanzimat'ın oluşturulması ile yasama ve yargı görevlerinin ayrımı Meclis-i Vükela tarafından yapıldı. Böylece yasama yetkisi Meclis-i Ali-i Tanzimat'a verilirken Meclis-i Vâlâ ise yargı organı olarak çalışmalarına devam etti. Yürütme ise Bab-ı Ali tarafından uygulanmaktaydı. Bu meclis, önemli devlet adamları tarafından yönetilen bir yasama meclisi olmasının yanı sıra Tanzimat dönemi ile ilgili tüm meselelerde merkezi bir istişare organı olarak teşkilatlandırıldı. 1854 tarihinde Meclis-i Vâlâ'nın yürütmekte olduğu Tanzimat'ın uygulanması ile ilgili görevlerin çoğunluğu bu meclise devredildi.³³ Meclis-i Ali-i Tanzimat'ın kuruluşundan sonra biri yapısına dair vazifelerini ve amacını, diğeri ise çalışma usullerinin düzenlendiği iç tüzükle ilgili iki nizamname yayımlandı.³⁴

Meclis-i Ali-i Tanzimat'ın üç farklı görevi bulunmaktaydı. İlk görevi, nazırlıklar ve kamu daireleri tarafından oluşturulan raporları incelemek ve onaylamaktı. Diğer bir görevi memurluklarını kötü bir şekilde ifa eden bakanları yargılamaktı. Son görevi ise kanunların ve nizamların uygulanmasında yolsuzluk ve usulsüzlük görürse durumu müzakere ederek sadarete bildirmektir. Meclis-i Ali-i Tanzimat'ın doğal üyelerinden biri Ahmet Cevdet Paşa'ydı. Cevdet paşa bu meclisin bakanları yargıladığını ve hazırlanan kanunların uygulanıp uygulanmadığını bir bekçi gibi takip ettiğini belirtmektedir. Bu durum sorumlu parlamenter hükümete doğru atılan bir adım olduğunu göstermektedir.³⁵ Meclis-i Vükela ve Meclis-i Ali-i Tanzimat arasında yetki ayrımı da belirlendi. Meclis-i Vükela, meclislerin hazırlamış olduğu kanunları kabul etmeyebilir veya isterse değiştirebilirdi. Meclis-i Ali-i Tanzimat ise hükümet üyelerini dilediği zaman sorgulayabilir ve kanunlara karşı hareket eden devlet adamlarını yargılayabilirdi. Böylelikle yasama ve yürütme ayrımına doğru önemli bir adım atılmıştı.³⁶

Meclis-i Vâlâ, 1854 yılından 1861'e kadar geçen zaman dilimi içerisinde çalışmalarına aktif bir şekilde devam etti. Birçok kanun hazırlayarak önemli bir yasama organı olarak görevlerini yerine getirdi. Meclis-i Vâlâ, Meclis-i Tanzimat'ın ilgilenmediği işlere bakıyordu ve bu durum yasama konusuna giren sorunlarda dâhil olmak üzere yargı alanını da içeren geniş bir alanı kapsamaktaydı. Bu nedenle üye sayısı giderek artmıştı. Birçok iç tüzükle ilgili düzenlemeler yapılsa da Meclis-i Vâlâ'nın verimli çalışması sağlanamadı. Devlet adamları arasındaki iç politika çekişmeleri ve iktidar mücadeleleri meclislerin çalışmalarını da etkiliyordu. Tüm bu olumsuz koşullara rağmen Meclis-i Ali-i Tanzimat, yasama görevlerini yerine getirmeye devam etti.

³² BOA, *İ.DH.*, No: 306/19484 (14Zilhicce 1270/7 Eylül 1854); Meclis-i Ali-i Tanzimat'ın kuruluşu, başkan ve ilk üyeleri hakkında bkz. BOA, *İ.MMS.*, No: 2/79 (2 muharrem 1271/25 Eylül 1854).

³³ M. Y. Taşkesenlioğlu, *Meclis-i Ali-i Tanzimat (1854-1861)*..., s. 47-48.

³⁴ Nizamnameler hakkında detaylı bilgi için bkz. M. Y. Taşkesenlioğlu, *Meclis-i Ali-i Tanzimat (1854-1861)*..., s. 48-54.

³⁵ Ahmet Cevdet Paşa, *Tezâkir 13-20*, Haz: Cavid Baysun, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1986, s. 153; Ahmet Cevdet Paşa, *Tezâkir 1-12*, Haz: Cavid Baysun, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1986, s. 27-37; "...tayin buyrulmuş olan vezaif-i meclis üç kısım olub birisi tertib-i nizamata ve ikincisi icra-yı nizamata ve üçüncüsü dahi emr-i muhakemata..." BOA, *İ.MMS.*, No: 4/130.

³⁶ M. Seyitdanlioğlu, *Tanzimat Devrinde Meclis-i...*, s. 50; BOA, *İ.MMS.*, No: 3/96.

Sonuç olarak Meclis-i Ali-i Tanzimat, Tanzimat Fermanının getirdiği hukuki ilkelerin kurumsal yapılarla desteklenerek uygulanabilir hale gelmesini sağlamıştı. Ayrıca bu meclis, Osmanlı adliye teşkilatında fonksiyonel bir ayrışmanın yani yasama, yürütme ve yargının belirlenmesine, yargı usullerinin daha sistematik hale gelmesine ve adliye teşkilatının daha modern bir yapıya doğru dönüştürülmesinde önemli görevler gerçekleştirdi.

5. 1861 Düzenlemesi: Meclis-i Ali-i Tanzimat ve Meclis-i Vâlâ'nın Birleştirilmesi

1861 yılına gelindiğinde Meclis-i Vâlâ ve Meclis-i Ali-i Tanzimat gibi iki reformist meclislerin oluşturulması birtakım problemlere neden olmaktaydı. 1856 yılında Islahat Fermanı'nın uygulanmasına dair İngiltere tarafından Osmanlı Devleti'ne her iki meclisin birleştirilmesi için muhtıra verildi. Muhtıra da “*Meclis-i Ahkâm-ı Adliyye ve Meclis-i Ali-i Tanzimat nâmiyle mevcut olan iki büyük meclis yerine ıslahatın tatbikatına nezâret vazife-i asliyyesi ile mükellef olmak üzere hem istişârî reye hem de icrâî ve adlî yetkilere mâlik bir meclisin kurulması*” gerektiği ifade edildi. Dış baskı ve iç kargaşalar neticesinde 1861 yılında yapılan düzenleme ile bu meclisler, “*Meclis-i Vâlâ-yı Ahkâm-ı Adliyye*” adıyla birleştirildi.³⁷ Başkanlığına Fuat Paşa getirildi.³⁸

Meclis-i Vâlâ ve Meclis-i Tanzimat'ın birleştirilmesini bildiren bir hatt-ı hümayun yayımlandı. Bu hatt-ı hümayunda birleştirilmesinin gerekliliğine dair gerekçeler yazmaktaydı. Meclislerin bu ikili yapı ile ihtiyaçlara cevap veremediğini, işleyişte aksaklıkların yaşandığını ve iş yüklerinin yoğun olması her iki meclisin birleştirilmesinin gerekçeleri ve nedenleri olarak ifade edildi. Yapılan düzenleme ile Meclis-i Ali-i Tanzimat kapatılarak Meclis-i Vâlâ ile birleştirildi. Daha sonra Meclis-i Vâlâ tarafından Meclis-i Ahkâm-ı Adliye Nizamnamesi yayımlandı.³⁹ 1861 yılında yapılan düzenlemeye göre Meclis-i Ali-i Tanzimat'ın yasama görevi olan nizamnameleri hazırlama yetkisi “*Kanun ve Nizamat Dairesi*” tarafından yürütülecekti. Diğer görevler ise mülkü işlerin karara alındığı ve tatbik edildiği “*Umur-ı İdare-i Mülkiye Dairesi*” ile yüksek bir temyiz mahkemesi sıfatıyla çalışması kararlaştırılan “*Muhakemat Dairesi*” sorumluluğunda yürütülecekti. Ayrıca Meclis-i Vâlâ-yı Ahkâm-ı Adliyye'nin çalışmalarının hızlı ve modernize edilmiş bir şekle kavuşturulması için bazı önlemler de alındı. Bu kapsamda 1861'de “*Ce'miyyet-i Muvakkate-i Tefrikiyye*” ismiyle bir alt komisyon kuruldu. Böylece Meclis-i Vâlâ-yı Ahkâm-ı Adliyye, 1861-1868 tarihleri içerisinde Tanzimat'ın uygulanması ve sürdürülmesi noktasında daha merkezi bir konumda yasama görevlerini yerine getirdi.⁴⁰

6. Meclis-i Vâlâ-yı Ahkâm-ı Adliye'nin Sonu

1868 yılına kadar Meclis-i Vâlâ-yı Ahkâm-ı Adliyye başarılı görevlerde bulundu. 1868 yılında çıkan bir irade ile Şurâ-yı Devlet ve Divan-ı Ahkâm-ı Adliyye olmak üzere iki ayrılması kararlaştırıldı. Kanun ve nizamnameleri hazırlama görevi Şura-yı Devlet tarafından yapılırken yüksek bir temyiz mahkemesi olarak Divan-ı Ahkâm-ı Adliyye görevlendirildi. Bu düzenleme ile birlikte yasama ve yürütmenin birbirinden ayrıldığı net bir şekilde belirlendi. Böylece Meclis-i Vâlâ-yı Ahkâm-ı Adliyye fiili olarak kapatıldı.⁴¹

Meclis-i Vâlâ-yı Ahkâm-ı Adliyye'nin görevlerine son verilerek yeni kurumların oluşturulması, Osmanlı adliye teşkilatında ki değişimin dönüm noktalarından biri oldu. Çünkü

³⁷ BOA, *İ.MMS.*, No: 23/977; A. Akyıldız, *Tanzimat Dönemi Osmanlı Merkez...*, s. 258; H. Kılıç, “Tanzimat Reformlarının Düzenleyici...”, s. 541-542.

³⁸ BOA, *İ.DH.*, No: 474/31803.

³⁹ BOA, *İ.MMS.*, No: 23/995.

⁴⁰ M. Seyitdanlıoğlu, *Tanzimat Devrinde Meclis-i...*, s. 53-54.

⁴¹ Ali Akyıldız, “Meclis-i Vâlâ-yı Ahkâm-ı Adliye”, *TDVİA*, C. 28, s. 251; Halim Kılıç, “Osmanlı Devleti'nde Tanzimat Reformlarını Düzenleyici Bir Kurum Olarak Şura-yı Devlet (1868-1876)”, *Gazi Akademik Bakış Dergisi*, C. 14, S. 27, s. 205.

yargının bağımsız bir görünüm kazanması ve kanun işlerinin ayrı bir kuruma devredilmesi Osmanlı Devleti'nin batılı anlamda hukuk devleti olma yönünde attığı adımlar olarak görülmektedir. Ayrıca meclisin kapatılması tarihsel anlamda yok olması, sonlanması demek değildi. Aksine Meclis-i Vâlâ-yı Ahkâmı Adliye ile birlikte gelen adliyenin kurumsallaşması misyonunu daha da kurumsal ve işlevsel kurumlara devrederek devam ettirmesi anlamına gelmekteydi. Çünkü Osmanlı adliye teşkilatının daha kurumsal bir kimlikle kanunlara ve düzenli bir şekilde işleyecek olan temyiz denetimine dayanan daha merkezi bir adli sisteme doğru gelişmesinde Meclis-i Vala aktif rol üstlenmişti.

SONUÇ

Meclis-i Vâlâ -yı Ahkâm-ı Adliye'nin 1838 yılında kuruluşundan 1868'te kapatılmasına kadar geçen zaman dilimi değerlendirildiğinde, bu kurumun Osmanlı Devleti adliye teşkilatında sadece idari ve yargı alanında işlevleri olmadığı aynı zamanda yenileşme sürecinin önemli bir parçası olduğu görülmektedir. XIX. Yüzyılda devletin siyasi, toplumsal, adli, hukuki ve idari şartları dikkate alındığında Meclis-i Vâlâ'nın Tanzimat dönemi reformlarının kurumsal ve işlevsel zeminini oluşturan merkezi bir yapı olduğu anlaşılmaktadır. Neticede meclisin hem yasama niteliğindeki görevleri hem de yüksek bir temyiz organı gibi yargı alanındaki işlevsel görevleri, Osmanlı Devleti'nin yönetim anlayışının klasik adli teşkilat yapısından uzaklaşarak merkezi ve hukuk temelli bir yapıya dönüştüğünü göstermektedir. Özellikle kanunlaştırma faaliyetlerinde yapmış olduğu çalışmalar, normatif bir dağınıklığı yok etmeye yönelik merkezi bir rol aldığını ifade etmektedir. 1840 ve 1851 Ceza kanunlarının hazırlanması, idari davaların çözüme kavuşturulması, memurların yargılanmaları ve düzenli bir istişare sisteminin oluşturulması, Meclis-i Vâlâ'nın dönemin ihtiyaçlarına cevap verme kapasitesini açık bir şekilde ortaya koymaktadır. Buradan da anlaşılabileceği üzere Meclis-i Vâlâ, bir taraftan hukukun üstünlüğünün gelişmesini ve uygulanmasını sağlarken diğer taraftan devletin otoritesindeki keyfi uygulamaların azalmasını sağlayan merkezi bir denetim mekanizma görevini yerine getirmiştir.

Meclis-i Vâlâ-yı Ahkâm-ı Adliye'nin Meclis-i Ali-i Umumi ve Meclis-i Ali-i Tanzimat ile kurmuş olduğu yetki ve görev dağılımları, Meclis-i Vâlâ'nın Tanzimat dönemi adliye teşkilatındaki önemini daha da netleştirmiştir. Meclis-i Ali-i Umumi, Meclis-i Vâlâ'nın almış olduğu kararları adeta senato gibi işlev gören danışman bir kuruluş vasfıyla ikinci bir denetim ve istişare mekanizması görevini yapmaktaydı. 1854 yılında kurulan Meclis-i Ali-i Tanzimat ise Meclis-i Vâlâ'nın yasama görevlerini yerine getiren bir kurum olarak ihdas edilmiş ve Meclis-i Vâlâ net bir şekilde yüksek bir yargı organı konumuna getirilmişti. Böylelikle Meclis-i Vâlâ'nın yasama ve yargı görevleri arasındaki sınırlılıklar kısmen de olsa daha net bir şekilde belirginleştirildi. 1861 yılında gerçekleştirilen düzenleme ile her iki meclisin, Meclis-i Vâlâ-yı Ahkâm-ı Adliye adı altında birleştirilmesi, hem iç siyasi ve adli çekişmeleri hem de dış baskıların da etkisiyle yenileşmelerin daha sistemli bir şekilde merkezi bir yapı üzerinden yönetilme ihtiyacını ortaya çıkardığı anlaşılmaktadır. 1868 yılında Meclis-i Vâlâ'nın kaldırılarak Şura-yı Devlet ve Divan-ı Ahkâm-ı Adliye şeklinde ikiye ayrı kuruma ayrılması ise, Osmanlı adliye teşkilatının fonksiyonel bir biçimde ayrışmanın kurumsal ve merkezi olarak tamamlandığını gösteren önemli bir dönüm noktası olarak değerlendirilmektedir. Kanun ve nizamnamelerin hazırlanması görevi Şura-yı Devlet'e verilirken yüksek temyiz ve yargı denetimi ise Divan-ı Ahkâm-ı Adliye'ye verilmiştir. Bu durum Avrupa devletlerinde görülen bağımsız yargı ilkelerinin Osmanlı adliye teşkilatında uygulama çabasını göstermektedir. Aynı zamanda Meclis-i Vâlâ'nın kapatılması ile bir bitiş değil, aksine daha rasyonel, sistematik ve merkezi bir adli sisteme dönüş olduğunun net bir şekilde ifade edilmesidir.

Sonuç olarak Meclis-i Vâlâ-yı Ahkâm-ı Adliye, 1838-1868 yılları arasında Osmanlı adliye teşkilatının hem zihniyet değişiminde hem de kurumsal dönüşümünün sağlanmasında bir kilit görevi görmüştür. Divan-ı Hümayun'dan modern yenilikçi bir adli teşkilata dönüşüm sürecinde, hukukun yazılı normlar haline getirilerek uygulanmaya başlanması, memurların hukuki sorumlulukların tanımlanması ve adli yeniliklerin merkezi bir yapı ile yönetilmesi gibi görevler, Meclis-i Vâlâ'nın ne derece önemli olduğunu açık bir şekilde ortaya koymaktadır. Aynı zamanda Meşrutiyet dönemi adliye teşkilatının bürokratik esaslar etrafında merkezi bir şekilde yeniden örgütlenmesinde kurucu bir basamak görevi gerçekleştirdiği anlaşılmaktadır.

KAYNAKÇA

1- Arşiv Belgeleri

A- T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA)

BOA, *C.DH.*, No: 136/6781.

BOA, *HAT.*, No: 1642/14.

BOA, *HAT.*, No: 1646/7.

BOA, *HAT.*, No: 1648/38.

BOA, *İ.DH.*, No: 3/120.

BOA, *İ.DH.*, No: 306/19484 (14Zilhicce 1270/7 Eylül 1854)

BOA, *İ.DH.*, No: 474/31803.

BOA, *İ.DH.*, No: 5/197.

BOA, *İ.DH.*, No: 8/380.

BOA, *İ.MMS.*, No: 15/240.

BOA, *İ.MMS.*, No: 2/79 (2 muharrem 1271/25 Eylül 1854).

BOA, *İ.MMS.*, No: 23/977.

BOA, *İ.MMS.*, No: 23/995.

BOA, *İ.MMS.*, No: 4/130.

BOA, *İ.MMS.*, No:3/96.

Takvim-i Vekayi, def'a 163, 11 Muharrem 1254.

2- Araştırma ve İnceleme Eserler

Ahmet Cevdet Paşa, *Tezâkir 1-12*, Haz: Cavid Baysun, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1986.

Ahmet Cevdet Paşa, *Tezâkir 13-20*, Haz: Cavid Baysun, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1986.

Akyıldız, Ali, "Meclis-i Vâlâ-yı Ahkâmı Adliye", *TDVİA (Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi)*, C. 28, ss. 250-251.

Akyıldız, Ali, *Tanzimat Dönemi Osmanlı Merkez Teşkilâtında Reform (1836-1856)*, Eren Yayınları, İstanbul 1993.

Bozkurt, Gülnihal, *Batı Hukukunun Türkiye'de Benimsenmesi: Osmanlı Devleti'nden Türkiye Cumhuriyeti'ne Resepsiyon Süreci (1839-1939)*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2020.

Ceylan, Ayhan, "Meclis-i Vâlâ-yı Ahkâm-ı Adliyye'de Yargı", *Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, C. 8, S. 1-2, ss. 23-48.

Çadırcı, Musa, "Tanzimat'ın İlanı Sıralarında Türkiye'de Yönetim (1826-1839)", *Belleten*, C. 51, S. 201, ss. 1215-1240.

Durhan, İbrahim, "Divan-ı Hümayun'un Yargı Yetkisi", *Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, C. 4, S. 1-2, ss. 59-78.

Durhan, İbrahim, "Tanzimat Döneminde Osmanlı Yargı Teşkilatındaki Gelişmeler", *Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, C. 12, S. 3-4, ss. 55-111.

Ekinci, Ekrem Buğra, *Tanzimat ve Sonrası Osmanlı Mahkemeleri*, Arı Sanat Yayınları, İstanbul 2017.

Gedik, Ömer ve Öz, Ceyhun, "Meclis-i Vâlâ-yı Ahkâm-ı Adliyye ve İlk Parlamantonun Ön Hazırlayıcısı Olma İşlevi", *İstanbul Hukuk Mecmuası* C. 78, S. 3, ss. 1635-1656.

Karasu, Demet, "Tanzimat Fermanı'nın Oluşum Sürecinde Meclis-i Vâlâ-yı Ahkâm-ı Adliyye'nin Rolü ve Bu Süreçte Meclis İşleyişinin Düzenlenmesi (1838-1840)", *Sosyologca Dergisi*, S. 29, ss. 137-149.

Kaynar, Reşat, *Mustafa Reşit Paşa ve Tanzimat*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2010.

Kılıç, Halim, "Osmanlı Devleti'nde Tanzimat Reformlarını Düzenleyici Bir Kurum Olarak Şura-yı Devlet (1868-1876)", *Gazi Akademik Bakış Dergisi*, C. 14, S. 27, ss. 203-223.

Kılıç, Halim, "Tanzimat Reformlarının Düzenleyici Yüksek Kurumu Olarak Meclis-i Âli-i Tanzimat (1854 1861)", *Turkish Studies – Religion*, C. 15, S. 4, ss. 531-544.

Mumcu, Ahmet, "Divan-ı Hümayun", *TDVİA (Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi)*, C. 9, ss. 430-431.

Seyitdanlıoğlu, Mehmet, "Meclis-i Valay-ı Ahkâm-ı Adliye (1838-1876)", *Prof. Dr. İsmail Ercüment KURAN'a Armağan*, C. 27, Türk Kültürü Araştırmaları Enstitüsü Yayınları, Ankara 1989, s. 265-276.

Seyitdanlıoğlu, Mehmet, *Tanzimat Devrinde Meclis-i Vâlâ (1838-1868)*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1999.

Tanzimat Değişim Sürecinde Osmanlı İmparatorluğu, (Edit: Halil İnalcık, Mehmet Seyitdanlıoğlu), Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara 2006.

Taşkesenlioğlu, M. Yasin, *Meclis-i Ali-i Tanzimat (1854-1861)*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2018.

Yurtseven, Yılmaz, *Osmanlı Devleti'nde Siyasal İktidarın Meşruluk Temelleri*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Konya Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya 2006.

GAZİANTEP KIZ ENSTİTÜSÜ MEZUNU F. BİLGE KAZAZ’IN ŞEHİR KÜLTÜRÜ VE TARİHİNE KATKILARI*

THE CONTRIBUTIONS OF F. BİLGE KAZAZ, GRADUATE OF THE GAZİANTEP GIRLS’ INSTITUTE, TO THE CITY’S CULTURAL AND HISTORICAL IDENTITY

Gülşah ESER**

Makale Bilgisi/Article Info: Geliş/Received: 06/10/2025 Düzeltme/Revised: 07/12/2025 Kabul/Accepted: 14/12/2025

Araştırma Makalesi / Research Article

Atıf / Cite as: Eser, G. (2025). Gaziantep Kız Enstitüsü Mezunları F. Bilge Kazaz’ın Şehir Kültürü ve Tarihi Açısından Katkıları. *Bellek Uluslararası Tarih ve Kültür Araştırmaları Dergisi*, 7(2), 126-142. <https://doi.org/10.52735/bellek.1798450>

ÖZ

Kız Enstitüleri, Türkiye’de kadın eğitiminin ve kadın kimliğinin şekillenmesinde aracı bir rol üstlenmiş eğitim kurumlarıdır. 1928’de İsmet Paşa Kız Enstitüsü’nün açılmasıyla başlayan süreç, zaman içerisinde çok sayıda enstitünün kurulmasıyla devam etmiştir. Bunlardan biri de Güneydoğu Anadolu Bölgesi’nin ilk enstitüsü olan Gaziantep Kız Enstitüsü’dür. Bu enstitü, faaliyette bulunduğu süre boyunca pek çok öğrenci yetiştirmiştir. F. Bilge (Özgül) Kazaz da şahsiyeti ve etkinlikleriyle o öğrenciler arasında en görünür simalardan biridir.

F. Bilge Kazaz’ın Gaziantep Kız Enstitüsü’nde almış olduğu eğitim hayatına çeşitli açılardan yön vermiş, adeta kilit rol oynamıştır. Kazaz, burada aldığı eğitimin bir getirisi olarak koleksiyonerlik ve yazarlık gibi kazanımlarını Gaziantep ile bütünleştirmiştir. Kendi ifadeleriyle “Gaziantep halkına geçmişini armağan etmek” amacıyla yaptığı çalışmalarda ve düzenlediği sergilerde Gaziantep’in sosyal ve kültürel yapısını merkeze almıştır. Ayrıca bu çalışmada ilk defa ortaya koyulan Gaziantep Kız Enstitüsü yıllarına ait belgeler kurum tarihi açısından birincil kaynak olma niteliğini taşımaktadır. Bütün bu veriler birleştiğinde Kazaz hem mezun olduğu okulun hem de Gaziantep’in kültürüne ve tarihine katkılarıyla kent için önemli bir figür haline gelmiştir.

Anahtar Kelimeler: Gaziantep Kız Enstitüsü, F. Bilge Kazaz, Cumhuriyet Dönemi, Mesleki Eğitim, Kadın Eğitimi.

EXTENDED SUMMARY

Girls’ Institutes are among the educational institutions that have played an intermediary role in shaping women’s education and women’s identity in Turkey. The process, which started with the opening of İsmet Pasha Girls’ Institute in 1928, continued with the establishment of many institutes over time. One of them is the

* Bu araştırma sürecinde; TR Dizin 2020 kuralları kapsamında “Yükseköğretim Kurumları Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Yönergesinde” yer alan tüm kurallara uyulmuş ve yönergenin ikinci bölümünde yer alan “Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiğine Aykırı Eylemlerden” hiçbirini gerçekleştirilmemiştir. Ayrıca bu araştırma “Etik Kurul İzni” gerektirmeyen bir çalışmadır.

** Doç. Dr., Harran Üniversitesi, e-mail: gulsaheser@harran.edu.tr, ORCID: 0000-0002-3306-1569

Gaziantep Girls' Institute, which was the first Girls' Institute in the Southeastern Anatolia Region and started its education life in the 1941-1942 academic year.

Gaziantep Girls' Institute has come to the fore especially with its administrators, teaching staff and student-oriented approach. The curriculum of the institute has been carried out systematically and as much as possible, there are no gaps in the daily school life of the students. Gaziantep Girls' Institute, where both theoretical and practical courses are taught intensively, exhibition activities are held regularly and at the same time in-school/out-of-school activities are supported, has trained many students during its activity. One of them was F. Bilge Özgül (Kazaz).

The subject of this research is to discuss in detail the biography of F. Bilge Kazaz, who was trained by Gaziantep Girls' Institute, and to give information about the courses taught at Gaziantep Girls' Institute between 1956-1961 and the teaching staff of the school, based on her years in the institute. Thus, for the first time, a study based on the school's archive will be written about Gaziantep Girls' Institute and F. Bilge Kazaz at the same time.

Oral history method was used in the study. A personal interview was conducted with F. Bilge Kazaz and some of the issues described in his book titled *We Have Been History Without Knowing*, which he wrote first, were detailed. Archive scanning was also carried out in the study. By obtaining the necessary permissions, the archive of the Gaziantep Girls' Institute, which is now within the Hacı Muzaffer Bakbak Girls' Vocational and Technical Anatolian High School in Gaziantep, was examined. In the Class Pass Books here, the records of the courses Kazaz took during his student years and the grades he received from his exams were reached. From the Teacher and Civil Servant Registration Slip and the Teacher Registration Book, data on the identity and education information of the teachers who taught in the 1956-1961 period and the schools they worked in were obtained. Thus, the short biographies of many teachers who taught in the 1956-1961 period were written and brought to the literature for the first time.

Bilge Kazaz's education during her student years at Gaziantep Girls' Institute, as well as her love of history and literature, which she stated came from her family, influenced her life. In particular, the life of the institute has a key role in his versatile upbringing. As a result of the education he received here, Kazaz integrated his achievements such as collecting and writing with Gaziantep. In his own words, he has centered on the social and cultural structure of Gaziantep in his works and exhibitions in order to "present the past to the people of Gaziantep". As a result of the research it has been concluded that F. Bilge Kazaz has become an important figure for the city with his contributions to the history of Gaziantep. It is recommended to write the biographies of other graduates of Gaziantep Girls' Institute or especially the lives of the institute, and it is thought that such studies will contribute to the clarification of the history of Girls' Institutes.

GİRİŞ

Kız enstitüleri, kız öğrencileri "iyi bir ev hanımı ve iyi bir anne" olarak yetiştirmek ve aynı zamanda bir meslek sahibi yaparak iş hayatında yer almalarını sağlamak amacıyla Cumhuriyet'in kuruluş döneminde açılmaya başlanmış olan mesleki eğitim kurumlarıdır.¹ Bunların ilki 1928 yılında Ankara'da İsmet Paşa Kız Enstitüsü adıyla kurulmuştur.² Ertesi yıl Bursa Kız Enstitüsü (daha sonraki adıyla Necatibey Kız Enstitüsü)³ ve 1932'de de İzmir

¹ *Kız Teknik Öğretim*, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1945, s. 5; Osman Ergin, *Türk Maarif Tarihi*, Eser Matbaası, İstanbul 1977, C. 5, s. 2106; Aynur Soydan, "Kadın Kimliğinin Oluşması Çerçevesinde Mesleki Teknik Eğitim (Cumhuriyet İdeolojisinin Kuruluş Sürecinde Kız Enstitüleri 1923-1940)", *Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları*, S. 1, 2002, s. 276.

² Ayten Sezer Arıç, "Ankara'da Modanın Öncüsü Bir Okul: İsmet Paşa Kız Enstitüsü", *CTAD*, S. 14, 2011, s. 4-7; Ayhan Doğan-Mustafa Kılınç, "Cumhuriyet Dönemi Türk Kadınının Modernleşmesinde Öncü Bir Kurum: İsmet Paşa Kız Enstitüsü Ankara (1928-1938)", *Opus Uluslararası Toplum Araştırmaları Dergisi*, C. 16, S. 29, 2020, s. 2374.

³ Batuhan Alişoğlu, "Ev Hanımı Mı İş Kadını Mı? Türk Modernleşmesinin Bir Unsuru Olarak Kız Enstitüleri ve Necatibey Kız Enstitüsü", *ESOGÜ Tarih Dergisi*, C. 6, S. 2, 2023, s. 175.

Cumhuriyet Kız Enstitüsü açılmıştır.⁴ Adana, İstanbul (Kadıköy), Elazığ, Manisa, Trabzon⁵, Edirne, Afyon, Kayseri ve Sivas'ta açılan kız enstitüleri ile birlikte bu okulların sayısı günbegün artmıştır.⁶ Öğrenim çağını aşmış veya okula devam etme olanağı bulamamış genç kız ve kadınlar için bu kez kız enstitüleri bünyesinde ya da tamamen bağımsız olarak iki yıl süreli akşam kız sanat okulları faaliyete geçirilmiştir.⁷

Kız enstitüleri ilkokula dayalı eğitim kurumları olup öğrenim süresi beş yıldır. 1935-1936 ders yılında ortaokul mezunu kızların da alınabilmesi amacıyla bu okullara iki yıllık özel bölümler ilave edilmiştir.⁸ 1943-1944 ders yılında ise ilk üç yıl birinci devre ve sonraki iki yıl da ikinci devre olmak üzere bölümlendirilmiştir.⁹ Sınıf teşkilatı açısından bakıldığında iki kısım söz konusu olup bunlardan ilki, ilkokulu bitirmiş olanlara mahsus esas kısım. Esas kısım öğrencilerinin öğrenim süresi beş yıldır. Diğer ise ortaokuldan mezun olmuş veya ortaokul bitirme imtihanlarına girip başaramamış fakat ertesi yıl girme hakkına sahip, liseyi bitirmiş ya da lisenin herhangi bir sınıfından ayrılmış olanlara mahsus özel kısım. Özel kısımda öğrenim süresi iki yıldır. Kız öğrencilere teorik eğitimin yanı sıra biçki-dikiş, moda-çiçek, çamaşır-nakış, resim, ev idaresi-yemek pişirme, çocuk bakımı ve eğitimi gibi konularda uygulamalı dersler de verilmiştir.¹⁰ 1963-1964 ders yılına gelindiğinde enstitülerin sınıf teşkilatı yeniden düzenlenmiş, öğrenim süresi üç yıla çıkarılarak ortaokul mezunları kabul edilmeye başlanmıştır. Böylece bu okullar meslek seçimine dayalı programlar (beslenme ve ev yönetimi, çocuk gelişimi ve bakımı, el sanatları ve çiçek, giyim, nakış, resim) tatbik eden liseler haline getirilmişlerdir.¹¹

Zaman içerisinde Türkiye'nin yedi bölgesinde de kız enstitülerinin kurulması sağlanmıştır. Bunlar arasında Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde açılan ilk kız enstitüsü¹² Gaziantep Kız Enstitüsü'dür (1941)¹³ ve açılışından itibaren büyük bir rağbet görmüştür.¹⁴ Bu enstitüyü Urfa Kız Enstitüsü izlemiştir (1942).¹⁵

Yapılan literatür taramasında Gaziantep Kız Enstitüsü'nü müstakil olarak ele alan bir çalışmaya rastlanılamamıştır. Zeynep Yıldız'ın *1923-1950 Yılları Arası Gaziantep'in Sosyal Kültürel ve Ekonomik Hayatı* başlıklı yüksek lisans tezinde bu enstitünün açılışına ve çalışmalarına kısaca değinilmiştir.¹⁶ Edibe Bayram'ın *Tarihi, Kültürü, Geleneği ve Eğitimiyle Kız Enstitüleri* başlıklı çalışmada Gaziantep Kız Enstitüsü'ne yer yer temas edilmiştir.¹⁷ Merve Karabeyeser ve Tülay Karadayı Yenice tarafından kaleme alınan *Gaziantep Cumhuriyet*

⁴ *Kız Sanat Enstitüleri*, Matbaacılık Okulu, İstanbul, t.y., s. 7.

⁵ Trabzon Kız Enstitüsü ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Esra Özkan Koç, "Cumhuriyetin İlk Yıllarında Trabzon Kız Enstitüsü ve Faaliyetleri", *CTAD*, S. 36, Güz 2022, s. 1101-1139.

⁶ *Kız Sanat Enstitüleri*, s. 6-9.

⁷ R. Özalp, "Türkiye'de Yüzyıllık Mesleki ve Teknik Öğretim", *Mesleki ve Teknik Öğretim*, S. 104, 1961, s. 94-95.

⁸ Mustafa Kılınç, *Türkiye'de Mesleki Teknik Eğitimin Tarihi Gelişimi (1908-1986)*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi) Ankara Üniversitesi, Ankara 2013, s. 267.

⁹ *Mesleki ve Teknik Öğretim Kurumlarıyla İlgili Rakamlar II*, T.C. Milli Eğitim Bakanlığı Mesleki ve Teknik Öğretim İstatistik ve Yayın Müdürlüğü, 1963, s. 57.

¹⁰ *Kız Teknik Öğretim*, s. 5, 9.

¹¹ Gülşah Eser, Abdullah Orak, "Cumhuriyet Dönemi Kadın Eğitiminde Bir Atılım: Urfa Kız Enstitüsü", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, C. 8, S. 41, 2015, s. 425.

¹² T.C. Maarif Vekâleti, *Rakamlarla Türkiye'de Mesleki ve Teknik Öğretim I (Orta Dereceli Okullar)*, Haz. Reşat Özalp, Maarif Basımevi, Ankara: 1956, s. 144; *Kız Sanat Enstitüleri*, s. 7.

¹³ Gaziantep Kız Enstitüsü'nü merkeze alan müstakil bir çalışma tarafımızca yapılmaktadır.

¹⁴ BCA, 490.1.0.0/654.178.1. (Gaziantep bölgesi teftiş raporlarının bürolara sunulduğu).

¹⁵ Eser ve Orak, a.g.m., s. 429.

¹⁶ Zeynep Yıldız, *1923-1950 Yılları Arası Gaziantep'in Sosyal Kültürel ve Ekonomik Hayatı*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Gaziantep Üniversitesi, Gaziantep 2015, s. 58-61.

¹⁷ Edibe Bayram, *Cumhuriyetin Kızları/Tarihi, Kültürü, Geleneği ve Eğitimiyle Kız Enstitüleri*, Ed. İbrahim Özbay, Akis Kitap, İstanbul 2011.

Dönemi Eğitim Yapıları başlıklı çalışmada ise sadece kız enstitüsünün Gaziantep'teki eğitimin güçlenmesine katkıda bulunduğu bilgisi yer almıştır.¹⁸

Gaziantep Kız Enstitüsü gibi bölgesinde son derece işlevsel olmuş olan bir eğitim kurumunun gün yüzüne çıkartılması ya da tanıtılması hiç kuşkusuz eğitim tarihçilerinin göz ardı etmemeleri gereken bir araştırma alanıdır. Bu çerçevede kurumla ilgili mevcut olan veya erişilmeyi bekleyen bütün veriler hayati değer taşımaktadır. Arşiv belgeleri, şehir tarihine ilişkin kitaplar, otobiyografiler, basın vb. başvuru kaynakları bu veriler arasında yer almaktadır. Gaziantep Kız Enstitüsü'nün kurum tarihini inşa ederken bunların yanı sıra mezunlarının hatırat ya da anlatıları da önem arz etmektedir.

Nitekim Gaziantep Kız Enstitüsü çok sayıda öğrenci yetiştirmiş olup bunlardan biri de Fatma Bilge Özgül'dür (sonraki adıyla Fatma Bilge Kazaz). Kazaz, mezuniyetinden bir yıl kadar sonra evlenmiş ve kendi deyimiyle “iyi bir ev hanımı ve iyi bir anne” olarak hayatını sürdürmüştür. İlerleyen yıllarda kız enstitüsünde almış olduğu eğitimin bir getirisi ve aynı zamanda fotoğraflara olan merakı dolayısıyla bilhassa Gaziantep tarihine ilişkin fotoğraf ve belgelerden bir koleksiyon oluşturmuştur. Bu koleksiyonları hem çeşitli yayınlarla hem de sergilerle görünür ve istifadeye açık hale getirmiştir. Öte yandan *Bilmeden Tarih Olmuşuz*¹⁹ başlıklı kitabında biyografisini sözlü tarih yöntemiyle kayda geçirmiştir. Bu kitap, yalnızca Kazaz'ın kişisel hayatına odaklanmakla kalmayıp Gaziantep'in kültürel değerleri, sosyal yaşantısı ve özellikle de eğitim hayatına projeksiyon tutmaktadır. Böylelikle Kazaz, çalışmalarıyla Gaziantep'in şehir tarihine önemli katkılarda bulunmuş bir kalem sahibi olma hüviyetini kazanmıştır.

Bu araştırmanın başlıca amacı Gaziantep Kız Enstitüsü'nün yetiştirmiş olduğu F. Bilge Kazaz'ın biyografisini detaylandırmak ve şehir tarihi ile kültürüne katkılarını ortaya koymaktır. Diğer bir amaç ise Gaziantep Kız Enstitüsü'nün tarihçesine katkıda bulunmaktır. Araştırmada sözlü tarih yöntemi kullanılmış ve F. Bilge Kazaz ile kişisel görüşme yapılarak öncelikle *Bilmeden Tarih Olmuşuz* başlıklı kitabında anlatılan bazı konular genişletilmiştir. Daha sonra arşiv taramasına geçilmiştir. Gerekli izinler alınarak günümüzde Hacı Muzaffer Bakbak Kız Mesleki ve Teknik Anadolu Lisesi bünyesinde bulunan Gaziantep Kız Enstitüsü arşivi, Müdür Yardımcısı Barış Dağlı'nın da destekleriyle incelenmiştir. Burada bulunan *Sınıf Geçme Defterleri*'nde Kazaz'ın öğrencilik yıllarında görmüş olduğu dersler ve sınavlarından almış olduğu notların kayıtlarına ulaşılmıştır. *Öğretmen ve Memur Sicil Fişi* ile *Öğretmen Sicil Defteri*'nden ise öğrenci olduğu 1956-1961 döneminde ders veren öğretmenlere dair veriler elde edilmiştir.

1. F. Bilge (Özgül) Kazaz'ın Biyografisi

F. Bilge, 1943 yılında Hüsameddin Efendi (1912-1991) ile Saadet Hanım'ın (1920-1996) ilk çocuğu olarak Gaziantep'te Suburcu semti, Düğmeci Mahallesi, Çamurcu Sokak'ta müstakil bir evde dünyaya gelmiştir.²⁰ Baba tarafından Buharalı Özbek Türklerinden gelen bir aileye mensup olup Buhara'daki büyük dedesi Ataullah Efendi'dir.²¹

Ataullah Efendi'in oğlu Hacı Hüseyin Efendi (el-Hac Şeyh Hüseyin Buharavî) -F. Bilge Kazaz'ın aktardığına göre Sultan Abdülmecid'in (1839-1861) daveti üzerine ve Nakşibendiliği

¹⁸ Merve Karabeyeser, Tülay Karadayı Yenice, “Gaziantep Cumhuriyet Dönemi Eğitim Yapıları”, *Mimarlık Planlama ve Tasarım Alanında Araştırma ve Derlemeler*, Ed. Özlem Sağiroğlu, Gece Kitaplığı, 2019, s. 96.

¹⁹ F. Bilge Kazaz, *Bilmeden Tarih Olmuşuz*, Nehir Söyleşileri 1, Ed. Ecem Tan, Gaziantep Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları 95, Gaziantep 2025.

²⁰ Hüsameddin ve Saadet (Özgül) çiftinin fotoğrafı için bkz. EK-1. F. Bilge Kazaz günümüzde Gaziantep'te ikamet etmekte olup 82 yaşındadır. Kazaz'ın şahsi arşivinden elde edilen fotoğrafların büyük bir bölümü de ilk kez bu çalışmada yer almaktadır.

²¹ Kazaz, *Bilmeden Tarih Olmuşuz*, s. 10; F. Bilge Kazaz tarafından gönderilen 23 Haziran 2025 tarihli mektup.

yaymak amacıyla- Buhara'dan Anadolu'ya gelip Kayseri'ye yerleşmiştir. Hacı Hüseyin Efendi'nin oğlu Bahaeddin Efendi, Gül Hanım ile evlenmiş ve Ayıntab'a (günümüzde Gaziantep) taşınmıştır. Daha sonra Hacı Hüseyin Efendi, Kayseri'den Ayıntab'a gelip Nakşiye tekkesini kurmuş²² ve sonrasında postunu Bahaeddin Efendi'ye bırakmıştır. İlerleyen süreçte Ayıntab müftüsü olarak görevlendirilen Bahaeddin Efendi, kent merkezinde yaşamış ve kendisine ayrıca Büyükkızılhisar/Oğuzeli kazasının Hülümen köyünde araziler verilmiştir. Gül Hanım ile evliliğinden beş kızı ve bir oğlu (Mehmed Nizameddin Efendi) dünyaya gelmiştir. Mehmed Nizameddin Efendi (1854-1916), Buhara kökenli Hacı Emmun Hatun ile evlenmiş²³, bu evlilikten Bahaeddin ve Hikmet adlarında iki oğula sahip olmuşlardır. Hikmet Efendi'nin de Hatice Hanım ile evliliğinden Fatma, Hüsameddin (F. Bilge Kazaz'ın babası) ve Nizamettin dünyaya gelmiştir.²⁴

F. Bilge'nin anne tarafından büyük dedesi İshak Paşa²⁵ olup Ayıntab nakîbü'l-eşrâf kaymakamı Emin Efendi'nin oğlu ve Âsım Efendi'nin de kardeşidir. İshak Paşa'nın Rasim, Kadrî [Mehmed]²⁶, Naime ve Sefa adlarında dört çocuğu olmuştur.²⁷ Sefa Hanım'ın Bazoğlu Hamdi Efendi ile evliliğinden dünyaya gelen tek çocukları Hattuç (Hatice) Hanım, F. Bilge'nin anneannesinin annesidir.²⁸

Hattuç Hanım, Izrapzade Şakir (Barlas) Efendi ile evlenmiş ve bu evlilikten Emine, Münevver, Nazire ve Fitnat adlarında dört kızları olmuştur. Bunlardan Fitnat Hanım, Bazoğlu Emin Efendi ile evlenmiş²⁹; Kadir, Emine, Müfide, Fatma ve Saadet adlarında beş çocukları olmuştur.³⁰

Bilge Kazaz, Saadet Hanım'ın kızı ve ailenin en büyük çocuğudur.³¹ Belkıs, Nizamettin, Belgin, Nezih ve Ali adlarında beş kardeşi dünyaya gelmiştir. Bugün Nezih ve Ali beyler dışında diğerleri hayattadır. Nezih Özgül ani bir kalp krizi neticesinde ve Ali Özgül ise siroz dolayısıyla vefat etmiştir.³²

1.1. Eğitim Hayatı

²² Bu tekkenin Gaziantep'teki Nuri Mehmed Paşa Camii'nin yakınında olduğu belirtilmektedir. Bkz. BOA, AE. SMHD.II, 71-5262 (H. 22.05.1243).

²³ Hacı Emmun Hatun'un fotoğrafı için bkz. EK-2.

²⁴ Kazaz, *Bilmeden Tarih Olmuşuz*, s. 10-12; F. Bilge Kazaz tarafından gönderilen 23 Haziran 2025 tarihli mektup.

²⁵ İshak Paşa 1808'de (H. 1223) doğdu. Ayıntab'dan gelerek 1838'de Çerkes Hâfız Paşa'ya hazinedar, sonrasında kapıcıbaşı ve 1851'de de Kıbrıslı Mehmed Paşa'ya kethüdâ oldu. Daha sonra Şam vali kaymakamı olup 1853/1854'te mîrimîran rütbesiyle İzvornik kaymakamlığına getirildi. Haziran 1856'da Rumeli pâyesiyile Hersek mutasarrıfı ve Ekim-Kasım 1857'de Kıbrıs Mutasarrıfı oldu. 1859/1860'da vefat etti. Âlim ve şairdi. Mehmed Süreya, *Sicill-i Osmanî*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1996, C. 3, s. 806.

²⁶ Mütercim-i Kamus Âsım Efendi'nin yeğeni İshak Paşa'nın oğludur. 1832/1833'te Ayıntab'da dünyaya geldi. Tercüme kalemine girerek 1864'te ticaret-i bahriye reisi, 1865'te posta nâzırı ve ardından Meclis-i Hazain başkâtibi, 1866'da Meclis-i Vâlâ başkâtibi, 1867'de Meclis-i İdare-i Bahriye reisi, 1868'de Şûrâ-yı Devlet azası, 1871'de 6. Daire reisi, 1873'te nafia müsteşarı ve ek olarak Meclis-i Nafia reisi, 1874'te şehremini, 1875'te nafia nâzırı, 1876'da bahriye müsteşarı, 1876'da şehremini, 1877'de vezir rütbesiyle Şûrâ-yı Devlet reisi, 1878'de Sivas valiliği ve Bağdat valiliğinden ardından dahiliye nâzırı ve 1879'da ticaret nâzırı oldu. 9 Haziran 1880'de başvekil olup Eylül ayının başında azledildi. Ardından Edirne valiliğine getirildi ve 1884/1885'te orada vefat etti. Hekim İsmail Paşa'nın kızıyla evlenmiştir. Oğlu İsmail Beydir. Mehmed Süreya, *Sicill-i Osmanî*, s. 857; BOA, DH. SAİDd., 1-12; BOA, HR.SFR.3, 278-4. Kadrî Mehmed Paşa ve Rasim Paşa'nın fotoğrafı için bkz. EK-3.

²⁷ Kazaz, *Bilmeden Tarih Olmuşuz*, s. 14.

²⁸ F. Bilge Kazaz tarafından gönderilen 23 Haziran 2025 tarihli mektup.

²⁹ Fitnat Hanım ve eşi Bazoğlu Emin Efendi'nin fotoğrafı için bkz. EK-4.

³⁰ Kazaz, *Bilmeden Tarih Olmuşuz*, s. 14.

³¹ F. Bilge Kazaz'ın çocukluk ve aile fotoğraları için bkz. EK-5 ve EK-6.

³² F. Bilge Kazaz tarafından gönderilen 23 Haziran 2025 tarihli mektup.

F. Bilge, 1950 yılında Dayı Ahmet Ağa İlkokulu'na başlamıştır.³³ Sınıf öğretmeni Nigâr Soykanlı³⁴ ve okul müdürü Kadri Kaynak'tır. Nigâr Soykanlı, Atatürk'ün Gaziantep'i ziyareti sırasında onu karşılayan öğretmenler arasındadır. Atatürk ile tokalaşırken göz göze geldiğini hiçbir zaman unutamamış ve bu olayı öğretmenlik hayatı boyunca öğrencilerine aktarmıştır. Soykanlı, Atatürk'ün gözlerini “çakmak çakmak” olarak ifade etmiş³⁵, onun anlatışı ve sözleri F. Bilge için unutulmaz bir anı olmuştur.

1956 yılında ilkokul bitirme imtihanı sözlü olarak yapılmış olup sınıf öğretmeni, okuldan bir öğretmen ve ayrıca başka okullardan iki öğretmen (mümeyyiz) daha bu sınava iştirak etmiştir. F. Bilge'ye önce Osmanlı tarihinden Viyana Kuşatması sorulmuş, o da kuşatmanın hüsrarla sonuçlandığını söylemiştir. Ardından “Avrupa'nın coğrafi konumuyla Türkiye'yi kıyaslayınız” sorusu sorulmuştur. O da “Avrupa dağlık bir ülke olduğu için orada sudan elektrik üretimi sağlanmıştır” dedikten sonra jüri tarafından cevabı yeterli görülmüş ve diğer soruya geçilmiştir. Demokrasinin tanımı sorulduğunda ise “kendi kendini idare etmektir” cevabını vererek sınavı tamamlamış ve başarılı bulunmuştur. Böylece 1956 yılında ilkokuldan mezun olmuştur.³⁶ Kendisi, o gün sözlü bittiğinde öğretmenlerin yüzlerindeki ifadeden başarıyla geçtiğini anladığını dile getirmektedir.³⁷

1.1.1. Kız Enstitüsü Yılları

F. Bilge'nin amcası Dr. Nizamettin Özgül (1916-2006)³⁸ Gaziantep Kız Enstitüsü'nde Çocuk Bakımı ve Hijyen dersleri vermiştir. Amcasının tavsiyesi üzerine 1956 yılında bu enstitüye başlamış,³⁹ okul kaydını da velisi olarak amcası yaptırmıştır. İlkokul üzerine beş yıl süreli bir eğitim alacağından “esas kısım” öğrencisidir. O yıllarda bugün için ilginç olan bir uygulama, ilk iki yıl siyah önlük ve beyaz yaka ile eğitime devam ederken sonrasında beyaz uzun kollu yakalı gömlek ve üzerine lacivert okul forması giymiş olmasıdır.⁴⁰

F. Bilge'nin *Sınıf Geçme Defterlerindeki* bilgileri genel anlamda Kız enstitülerinin programları ile örtüşmektedir. Bilindiği gibi bu programlar genel bilgi ve bunun yanı sıra mesleki bilgi derslerini ihtiva etmektedir. Dolayısıyla 1956-1961 döneminde Gaziantep Kız Enstitüsü esas kısım öğrencilerine Türkçe, El Yazısı, Tarih, Coğrafya, Matematik, Tabiat Bilgisi, Yurttaşlık Bilgisi, Fizik, Kimya, Lisan (İngilizce), Cimnastik (Jimnastik/Beden Eğitimi), Din, Müzik, Biçki-dikiş, Moda, Çiçek, Çamaşır, Nakış, Mesleki Tezyini Resim, Ev İdaresi, Yemek Pişirme, Çocuk Bakımı ve Hijyen dersleri verilmiştir. F. Bilge'nin o dönemde almış olduğu dersler aşağıda Tablo 1'de gösterilmiştir:⁴¹

Tablo 1: F. Bilge Özgül'ün Sınıflara Göre Gaziantep Kız Enstitüsünde Okuduğu Dersler

			III.	IV.	

³³ F. Bilge Kazaz'ın ilkokul fotoğrafı için bkz. EK-7.

³⁴ Daha sonraki sınıf öğretmenleri Mahmut Gürel ve Zeliha Saraçoğlu olmuştur. Kazaz, *Bilmeden Tarih Olmuşuz*, s. 36; F. Bilge Kazaz tarafından gönderilen 23 Haziran 2025 tarihli mektup.

³⁵ F. Bilge Kazaz tarafından gönderilen 23 Haziran 2025 tarihli mektup.

³⁶ Mezuniyeti kutlamak amacıyla okul bahçesinde yapılan pikniğin fotoğrafı için bkz. EK-8.

³⁷ F. Bilge Kazaz tarafından gönderilen 23 Haziran 2025 tarihli mektup.

³⁸ Gaziantep'in ilk senatörü ve Tabip Odası başkanı. Dr. Nizamettin Özgül'ün fotoğrafı için bkz. EK-9.

³⁹ Kazaz, *Bilmeden Tarih Olmuşuz*, s. 34, 37.

⁴⁰ F. Bilge Kazaz tarafından gönderilen 23 Haziran 2025 tarihli mektup. F. Bilge Kazaz'ın ilk ve son sınıfta çekilmiş fotoğrafları için bkz. EK-10 ve EK-11.

⁴¹ Gaziantep Kız Enstitüsü Tasnif Edilmemiş Arşivi, *Sınıf Geçme Defteri (I)*, Sınıf: 1 (Esas), Ders Yılı: 1956-1957, s. 1; Gaziantep Kız Enstitüsü Tasnif Edilmemiş Arşivi, *Sınıf Geçme Defteri (I)*, Sınıf: 2 (Esas), Ders Yılı: 1957-1958, s. 9; Gaziantep Kız Enstitüsü Tasnif Edilmemiş Arşivi, *Sınıf Geçme Defteri (I)*, Sınıf: 3 (Esas), Ders Yılı: 1958-1959, s. 17; Gaziantep Kız Enstitüsü Tasnif Edilmemiş Arşivi, *Sınıf Geçme Defteri (I)*, Sınıf: 4 (Esas), Ders Yılı: 1959-1960, s. 29; Gaziantep Kız Enstitüsü Tasnif Edilmemiş Arşivi, *Sınıf Geçme Defteri (I)*, Sınıf: 5 (Esas), Ders Yılı: 1960-1961, s. 39.

Türkçe	X	X	X	X	X
El Yazısı	X				
Tarih	X	X	X		
Coğrafya	X	X			
Matematik	X	X	X	X	
Tabiat Bilgisi	X	X			
Yurttaşlık Bilgisi					X
Fizik		X	X		
Kimya			X		
Lisan	X	X	X	X	X
Cimnastik (Jimnastik)	X	X	X	X	
Beden Eğitimi					X
Müzik	X	X	X	X	X
Biçki-Dikiş	X	X	X	X	X
Moda		X	X	X	X
Çiçek			X	X	X
Çamaşır	X	X	X	X	X
Nakış	X	X	X	X	X
G.M.T. Resim	X	X	X	X	X
Din	X	X			
Ev İdaresi		X	X	X	X
Yemek Pişirme		X	X	X	X
Hijyen			X		
Çocuk Bakımı				X	X

F. Bilge Kazaz'ın verdiği bilgilere göre Türkçe, Tarih ve Coğrafya dersleri, Toplu Dersler öğretmeni olan Nadir Gül⁴² tarafından verilmiştir. Nadir Gül'ün rahatsız olduğu günlerde ise Coğrafya derslerine Kamuran Olcay⁴³ girmiştir. Matematik derslerini dört yıl boyunca Fatma Toprak⁴⁴ yürütmüştür. Yurttaşlık Bilgisi dersinin öğretmeni Kadri

⁴² Nadir Gül, 30.04.1956'da Gaziantep Kız Enstitüsü'nde görevlendirilmiştir. 23.11.1960-20.06.1961 tarihleri arasında müdür yardımcılığı yapmıştır. Gaziantep Kız Enstitüsü Tasnif Edilmemiş Arşivi, *Öğretmen ve Memur Sicil Fişi*, 21-22. Gaziantep Kız Enstitüsü'nde çalıştığı süre boyunca çoğu etkinlik (anma günleri, tiyatro vb.) onun tarafından düzenlenmiş ve yönetilmiştir. F. Bilge Kazaz tarafından gönderilen 7 Temmuz 2025 tarihli mektup.

⁴³ Kamuran Olcay, 26.01.1957-01.12.1958 tarihleri arasında Gaziantep Kız Enstitüsü'nde moda-çiçek öğretmeni olarak çalışmıştır. Gaziantep Kız Enstitüsü Tasnif Edilmemiş Arşivi, *Öğretmen ve Memur Sicil Fişi*, s. 29-30.

⁴⁴ Fatma Toprak, Gaziantep Kız Enstitüsü'nde matematik derslerine girmiştir. Gaziantep Kız Enstitüsü Tasnif Edilmemiş Arşivi, *Öğretmen Sicil Defteri*, s. 301-302.

Karababa'dır. Tabiat bilgisi dersini önce Mehmet Tutkun⁴⁵ ve daha sonra Eczacı Abit Atay vermiştir. Cimnastik (Jimnastik) dersleri ilk iki yıl boyunca Suzan Bayram⁴⁶ ve sonraki iki yıl ise Güzin Kayaalp tarafından yürütülmüştür. Son sınıfta Beden Eğitimi derslerine vekil öğretmen olarak Emel Buluç girmiştir.

Lisan (İngilizce) dersleri o dönem Gaziantep Ticaret Lisesi'nde görev yapmakta olan Feridun Erserim ve Din dersleri de dönemin ilkökul öğretmenlerinden Arife Ahi tarafından verilmiştir. Yalnızca 1. sınıfta verilen El Yazısı dersinin yanı sıra ilk üç sınıftaki Resim derslerine Mualla Bayramoğlu,⁴⁷ dördüncü sınıftakine Türkan Tavşancıl⁴⁸ ve son sınıftakine ise Ayten Teoman⁴⁹ girmiştir. Müzik öğretmenin okulda bulunmadığı günlerde müzik dersleri Nadir Gül tarafından verilmiştir.

Biçki-dikiş derslerine 1. sınıfta İlhan Akgül⁵⁰, 2. sınıfta Fadıla Eyaz⁵¹, 3. ve 4. sınıfta Müfide Güç⁵², 5. sınıfta yine İlhan Akgül girmiştir. 2. sınıftan başlayarak Moda derslerini Muazzez Atay⁵³ vermiştir. Ev İdaresi ve Yemek Pişirme derslerini L. Olun Kargıner,⁵⁴ Çocuk Bakımı ve ayrıca Hijyen derslerini Dr. Kamil Afat yürütmüş fakat 5. sınıfta Çocuk Bakımı derslerini Hatice Ünlü vermiştir. Çamaşır derslerine ilk iki sınıfta Emire Erek ve daha sonra da Ş. İclal Yener⁵⁵ girmiştir.

F. Bilge, son sınıfa başladığında Biçki-dikiş öğretmeni İlhan Akgül öğrencilerin 1960-1961 ders yılına bir Türk bayrağı dikerek başlayacaklarını söylemiş ve her Türk kızının çeyizinde bir Türk bayrağı olması gerektiğini vurgulamıştır. Böylelikle son sınıf öğrencilerinin

⁴⁵ Mehmet Tutkun, Gaziantep Kız Enstitüsü'nde fizik-kimya öğretmenliği yapmıştır (24.09.1956-29.09.1958). Gaziantep Kız Enstitüsü Tasnif Edilmemiş Arşivi, *Öğretmen ve Memur Sicil Fişi*, s. 25-26.

⁴⁶ Suzan Bayram, Gaziantep Kız Enstitüsü'nde beden eğitimi öğretmenliği yapmıştır. Gaziantep Kız Enstitüsü Tasnif Edilmemiş Arşivi, *Öğretmen Sicil Defteri*, s. 265.

⁴⁷ Mualla Bayramoğlu, Gaziantep Kız Enstitüsü'nde mesleki ve tezyini resim öğretmeni stajyeri (29.09.1956-15.10.1957) ve ardından resim öğretmeni (15.10.1957-11.09.1959) olarak görev yapmıştır. Gaziantep Kız Enstitüsü Tasnif Edilmemiş Arşivi, *Öğretmen ve Memur Sicil Fişi*, s. 17.

⁴⁸ Türkan Tavşancıl, 28.10.1958'de Gaziantep Kız Enstitüsü'nde de biçki-dikiş öğretmeni olarak göreve başlamış ve uzun yıllar bu okulda çalışmıştır. Gaziantep Kız Enstitüsü Tasnif Edilmemiş Arşivi, *Öğretmen ve Memur Sicil Fişi*, s. 53-54.

⁴⁹ Ayten Teoman, Gaziantep Kız Enstitüsü'nde stajyer öğretmen olarak çalışmıştır. Gaziantep Kız Enstitüsü Tasnif Edilmemiş Arşivi, *Öğretmen ve Memur Sicil Fişi*, s. 109.

⁵⁰ İlhan Akgül, Gaziantep Kız Enstitüsü'nde 11.10.1956-01.10.1964 tarihleri arasında biçki-dikiş öğretmeni olup 07.11.1957 tarihinden itibaren de biçki-dikiş atölyesi şefliği yapmış ve bu görevini 10.08.1967 tarihine kadar sürdürmüştür. Gaziantep Kız Enstitüsü Tasnif Edilmemiş Arşivi, *Öğretmen ve Memur Sicil Fişi*, s. 13-14.

⁵¹ Fadıla Eyaz, Gaziantep Kız Enstitüsü'nde önce stajyer olarak biçki-dikiş öğretmenliği yapmıştır (18.07.1953-20.11.1954). Stajyerliğinin bittiği gün biçki-dikiş öğretmenliğine terfi etmiş ve uzun yıllar boyunca bu okul bünyesinde çalışmıştır. Gaziantep Kız Enstitüsü Tasnif Edilmemiş Arşivi, *Öğretmen ve Memur Sicil Fişi*, s. 81-82; *Öğretmen Sicil Defteri*, s. 316.

⁵² Müfide Güç, 31.01.1955 tarihinden 02.10.1962'ye kadar Gaziantep Kız Enstitüsü'nde biçki-dikiş öğretmenliği yapmıştır. 27.09.1961 ve 19.10.1962 tarihleri arasında da müdür yardımcılığı görevini yürütmüştür. Gaziantep Kız Enstitüsü Tasnif Edilmemiş Arşivi, *Öğretmen ve Memur Sicil Fişi*, s. 9.

⁵³ Muazzez Atay, Gaziantep Kız Enstitüsü'nde stajyer moda-çiçek öğretmeni olarak çalışmıştır (28.07.1952-18.09.1953). 16.02.1954'te Gaziantep Kız Enstitüsü'nde bu kez moda-çiçek öğretmeni olarak göreve başlamış ve meslek hayatının sonuna kadar bu okul bünyesinde çalışmıştır. Gaziantep Kız Enstitüsü Tasnif Edilmemiş Arşivi, *Öğretmen ve Memur Sicil Fişi*, s. 73-74; Gaziantep Kız Enstitüsü Tasnif Edilmemiş Arşivi, *Öğretmen Sicil Defteri*, s. 278.

⁵⁴ L. Olun Kargıner, Gaziantep Kız Enstitüsü'nde ev idaresi ve yemek pişirme derslerini vermiş (1952'den 1966'ya uzanan süreçte) ve idarecilik yapmıştır. Gaziantep Kız Enstitüsü Tasnif Edilmemiş Arşivi, *Öğretmen ve Memur Sicil Fişi*, s. 89-90; Gaziantep Kız Enstitüsü Tasnif Edilmemiş Arşivi, *Öğretmen Sicil Defteri*, s. 269-270.

⁵⁵ Ş. İclal Yener, 18.07.1953 tarihinde Gaziantep Kız Enstitüsü'nde çamaşır-nakış stajyer öğretmeni olarak göreve başlamıştır. Daha sonra çamaşır-nakış öğretmenliğine geçmiştir. Gaziantep Kız Enstitüsü Tasnif Edilmemiş Arşivi, *Öğretmen Sicil Defteri*, s. 320.

ilk işi bu bayrağı dikmek olmuştur.⁵⁶ Son sınıfta okuyan 33 öğrencinin bir kısmı evlilik dolayısıyla okuldan ayrılmış, 1961 yılında sınıftan 22 kişi mezun olabilmıştır.⁵⁷

Kazaz'ın aktardığına göre, Gaziantep Kız Enstitüsü'nde beş yıl boyunca öğrencilere Cumhuriyet değerleri öğretilmiş ve örnek yurttaş olabilmelerini sağlayacak bir eğitim verilmiştir. Ayrıca öğrenciler öğretmenleri tarafından sıklıkla kitap okumaya teşvik edilmiş ve böylelikle öğrencilerin kitap okuma alışkanlığı kazanmalarına katkıda bulunulmuştur. Kazaz, Gaziantep Kız Enstitüsü'ndeki öğrenim hayatını "kaliteli" olarak nitelendirmekte ve bu bağlamda bilhassa sergileri örnek göstermektedir. Onun "*Kız enstitülerinde beş yıl boyunca hep yıl sonlarında sergi yapılırdı. Diktiğimiz elbiseler, gecelikler, sabahlıklar, gece elbiseleri, tayyörler, döpiyesler ve bunun yanı sıra moda-çiçek dersinde yaptığımız çiçekler, çantalar, kemerler, şapkalar sergilenirdi. Serginin amacı şuydu: O zaman herkes kızını okutmazdı. Gelsin görsünler, özensinler, herkes de kızını okutsun, bu okula versin daha ziyade sergiler bu amaçlı yapılırdı*" şeklindeki ifadeleri kız enstitülerinin sergi faaliyetleri ile adeta özdeşleştiğini gözler önüne sermektedir. Aynı zamanda okulun ve öğretmenlerin öğrenci odaklı yaklaşımlarına dair ipuçlarını vermektedir. Kazaz, Gaziantep Kız Enstitüsü ile Erkek Sanat Okulu'nun birlikte sergi düzenlediğini ve materyallerin onların okulunda sergilendiğini belirtmektedir. Mezuniyetinden sonraki dönemde ise resim dersinde çizdiği ve nakış dersinde işlediği özel bir Türk işi oda takımının (masa-sehpa örtüleri) Erkek Sanat Okulu'nda ve ayrıca müdür odasındaki vitrinde sergilendiğini dile getirmektedir.⁵⁸

Kazaz'ın kitaplarında yer verdiği anlatıları Gaziantep Kız Enstitüsü'nde yalnızca sergilerin değil diğer sosyal faaliyetlerin de ağırlıklı olarak gerçekleştirildiğini göstermektedir. Yapılan kompozisyon yarışmalarında dereceye girdiğini belirtmesi, tiyatro ve diğer etkinliklerde ön planda olduğunu vurgulaması, yıl ortasında yemek derslerinde verilen davetlerden bahsetmesi bu durumu destekler niteliktedir.⁵⁹ Bir başka husus olarak, Kazaz'ın aktardığına göre enstitüde öğretmen-öğrenci ve aynı zamanda öğrencilerin birbirleriyle olan ilişkilerine son derece dikkat edilmiş, arkadaşlıkların korunması özendirilmiştir. Kazaz'ın aynı sınıfta okuduğu ya da diğer sınıflardan tanışmış olduğu kişilerle arkadaşlığını uzun yıllar boyunca sürdürmüş olmasında bu hususun da etkisi söz konusudur.

F. Bilge, Gaziantep Kız Enstitüsü'nü bitirdikten bir yıl sonra, 29 Ağustos 1962'de Ali Kazaz⁶⁰ ile evlenmiştir. Bu evlilikten Ayşenur (1964), İbrahim Aydın (1965) ve Zeynep Deniz (1968) olmak üzere üç çocukları dünyaya gelmiştir. Belirttiğine göre "iyi bir ev hanımı ve iyi bir anne" olmasında ve mutlu bir evlilik sürmesinde kız enstitülü olmanın payı büyüktür.⁶¹

2. F. Bilge Kazaz'ın Gaziantep'in Sosyokültürel Hayatına Katkıları

F. Bilge Kazaz⁶², gerek kaleme almış olduğu 9 kitap gerekse düzenlediği sergilerle Gaziantep'in sosyokültürel hayatını anlatmayı hedeflemiştir. 1990'lı yılların başında Gaziantep Büyükşehir Belediyesi'nin ilk defa düzenlediği yemek yarışmasına katılarak ikinci olmuştur.⁶³ Bu da kız enstitüsünde aldığı eğitim doğrultusunda hayatının her safhasında dinamik bir hayat sürdüğünü ve bilhassa Gaziantep'in etkinliklerinde boy göstermeye çalıştığını ortaya

⁵⁶ F. Bilge Kazaz, bayrağı diktiği günden günümüze uzanan süreçte kutlanan her milli bayramda bu bayrağı balkonuna asmaktadır. F. Bilge Kazaz tarafından gönderilen 7 Temmuz 2025 tarihli mektup.

⁵⁷ Kazaz, *Bilmeden Tarih Olmuşuz*, s. 39.

⁵⁸ F. Bilge Kazaz tarafından gönderilen 7 Temmuz 2025 tarihli mektup.

⁵⁹ Kazaz, *Bilmeden Tarih Olmuşuz*, s. 39.

⁶⁰ Eşi Ali Kazaz, İstanbul Ticari İlimler Akademisi'nden mezun olmuş ve ilk önce Gaziantep'teki Yapı Kredi Bankası'nda görev yapmıştır. Ardından Gani Mermer'in bakır fabrikasında muhasebeci olarak çalışırken evlenmiştir. F. Bilge Kazaz tarafından gönderilen 23 Haziran 2025 tarihli mektup.

⁶¹ F. Bilge Kazaz tarafından gönderilen 23 Haziran 2025 tarihli mektup. Kazaz ailesinin fotoğrafı için bkz. EK-12.

⁶² Kazaz'ın güncel fotoğrafı için bkz. EK-13.

⁶³ Kazaz, *Bilmeden Tarih Olmuşuz*, s. 102.

koymaktadır. Diğer taraftan yazma tutkusunu “Mutfaktan Çaldığım Zamanlar” başlıklı bir şiir kitabıyla devam ettirmiş olsa da kitabın basımı henüz tamamlanmamıştır.⁶⁴

Kazaz, çok yönlü kişiliğine geniş bir çaplı fotoğraf koleksiyonunu da eklemiştir. Bu koleksiyon küçük yaşlarından itibaren biriktirdiği aile albümünün yanı sıra yakın çevresinden kendisine intikal eden fotoğraflardan oluşmaktadır. Bugün nadir sayılabilecek bu mirası zaman zaman sergilemiş ve kendi ifadeleriyle “Gaziantep halkına geçmişini armağan etmiştir”. Fazlasıyla beğeni alan bu sergiler vasıtasıyla tanıdığı ya da tanımadığı pek çok kişi ona kendi albümlerindeki eski fotoğrafları hikayelerini anlatarak vermiş ve böylelikle söz konusu koleksiyon daha da zenginleşmiştir. F. Bilge Kazaz tarafından 18 Kasım 2006 tarihinde Alfa Romeo Showroom’da “Gaziantep’in Yakın Tarihini Sessiz Tanıkları” başlıklı bir fotoğraf sergisi de açılmıştır.⁶⁵ Bununla da yetinmeyen Kazaz, sergilediği fotoğrafları yazdığı kitaplarına da aktararak şehrin hafızasında iz bırakmıştır. Böylelikle bilhassa Gaziantep’teki birçok eğitim kurumunun, idarecinin, öğretmeninin, öğrencinin fotoğrafını adeta arşivlemiştir.

Gaziantep Üniversitesi Çevre Araştırma Merkezi’nin öncülüğünde 17-20 Mayıs 2002 tarihleri arasında Atatürk Kültür Merkezi’nde “1900’lerden Günümüze Fotoğraflarla Gaziantep” konulu bir sergi düzenlemiştir. Aynı yılın sonlarında Mimarlar Odası Gaziantep Şubesi ve Şahinbey Belediyesi’nin katkılarıyla “Tarihi Fotoğraflarda Buluşalım” sergisi açılmış ve Akten Köylüoğlu ile F. Bilge Kazaz’ın arşivlerinden fotoğraflar sergilenmiştir.

F. Bilge Kazaz’a Gaziantep eğitim ve kültürüne katkılarından dolayı çok sayıda ödül ve plaket verilmiştir. Gaziantep Genç İş Adamları Derneği tarafından verilen ödülü 2009 yılında kültür dalında almıştır. Gaziantep Kulübü’nün takdim ettiği “2018 Yılı Hizmet Ödülü”⁶⁶ ile Aydınlar Ortaokulu’nun verdiği “Türk Milli Eğitimine Adanmış Hayat Boyu Onur Ödülü” diğer ödülleri arasındadır.

Bunların yanı sıra Türk Kadını Güçlendirme Vakfı Gaziantep Şubesi’nin bir üyesi olarak diğer üyelerle birlikte devlet hastanesinde gönüllü hizmet etmiş ve hastalara her gün çiçekli sehpalarda çay ikram ederek onlarla sohbet etmiştir. Diğer yandan maddi durumu olmayan çiftleri de unutmamış ve nikah törenlerinin gerçekleştirilebilmesine katkıda bulunmuştur. Köylerden kente göçü azaltmak ve üretimi devam ettirmek adına Gaziantep köylerinde yapılan çeşitli çalışmalara destek olmuştur. Altınyurt köyünde askerlerle birlikte evleri boyamış, törenden sonra kuaförünü köye götürüp öğrencilerin saçların kestirmiştir.⁶⁷ Bir başka ifadeyle Kazaz, hayatının önemli bir bölümünü toplumun faydasına olacak faaliyetlere vakfetmiştir. Kaleme almış olduğu kitaplardan elde ettiği gelirlerle halen ihtiyacı olan öğrencilere burs imkânı sağlamaktadır.

SONUÇ

⁶⁴ Kazaz’ın kitapları şunlardır: F. Bilge Kazaz, *Gaziantep’i Konuşturan Fotoğraflar (1870’lerden 1970’lere)*, Ed. Ruhi Ersoy, Gaziantep Üniversitesi Vakfı Yayını No: 15, Gaziantep Üniversitesi Basımevi, Gaziantep 2005; F. Bilge Kazaz, *Gaziantep’i Konuşturan Fotoğraflar-2 (1880’lerden 1980’lere)*, Gaziantep Üniversitesi Vakfı Yayını No: 16, Gaziantep Üniversitesi Basımevi, Gaziantep 2008; F. Bilge Kazaz, *Kırkıdan Sonra Şiir Zemge Yayınları*, Gaziantep 2010; F. Bilge Kazaz, *Gaziantep Eğitim Tarihini Konuşturan Fotoğraflar (1920’lerden 1970’lere)*, Ed. H. İbrahim Yakar-Erdal Bay, Gaziantep Üniversitesi Vakfı Yayını No: 17, Gaziantep Üniversitesi Basımevi, Gaziantep 2012 (kitabın kapağı için bkz. EK-14); F. Bilge Kazaz, *Tut Elimi Çocukluğum*, Ed. Mehmet Kara, Zemge Yayınları, Gaziantep 2017; F. Bilge Kazaz, *Antep Savunması Manzumeler-Fotoğraflar*, Ed. Pınar Atay, Gaziantep Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları-14, Gaziantep 2018; *Özgüllerden Güller-Beş Kuşak Şiir*, der. Bilge Kazaz, Ed. Pınar Atay, Sisypheos Yayınları, Konya 2020; F. Bilge Kazaz, *Gaziantep’in Atatürk Sevgisi*, Parya Kitap, Konya 2023; F. Bilge Kazaz, *Bilmeden Tarih Olmuşuz*, Nehir Söyleşileri I, Gaziantep Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları 95, Gaziantep 2025.

⁶⁵ “Gaziantep’in Sessiz Tanıkları”, *Beyaz Sayfa*, S. 231, 20-26 Kasım 2006.

⁶⁶ *Gaziantep Hakimiyet*, 17 Ekim 2009, s. 1. Ödül töreni fotoğrafı için bkz. EK-15.

⁶⁷ Kazaz, *Bilmeden Tarih Olmuşuz*, s. 112-116.

Ülkemizde açılmış olan kız enstitüleri arasında Gaziantep Kız Enstitüsü gerektiği ölçüde araştırılmamış bir eğitim kurumudur. Oysa gerek idarecileri ve öğretmenlerinin öğrenci odaklı yaklaşımları gerekse boşluğa yer bırakmayan ders programlarıyla büyük bir rağbet gören bu enstitü 1940'lı yılların Türkiye'sinde, inşa edilmek istenen kadın kimliğinin/profilinin şekillenmesinde aracı bir rol oynamış; Cumhuriyet değerlerine bağlı, çok yönlü ve örnek yurttaş profilinde öğrenciler yetiştirmiştir.

Gaziantep Kız Enstitüsü'nün mezun ettiği öğrencilerden biri de F. Bilge (Özgül) Kazaz'dır. Enstitü yıllarında almış olduğu eğitim, onu iyi bir ev hanımı ve iyi bir anne olarak yetiştirmenin ötesinde şehrin sosyal hayatına dahil olmasında önemli bir pay sahibidir. Bu çerçevede kitaplar kaleme alması, fotoğraf koleksiyonerliği ve sergiler düzenlemesi bunun en büyük göstergesidir. Üstelik çalışmalarını yaparken Gaziantep'in tarihini ve kültürünü merkeze alması değerlerine bağlı bir insan olarak yetiştirildiğini de ortaya koymaktadır.

Gaziantep Kız Enstitüsü'nün günümüzde halen hayatta olan mezunlarından Kazaz'ın bu birikimi aynı zamanda kurumun tarihine de çok geniş ve nadir bir arşiv armağan etmektedir. Onun birikiminden daha da istifade edilmesi mümkündür. Bu çalışmada sunduğumuz bu tekil örnek kurum tarihine önemli bir katkı vermesinin yanında halihazırda mevcut bazı mezunlara erişilmesi noktasında da rehberlik edecektir. Dolayısıyla Kazaz'ın biyografisi Gaziantep Kız Enstitüsü'nün geçmişine ışık tutması yanında şehrin tarihi ve kültürünün anlaşılmasına da sıra dışı bir katkı sunmaktadır

KAYNAKÇA

Alişoğlu, Batuhan, “Ev Hanımı Mı İş Kadını Mı? Türk Modernleşmesinin Bir Unsuru Olarak Kız Enstitüleri ve Necatibey Kız Enstitüsü”, *ESOGÜ Tarih Dergisi*, C. 6, S. 2, 2023, ss. 156-195.

Bayram, Edibe, *Cumhuriyetin Kızları/Tarihi, Kültürü, Geleneği ve Eğitimiyle Kız Enstitüleri*, Ed. İbrahim Özbay, Akis Kitap, İstanbul 2011.

Doğan, Ayhan- Kılınç, Mustafa, “Cumhuriyet Dönemi Türk Kadınının Modernleşmesinde Öncü Bir Kurum: İsmet Paşa Kız Enstitüsü Ankara (1928-1938)”, *Opus Uluslararası Toplum Araştırmaları Dergisi*, C. 16, S. 29, 2020, ss. 2371-2380.

Eser, Gülşah- Orak, Abdullah. “Cumhuriyet Dönemi Kadın Eğitiminde Bir Atılım: Urfa Kız Enstitüsü”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, C. 8, S. 41, 2015, ss. 421-440.

F. Bilge Kazaz tarafından gönderilen 23 Haziran 2025 tarihli mektup.

F. Bilge Kazaz tarafından gönderilen 8 Temmuz 2025 tarihli mektup.

Gaziantep Kız Enstitüsü Tasnif Edilmemiş Arşivi, *Öğretmen Sicil Defteri*.

Gaziantep Kız Enstitüsü Tasnif Edilmemiş Arşivi, *Öğretmen ve Memur Sicil Fişi*.

“Gaziantep'in Sessiz Tanıkları”, *Beyaz Sayfa*, S. 231, 20-26 Kasım 2006.

Karabeyeser, Merve- Karadayı Yenice, Tülay, “Gaziantep Cumhuriyet Dönemi Eğitim Yapıları”, *Mimarlık Planlama ve Tasarım Alanında Araştırma ve Derlemeler*, Ed. Özlem Sağıroğlu, Gece Kitaplığı, 2019, ss. 93-110.

Kazaz, F. Bilge, *Bilmeden Tarih Olmuşuz*, Nehir Söyleşileri I, Gaziantep Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları 95, Gaziantep 2025.

Kılınç, Mustafa, *Türkiye’de Mesleki Teknik Eğitimin Tarihi Gelişimi (1908-1986)*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Ankara Üniversitesi, Ankara 2013.

Kız Sanat Enstitüleri, Matbaacılık Okulu, İstanbul, [t.y.].

Kız Teknik Öğretim, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1945.

Mesleki ve Teknik Öğretim Kurumlarıyla İlgili Rakamlar II, T.C. Milli Eğitim Bakanlığı Mesleki ve Teknik Öğretim İstatistik ve Yayın Müdürlüğü, 1963.

Özalp, R, “Türkiye’de Yüzyıllık Mesleki ve Teknik Öğretim”, *Mesleki ve Teknik Öğretim*, S. 104, 1961, ss. 94-95.

Özkan Koç, Esra, “Cumhuriyetin İlk Yıllarında Trabzon Kız Enstitüsü ve Faaliyetleri”, *CTAD*, S. 36, Güz 2022, s. 1101-1139.

Sezer Arıç, Ayten, “Ankara’da Modanın Öncüsü Bir Okul: İsmet Paşa Kız Enstitüsü”, *CTAD*, S. 14, 2011, ss. 3-15.

Soydan, Aynur, “Kadın Kimliğinin Oluşması Çerçevesinde Mesleki Teknik Eğitim (Cumhuriyet İdeolojisinin Kuruluş Sürecinde Kız Enstitüleri 1923-1940)”, *Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları*, S. 1, 2002, ss. 269-287.

Süreya, Mehmed, *Sicill-i Osmanî*, C. 3, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1996.

T.C. Maarif Vekâleti, *Rakamlarla Türkiye’de Meslekî ve Teknik Öğretim I (Orta Dereceli Okullar)*, Haz. Reşat Özalp, Maarif Basımevi, Ankara 1956.

Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi (BCA), 490.1.0.0/654.178.1.

Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA), AE. SMHD.II, 71-5262.

Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA), DH. SAİDd., 1-12.

Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA), HR.SFR.3, 278-4.

Yıldız, Zeynep, *1923-1950 Yılları Arası Gaziantep’in Sosyal Kültürel ve Ekonomik Hayatı*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Gaziantep Üniversitesi, Gaziantep 2015.

EKLER

EK-1

Hüsameddin ve Saadet (Özgül) çifti.
[F. Bilge Kazaz Arşivi]

EK-2

Hacı Emmun Hatun.
[F. Bilge Kazaz Arşivi]

EK-3

Rasim Paşa (solda) ve Kadrî Mehmed Paşa (sağda) çocuklarıyla birlikte.
[F. Bilge Kazaz Arşivi]

EK-4

Fitnat Hanım ve Bazoğlu Emin Efendi.
[F. Bilge Kazaz Arşivi]

EK-5

Bilge Kazaz'ın çocukluğu (ortada).
[F. Bilge Kazaz Arşivi]

EK-6

Bilge ve Belkıs Özgül (en üstte), Hüsameddin, Saadet, Hatice, Nizamettin Özgül (ortada), Belgin, Nezih Özgül (önde), Ali Özgül (Saadet Hanım'ın kucagında).
[F. Bilge Kazaz Arşivi]

EK-7

Bilge Özgül, Dayı Ahmet Ağa İlkokulu'nda (en önde solda).
[F. Bilge Kazaz Arşivi]

EK-8

Mezuniyeti kutlamak için okul bahçesinde yapılan piknik (1956).
[F. Bilge Kazaz Arşivi]

EK-9

Dr. Nizamettin Özgül.
[F. Bilge Kazaz Arşivi]

EK-10

F. Bilge Özgül (Kazaz) 1. sınıfta (ön sırada, solda)
Gaziantep Kız Enstitüsü Dikiş Öğretmeni Fatma Afat ve arkadaşları ile birlikte.
F. Bilge Kazaz, *Gaziantep Eğitim Tarihini Konuşturan Fotoğraflar*, Gaziantep Üniversitesi Vakfı Yayını No: 17, Gaziantep 2012, s. 218.

EK-11

F. Bilge Özgöl (soldaki) son sınıfta, arkadaşı Remziye Oğan ile birlikte.
[Bilge Kazaz Arşivi]

EK-12

Ali ve F. Bilge Kazaz çifti çocuklarıyla beraber
(Soldan sağa Ayşenur, Zeynep Deniz ve İbrahim Aydın).
[Bilge Kazaz Arşivi]

EK-13

F. Bilge Kazaz kendi evinde.
Fotoğraflayan: Gülşah Eser.

EK-14

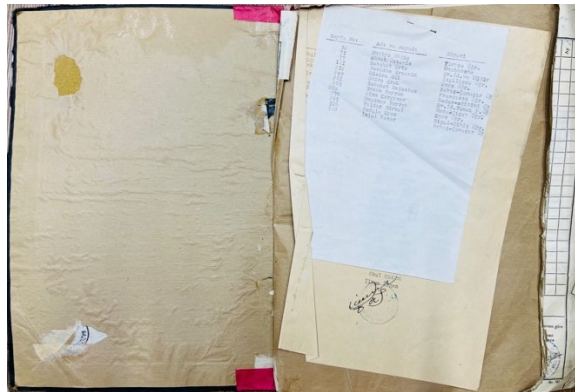
F. Bilge Kazaz tarafından kaleme alınan bir kitabın kapağı.

EK-15

Gaziantep Kulübü tarafından verilen “2018 Yılı Hizmet Ödülü”.
[Bilge Kazaz Arşivi]

EK-16

Gaziantep Kız Enstitüsü Öğretmen Sicil Defteri’nden bir kare.
[Gaziantep Kız Enstitüsü Tasnif Edilmemiş Arşivi]

BİR SEÇİM KAMPANYASININ ANATOMİSİ: ADNAN MENDERES VE 1957 SEÇİMLERİ*

ANATOMY OF AN ELECTION CAMPAIGN: ADNAN MENDERES AND THE 1957 ELECTIONS

Mustafa Edip ÇELİK**

Sedat AKDENİZ***

Makale Bilgisi/Article Info: Geliş/Received: 11/11/2025 Düzeltme/Revised: 11/12/2025 Kabul/Accepted: 14/12/2025

Araştırma Makalesi / Research Article

Atf / Cite as: Çelik, M. E. ve Akdeniz, S. (2025). Bir Seçim Kampanyasının Anatomisi: Adnan Menderes ve 1957 Seçimleri. *Bellek Uluslararası Tarih ve Kültür Araştırmaları Dergisi*, 7(2), 143-185. <https://doi.org/10.52735/bellek.1821785>

ÖZ

1957 seçimleri, Türkiye'nin demokratikleşme tarihinin en tartışmalı dönüm noktalarından biridir. Demokrat Parti, 1950'li yıllarda halkla doğduran kurduğu iletişim sayesinde siyasi meşruiyetini pekiştirmiş, ancak aynı zamanda muhalefete yönelik tahammülsüzlüğü ve otoriterleşme eğilimleriyle çok eleştirilmiştir. 1954 seçimleri sonrasında yaşanan gerilimler ve gelişmeler neticesinde 1958 yılında yapılacak olan seçim erkene alınmış ve 27 Ekim 1957 tarihinde yapılmıştır. Seçim sürecinde Adnan Menderes liderliğindeki Demokrat Parti yoğun bir propaganda stratejisi uygulamış, Menderes de birçok ilde mitinglere bizzat katılmıştır. Adnan Menderes bu mitinglerde halk desteğini muhafaza etmek için ekonomik kalkınma, milli birlik ve dini değerlere saygı temalarını öne çıkarmıştır. Bu dönemde artan ekonomik zorluklar, iktidar-muhalefet ilişkilerinde yaşanan gerilimler ve basın üzerindeki baskılar, muhalefetin temel gündem konularını oluşturmuştur. Menderes'in kişisel karizması, Demokrat Parti'nin en güçlü propaganda araçlarından biri olmuştur. Adnan Menderes'in halkı doğrudan muhatap alan dili, iktidarın meşruiyetini halk desteği üzerinden tanımlaması ve "milli irade" kavramına yaptığı sürekli vurgu, 1957 seçimlerinde Demokrat Parti'nin iktidar olmasında önemli bir yere sahip olmuş, ayrıca Türkiye'de sonraki yıllarda da etkisini sürdürecektir.

Bu çalışma, 1957 seçimlerinde Adnan Menderes'in yürüttüğü seçim kampanyasının yapısını, söylem stratejilerini, örgütsel kapasitesini ve siyasi iletişim biçimlerini kapsamlı bir biçimde analiz etmektedir. Demokrat Parti'nin 1950 seçimlerinde iktidara gelmesinden sonra şekillenen siyasi sistem, 1957 seçimlerine gelindiğinde hem toplumsal hem de kurumsal düzeyde ciddi bir dönüşüm sürecine girmiştir.

Bu kapsamda araştırmada tarihsel yöntem kullanılmış; Adnan Menderes'in farklı şehirlerde gerçekleştirdiği miting konuşmaları nitel içerik analizi ve söylem analizi teknikleriyle çözümlenmiştir. Çalışmanın kaynak temeli, dönemin gazete haberleri, miting konuşmalarının metinleri, TBMM tutanakları ve döneme ilişkin

* Bu araştırma sürecinde; TR Dizin 2020 kuralları kapsamında "Yükseköğretim Kurumları Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Yönergesinde" yer alan tüm kurallara uyulmuş ve yönergenin ikinci bölümünde yer alan "Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiğine Aykırı Eylemlerden" hiçbirini gerçekleştirilmemiştir. Ayrıca bu araştırma "Etik Kurul İzni" gerektirmeyen bir çalışmadır.

** Doç. Dr., Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, e-mail: medipcelik@hotmail.com, ORCID: 0000-0002-0647-9476

*** Dr., Bağımsız Araştırmacı, e-mail: sedatakdeniz89@gmail.com, ORCID: 0000-0001-9922-6939

bilimsel literatürden oluşmaktadır. Kullanılan kaynaklar üzerinden DP'nin propaganda araçları, liderlik söylemi ve seçmenle kurduğu iletişim biçimi bütüncül bir çerçevede değerlendirilmiştir.

Çalışmanın bulguları, Menderes'in karizmatik liderliğinin, ekonomik kalkınma söyleminin ve milli irade vurgusunun seçim kampanyasının temel dayanakları olduğunu göstermektedir. Dönemin siyasi atmosferi, basın üzerindeki baskılar, muhalefetle yaşanan çatışmalar ve ekonomik güçlükler kampanyanın biçimlenmesinde belirleyici rol oynamıştır. Bu yönüyle 1957 seçimleri, Türkiye'de modern siyasal iletişim pratiklerinin erken örneklerinden biri olarak değerlendirilmekte ve Menderes'in 1950'ler siyasetinde kurduğu popülist üslubun sürekliliğini göstermesi bakımından önem taşımaktadır.

Anahtar Kelimeler: Demokrat Parti, 1957 Seçimleri, Adnan Menderes, Lider, Strateji.

EXTENDED SUMMARY

The 1957 elections hold a significant place among the elections held after Türkiye's transition to a multi-party political system. The general elections, originally planned for 1958, were brought forward, and a number of important developments took place prior to the elections. After the 1954 elections, the province of Kırşehir, which had been won by the Republican Nation Party (CMP), was downgraded to district status, while Malatya, which had been won by the Republican People's Party (CHP), was divided into two, and Adıyaman was granted provincial status. Opposition within the Democrat Party (DP) was eliminated, leading to the formation of the Liberty Party by former DP members. The parliamentary immunity of the CMP leader, Osman Bölükbaşı, was lifted, and he was imprisoned. Several journalists were arrested, and the opposition increasingly voiced the view that freedoms were being curtailed and that Adnan Menderes, Prime Minister and leader of the Democrat Party, was moving toward a totalitarian rule. Alongside these political developments, growing economic difficulties rendered the political atmosphere increasingly tense. Some laws enacted by the Democrat Party after the 1954 elections further deepened the rift between the government and the opposition. Restrictions on freedoms such as those imposed by the Law on Meetings and Demonstrations led to a situation in which Turkish politics became polarized into two opposing camps. With the announcement of the election decision, both the government and the opposition embarked upon a fierce propaganda campaign. Four parties participated in the elections: the Democrat Party, the Republican People's Party, the Republican Nation Party, and the Liberty Party.

This study analyzes in detail the structure of Adnan Menderes' election campaign in 1957, his rhetorical strategies, organizational capacity, and political communication methods. Since the Democrat Party's rise to power in 1950, the political system had undergone a profound transformation both socially and institutionally by the time of the 1957 elections. During this period, rising economic difficulties, escalating tensions between the government and the opposition, and increasing pressure on the press became key issues for the opposition. These developments placed the Menderes government in a difficult position, while the ruling party sought to counter the opposition's criticisms by highlighting its investments and development initiatives.

Throughout the propaganda process, Adnan Menderes emphasized the achievements of the seven years of Democrat Party rule in nearly all of his rallies. He frequently referred to the growing number of dams under construction and, as in previous elections, reminded the public of the deficiencies of the single-party era. Issues such as the Cyprus question, the expansion of imam-hatip schools, and the rise in national income were among the key themes of Menderes' campaign. He also reminded citizens of the injustices experienced during the CHP government and the administrative oppression faced during the founding years of the Democrat Party. Dismissing the opposition's claims about rising prices, Menderes argued that such statements were merely political propaganda, insisting that the accomplishments of the Democrat Party were evident for all to see.

The 1957 elections represent one of the most controversial turning points in Türkiye's democratic history. During the 1950s, the Democrat Party consolidated its political legitimacy through direct communication with the public but was also criticized for its intolerance toward opposition and its authoritarian tendencies. Menderes openly declared during the campaign that he desired a parliament without opposition. The election thus reflected both an intense effort to preserve popular support and the height of political polarization. The Democrat Party, under Menderes' leadership, organized massive rallies, made extensive use of the press, and simultaneously thwarted opposition attempts to unite or cooperate.

The 1957 elections marked a period in which relations between the government and the opposition were redefined and where hopes and anxieties concerning democracy became intertwined. For this reason, the study carries multi-dimensional significance from both historical and political science perspectives. The Democrat Party's campaign during this period can be regarded as one of the first examples of modern mass politics in Türkiye. The research also provides a historical perspective on discussions of populism. Menderes' rhetoric, which directly addressed the people, his framing of political legitimacy through popular support, and his continuous emphasis on the concept of the "national will" left a lasting political legacy that continued to influence Turkish

politics in subsequent decades. However, this populist rhetoric also had detrimental effects on democratic institutions.

During the campaign period, the Democrat Party under Menderes implemented an intensive propaganda strategy, emphasizing themes of economic development, national unity, and respect for religious values to maintain popular support. Menderes' personal charisma became the party's most powerful propaganda tool. The government presented its accomplishments as "the work of the people," while labeling the opposition as "destructive" and "anti-national." The 1957 elections vividly revealed the fragility of democracy in Turkey. The Democrat Party's success in sustaining popular support came at the cost of weakening intra-party democracy and increasing centralization of power.

The primary aim of this study is to analyze, within its historical context, the propaganda activities conducted by the Democrat Party under Adnan Menderes during the 1957 general elections and to examine how Menderes' leadership style and rhetorical strategies played a role in maintaining popular support. In line with this objective, the study situates the party's discourse of governance within the broader framework of the period's social expectations and economic realities. The 1957 elections were not only an expression of the Democrat Party's effort to preserve its political dominance but also a process that defined the boundaries of democratic competition. In this sense, the research offers an analytical framework for understanding the historical roots of populism in Turkey.

In conclusion, the Democrat Party's 1957 election campaign provides critical insights into both the emergence of modern political communication in Türkiye and the ways in which populist leadership shaped institutional politics. Drawing on historical evidence, this study contributes to understanding the transformation of Türkiye's electoral culture and the societal resonance of political discourse. The 1957 elections, therefore, can be viewed not merely as a historical event but as a laboratory for observing the limits and dynamics of Türkiye's democratization process.

Keywords: Democratic Party, 1957 Elections, Adnan Menderes, Leader, Strategy.

GİRİŞ

1950 Seçimlerinde iktidar olan Demokrat Parti, ilk döneminde özellikle ekonomi alanında ve kişi hak ve özgürlükleri ile ilgili başarılarla imza atmış ve bunun neticesinde 1954 seçimlerinde de iktidar olmuştur.¹ 1954 Seçimleri sonrasında DP'nin tutumunda meydana gelen değişiklikler siyasi atmosferin sertleşmesine neden olmuştur.² Ayrıca seçim öncesinde meydana gelen bazı gelişmeler 1957 seçiminin gergin bir ortamda geçmesine yol açmıştır. Örneğin Demokrat Parti'nin kurucularından olan Fuat Köprülü partiden ayrılmış ve DP'ye karşı muhalefete başlamıştır. DP ise seçim kanununda değişiklik yaparak Köprülü'nün başka bir siyasi partiden milletvekili adayı olmasını engellemiştir. Ayrıca bir nevi basına sansür uygulamış ve diğer partilerin radyodan yararlanmasını kısıtlamıştır. Bunun yanı sıra Cumhuriyetçi Millet Partisi (CMP) lideri Osman Bölükbaşı'nın önce dokunulmazlığı kaldırılmış, sonrasında ise tutuklanmıştır. Bazı muhalif gazetecilere de hapis cezası verilmiştir.³ Özellikle Osman Bölükbaşı'nın tutuklanması büyük tepki almıştır.⁴ Osman Bölükbaşı tutuklanmadan önce Cumhuriyetçi Millet Partisi'nin kalesi olan memleketi Kırşehir ilçe haline

¹ Ahmet Yeşil, *Türkiye'de Çok Partili Siyasi Hayat Geçiş*, Kültür Bakanlığı Yayınları, 2.Baskı, Ankara, 2001, s.161; H. Bayram Kaçmazoğlu, *Demokrat Parti Dönemi Toplumsal Tartışmaları*, Birey Yayıncılık, İstanbul, 1988, s.9., Yunus Özdurğun, "Türk Siyasi Hayatında 1957 Seçimleri: Beyanatlar Ve Tartışmalar", *Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, S.51, 2021, s.466-467., Çağrı Pişkin-Neslihan Altuncuoğlu, "Demokrat Parti'nin Son Döneminde Türkiye'nin İç Güvenliğine Etki Eden Olaylar Ve Türk Polis Teşkilatı (1957-1960)", *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, C. XXIII, S. 46, 2023, s.427.

² Sedef Bulut, "Üçüncü Dönem Demokrat Parti İktidarı (1957-1960): Siyasi Baskılar Ve Tahkikat Komisyonu", *Gazi Akademik Bakış*, C. 2, S. 4, 2009, s.127.

³ Ali Çakırbaş, "Demokrat Parti'nin Milletvekili Seçimlerinde Kullandığı Propaganda Çalışmaları Ve Propaganda Araçları", *XVII. Türk Tarih Kongresi*, IX. Cilt, 1-5 Ekim 2018, Hazırlayanlar: Semiha NURDAN-Muhammed ÖZLER, Ankara, 2022, s.36.

⁴ Sedef Bulut, "27 Mayıs 1960'tan Günümüze Paylaşılamayan Demokrat Parti Mirası", *SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, S. 19, 2009, s.78.

getirilmiş ve böylece muhalefetin gücü zayıflatılmaya çalışılmıştır.⁵ Kırşehir'in yanı sıra Malatya'nın da idari statüsünde değişiklik yapılmıştır. İnönü'nün memleketi olan ve CHP'nin kazandığı Malatya, bölünmüş ve Malatya'nın ilçesi olan Adıyaman il statüsüne kavuşmuştur. Kırşehir ve Malatya örneklerinde görüldüğü üzere muhalefet ve muhalefete oy veren iller adeta cezalandırılmıştır.⁶ Bu gelişmelerin yanı sıra parti içinde de baskılar artmış, bu baskılar sonucunda partiden ayrılmalar olmuş ve partiden ayrılanlar Hürriyet Partisi'ni kurarak DP'ye karşı muhalefete başlamıştır.⁷ Hürriyet Partisi'nin ileri gelenleri kendilerini DP'ye karşı mücadeleye iten sebeplerin başında hürriyetlere karşı sadakatsizliği ileri sürmüşlerdir.⁸

Haziran 1956'da kabul edilen "Toplantı ve Gösteri Yürüyüşleri Yasası'nın" kabulü sonrasında⁹ muhalefet partileri (CHP, CMP, HP) 8 Temmuz 1956'da bir bildiri yayımlamış ve memleketin genel durumu hakkında açıklamada bulunmuşlardır. 8 Temmuz'da yayımlanan bildiride; DP'nin demokratik rejimi ortadan kaldırmak için önlemler aldığı, bu yolda son olarak toplantı ve cemiyet kurma özgürlüğünün tahrip edildiği ifade edilmiştir. Özellikle 1954 seçimlerinden sonra anayasaya aykırı kanunlar çıkarıldığı, devlet memurlarının siyasete girmesinin engellendiği, üniversite özerkliği ve hâkim teminatının yok sayıldığı ifade edilmiştir. Bunların neticesinde;

- ✓DP'nin totaliter bir yönetim kurmaya başladığı,
- ✓Muhalefetin mecliste ve meclis dışında çalışmasının engellendiği,
- ✓Vatandaşın serbest bir seçimden bahsedemeyecek duruma geldiği,
- ✓Rejimin geldiği bu noktada devlet organlarından olumlu bir hareket olmadığı belirtilmiştir.¹⁰

Muhalefet partileri, rejime karşı yapılan tahribatın önlenmesi ve en önemli meselenin demokratik rejimin kurulması olduğu yönünde ortak karar almışlardır.¹¹ Muhalefet, iktidar olmaları halinde tarafsız bir yönetim kuracaklarını ve baskıları ortadan kaldıracaklarını her fırsatta kamuoyu ile paylaşmıştır.¹² Muhalefet partilerinden Hürriyet Partisi ve Cumhuriyetçi Millet Partisi yöneticileri 1 Ekim 1956 ve 12 Ağustos 1957 tarihlerinde CHP Genel Başkanı İsmet İnönü'nün evinde bir araya gelmiş, seçim süreci ve seçim sonrası için görüşmüşlerdir. Bu görüşmeler neticesinde Cumhuriyet Halk Partisi'ne %45, Hürriyet Partisi ve Cumhuriyetçi Millet Partisi'ne %24'er ve bağımsızlara ise %7 oranında milletvekili kontenjanı verilmesi hususunda karar birliğine varmışlardır.¹³ Muhalefet partileri 4 Eylül 1957 tarihinde 5 maddeden

⁵ Işıl Tuna, *Türkiye'de Çok Partili Dönemin Başlangıcından 27 Mayıs Darbesine Kadar İktidar-Muhalefet İlişkileri (1946-1960)*, (Doktora Tezi), Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İstanbul, 2017, s.254

⁶ Mahmut Bolat, "İllikten İlçeliğe İlçelikten İlliğe Giden Süreç Ve Kırşehir'in Yeniden İl Olması Kutlamaları (1957)", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, C. 13, S. 69, 2020, s.262-263,

⁷ Ergün Ataoğlu, *Adnan Menderes: Bir Başbakanın Trajik Sonu*, Nokta Kitap Yayınları, 1.Baskı, İstanbul, 2008, s.77.

⁸ Kemal H. Karpat, *Türk Demokrasi Tarihi*, Timaş Yayınları, 5.Baskı, İstanbul, 2014, s.511-512.

⁹ Mustafa Albayrak, *Türk Siyasi Tarihinde Demokrat Parti (1946-1960)*, Phoenix Yayınevi, Ankara, 2004, s.287

¹⁰ Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi (BCA). Fon: 30-1-0-0, Kutu: 46, Gömlek: 276, Sıra: 6, s.2

¹¹ BCA. Fon: 30-1-0-0, Kutu: 46, Gömlek: 276, Sıra: 6, s.3.

¹² Fatih Aydemir- Ayşenur Akgül, "Adıyaman'da 1957 Milletvekili Genel Seçimi Ve Adıyaman Milletvekilleri", *Kamu Yönetimi Enstitüsü Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt 4, Sayı 2, 2024, s.419.

¹³ Hasan Karakuzu, "Kütahya'da 1957 Seçimleri Ve Basına Yansımaları", *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, S. 77, 2023, s.142.

oluşan bir bildiri yayımlamışlardır. Bu bildiri muhalefetin iş birliği konusundaki en somut girişimi olarak ifade edilmiştir. 5 Maddelik bildiride:

- 1-Yeni meclis 6 ay sonra kendini feshedecek,
- 2-Senato sistemi yürürlüğe girecek,
- 3-Hürriyetler kanunla güvence altına alınacak,
- 4-Grev hakkı,
- 5-Nispi seçim sistemi kabul edilecek.

Muhalefetin bu girişimi iktidar tarafından “husumet cephesi” olarak adlandırılmıştır.¹⁴ Muhalefet önemli kararlar almış, fakat seçim sonunda İnönü’nün cumhurbaşkanı adaylığı konusunda anlaşmazlığa düşmüş ve bunun neticesinde işbirliği gerçekleşmemiştir.¹⁵ Adnan Menderes’in 25 Mayıs 1957 tarihinde seçimlerin erkene alınacağını söylemesi üzerine muhalefet partileri de faaliyetlerini arttırmıştır.¹⁶ Ekonomik ve iç politikadaki gelişmeler karşısında seçimlere gitme kararı alan DP’nin¹⁷ seçimi erkene almasının en önemli sebeplerinden biri olarak muhalefetin seçimlere hazırlanmasına imkân vermemek gösterilebilir.¹⁸ TBMM, 11 Eylül 1957 tarihindeki toplantısında seçimleri yenileme kararı almış, seçim tarihi olarak 27 Ekim 1957 belirlenmiş ve meclisin ise 1 Kasım 1957 tarihinde toplanmasına karar vermiştir.¹⁹ Böylece çok partili dönemin ilk erken seçimi için geri sayım başlamıştır.²⁰

1. Adnan Menderes’in Yurt Geneli Seçim Çalışmaları

1.1.Afyon Mitingi

Demokrat Parti (DP) 1957 seçim mitinglerine Afyon’dan başlamıştır. 11 Ekim’de yapılan Afyon mitingine Celal Bayar ve Adnan Menderes’in yanı sıra bazı kabine üyeleri de katılmıştır.²¹ Mitingin açılış konuşmasını Refik Koraltan yapmıştır. Memleketin Demokrat Parti döneminde kalkınma hamlesi yaptığını söyleyen Koraltan, 7 yıllık DP iktidarı döneminde memleketin mamur hale getirildiğini söylemiştir. Daha sonra söz alan Cumhurbaşkanı Celal Bayar, milli gelirde artış olduğunu, buna mukabil milletin refah seviyesinin arttığını, Türkiye’nin milli gelir artışında Yunanistan’ı bile geçtiğini dile getirmiştir. Afyon’a seçim konuşması yapmak amacıyla gelmediğini belirten²² Bayar, kısa konuşmasından sonra kürsüyü

¹⁴ Abdurrahman Dilipak, *Menderes Dönemi*, Beyan Yayınları, İstanbul, 1990, s.227-228.

¹⁵ Işıl Tuna, “Uşak’ta Vatan Cephesi (12 Ekim 1958-27 Mayıs 1960)”, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, C. XXXV, S. 100, 2019, s.624.

¹⁶ Cemile Burcu Kartal, “Türkiye’de 1957-1960 Arası Dönemde Demokrat Parti Ve CHP Arasındaki Tartışmalarda Güvenlik Söylemi”, *Uluslararası Toplum Araştırmaları Dergisi*, C. 17, S. 34, 2021, s.1365.

¹⁷ Tülay Aydın, “1957 Genel Seçimleri: Taşrada Değişen Siyaset Dengesi”, *Gaziantep University Journal Of Social Sciences* C. 22, S. 3, 2023, s.867.

¹⁸ Şahin Yedek, “Palu’da Nüfus Ve Seçimler (1920-1960)”, *Uluslararası Palu Sempozyumu*, 11-13 Ekim 2018, (Ed. Enver ÇAKAR vd.) Elazığ, 2018, s.352.

¹⁹ Orhan Aldıkaçtı, “27 Ekim 1957 Milletvekili Seçimi”, *İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, C. 24, S. 1-4, 1959, s.13.

²⁰ Hüseyin Sevinç, *Türkiye’de Yapılan Genel Seçimlerin (1946-2002 Arası) Seçim Herestetiği Bağlamında Değerlendirilmesi*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Malatya, 2021, s.171.

²¹ *Dünya*, “Afyon Çimento Fabrikası Açıldı” 12 Ekim 1957, s.1-4.

²² *Tercüman*, “Başvekil Mutedil Bir Nutukla DP Seçim Kampayasını Açtı” 12 Ekim 1957, s.1-5.

Başbakan Adnan Menderes'e bırakmıştır. Bayar gibi Menderes de Afyon'a seçim nutku için değil, sadece çimento fabrikasının açılışı için geldiğini ifade etmiştir.²³ Çimento fabrikasının temelini 1954 yılında attıklarını ve bu aşamaya gelene kadar çok para harcadıklarını, sadece Afyon'da değil yurdun birçok yerinde barajlar, yollar, şeker fabrikaları, köprüler ve limanlar yaptıklarını belirtmiştir. Yapılan bu eserlerin henüz karşılığını alamadıklarını, geçici sıkıntılara bakılarak DP'nin ekonomi politikasının iflas ettiği yönünde çeşitli söylemlerin olduğunu ve bu söylemleri dile getirenlerin Türkiye'nin kalkınma hamlesini baltalamaya çalıştıklarını söylemiştir.²⁴ Yatırımlar konusunda konuşmaya devam eden Menderes;

- ✓DP'nin küçük işlerle meşgul olmayacağını,
- ✓Memleketin geleceğini ilgilendiren büyük eserler ortaya koymayı şiar edindiklerini,
- ✓Geçici muvaffakiyetler peşinde olmadıklarını,
- ✓Büyük işlerin yapılmaması halinde memleketin mamur hale gelemeyeceğini,
- ✓Ziraatı ıslah etmeden yollar, köprüler, limanlar ve fabrikalar kurmadan refaha kavuşmanın zor olduğunu ve batı ülkeleri ile aynı seviyeye gelinemeyeceğini belirtmiştir.²⁵

Demokrat Parti'nin 7 senede yaptıkları konusunda ise;

- ✓Ziraat üretiminin iki katına çıktığını,
- ✓Sanayi üretiminin dört buçuk katına çıktığını,
- ✓Yol yapımının iki katına çıktığını,
- ✓27 yıllık tek parti döneminde 13.000 metre uzunluğunda köprü yapılırken, 7 yıllık DP iktidarında 60 bin metre köprü yapıldığını ve 12.000 metre uzunluğunda köprü inşaatının da devam ettiğini,
- ✓1950 yılından beri memleketin mamur hale geldiğini ve yapılan yatırımların karşılığının yeni yeni alındığını,
- ✓Son üç ay içerisinde 30'ya yakın büyük tesisin açıldığını ifade etmiştir.²⁶

Sadece CHP döneminden itibaren değil, Osmanlı'dan sonra 7 yıllık DP iktidarında sanayi üretiminin 4 kat arttığını söyleyen Menderes, 1958 senesinin de bir hasat dönemi olacağını, 90 günde 30'a yakın eserin temelini attıkları, yeni evler, hastaneler yaptıklarını ve memleketi daha mamur bir hale getirdiklerini ifade etmiştir.²⁷ Konuşmasını, seçim döneminde kendilerine yapılan eleştirilere memleketi daha iyiye ulaştırmak için katlanacaklarını söyleyerek bitiren Menderes, çimento fabrikasının açılışı için fabrikanın bulunduğu alana geçmiştir. Menderes ve Bayar'ın konuşmaları esnasında Afyon kalesinden toplar atılmıştır. Çimento fabrikasının açılışı yapıldıktan sonra PTT binasının da açılışı yapılmıştır.²⁸

²³ *Yeni Sabah*, "Menderes, Seçim Kampanyasını Açtı" 12 Ekim 1957, s.1.

²⁴ *Tercüman*, "Başvekil Mutedil Bir Nutukla DP Seçim Kampanyasını Açtı", s.5.

²⁵ *Zafer*, "Afyon Çimento Fabrikası Da Açıldı" 12 Ekim 1957, s.4.

²⁶ *Tercüman*, "Başvekil Mutedil Bir Nutukla DP Seçim Kampanyasını Açtı", s.5.

²⁷ *Zafer*, "Afyonda Yeni Abide: DP'ye Büyük Muhabbet" 12 Ekim 1957, s.4.

²⁸ *Tercüman*, "Başvekil Mutedil Bir Nutukla DP Seçim Kampanyasını Açtı", s.5.

1.2. Erzurum Mitingi

Menderes, Afyon'dan sonra Erzurum'a geçmiştir. 12 Ekim'de yapılan Erzurum mitingindeki konuşmasına Afyon çimento fabrikasının açılışını yaptıklarını söyleyerek başlayan Menderes, Afyon'da yaptığı konuşmayı bir seçim konuşması olarak telakki etmediğini ve seçim kampanyasına 1954 seçimlerinde olduğu gibi yine Erzurum'dan başladıklarını ifade etmiştir.²⁹ Menderes, Başbakan olarak ilk gezisini de Erzurum'a yaptığını söylemiş ve geçen 7 senelik sürede iktidar olarak yaptıkları çalışmaları kısaca değerlendirmiştir. Bu 7 senelik değerlendirmeye Erzurum'dan başlayan Menderes, Erzurum'daki üniversitenin kuruluş kararını 1954'te aldıklarını, projeler ve çalışmalar neticesinde de ağustos ayında temelini attıklarını ifade etmiştir. Ayrıca 1950'de Erzurum'a geldiğinde Tortum Şelalesi'nden elektrik üretimi yapılmasının faydalı olacağını işittiklerini ve bunun için gerekli çalışmaları yaparak elektrik santrali kurduklarını söylemiştir.³⁰ Mevcut siyasi durum hakkında konuşan Menderes;

✓Memleketi siyasi ve ekonomik buhrana düşürdükleri yönündeki iddialarla kendilerine memleketi batırmış muamelesi yapıldığını, buna karşın memleketin dört bir yandan imar edildiğini,

✓İktisadi buhranın temellerinin CHP tarafından atıldığını, memleketin kalkınmadan mahrum bırakıldığını ve ekonominin kötü olmasının asıl sorumlusunun CHP olduğunu,

✓Ekonomik ve rejim buhranları nedeniyle DP'nin seçimleri öne aldığı yönündeki iddiaların gerçeği yansıtmadığını.³¹

Muhalefetin ekonomik buhran söylemlerini destekleyecek sebepler sunmadığını, ekonomik buhranı 6 ay içerisinde bitireceğiz dediklerini ancak ortada 6 ayda düzeltilecek bir ekonomik buhran olmadığını ifade etmiştir. DP'nin binlerce eserin millet tarafından benimsendiğini söyleyen Menderes, CHP'nin iktidarda olduğu dönemde dahi memleketi açlığa mahkûm ettiğini ve memleketin geleceğini ilgilendiren teşebbüslere girmekten sakındığını belirterek CHP'yi eleştirmiştir. CHP'nin pahalılıktan bahsettiğini ancak buna dair bir çözüm sunmadığını, tek parti döneminde zirai üretimin yerinde saydığını ve hububat üretiminin yıllarca aynı seviyede kaldığını ifade etmiştir. Menderes, DP'nin iktidara gelmesiyle birlikte;

✓Zirai üretimin iki katına çıktığını,

✓Traktör sayısını 6000'den 50 bine çıkardıklarını,

✓Sanayi alanında memleketin geleceğini teminat altına alacak tedbirler aldıklarını,

✓7 senede yapılan yatırımların karşılığının zamanla daha fazla alınacağını söyleyerek 7 senelik sürede yapılanlar hakkında kısa bir bilgi vermiştir.³²

Menderes, mevcut muhalefetle birlikte çalışmanın mümkün olmamasından dolayı seçimi öne aldıklarını ifade etmiştir. Rejim buhranı konusunda da açıklama yapan Menderes,

²⁹ Zafer, "Başvekil D. Parti Seçim Kampanyasını Açtı" 13 Ekim 1957, s.1.

³⁰ Tercüman, "DP'nin 7 Senede Vücuda Getirdiği Eserler Mühimdir" 13 Ekim 1957, s.1-5.

³¹ Tercüman, "DP'nin 7 Senede Vücuda Getirdiği Eserler Mühimdir", s.5.

³² Tercüman, "DP'nin 7 Senede Vücuda Getirdiği Eserler Mühimdir" 13 Ekim 1957, s.5.

diktatörlükle seçimin bir arada olamayacağını, bunun eski diktatörler tarafından uydurulan bir yalan olduğunu söyleyerek CHP'ye yüklenmiştir.³³

1.3. Kars Mitingi

Erzurum mitingi sonrası akşam saatlerinde Kars'a geçen Adnan Menderes, Karşılara belediye binasının balkonundan seslenmiştir. Menderes'ten önce Ağrı Milletvekili Kasım Küfrevi, Hasan Polatkan (Maliye Bakanı) ve Sıtkı Yırcalı (Balıkesir Milletvekili) kısa bir konuşma yapmıştır. Daha sonra söz alan Menderes, akşam saati olması sebebiyle vatandaşları çok bekletmek istemediğini, kendisine gösterilen yoğun sevgiden dolayı teşekkür ettiğini belirtmiştir. Kars milletvekillerinin muhalefetten olması ve bu nedenle milletvekillerinin kendilerini hizmet etmek için teşvikte bulunmadığını söyleyen Menderes, iktidarın nimetlerinden Kars'ın mahrum kalmasını istemediklerini ve Demokrat Parti iktidarının bir istibdat iktidarı olduğu yönündeki propagandalara karşı uyanık olunması gerektiğini ifade etmiştir.³⁴

Menderes, şimdiye kadar Kars'a gelemediği için özür dilemiş ve bu durumu kabahat olarak gördüğünü belirtmiştir. Kars milletvekillerinin CHP'den olduğunu ve yatırım yapılması için kendisini teşvik etmediğini belirtmiştir. Mecliste bir defa olsun Kars milletvekillerinin kendisini ziyaret etmediğini söyleyen Menderes, buna rağmen Kars'a yapılacak yatırımları aksatmak istemediklerini söyleyerek konuşmasını bitirmiştir.³⁵ Miting sonrasında vali konağında bir süre dinlenen Menderes, daha sonra orduvinde kendisi için verilen yemeğe katılmıştır.³⁶ Konuşmasında, CHP Kars milletvekillerinin kendisi ile görüşmediğini belirten Menderes'e, CHP Kars Milletvekili Mehmet Hazer, bir telgraf yollamıştır. Kars milletvekillerinin Menderes ile görüşmediğinin doğru olmadığını ifade eden Hazer, Kars'ın sorunları ile alakalı Menderes ile Ankara'da görüştüklerini, kuraklık meselesi, ekonomik sorunlar ve tohumluk sıkıntısı gibi konularda Menderes'i bilgilendirdiklerini belirtmiştir. Bunları başbakanın özel kalem müdürüne, Bayındırlık Bakanına, İşletmeler Bakanına ilettiğini, bu sorunlar çerçevesinde yaptıkları konuşmaların yakın zamanda olduğunu belirtmiş ve Kars milletvekillerinin kendisi ile görüşmediğini yalanlamıştır.³⁷

1.4. Trabzon Mitingi

Adnan Menderes, 13 Ekim'de Trabzonlulara hitap etmiştir.³⁸ Mitingin yapılacağı Atapark meydanında 12:00-14:00 arasında Hürriyet Partisi (HP), 14:00-16:00 arasında ise CHP miting yapmak için il seçim kurulundan izin almıştı. Atapark meydanına gelen DP heyeti garip bir durumla karşı karşıya kalmıştır. Bir ara Menderes ile Hürriyet Partili Kemal Atal'ın aynı kürsü üzerinde olduğu görülmüştür. Menderes, Hürriyet Partisi mitinginin ertelenmesini istemiş, Hürriyet Partili Kemal Atal ise 30 dakika müsaade edebileceğini söylemiştir. Menderes ve Atal milleti selamlarken, Kemal Atal 1946'da DP'ye girdiğini, şimdi ise HP'ye geçtiğini ifade etmiştir. Atışmalar sonunda Menderes, belediye meydanında konuşacağını söyleyerek oradan ayrılmıştır.³⁹ Belediye meydanında vatandaşlara seslenen Menderes,⁴⁰ demokrasinin

³³ Zafer, "Erzurum Ve Kars Notları" 13 Ekim 1957, s.4.

³⁴ Zafer, "Başvekil'in Nutku" 13 Ekim 1957, s.4.

³⁵ Yeni Sabah, "Menderes Erzurum'da Ve Kars'ta İki Konuşma Yaptı" 13 Ekim 1957, s.5.

³⁶ Yeni Sabah, "Menderes İlk Olarak Trabzon'da Heyecanlandı" 14 Ekim 1957, s.1.

³⁷ BCA, Fon:30-1-0-0, Kutu: 46, Gömlek: 276, Sıra: 9, s.2-5.

³⁸ Dünya, "Mücadele Sertleşti, Hadiseler Başladı" 14 Ekim 1957, s.1.

³⁹ Tercüman, "Başvekil, İnönü'yü İtham Etti" 14 Ekim 1957, s.1-5

⁴⁰ Turhan Dilligil, "Trabzon Notları", Zafer, 14 Ekim 1957, s.2.

birbirine tahammül etmek anlamına geldiğini, fakat kendisinden korktuklarından dolayı misafir oldukları halde Atapark meydanında konuşturulmadıklarını, vatandaşların sözlere değil, icraata önem vermesi sebebiyle bu çabaların nafile olduğunu ifade etmiştir. Kendisinden önce Trabzon'a gelen İnönü'nün tezat dolu konuşmasında memleketin ekonomik buhran içerisinde olduğuna vurgu yaptığını, lakin buhranın İnönü'nün kafasında olduğunu söylemiştir. İnönü'nün, seçimlerin öne alınmasını iddia ettiği ekonomik buhrana bağladığını, memleketin durumunun iyi olmadığı bir dönemde seçimlerin erkene alınmayacağını ancak muhalefetin iftiralı yüzünden seçimleri öne aldıklarını belirtmiştir.⁴¹ Bunların yanı sıra;

✓ İnönü'nün yıllardır ekonomik buhran var dediğini,

✓ CHP'nin iktidardan düştüğünden beri vatandaşlar arasında soğuk savaşın başladığını ve İnönü'nün kininin iktidar hırsından kaynaklandığını,

✓ Demokrat Parti'nin iktidara gelmesinden iki ay sonra CHP Genel Sekreteri'nin DP'nin verdiği sözleri tutmadığını, fabrika yapmadığını, hayatın ucuzlamadığını ve bunların hesabını soracağız dediğini söylemiştir.⁴²

Kalkınma konusunda rakamlar veren Menderes, 1950 öncesi ve sonrasını kıyaslamıştır. 1950 yılına kadar yapılan sanayi yatırımlarının, 7 senelik DP iktidarı döneminde 5 katına çıktığını ifade etmiştir. Ayrıca 27 senelik tek parti döneminde 13.000 metre köprü yapılırken, 7 senelik DP iktidarında 60.000 metre köprü yapıldığını ve 12.000 metre köprünün de inşaatının devam ettiğini ve rakamların yalan söylemeyeceğini belirtmiştir.⁴³ Burada da seçimlerin öne alınma sebebi hakkında konuşan Menderes, amaçlarının memleketteki fitneye son vermek olduğunu ifade etmiştir. Memlekette rejim buhranı olmadığını, vatandaşların serbest seçimle istediklerini seçebilmeleri için seçimi öne aldıklarını söylemiştir. Abdülaziz döneminden 1950'ye kadar yapılanlarla 7 yıllık DP iktidarı döneminde yapılanları kıyaslayan Menderes, DP döneminde sanayi üretiminin beş katına çıktığını, buna rağmen muhalefetin rakam vermekten kaçındığına vurgu yapmıştır.⁴⁴

İnönü için ağır ifadeler kullanan Menderes, İnönü'nün iktidar hastalığına yakalandığını belirtmiştir.⁴⁵ İnönü'ye karşı söylemlerini daha da ağırlaştıran Menderes, İnönü'nün çift kişilikli biri olduğunu ifade etmiştir. Konuşmasında genel olarak İnönü'ye yüklenen Menderes, DP iktidarı sonrası yapılan çalışmalar ve kalkınma hamleleri hakkında bilgi vermiştir.⁴⁶

1.5. Rize Mitingi

Adnan Menderes, Trabzon mitinginden bir gün sonra Rize'de miting yapmıştır.⁴⁷ 14 Ekim saat 13.00 sularında Rize'ye gelen Menderes'in, Rize'deki ilk durağı Yomra İlçesi olmuştur. DP heyeti daha sonra Araklı'ya geçmiştir. Menderes ve Hasan Polatkan burada birer konuşma yapmışlardır. DP heyeti Araklı'da çay, tütün, din meselesi ve ekonomik kalkınma konuları üzerinde durmuştur. Yapılan konuşmalar Kars, Erzurum ve Trabzon'da yapılan

⁴¹ *Tercüman*, "Başvekil, İnönü'yü İtham Etti", s.5.

⁴² *Tercüman*, "Başvekil, İnönü'yü İtham Etti", s.5.

⁴³ *Tercüman*, "Başvekil, İnönü'yü İtham Etti", s.5.

⁴⁴ *Zafer*, "Başvekil Menderes'in Nutku" 14 Ekim 1957, s.4.

⁴⁵ Mehmet Ali Birand Vd., *Demirkırat*, Can Yayınları, 1.Baskı, İstanbul, 2016, s.138

⁴⁶ *Yeni Sabah*, "Menderes, Trabzon'da İnönü'ye Sert Bir Cevap Verdi" 14 Ekim 1957, s.5.

⁴⁷ *Dünya*, "Menderes Görele'de Konuşurken Halkın Protestosu İle Karşılaştı" 15 Ekim 1957, s.5.

konuşmalarla eşdeğerdir.⁴⁸ DP heyeti daha sonra Sürmene'ye geçmiş, burada da ilk konuşmayı da Milli Eğitim Bakanı Tevfik İleri yapmıştır. Tevfik İleri Sürmene konuşmasında;

- ✓DP iktidarından önce okullarda din dersinin olmadığını,
- ✓DP iktidarı sonrasında 17 imam hatip okulu açıldığını,
- ✓İmam hatip okullarında 4000'e yakın öğrencinin okuduğunu,
- ✓Din okullarının kapatılmaması için Demokrat Parti'ye oy verilmesi gerektiğini ifade etmiştir.⁴⁹

Tevfik İleri'nin konuşması sonrasında kürsüye Menderes çıkmıştır. Rize'de hükümet meydanında vatandaşlara seslenen Menderes,⁵⁰ camilerin tamiratının yapılacağını, bugüne kadar Süleymaniye için 6,5 milyon, Eyüp'teki camiler için ise 7 milyona yakın para harcadıklarının altını çizmiştir. Ayrıca Giresun, Trabzon ve Rize'de uzun karayolları yapıldığını belirtmiştir.⁵¹ DP'nin rakamlarla konuştuğunu söyleyen Menderes, vatandaşların yapılan hizmetleri bütün ayrıntılarıyla bilmeye haklarının olduğuna, bunun için rakamlarla konuştuklarını ifade etmiştir. Rize'de de Osmanlıdan DP iktidarına kadar geçen sürede yapılanlarla DP iktidarı döneminde yapılanları kıyaslamış, yine sanayideki gelişmeleri ve üretimi örnek vermiştir. Muhalefetin de bir cevapları olmaması nedeniyle yapılan yatırımlar ve gelişmeler karşısında sessiz kaldığını ifade etmiştir. Bu gelişmelerden ve yatırımlardan CHP'lilerin de memnun olması gerektiğini, çünkü bu eserlerden sadece DP'lilerin değil, onların da istifade edeceğini belirtmiştir.⁵² 7 senede birçok eserin ortaya konulduğunu söyleyen Menderes, yapımı devam eden projelerin olduğunu, büyük eserlerin tamamlanacağını, yapılan eserlerin yeterli olmadığını, 3 büyük baraj, 7 liman ve birçok iskelenin tamamlandığını, birçok eserin temelini atıldığını ve bunları da unutmamak gerektiğini söylemiştir. Bütçe konusunda da açıklama yapan Menderes, iktidara geldiklerinde 1 milyar 300 milyon liralık bütçenin olduğunu, bu bütçenin büyük oranının ordu ve memur maaşları için ayrıldığını ve yatırım yapmak için para bulamadıklarını belirtmiştir. Bundan dolayı bir hazırlık dönemine ihtiyaç olduğunu, 7 senelik DP iktidarının büyük bölümünün hazırlık evresi olarak kullanıldığını, 1958 yılında ise bütçeyi 5 milyar liraya çıkarmayı planladıklarını söylemiştir. Bunun yanı sıra Rize limanı projesinin ihalesinin yapıldığını ve en kısa zamanda temelini atacaklarını ifade etmiştir. Kıbrıs meselesi hakkında da konuşan Menderes, Kıbrıs politikasında bir değişiklik olmadığını, adanın Türkiye'ye bakan tarafının Türklere verilmesi yönünde bir siyaset takip ettiklerini belirtirken, dış politikadaki meselelerin iç politikada kullanılmaması gerektiğini de ayrıca vurgulamıştır.⁵³ Mitingin sonunda çayın kilosunun 109 kuruştan 250 kuruşa çıkarılacağını müjdesini vermiştir.⁵⁴

1.6. Giresun Mitingi

Menderes, geç saate Rize'den Giresun'a geçmiştir. Giresun'a geçerken Akçaabat, Vakfıkebir ve Beşikdüzü'ne de uğramıştır. Eynesil'de karşılanan Menderes, sahil boyunca vatandaşların tezahüratlarına mazhar olmuştur.⁵⁵ 15 Ekim'de saat 10'da yapılan Giresun

⁴⁸ *Tercüman*, "Adnan Menderes Dün Rize'de Büyük Bir Tezahüratla Karşılandı", 15 Ekim 1957, s.1-5.

⁴⁹ *Tercüman*, "Adnan Menderes Dün Rize'de Büyük Bir Tezahüratla Karşılandı", s.5.

⁵⁰ Turhan Dilligil, "Rize'den Notlar", *Zafer*, 15 Ekim 1957, s.4.

⁵¹ *Yeni Sabah*, "Menderes, Çay Alıp Fiyatının Arttırıldığını Müjdeledi" 15 Ekim 1957, s.3.

⁵² *Zafer*, "Başvekil'in Nutku" 15 Ekim 1957, s.4.

⁵³ *Zafer*, "Başvekil'in Nutku" 15 Ekim 1957, s.4.

⁵⁴ *Yeni Sabah*, "Başvekil, Türk Milleti Sonsuz Hizmetlere Layıktır Dedi" 15 Ekim 1957, s.5.

⁵⁵ *Zafer*, "Başvekil'in Menderes Giresun'da" 15 Ekim 1957, s.4.

mitinginde “*CHP’yi DP ile mukayese etmek, devle cüceyi güreştirmektir*” yazılı pankart dikkat çekmiştir. Giresun mitinginde ilk konuşmayı Sıtkı Yırcalı yapmıştır. Muhalefetin oyuncak bir demokrasi peşinde koştuğunu söyleyen Yırcalı, muhalefetin seçimden 6 ay sonra yeni seçimler yapılacağı söylemlerinin bir anlam ifade etmediğini ve muhalefetin milletin karşısında gülünç duruma düştüğünü belirtmiştir. Daha sonra Tevfik İleri söz almıştır. CHP’nin DP’ye oy vermeyin söylemine cevap veren Tevfik İleri, CHP’nin iktidara gelip uyumasına izin vermeyin, fesat yuvalarına inanmayın, yoksa başınızı taşa vurursunuz diyerek konuşmasını bitirmiş ve sözü Adnan Menderes’e bırakmıştır.⁵⁶ Bazı ülkelerin, Türkiye’de istikrarlı bir hükûmetin kurulmasını engellemek için hem dışarıdan hem de içeriden para ile tuttukları adamlar vasıtasıyla kendileri aleyhinde çalıştığını söyleyen Menderes, istikrarlı bir hükûmet kurmanın kolay olmadığını belirtmiştir. Serbest Cumhuriyet Fırkası’nı örnek veren Menderes, dönemin güçlü hükûmetine karşı muhalefetin iktidarı almasına ramak kaldığını, hür basın ve muhalefetin karşısında iktidarı durdurmanın kolay olmadığını ifade etmiştir. Ayrıca hür basınının olduğu bir ortamda iktidarda kalmanın çok güzel bir şey olduğunu belirtmiştir. DP’nin kurulmasından sonra yapılan 1946 seçimlerinin normal şartlar altında gerçekleşmediğini, normal bir seçim olmuş olsaydı CHP’nin o zamandan kaybetmiş olacağını ifade etmiştir. İnönü’nün hiçbir dönemde serbest oyla iktidara gelmediğini söyleyen Menderes, milletin serbest bir şekilde oyunu kullandığı zaman İnönü’nün iktidarı kaybettiğini ifade etmiştir. Yalan, iftira ve küfürle hiçbir şeyin yapılamayacağını, en güzel taktığın doğruyu söylemek olduğunu, DP’nin muhalefet olması halinde dürüst bir muhalefet olarak çalışacağını ve yeniden milletin sevgisini kazanarak tekrar iktidar olabileceğini ifade etmiştir.⁵⁷ Daha sonra DP’nin 7 yıllık iktidarı ve CHP’nin vaatlerine cevap veren Menderes, CHP’nin fikir perişanlığı içerisinde olduğunu, CHP’nin Karadenizlilere buğday vereceğiz dediğini ancak bunun 27 senelik tek parti döneminde CHP’nin aklına gelmediğini, CHP’nin ev yaptıracağınız dediğini ve 27 senede kaç ev yaptırdıklarını sormuştur. Daha sonra CHP’nin seçim beyannamesinde Demokrasiyi 6 ay içerisinde yeniden kuracağız söylemine Menderes, bu kadar kolay ise 27 senede niye kurmadınız cevabını vermiştir. CHP’nin basın hürriyeti vaadine de değinen Menderes, CHP’nin eskiden bir telefonla bir günde 5 gazeteyi kapattığını hatırlatmış ve CHP’nin vatandaşlarla alay ettiğini vurgulamıştır.⁵⁸

CHP’nin İspat hakkı vaadine de değinen Menderes, bir ülkede türlü suçun olabileceğini, suistimali kim yaparsa yapsın suç olduğunu, bir suç varsa savcının harekete geçeceğini belirtmiş ve mademki ellerinde suistimalleri ortaya çıkaran bir güç varsa, 27 sene neden ispat hakkını tanımamışlar diyerek muhalefeti ve CHP’yi eleştirmiştir. Mecliste üç muhalefet partisinin olduğunu ve bunların hükûmetin bir yanlış yapmasını dört gözle beklediklerini söyleyen Menderes, DP hükûmetinin suçlu olduğuna dair tek bir delil olmadığını ifade etmiştir. CHP’nin müzelik bir kadroya sahip olduğunu söyleyen Menderes, CHP’nin ölçüsüz vaatlerle vatandaşları kandırdığını ve DP’nin tekrar iktidar olması halinde 7 senede yaptıklarını 2 yılda yapabilecek güçte olduğunu söylemiştir.⁵⁹

İnönü’nün paranın değeri yükselteceğiz sözlerine de cevap veren Menderes, 1938-1944 arasında paranın değeri ile ilgili bilgi vermiş ve 1938’de 1 altın fiyatının 11 lira olduğunu, 1944’te ise 38 lira 30 kuruş olduğunu ifade etmiştir. 1950-1957 arasında ise sadece %149 oranında altının fiyatının arttığını ve yatırım olan memlekette paranın değerinin düşmesinin normal olduğunu belirtmiştir.⁶⁰ CHP’nin ilk serbest seçimde iktidarı kaybettiğini, DP’nin iktidarda olduğu 7 yıldan beri aynı muhabbetle karşılandığını belirten Menderes, muhalefette

⁵⁶ Tercüman, “Menderes CHP’yi Müzelik Bir Kadro Olarak Vasıflandırdı” 16 Ekim 1957, s.1-5.

⁵⁷ Tercüman, “Menderes CHP’yi Müzelik Bir Kadro Olarak Vasıflandırdı”, s.5.

⁵⁸ Tercüman, “Menderes CHP’yi Müzelik Bir Kadro Olarak Vasıflandırdı” 16 Ekim 1957, s.5.

⁵⁹ Tercüman, “Menderes CHP’yi Müzelik Bir Kadro Olarak Vasıflandırdı”, s.5.

⁶⁰ Dünya, “Menderes’in Konuşması” 16 Ekim 1957, s.5.

olma durumunda medeni bir muhalefetin nasıl olduğunu da gösterebilirdik demiştir. Her geçen yılın daha da güzel olacağını ve ekonominin de çok iyi durumda olduğunu ifade etmiştir.⁶¹ Memleketteki istikrarlı yönetimi menfaatine uygun görmeyen birtakım insanların yıkıcı propagandalara başvurabileceğini, 1950'den beri iktidarda olduklarını, zor şartlar altında milletin bu kadar büyük sevgisini kazanmanın da kolay iş olmadığını belirtmiştir. Demokrasiye inandıkları için seçimleri öne aldıklarını söyleyen Menderes, iktidar olsalar da olmasalar da gam olmayacağını belirterek muhalefetinde en güzel örneğini sergileyeceklerini ifade etmiştir. 1950 Öncesi ile kıyas yapan Menderes, memleket idaresini ele aldıklarında vatandaşların yoksul bir halde olduğunu, bütçenin sadece 1 milyar 300 milyon lira olduğunu, okul, hastane, elektrik ve su olmadığını, şimdi ise bütçenin 5 milyar civarında olduğunu söylemiştir. Açılan çimento fabrikalarını örnek göstermiş ve 1958 yılı içerisinde de her ay bir çimento fabrikası açacaklarını vurgulamıştır. Sadece çimento fabrikaları değil, aynı zamanda kereste, tuğla ve kiremit fabrikalarının sayısında da artış olduğunu ifade etmiştir. Makine sayısı hakkında da bilgi veren Menderes, şu anda Ankara'da çalışan makinelerin sayısının Türkiye'deki makine sayısından daha fazla olduğunu belirtmiştir.⁶² Giresun'da bunların yanı sıra 27 yıllık CHP iktidarını ve CHP'nin ev yaptıracak vadini eleştirmiş, CHP'nin emlak bankasından 60 milyon lira kredi verdiğini, DP'nin ise 500 milyon civarında ev kredisi verdiğini, sadece Ankara'da işçiler için 20 bin konutun bitmek üzere olduğunu ifade etmiştir.⁶³ Giresun'a akşam saati geldiklerini ve buna rağmen kalabalık bir grup tarafından karşılandıklarını söyleyen Menderes, milletin içinden çıkmış bir iktidar olduklarını, resmiyetin soğuk havasının vatandaşlarla arasına giremediğini, milletin bir oldukları için bu sevgiye nail olduklarını ifade etmiştir. Son olarak DP'nin vatandaşlara refah vadettiğini söyleyerek konuşmasını bitirmiştir.⁶⁴

1.7. Ordu Mitingi

Giresun'dan sonra Ordu'ya geçen Menderes,⁶⁵ 16 Ekim'de Ordu'da yaptığı konuşmasında muhalefetin iddialarına cevap vermiş ve Kıbrıs meselesi üzerinde durmuştur. Yaptıkları işi inanarak yaptıklarını söyleyen Menderes, şimdiden muzaffer olduklarını, millete hizmet etmenin haricinde bir niyetlerinin olmadığını belirtip, eğer böyle bir şey varsa kalbim şu an dursun demiştir. Kıbrıs meselesinde ise, Ada'nın Türkiye'ye bakan kısmının alınması haricinde başka çare olmadığını ifade etmiştir.⁶⁶ CHP'nin 1946'da sandıkları kırarak ve oyları çalarak iktidar olduğunu söyleyen Menderes, CHP'nin yapılan çalışmaları baltalamak istediğini, 7 senelik DP iktidarının kusursuz olduğunu ve CHP'nin iktidarda olduğu dönemde Karadenizlinin fındık ve buğday sorunlarıyla ilgilenmediğini belirtmiştir.⁶⁷ Bunun yanı sıra DP iktidarında bütçede artış olduğunu söyleyen Menderes, CHP'nin fikir perişanlığı içerisinde olduğunu, DP'nin ise kuru vaatlerle değil, gerçekçi vaatlerle milletin karşısına çıktığını ifade etmiştir.⁶⁸ Konuşma sonrasında Ordu'dan ayrılan Menderes, Samsun'a geçmiştir.⁶⁹

1.8. Samsun Mitingi

16 Ekim'de yapılan Samsun mitingine 20 bin kişinin katıldığı ifade edilmiştir. Mitinge Adnan Menderes'in yanı sıra Hasan Polatkan (Maliye Bakanı), Tevfik İleri (Milli Eğitim

⁶¹ *Yeni Sabah*, "Menderes'in Gölgesi Bildiriyor" 16 Ekim 1957, s.5.

⁶² *Zafer*, "Başvekil Menderes'in Giresun Nutku" 16 Ekim 1957, s.4.

⁶³ *Zafer*, "Başvekil Menderes'in Giresun Nutku" s.4.

⁶⁴ *Yeni Sabah*, "Menderes Ordu Ve Giresun'da Neticeden Ümitliyiz Dedi" 16 Ekim 1957, s.5.

⁶⁵ *Zafer*, "Giresun Ve Ordu Notları" 16 Ekim 1957, s.1-4.

⁶⁶ *Tercüman*, "Başvekil'in Ordu'daki Konuşması" 16 Ekim 1957, s.5.

⁶⁷ *Adnan Menderes'in Konuşmaları, Demeçleri, Makaleleri*, Yayına Hazırlayan: Haluk Kılçık, Demokratlar Kulübü Yayınları, C. 7, Ankara, 1992, s.376-377.

⁶⁸ *Adnan Menderes'in Konuşmaları, Demeçleri, Makaleleri*, C. 7, s.379.

⁶⁹ *Zafer*, "Başvekil Adnan Menderes Samsun'da" 16 Ekim 1957, s.4.

Bakanı), Şem'i Ergin (Milli Savunma Bakanı) ve Sıtkı Yırcalı katılmıştır. Mitingin ilk konuşmasını Tevfik İleri yapmıştır. Türkiye'nin dünyada mucizelerin meydana geldiği bir ülke olduğunu söyleyerek konuşmasına başlayan Tevfik İleri;

- ✓Memlekette kalkınma hamlelerinin devam ettiğini,
- ✓Demokrat Parti iktidara gelmeden önce ilköğretimde çocukların okumaktan nefret ettiği bir müfredatın uygulandığını,
- ✓İleriki yıllarda lise olmayan vilayet kalmayacağını,
- ✓280 olan ortaokul sayısının 477'ye çıkarıldığını ifade etmiştir.⁷⁰

Milli Eğitim Bakanı'nın konuşmasından sonra Adnan Menderes kürsüye gelerek Atatürk'ün Samsun'a geldiğinde ilk ayak bastığı iskelenin yanına kurulmuş olan kürsüden hitap etmiştir. Samsun'un Demokrat Parti teşkilatının ilk kurulduğu yer olduğunu söyleyerek sözlerine başlayan Menderes, sonrasında ise DP'nin vaatleri ve yaptıkları işler hakkında bilgi vermiştir. Bu vaatler ve yapılan işler ile ilgili;

- ✓Tütün meselesinin yakında halledileceğini,
- ✓Demokrat Parti'nin iktidar olduktan sonra işçilere yardımcı olduğunu,
- ✓Karadeniz'deki turizm potansiyelinin ziraattan daha fazla gelir getireceğini,⁷¹
- ✓Turizm potansiyelinin artırılması için İstanbul-Hopa arasında turistik yol yapılacağını ifade etmiştir.⁷²

Muhalefetin isnatlarına cevap veren Menderes, muhalefetin DP'nin plansız hareket ediyor demesinin manasız olduğunu, bunu söylerken bir plandan bahsetmediklerini ifade etmiştir. DP'nin parayı israf ettiği konusunda ise;

- ✓CHP'nin harcadığı paranın daha fazla olduğunu,
- ✓DP'nin iktidarda olmasına rağmen CHP'nin araçlarının daha fazla olduğunu,
- ✓Muhalefet partilerinin bile daha fazla para harcadığını belirtmiştir.

Muhalefetin 27 Ekim seçimlerinden sonra altı ay içerisinde yeniden seçim yapacağı vaadine değinen Menderes, Türkiye'nin kritik bir dönemden geçtiğini belirterek böyle bir ortamda hükûmetçilik mi oynayacağız diyerek bu vaadi eleştirmiştir. Muhalefetin iki ay içerisinde her şeyi düzelteceği iddiasına da cevap veren Menderes, iki ay içerisinde düzeltebileceklerse niye seçime gidiyorlar demiştir.⁷³ Cumhuriyet Halk Partisi'nin iktidarı kaybettiği günden beri Demokrat Parti'ye karşı soğuk savaş başlattığını, partilerin para harcama hesaplarının kontrol edileceğini ifade etmiştir. İnönü'nün nispi seçimden bahsettiğini, fakat CHP'nin iktidarda olduğu dönemde hiç bundan bahsetmediğini, nispi seçim olan yerlerde 70-

⁷⁰ Tercüman, "Başvekil DP İktidarının Yapacağı İşleri Anlattı" 17 Ekim 1957, s.1-5.

⁷¹ Tercüman, "Başvekil DP İktidarının Yapacağı İşleri Anlattı", s.5.

⁷² Dünya, "Menderes DP'nin Planlı ve Programlı Çalıştığını Söyledi" 17 Ekim 1957, s.1; Yeni Sabah, "Başvekil, İnönü'nün 6 Ay Sonra Seçim Parolasına Hücum Etti" 17 Ekim 1957, s.1.

⁷³ Tercüman, "Başvekil DP İktidarının Yapacağı İşleri Anlattı", s.5.

80 partinin olduğunu ve bu yerlerde istikrarsızlığın olduğunu vurgulamıştır.⁷⁴ Samsun konuşmasında İnönü'ye yüklenen Menderes, İnönü'nün meclisin üçte ikisini kazanacağız sözüne “*aç tavuk kendini arpa ambarında sanır*” diyerek cevap vermiştir.⁷⁵

Samsun'dan sonra Bafra'ya geçen Menderes, burada işçi evlerini sahiplerine teslim etmiş, tütün fiyatlarının arttırılacağı, çiftçinin Ziraat Bankası'na olan borçlarının halledeceği ve Bafralıların hemen kredi kullanabileceği müjdesini vermiştir. Şimdiye kadar gezdiği yerlerdeki teveccühün DP iktidarının devamı anlamına geldiğini söyleyen Menderes, vatandaşların DP'yi ve yaptıklarını takdir ettiğini vurgulamıştır. “*Değişmeyen bir devenin yürüyüşü kaldı*” cümlesi ile DP'nin iktidara geldiği 1950 senesinden beri çok yol alındığını esprili bir şekilde anlatmıştır.⁷⁶ DP heyeti Sinop'a gitmek üzere Samsun'dan ayrılmıştır.⁷⁷

1.9. Sinop Mitingi

Samsun sonrasında Sinop'a geçen Adnan Menderes, burada günlük siyasi tartışmalar ve hükûmetin almış olduğu kararlarla ilgili bir konuşma yapmıştır. 17 Ekim'de yapılan mitingde Sinop'a çok hizmetlerinin olduğunu söyleyen Adnan Menderes;

✓Demokrat Parti'nin iktidara geldikten sonra memleketin sorunlarını halletmek için çaba gösterdiğini,

✓Vatandaşların ekonomik sıkıntılardan kurtulması için tedbirler alındığını,

✓Memleketin sorunlarının sırayla çözüldüğünü ve Sinop'un sorunlarını çözme zamanının geldiğini,

✓Sinop'u İç Anadolu'ya bağlamak için bir yol yapılacağını,

✓Hayvancılık ve balıkçılığı teşvik edecek tedbirlerin alınacağını,

✓Dağ otelleri ve sahil plajları yapılarak Sinop'un kalkınmasına yardımcı olunacağını,

✓Harşit, Değirmendere ve İkizdere barajlarının yapılacağını,

✓Kızılırmak ile Yeşilirmak arasındaki tarım arazilerin ıslah edilerek zira yapılmasına imkân verileceğini,

✓Sinop'ta meyve sebze üretiminin teşvik edileceğini,

✓Ayancık kereste fabrikası ve Sinop'ta kâğıt sanayinin kurulması için çalışmalar yapıldığını,

✓Şu an olmasa da ileride çimento fabrikasının açılacağını müjdelemiştir.⁷⁸

⁷⁴ Zafer, “Başvekil Adnan Menderes'in Nutku” 17 Ekim 1957, s.4.

⁷⁵ Yeni Sabah, “Menderes'in Gölgesi Bildiriyor” 17 Ekim 1957, s.1.

⁷⁶ Yeni Sabah, “Menderes'in Bafra Konuşması” 17 Ekim 1957, s.5.

⁷⁷ Tercüman, “Başvekil DP İktidarının Yapacağı İşleri Anlattı”, s.5.

⁷⁸ Zafer, “Onlar Tembellikleri İle Milletin İliğini Kurutmuşlardır” 18 Ekim 1957, s.1-4.

Menderes, daha sonra partiler arası ilişkilere değinmiştir. Kendilerine iftiralar atıldığını ve muhalefetin bu iftiraları karşısında parti teşkilatlarının sağlam bir şekilde durduğunu söylemiştir. Daha sonra ise;

- ✓7 Buçuk senelik Demokrat Parti iktidarında sanayi üretiminin 5 katına çıktığını,
- ✓Demokrat Parti iktidarında 100 senede yapılan işlere eşit derecede eserler yapıldığını,
- ✓Birçok limanın bittiği ve bitmekte olduğunu,
- ✓Bankalardaki mevduatın yaklaşık 6 milyara yaklaştığını,
- ✓CHP yönetiminde devam edilmesi halinde bu aşamaya ancak 100 seneden fazla bir zamanda gelinebileceğini ifade etmiştir.⁷⁹

Mevcut siyasi ortamın çok iyi olmadığını söyleyen Menderes, böyle gergin mücadelelerin kimseye faydasının olmayacağını söylemiştir.⁸⁰ Muhalefetin işbirliği meselesi hakkında da konuşan Menderes, muhalefeti “*yuvarlak masa şövalyeleri*” olarak tanımlamıştır.⁸¹ Memleketteki fitnenin kesilmesi, Kıbrıs sorunu ve Suriye meselesi nedeniyle seçimi erkene aldıklarını söyleyerek konuşmasını bitirmiştir.⁸²

1.10. Amasya Mitingi

Sinop mitingi sonrası Amasya’ya geçen DP heyeti, 18 Ekim’de Amasya mitingini yapmıştır. Amasya mitinginde ilk konuşmayı Milli Eğitim Bakanı Tevfik İleri yapmış, verdikleri mücadelenin bir partiler üstü olduğunu ve Türk milletinin kaderinin bu mücadeleye bağlı olduğunu ifade etmiştir. Daha sonra kürsüye Adnan Menderes çıkmıştır.⁸³ İlk olarak Amasya’da yapılan ve yapılacak işler hakkında bilgi veren Menderes;

- ✓Amasya’da soğuk hava deposunun temelini atacaklarını,
- ✓6 Ekim’de Almus Barajı’nın temelini atılacağını ve barajın 63 milyon 500 bin liraya mal olacağını,
- ✓Kazankaya Barajı’nın da temelini atılacağını,
- ✓Kız Sanat Okulu yapılacağını,
- ✓Yeraltı suları ile ilgili çalışmaların başladığını ve yapılan çalışmalar ile şimdiden 6 bin dönüme yakın arazinin sulandığını,
- ✓Yakın zamanda Amasya Lisesi’nin de temelini atılacağını ifade etmiştir.⁸⁴

Daha sonra ülkenin diğer yerlerindeki barajlar ve limanlar hakkında bilgi veren Menderes;

⁷⁹ Zafer, “A. Menderes’in Sinoplulara Hitabı” 18 Ekim 1957, s.4.

⁸⁰ Yeni Sabah, “Başvekil, Türk Milleti Yaptıklarımıza Bakacaktır Dedi” 18 Ekim 1957, s.5.

⁸¹ Yeni Sabah, “Menderes’in Gölgesi” 18 Ekim 1957, s. 5.

⁸² Dünya, “Menderes’in Konuşması” 18 Ekim 1957, s.5.

⁸³ Tercüman, “Menderes Dün Amasya Ve Elazığ’da Konuştu” 19 Ekim 1957, s.1-5.

⁸⁴ Tercüman, “Menderes Dün Amasya Ve Elazığ’da Konuştu”, s.5.

- ✓Sarıyar ve Seyhan barajlarının tamamlandığını,
- ✓Üç büyük baraj olan Hirfanlı, Kemer ve Demirköy barajlarının inşaatının devam ettiğini,
- ✓Büyük barajların yanı sıra 40'a yakın barajın yapılmakta olduğunu,
- ✓Son 3-4 ayda 6 barajın ihalesinin yapıldığını,
- ✓Sadece Konya'da 5 barajın yapılmakta olduğunu,
- ✓Bu barajlar için çok para harcandığını ve bir sene içerisinde 30 barajın tamamlanacağını,
- ✓Bazı limanların bittiğini, bazılarının inşaatının devam ettiğini,
- ✓Şeker sanayinin kurulmakta olduğunu,
- ✓1 milyon tonluk silonun inşaatına başlandığını,
- ✓Büyük yatırımlar ile memleketin çehresinin değişeceğini ve 1958 yılı itibariyle bu yatırımların hasadına başlayacaklarını ifade etmiştir.⁸⁵

27 senelik CHP iktidarında memleketin atıl durumda ve yerinde saydığını söyleyen Menderes, Osmanlıdan geriye kalan 17 kiremit fabrikasına tek parti döneminde tek bir ilave yapılmadığını ifade etmiştir.⁸⁶ Konuşmasının devamında CHP'ye yüklenen Menderes, onların çimento, kereste ve kiremit fabrikaları yapmadıklarını, bunlar olmadan kalkınmanın olmayacağını ve Türk milletinin Amerika gibi zengin olana kadar çalışmaya devam edeceklerini ifade etmiştir. Muhalefetin baskı var, hürriyet yok söylemine cevap veren Menderes, DP'nin kuruluş yıllarından bahsetmiş ve ilk muhalefet partisi olan Milli Kalkınma Partisi'nin kuruluş dilekçesine iki ay cevap verilmediğini hatırlatmıştır. MKP'ye nefretle müsaade edildiğini, kendilerine de aynı nefretle mukabele edildiğini belirtmiştir. İnönü'nün Rusya ile ittifak yapmak istediğini söyleyen Menderes, Rusya'nın kabul etmediğini, bunun üzerine İnönü'nün demokrasi gelişmelerine mukavemetin yollarını aradığını ve yavaş yavaş muhalefet partilerinin kurulmasına izin verdiğini ifade etmiştir. DP'nin yurt genelinde tutunduğunu görünce belediye seçimlerinin öne alındığını ve DP'nin o dönemde henüz üç aylık bir parti olduğunu, DP'nin kurulmasından 6 ay sonra ise milletvekili seçimlerinin yapıldığını belirtmiştir.⁸⁷ Daha sonra 1946 ve 1950 seçimlerinde DP'nin aldığı neticeleri anlatan Menderes, 1946'da oyların değiştirildiğini, sandıkların kırıldığını ve CHP'nin Ankara'da kaybettiği halde oyları tahrip ederek İnönü'nün kendisini cumhurbaşkanı seçtiğini söylemiştir. İnönü'nün 6 ayda nizamı sağlayacağız vaadine değinen Menderes, bunun sahtekârlık olduğunu, bunu neden CHP iktidarında gerçekleştiremediklerini sormuştur. Türkiye'nin küçük Amerika olma yolunda olduğunu, DP'nin tekrar iktidar olması halinde 7 senede yaptıklarının daha fazlasını yapma imkânına sahip olduklarını, çünkü DP'nin milletin ihtiyaçlarını keşfettiğini dolayısıyla Türkiye'nin geleceğinin parlak olduğunu ve dışarıdan gelen müzakere tekliflerine bile yetişemediklerini ifade etmiştir. Konuşmasının son kısmında yine İnönü'nün konuşmalarına değinen Menderes, İnönü'nün DP'nin iktidardan çekilmelidir söylemine karşılık olarak, İnönü'nün yalandan cumhurbaşkanı olduğunu belirterek DP

⁸⁵ Tercüman, "Menderes Dün Amasya Ve Elazığ'da Konuştu" s.5.

⁸⁶ Dünya, "Menderes İthamlarına Dün De Devam Etti" 19 Ekim 1957, s.5.

⁸⁷ Tercüman, "Menderes Dün Amasya Ve Elazığ'da Konuştu", s.5.

isteseydi İnönü hapislerde çürürdü cevabını vermiştir. İnönü'nün kin ve nefret dolu olduğunu, kendisine oy vermemesinden dolayı millete düşman olduğunu söylemiş,⁸⁸ sonrasında ise soğuk hava deposu ve et balık kurumunun temelini atmak üzere Merzifon'a geçmiştir.⁸⁹

1.11. Elazığ Mitingi

Merzifon'daki temel atma töreni sonrasında askeri uçakla Elâzığ'a geçen Menderes, 19 Ekim'de Elâzığ'daki konuşmasına Hazar Hidro-elektrik santralinin açılacağını ve et kombinesinin temelini atacaklarının müjdesini vererek başlamıştır.⁹⁰ Bunun yanı sıra;

✓Hazer elektrik santralinin 25 milyon liraya mal olduğunu,

✓Yakında Elazığ'da çimento fabrikası açacaklarını,⁹¹

✓Bütçeyi kötü bir durumda almalarına rağmen, bütçenin 1 milyar 300 milyona yaklaştığını,

✓DP'nin iktidarda kalması halinde 5,5 milyar liralık bütçe ile işe başlayacaklarını,

✓Şimdiye kadar yapılanların iki katının seçimlerden sonraki 4 yılda yapılacağını,

✓İskenderun'da 3,5 milyonluk bir rafinenin temelini atacaklarını, petrolün bulunması halinde ebedi olarak sefalet ve fakirliğe veda edileceğini ifade etmiştir.⁹²

İktidarda kalmalarının teminatı olarak yaptıklarını değil, yapacaklarını gösteren Menderes, yapacakları işlerle ayakta kalacaklarını söylemiştir. Muhalefetin eşit şartlarda seçime gitmiyoruz söylemlerine karşılık olarak, CHP döneminde yapılan seçimleri ve o dönemde çalınan sandıkları hatırlatmıştır. Kıbrıs konusuna da temas ederek Ada'nın Türkiye'ye bakan tarafının Türklere verilmesinden başka görüşü kabul etmeyeceklerini ifade etmiştir. Elâzığ'a üniversite yapılmamasını ele alan Menderes, bunu istediklerini, fakat üniversite yerine teknik okul yapmaya karar verdiklerini belirtmiştir.⁹³ Yaptıkları eserleri az olarak gördüklerini, çok zor şartlar altında işe başladıklarını, bundan sonra yapacaklarının önceki eserleri aratmayacağını ifade etmiştir. CHP döneminde yapılan seçim hilelerinden bahseden Menderes, sözü hâkim teminatına getirmiş ve sanki her gün hakimleri tartaklıyor muyuz ki hakim teminatı istiyorlar demiştir. Bir vatandaş Keskin hâkimi diye seslenince, Menderes de ondan bahsedecektim diyerek devam etmiş ve Keskin hâkiminin zamanında CHP'den ve CMP'den aday olduğunu, kazanamadığını ve tekrar görevine döndüğünü hatırlatmıştır.⁹⁴ Et kombinasyonunun temel atma töreni sonrasında Hazar Hidroelektrik tesislerinin açılışı yapılmıştır. Burada da konuşan Menderes, CHP Elazığ il başkanının santralin açılmadığına dair beyannameler dağıttığını ancak zamanında bu barajı yapabilecek iktidara köle olurum dediğini hatırlatmıştır.⁹⁵ Daha sonra Pertek İlçesine uğrayan Menderes, buraya geldiğinde CHP ve Hürriyet Partililer tarafından karşılanmış ve bu durumdan çok memnun olmuştur. Menderes buraya gelmeden üç

⁸⁸ *Tercüman*, "Menderes Dün Amasya Ve Elazığ'da Konuştu", s.5.

⁸⁹ *Zafer*, "Başvekil A. Menderes'in Nutku" 19 Ekim 1957, s.4.

⁹⁰ *Zafer*, "Hazar Hidro-Elektrik Santrali Dün Açıldı" 20 Ekim 1957, s.1; Emine Pancar-Aydın Öğredik, "Demokrat Parti Döneminde Elazığ'da Siyasi Hayat (1954-1957)", *Fırat Üniversitesi Harput Uygulama ve Araştırma Merkezi Geçmişten Geleceğe Harput Sempozyumu*, Elazığ, 23-25 Mayıs 2013, s.489.

⁹¹ *Zafer*, "Elazığ Nutku" 20 Ekim 1957, s.2.

⁹² *Tercüman*, "Başvekil'in Elazığ Konuşması" 19 Ekim 1957, s.5.

⁹³ *Tercüman*, "Başvekil'in Elazığ Konuşması", s.5.

⁹⁴ *Yeni Sabah*, "Başvekil, İnönü Zehirli Dedikodu Saçıyor Dedi" 19 Ekim 1957, s.5.

⁹⁵ *Yeni Sabah*, "Menderes'in Gölgesi" 20 Ekim 1957, s.5.

gün önce İnönü Pertek'e gelmiş, İnönü'yü de DP heyeti karşılamıştı. Bu durumu demokrasinin en güzel örneği olarak gösteren Menderes, yeni vekillerin hangi partiden seçilirse seçilsin elinden gelen her türlü hizmeti yapacağını belirterek Perteklilere teşekkür etmiştir. DP heyeti Kayseri'ye gitmek üzere oradan ayrılmıştır.⁹⁶

1.12. Kayseri Mitingi

19 Ekim'de yapılan Kayseri mitingine 30 bin kişinin katıldığı ifade edilmiştir. Menderes havaalanına indikten sonra doğrudan mitingin yapılacağı cumhuriyet meydanına gitmiştir. Menderes burada bir buçuk saate yakın konuşmuştur. Kayseri'nin iş alanında önemli bir şehir olduğunu söyleyen Menderes, iki yıl içerisinde Kayseri'nin memleketin en güzel şehirlerinden biri olacağını belirtmiştir. İnönü'nün Babaeski mitinginde "*iflas eden bir hükûmetin eline milli hazine verilmez*" sözünü hatırlatan Menderes, barajların, fabrikaların yapılmasının CHP'ye göre israf sayıldığını, bunun için 27 senelik tek parti devrinde memleketin bir adım ileri gidemediğini ve CHP döneminde memleketin miskince yönetildiğini ifade etmiştir.⁹⁷ İnönü'nün İstanbul'da israfın sokaklara döküldüğü iddiasında bulunduğunu söyleyen Menderes, İstanbul'u Türkiye'nin en gözde şehri haline getireceklerini belirtmiştir. İnönü'ye göre beş senelik işi bir haftada yapmanın yanlış olduğunu, buna karşın bir haftalık işe beş sene harcayacak zamanlarının olmadığını belirtmiştir. Daha sonra bütçe meselesi ve muhtelif konularda açıklama yapan Menderes;

- ✓Bütçenin 1 milyar 300 milyondan 5,5 milyar liraya çıkarıldığını,
- ✓Yeniden iktidara gelmeleri halinde 4 yıllık iktidarlarında yapacakları işleri 1 senede yapacaklarını,
- ✓Eskiden cesaret edilemeyen alanlarda çalışmaya başlayacaklarını,
- ✓Kayseri'nin sanayi kalkınmasında öne geçtiğini,
- ✓Çiftçilerde olduğu gibi işçilere de saadet ve refah getireceklerini,
- ✓İnönü'nün çiftçilerin sefalet içinde olduğu iddiasının gerçeği yansıtmadığını,
- ✓Süt ve yağ bulunmadığı iddiasının da gerçek olmadığı, ayrıca hayvan sayısının 10 milyona yaklaştığını,
- ✓Sanayi tesisleri kurularak işçilerin daha iyi bir hale getirileceğini,
- ✓CHP döneminin gizli işsizlik dönemi olduğunu,
- ✓CHP döneminde vatandaşların çok düşük ücretlerle çalıştırıldığını,
- ✓Sefaletin ve yoksulluğun kaybolmaya başladığını ifade etmiştir.⁹⁸

Konuşmasının devamında insan hakları, okullar ve mabetler konusuna temas eden Menderes;

⁹⁶ *Yeni Sabah*, "Menderes, Elâzığ Et Kombinasının Temelini Attı Ve Hidroelektrik Santralini İşletmeye Açtı" 20 Ekim 1957, s.5.

⁹⁷ *Yeni Sabah*, "Menderes'in Kayseri'deki Konuşması" 20 Ekim 1957, s.5.

⁹⁸ *Tercüman*, "Başvekil Kayseri'de Konuştu" 20 Ekim 1957, s.5.

- ✓İnsan haklarının, adaletin ve hürriyetin Demokrat Parti'yle başladığını,
- ✓87 büyük cami yaptıklarını,
- ✓Sadece Süleymaniye'nin bakım ve onarımı için 6 milyon lira harcadığını.⁹⁹
- ✓1500'e yakın köyde okul inşa edildiği,

✓Köylünün refahı için çalıştığını, mahsulünün değerinde satılacağını ve köylünün zirai aletlerle donatılacağını söyleyerek konuşmasını bitirmiştir.¹⁰⁰

1.13. İzmir Mitingi

20 Ekim'de yapılan İzmir mitingine¹⁰¹ yaklaşık 200 bin kişinin katıldığı açıklanmıştır. İzmir mitingi yaklaşık iki saat sürmüştür.¹⁰² Türk basınının yanı sıra, yabancı basın da mitingi seyretmiştir. Saat 15:10'da miting alanına gelen Menderes, vatandaşları selamlayarak kürsüye geçmiştir. Menderes, İzmir mitinginde ekonomi ve genel siyaset konularına temas etmiştir. Muhalefetin İzmir'de ayrı başka illerde ayrı konuştuğunu belirterek, İzmirliilerin tütünlerinin ellerinde kaldığında tek yaprağını bile heba etmeden satın aldıklarını ifade etmiştir.¹⁰³ Muhalefetin tütün alımı yapılmayacağı ve prim verilmeyeceği iddialarını yalanlayan Menderes hem tütün alacaklarını hem de primi artıracaklarını ifade etmiştir. Daha sonra işçi meselesi, Milli Korunma Kanunu ve Orman Kanunu hakkında konuşan Menderes;

- ✓1950'deki işçi sayısının dört katına çıktığını,
- ✓İşçi davasının çözülmesi için sanayinin geliştirilmesi gerektiğini,
- ✓Sanayi gelirlerinin 1950'ye nazaran 5 katına çıktığını ve İzmir'deki işçi sayısının artmasının buna örnek gösterilebileceğini,
- ✓Ücretli izin meselesini ve işçilerden alınan vergileri tekrar ele alacaklarını,
- ✓Milli Korunma Kanunu'nda yeni düzenlemeler yapacaklarını veya tamamen ortadan kaldıracaklarını,
- ✓İntikal ve Veraset vergilerini de tekrar gözden geçireceklerini,
- ✓Orman kanununda değişiklik yapılacağını ve ormanları tahrip eden suçlular için af çıkarılacağını ifade etmiştir.¹⁰⁴

Daha sonra muhalefetin iddiaları ve muhtelif konularda açıklama yapan Menderes;

- ✓Muhalefetin ekonomik kriz iddialarına 27 Ekim'de cevap verileceğini,

⁹⁹ Tercüman, "Başvekil Kayseri'de Konuştu", s.5.

¹⁰⁰ Zafer, "Başvekil Menderes'in İrad Ettiği Nutuklar" 20 Ekim 1957, s.4.

¹⁰¹ Yeni Sabah, "İzmir DP Mitingi Bugün Yapılacak" 20 Ekim 1957, s.3.

¹⁰² Zafer, "Başvekil Adnan Menderes'in Nutku" 21 Ekim 1957, s.2; Yeni Sabah, "Menderes'in Gölgesi" 21 Ekim 1957, s.5.

¹⁰³ Tercüman, "Başvekil, CHP Lideri İnönü Kuyruklu Yalan Söylüyor Dedi", 21 Ekim 1957, s.1-5.

¹⁰⁴ Tercüman, "Başvekil, CHP Lideri İnönü Kuyruklu Yalan Söylüyor Dedi", s.5.

✓6 ayda kriz çözeriz diyenlere inanılmaması gerektiğini ve 6 ayda hiçbir krizin çözülemeyeceğini,

✓Yatırımların karşılığının kısa sürede alınacağını,

✓Eskiden ithal edilen birçok ürünün artık Türkiye’de de yetiştiğini,

✓Bankalardaki mevduatın 1950’de 900 milyon iken, 1957’de 6 milyar olduğunu,

✓İnönü’nün çiftçinin borçlarını sileceğiz dediğini, fakat bunu nasıl yapacağını söylemediğini,

✓CHP’nin DP iktidardan uzaklaştırılmalıdır söylemine karşılık, DP’nin kesinlikle mecliste yer alması gerektiğini söylemiştir.¹⁰⁵

Çiftçileri mağdur etmeyeceklerini söyleyen Menderes, iktidarda kalmaları haline vergi oranlarında değişiklik yapacaklarını ve ücretli izin meselesini ele alacaklarını ifade etmiştir.¹⁰⁶ Çok fazla yatırım yaptıklarını belirterek, “beni çok sıkıştırırsanız 30 barajın isimlerini tek tek Fatiha okur gibi sayarım” diyerek çok çalıştıklarını vurgulamıştır. Muhalefet partilerinden CMP’nin %33 oy alacağız söylemine cevap veren Menderes, “CMP’ye müneccim başı mısın?” diye sorarak cevap vermiştir. Aynı şekilde Hürriyet Partisi’nin 200-300 arası vekil çıkaracağı, CHP’nin 180 ve DP’nin 160 civarı vekil çıkaracak iddialarına karşılık olarak, partisinden ayrılanların kahraman olarak gösterilmeye çalışıldığını belirtmiştir.¹⁰⁷

1.14. Manisa Mitingi

Menderes İzmir mitingi sonrasında akşam saatlerinde Manisa’ya geçmiştir. Saat 20’de Manisa’ya gelen Menderes’i miting alanında 50 bin kişinin karşıladığı ifade edilmiştir. Vilayet konağına geçen Menderes, çok heyecanlı olduğunu söyleyerek konuşmasına başlamıştır. Burada Hürriyet Partilileri hedef gösteren bir konuşma yapmış ve Hürriyet Partililerin koltuk sevdasına düştüğünü söylemiştir. DP’lilerin arabalarının para dolu olduğu iddialarını yalanlamış, daha sonra nispi seçim sistemi hakkında konuşmuştur. Bu sistemin Türkiye için zararlı olduğunu söyleyen Menderes, seçimlerde ihaneti cezalandırmak ve doğru yoldakileri ödüllendirmek gerektiğini ifade ederek partilerine oy istemiştir.¹⁰⁸ Hürriyet Partisi başkanı Karaosmanoğlu hakkında fazla konuştuğu gözlemlenen Menderes, Karaosmanoğlu için “eski bir arkadaş hakkında biraz konuşacağım ve ebediyen veda edeceğim” demiş ve Karaosmanoğlu’nun bakanlıktan ayrılınca kendisine yalvardığını söylemiştir.¹⁰⁹

1.15. Fatih Mitingi

Menderes İzmir mitingi sonrası Fatih’te yapılacak miting için İstanbul’a geçmiştir.¹¹⁰ 21 Ekim’de yapılan İstanbul Fatih mitingine 250 bin kişinin katıldığı ifade edilmiştir. Menderes miting alanına saat 16’da gelmiştir. Vatandaşların sevgisi karşısında minnettar olduğunu ifade ederek konuşmasına başlayan Menderes, seçime az bir zamanın kaldığını, memleketteki heyecanın zirveye çıktığını, seçimin memleketin geleceği bakımından önemli rol oynadığını ve

¹⁰⁵ *Tercüman*, “Başvekil, CHP Lideri İnönü Kuyruklu Yalan Söylüyor Dedi”, s.5.

¹⁰⁶ *Dünya*, “Bayar ve Menderes Dün İstanbul Ve İzmir’de Muhalefete Çattı” 21 Ekim 1957, s.5.

¹⁰⁷ *Yeni Sabah*, “Menderes İzmir’de Konuştu” 21 Ekim 1957, s.5.

¹⁰⁸ *Tercüman*, “Menderes Manisa’da Tezahüratla Karşılandı” 21 Ekim 1957, s.5.

¹⁰⁹ *Yeni Sabah*, “Menderes’in Gölgesi Bildiriyor” 22 Ekim 1957, s.5.

¹¹⁰ *Yeni Sabah*, “Menderes Fatih DP Mitinginde Konuşacak” 21 Ekim 1957, s.5.

kendilerinin de yaptıkları hizmetlerle vatandaşların karşısına çıktığını ifade etmiştir.¹¹¹ Burada muhalefetin söylemlerine cevap veren Menderes;

- ✓CHP'nin 27 yıllık iktidarı döneminde övünebilecek bir eser ortaya koymadığını,
- ✓Muhalefetin zehirli propagandayı silah olarak kullandığını, bu zararlı propagandanın siyasi ve idari alanın yanı sıra mali alanda da yapıldığını,
- ✓Siyasi alanda yapılan propagandalarda hürriyet olmadığı ve vatandaşlara zulüm yapıldığının iddia edildiğini,
- ✓Mali alanda yapılan propaganda da ise milletin sefalet içinde olduğu, DP'nin iktidardan düşmesi ve CHP'nin görev başına gelmesi yönünde söylemlerin yapıldığını,
- ✓Memlekette hürriyetin olmadığı söyleminin siyasi ahlak bakımından korkutucu ve tiksindirici bir argüman olduğunu,
- ✓Hükûmetin baskı yaptığı iddialarının gerçek olmadığını, sadece kendilerini müdafaa ettiklerini,
- ✓CHP'nin 27 sene başka bir partinin kurulmasına izin vermediği ve memleketi istiklal mahkemeleri ve takrir-i sükûn kanunlarıyla yönettiğini,
- ✓İskân kanunuyla vatandaşların oradan oraya sürgün edildiğini,
- ✓Basının CHP döneminde susturulduğunu,
- ✓CHP döneminde polisin vatandaşları sorgusuz sualsiz tutukladığını,
- ✓CHP döneminde bir telefonla gazetelerin kapatıldığını ve gazetelerde neler yazılacağına onların karar verdiğini,
- ✓İkinci Dünya Savaşı sonrasında CHP'nin ömrünün az kaldığını anlayınca müstakil grup adında kukla bir muhalefetin oluşturulduğunu,
- ✓DP'nin CHP'nin zulmü karşısında çok mücadele ettiğini ve bu mücadelenin 4 sene sürdüğünü,
- ✓CHP döneminde sahte meclislerin, cumhurbaşkanının seçildiği ve sandıkların kırıldığını ifade ederek tek parti dönemi CHP'sini eleştirmiş ve DP'ye isnat edilen iddialara cevap vermiştir.¹¹²

CHP'nin hürriyet ve basın konusundaki söylemlerine cevap veren Menderes, sözü ekonomiye getirmiştir. Ekonomi konusunda hem rakamlar hem de geçmişle kıyas yapan Menderes;

- ✓Türk parasının değerinin Birinci Dünya Savaşı sonrasında sürekli düştüğünü,

¹¹¹ *Tercüman*, "Menderes Dün 250 Bin İstanbulluya Hitap Etti" 22 Ekim 1957, s.1-5.

¹¹² *Tercüman*, "Menderes Dün 250 Bin İstanbulluya Hitap Etti" s.5.

✓1940'ta 1 Altın fiyatının 11 lira, 1944'te 40 lira olduğunu, paranın değerinin dörtte bir oranında düştüğünü,

✓Bunların yanı sıra yeni tesislerin kurulması için 25-30 milyon harcadıklarını,

✓Türkiye genelinde 42 tane barajın yapılmakta olduğunu, bunların 3 tanesinin hizmete girdiğini, 39 tanesinin ise yapımının devam ettiğini,

✓1958'in Ocak ayında 10 tane çimento fabrikasının hizmete başlayacağını ve her ay bir çimento fabrikası açacaklarını,¹¹³

✓Fiyatların arttığını, bunun yanı sıra vatandaşların kazancının da arttığını,

✓Fiyatların yükselmesine rağmen ekonominin 1950'den daha iyi olduğunu,

✓Üretimin 1950'ye nazaran 3 kat arttığını

✓Orta sınıfın daha da zengin olduğunu, hatta alt grupta yer alan vatandaşların orta sınıfa yükseldiğini ifade etmiştir.¹¹⁴

Yapılan işler hakkında bilgi verdikten sonra seçim konusuna değinen Menderes, başlanan işlerin yarım kalmaması için DP'nin iktidarda kalması gerektiğini hatta büyük çoğunlukla kazanmaları gerektiğini vurgulamıştır. Muhalefetin çok az oy alması gerektiğini, muhalefetin fazla milletvekili kazanması halinde memleketin ya anarşiye ya da tahakküme gideceğini söylemiş ve muhalefet için münafık tanımlamasında bulunmuştur.¹¹⁵

Fatih mitinginde yaklaşık iki buçuk saat konuşan Menderes, diğer mitinglerinde olduğu gibi, Fatih mitinginde de çok çalıştıklarını ve birçok eser meydana getirdiklerini vurgulamıştır.¹¹⁶ Konuşmasının son kısmında Kıbrıs meselesi ve Osman Bölükbaşı hakkında konuşan Menderes, Bölükbaşı'nın kendisine açık bir şekilde namussuz ve şerefsiz dediğini, bu kişinin meclise girmemesi gerektiğini ifade etmiştir. Kıbrıs konusunda ise, Kıbrıs'ın yarısının Türk olduğunu ve adanın Türkiye'ye bakan tarafının Türklere verilmesi gerektiğini vurgulamıştır.¹¹⁷ İstanbul mitinginin Türk siyasi tarihinde görülmemiş bir kalabalık olduğu ve bu mitingle mukayese edilecek bir miting olmadığını ifade edilmiştir.¹¹⁸

1.16. Ankara Mitingi

Demokrat Parti'nin önemli mitinglerinden biri Ankara mitingidir. 22 Ekim'de gerçekleşen mitingün duyurusu günler öncesinden yapılmıştır.¹¹⁹ Bir gün önce İstanbul'da miting yapan Menderes, uçakla Ankara'ya gelmiş ve vatandaşların yoğun sevgisiyle karşılanmıştır.¹²⁰ Ankara mitingine yoğun katılım olmuş, DP teşkilatı da miting için gelen

¹¹³ Tercüman, "Menderes Dün 250 Bin İstanbulluya Hitap Etti", s.5.

¹¹⁴ Zafer, "Başvekil 250.000 İstanbulluya Hitap Etti" 22 Ekim 1957, s.4.

¹¹⁵ Dünya, "Menderes Dün İnönü'ye En Ağır Hücumlarını Yaptı" 22 Ekim 1957, s.5.

¹¹⁶ Yeni Sabah, "Menderes En Uzun Ve En Mühim Seçim Konuşmasını Yaptı" 22 Ekim 1957, s.1-5.

¹¹⁷ Tercüman, "Menderes Dün 250 Bin İstanbulluya Hitap Etti" 22 Ekim 1957, s.5.

¹¹⁸ Zafer, "İstanbul Notları" 22 Ekim 1957, s.1-3.

¹¹⁹ Zafer Akşam Postası, "DP Salı Günü Ankara'da Bir Miting Yapacak", 20 Ekim 1957, s.1; Ankara Telgraf, "Sayın Ankaralılar" 21 Ekim 1957, s.1; İnkılap, "DP'nin Ankara Mitingi Salı Sabahı Yapılıyor" 20 Ekim 1957, s.1; Tercüman, "DP'nin Ankara'da Yapacağı Son Miting" 20 Ekim 1957, s.1.

¹²⁰ Tercüman, "Başvekil 250 Bin İstanbulluya Hitap Etti" 22 Ekim 1957, s.1-5; Medeniyet, "Fatih'te A. Menderes'i 250 Bin Kişi Dinledi" 22 Ekim 1957, s.4.

vatandaşlara kumanyalar hazırlamıştır.¹²¹ Mitinge yaklaşık 50-100 bin kişinin katıldığı ifade edilmiştir.¹²² Ankara teşkilatı üyeleri ve Ankara milletvekillerinden sonra kürsüye Menderes çıkmış ve bir saate yakın kürsüde kalmıştır.¹²³ Demokrat Parti'nin iktidar olduğu günden beri ağır şartlar içinde çalıştığını söyleyen Menderes, görevlerinin bilincinde olduklarını ifade ederken, İnönü'nün ekonomik kriz olduğu iddiasına cevap vermiş ve İnönü'nün bunu yıllardır söylediğini belirtmiştir. Hatta 1950 seçimlerinde Cumhuriyet Halk Partisi'nin iktidarı kaybetmesi sonrasında Ankaralıları nankör olarak tanımladığını iddia etmiştir.¹²⁴

Seçimin yaklaşması ile milletin kafasını bulandırmak için yoğun propaganda yapıldığını söyleyen Menderes, milletin bu tür propagandalara inanmayacağını,¹²⁵ milletin Demokrat Parti'ye muhabbet duyduğunu, 7 senelik DP iktidarından vatandaşların memnun olduğunu ifade etmiştir.¹²⁶ Ekonomik kalkınmanın devam etmesi için DP'nin iktidarda kalması gerektiğini,¹²⁷ bütün zenginlerin CHP'de olduğunu söyleyerek mitinge katılan DP milletvekillerini işaret etmiş ve sadaka verilecek halde olduklarını belirterek kendi milletvekillerinin zengin olmadığına dikkat çekmiştir.¹²⁸

Diğer mitinglerde olduğu gibi Ankara mitinginde de camiler konusuna temas eden Menderes, DP'nin camileri tamir ettiğini, Cumhuriyet Halk Partisi'nin ise camilerin satılmasını öngören kanun çıkardığını ifade etmiştir.¹²⁹ Tek parti dönemine eleştiriler yapan Menderes, 1946 seçimi sırasında yaşananlardan bazı örnekler vermiş, o dönemde adeta bir köyden bir köye gitmenin yasaklandığını, bazı mülki amirlerin vatandaşlara dayak attığını söylerken, bu mülki amirlere Çubuk kaymakamını örnek vermiştir. CHP'nin tek derdinin DP'yi iktidardan indirmek olduğunu, muhalefetin ekonomik kriz iddialarının gerçeği yansıtmadığını, fiyatlar yükselirken kazancın da arttığını, memurların sıkıntı yaşamaması için zam yaptıklarını, büyük yatırımlar olmadan kalkınmanın olmayacağını ve DP'nin yeniden iktidar olması halinde 8 yılda yapılacak işleri 2 yılda yapabileceğini ifade etmiştir.¹³⁰ Tek parti dönemine yönelik eleştirilerin yoğun yapıldığı mitingde, CHP'nin Serbest Cumhuriyet Fırkasına üç ay bile dayanmadığını, DP'nin kurulması ile bu defa Serbest Cumhuriyet Fırkasına yapılan muamelenin DP'ye yapılmak istendiğini, fakat milletin DP'ye büyük sevgi gösterdiğini belirtmiştir. Tek parti döneminde bir telefonla gazetelerin kapatıldığını hatırlatan Menderes, DP'nin ise iktidar olmasıyla birlikte ilk olarak basın suçlarını affettiğini vurgulamıştır.¹³¹ Gerçekle yalanın bu kadar karıştırıldığı bir dönem olmadığını söyleyen Menderes, bir gün önce İstanbul'da yaptıkları mitingde 100 bine yakın kişinin katıldığını, fakat gazetelerin 10-15 bin olarak yazdığını ve¹³² Ankara mitingi için de aynı şeylerin yazılacağını söylemiştir.¹³³

¹²¹ *Ulus*, "DP Mitingi İçin Getirilen Dinleyiciler" 22 Ekim 1957, s.3.

¹²² *Medeniyet*, "Menderes'i Dün Ankara'da 100 Bin Kişi Dinledi" 23 Ekim 1957, s.1.

¹²³ *İnkılap*, "Ankara, Başvekil Menderes'i Bağrına Bastı" 23 Ekim 1957, s.1-6.

¹²⁴ *Ankara Telgraf*, "Bayar Ve Menderes İskenderun, Ankara Ve Adana'da Dün Konuştu" 23 Ekim 1957, s.1-3.

¹²⁵ *Son Posta*, "Bayar'ın İskenderun'da, Başvekil'in Ankara Ve Adana Hitabeleri" 23 Ekim 1957, s.7.

¹²⁶ *Vatan*, "Başbakan Dün Ankara'da Muhalefete Hücumlarda Bulunurken" 23 Ekim 1960, s.1-5

¹²⁷ *Ankara Telgraf*, "Bayar Ve Menderes İskenderun, Ankara Ve Adana'da Dün Konuştu" 23 Ekim 1957, s.3.

¹²⁸ *Gündüz*, "Liderler Dün Son Defa Çatıştı" 23 Ekim 1957, s.1.

¹²⁹ *Medeniyet*, "Menderes'i Dün Ankara'da 100 Bin Kişi Dinledi" 23 Ekim 1957, s.4.

¹³⁰ *İnkılap*, "Yurt Menfaati DP'nin Ezici Ekseriyetle Seçimi Kazanmasını Amirdir" 23 Ekim 1957, s.1-6.

¹³¹ *Medeniyet*, "Menderes'i Dün Ankara'da 100 Bin Kişi Dinledi", s.4.

¹³² *Tercüman*, "DP Dün İki Muazzam Miting Yaptı" 23 Ekim 1957, s.3.

¹³³ *Yeni Gün*, "DP Mitingi Pek Cümbüşlü Oldu" 23 Ekim 1957, s.4.

1.17. Adana Mitingi

22 Ekim’de yapılan Adana mitingi, Menderes’in seçim sürecindeki son mitingi olmuştur. Bu mitingle beraber bu süreçte 17 ilde miting yapılmıştır.¹³⁴ Adana mitinginin İstanbul ve Ankara’da yapılan DP mitingleri içerisinde en muazzam miting olduğu ifade edilmiştir. 17:30’da Adana’ya gelen Menderes, akşam 20:15’te miting konuşmasını yapmıştır. Adana’da iki saate yakın konuşan Menderes, konuşmasına Kıbrıs meselesi ile başlamış ve bu konuda daha önce söylediği gibi, adanın Türkiye’ye bakan tarafının Türklere verilmesini istediklerini ifade etmiştir. Muhalefetin yeni bir şey getirmediğini, Kıbrıs meselesi hakkında muhalefetin mecliste konuşmadığını, konuşmadıkları gibi Kıbrıs’ın tamamını istediklerini belirtmiştir. Muhalefetin mecliste konuşmadığı meseleleri milletin önünde konuşarak silah gibi kullandığını ifade eden Menderes, Demokrat Parti iktidarı olmamış olsa, Türkiye’yi bir kabile devleti gibi idare eden İnönü’nün Kıbrıs meselesinde muzaffer olamayacağını dile getirmiştir. Kıbrıs meselesinden sonra hayat pahalılığı ve ekonomi meselesine temas eden Menderes;

✓1940 senesinde 28 ton altının dışarıya satıldığını ve yerine bir şey alınmadığını,

✓200 tona yükselen altın rezervinin 2 yıl içerisinde CHP tarafından sarf edildiğini, CHP’nin öncelikle altınların hesabını vermesini, daha sonra kendilerinden hesap sormasını belirtmiş,

✓DP’nin harcadığı altınlar karşılığında İstanbul, Mersin ve Samsun limanlarını yaptıklarını,

✓DP’nin iki buçuk senede yaptığı yatırımların son 100 yılda yapılan yatırımlara eşit olduğunu ifade etmiştir.¹³⁵

Muhalefetin iktidar olmak için bir marifetinin olmadığını söyleyen Menderes, CHP’nin iktidar olduğu dönemde sadece Çubuk barajını yaptığını söylemiştir. Seçimden altı ay sonra tekrar seçime gidip, memlekette demokrasiyi yerleştirmek isteyen muhalefetin neden 27 senede bunu yapmadığını soran Menderes, bir zamanlar CHP’nin mabetsiz şehir yaptık diyerek Ankara ile övündüğünü, şimdi ise imam hatip okullarını kendileri yapmış gibi davrandıklarını ifade etmiştir. DP döneminde 87 caminin tamir edildiğini, CHP’nin ise camileri satarak ahır ve depo olarak kullanılmasına izin verdiğini söylemiştir.¹³⁶ Buna karşılık DP iktidarında camilerin bakımının yapıldığını, imam hatip okullarının açıldığını ve sayılarının 18’e çıktığını ifade etmiştir. Bugünkü Türkiye’nin 1950 Türkiye’si olmadığını söyleyen Menderes, Türkiye’nin dünya devletleri içerisinde şerefli ve güçlü bir konumda olduğunu belirtmiştir.¹³⁷ Menderes, Adana’da uzun bir seçim konuşması yapmıştır. Sadece din meselesi ile alakalı yarım saatten fazla konuşmuştur. Yer yer konuşmasını daha da sertleştirmiş, muhalefetin olduğu bir meclisin demokrasiyi soysuzlaştıracağını söyleyerek adeta muhalefetin olmadığı bir meclis istemiştir.¹³⁸ Adana mitingi sonrasında şeker fabrikasının da temeli atılmıştır.¹³⁹

¹³⁴ Recep Büyüktolu, *Milletvekili Genel Seçimlerinde Demokrat Parti’nin Seçim Propagandaları (1946-1957)*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Karatekin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Çankırı, 2017, s.451.

¹³⁵ *Tercüman*, “Adana’da Muazzam Tezahürat” 23 Ekim 1957, s.3.

¹³⁶ *Tercüman*, “Adana’da Muazzam Tezahürat”, s.3.

¹³⁷ *Zafer*, “Başvekil Adnan Menderes’in Nutukları” 23 Ekim 1957, s.4.

¹³⁸ *Dünya*, “Muhalefetli Meclis Demokrasiyi Soysuzlaştırır” 23 Ekim 1957, s.5.

¹³⁹ *Zafer*, “Adana’da Şeker Fabrikasının Da Temeli Düñ Atıldı” 24 Ekim 1957, s.1.

1957 Seçimlerinde Menderes, son mitingini Adana’da yapmış, 24 Ekim itibariyle seçim yasakları başlamıştır.¹⁴⁰

2. Seçim Sonuçları

27 Ekim’de yapılan genel seçimde¹⁴¹ sabah 8’de başlayan oy verme işlemi akşam 17 itibariyle sona ermiştir.¹⁴² Cumhurbaşkanı Celal Bayar, Başbakan Adnan Menderes ve Cumhuriyet Halk Partisi Genel Başkanı İsmet İnönü oylarını Çankaya İlkokulunda kullanmışlardır.¹⁴³ Bayar ve Menderes 1 numaralı sandıkta, İnönü ise 2 numaralı sandıkta oy kullanmıştır.¹⁴⁴ Cezaevinde tutuklu bulunan Osman Bölükbaşı ise polis nezaretinde oyunu Milli Kütüphanedeki sandıkta kullanmış, oy verme işlemi sonrasında tekrar cezaevine götürülmüştür.¹⁴⁵ Oy verme işleminin sona ermesiyle birlikte sandıklar açılmış, İstanbul, Ankara ve İzmir radyosu seçim sonuçlarını peyder pey vatandaşlarla paylaşmıştır.¹⁴⁶ Bayar ve Menderes’in oy kullandığı 1 numaralı sandıktan CHP’nin oyları daha fazla çıkmıştır.¹⁴⁷

Seçime katılım oranı %76,6 olmuştur.¹⁴⁸ Kesin seçim sonuçlarına göre seçmen sayısı 12.078.623’tür. Seçimde ise 9.250.949 seçmen oy kullanmıştır.¹⁴⁹ Demokrat Parti %48,6, Cumhuriyet Halk Partisi %41,4, Cumhuriyetçi Millet Partisi %6,5, Hürriyet Partisi %3,5 oranında oy almıştır.¹⁵⁰ Bağımsızlar 1850 oy ile 0,8 oranında oy alırken,¹⁵¹ Vatan Partisi 463 oy almıştır.¹⁵² Bu sonuçlar neticesinde Demokrat Parti 424,¹⁵³ Cumhuriyet Halk Partisi 178,¹⁵⁴ Cumhuriyetçi Millet Partisi 4, Hürriyet Partisi 4 milletvekili kazanmıştır.¹⁵⁵ Bu partilerin yanı sıra Vatan Partisi de sadece İzmir ve İstanbul’da seçim katılmış, fakat bir varlık gösterememiştir.¹⁵⁶

¹⁴⁰ Kadri Unat, “Seçim Afişleri Işığında Hürriyet Partisi’nin 1957 Genel Seçimi Kampanyası”, *Hacettepe Üniversitesi Tükiyat Araştırmaları Dergisi*, Sayı: 27, 2017, s.287.

¹⁴¹ *Demokrat Karaman*, “Demokrat Parti Yine İktidarda Kaldı” 1 Kasım 1957, s.1.

¹⁴² *Ulus*, “Oy Verme Müddeti Sabah 8’de Başlar, Akşam 17’de Biter” 27 Ekim 1957, s.1; *Son Havadis*, “Milletvekili Seçimleri Bugün Saat Sekizden İtibaren Başlamış Bulunuyor” 27 Ekim 1957, s.1; *Ankara Telgraf*, “Milli İrade Bugün Bir Defa Daha Tecelli Etti” 27 Ekim 1957, s.1; *Demokrat Türkiye*, “Bütün Yurtta Seçime Başlandı” 27 Ekim 1957, s.1.

¹⁴³ *Ulus*, “Dün Çankaya’da Oy Kullananlar” 28 Ekim 1957, s.1; *Tercüman*, “Bayar, Menderes Ve İnönü Aynı Yerde Oyunu Kullandılar” 28 Ekim 1957, s.1-5.

¹⁴⁴ *Son Posta*, “Türk Milleti DP’ye İnancını Teyit Etti” 28 Ekim 1957, s.7.

¹⁴⁵ *Tercüman*, “Bölükbaşı Reyini Polis Refakatinde Kullandı” 28 Ekim 1957, s.1.

¹⁴⁶ *Medeniyet*, “Seçimler Dün Tam Bir Huzur İçinde Yapıldı” 28 Ekim 1957, s.1.

¹⁴⁷ *Ulus*, “Çankaya’da Tasnif Sonucu” 28 Ekim 1957, s.5.

¹⁴⁸ *Milletvekili Genel Seçimleri (1923-2011)*, Türkiye İstatistik Kurumu, Ankara, 2012, s.5.

¹⁴⁹ Aldıkaçtı, “27 Ekim 1957 Milletvekili Seçimi”, s.20.

¹⁵⁰ Özduygün, “Türk Siyasi Hayatında 1957 Seçimleri”, s.477.

¹⁵¹ Fatih Aydemir, *Demokrat Parti Dönemi’nde Niğde (1950-1960)*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Niğde Ömer Halis Demir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Niğde, 2024, s.118

¹⁵² 1950 - 1977 Yılları Arası Seçim Çevresine Göre Milletvekili Genel Seçimi Sonuçları, <https://www.ysk.gov.tr/doc/dosyalar/docs/milletvekili/1950-1977/turkiye.pdf>, Erişim Tarihi: 26.05.2025.

¹⁵³ Ahmet İlyas, “1950-1960 Yılları Arasında Gerçekleşen Genel Seçimlerin Doğu Ve Güneydoğu Anadolu Bölgesi Açısından Değerlendirilmesi”, *Turkish Studies*, C. 9, S. 4, 2014, s.570.

¹⁵⁴ Erol Tuncer-Necati Danacı, *Çok Partili Dönemde Seçimler Ve Seçim Sistemleri*, Tesav Yayınları, Ankara, 2003, s.34

¹⁵⁵ 1950-1977 Yılları Arasında Yapılan Milletvekili Genel Seçimleri, <https://www.ysk.gov.tr/tr/1950-1977-yillari-arasi-milletvekili-genel-secimleri/3007>, Erişim Tarihi: 26.05.2025; *Demokrat Türkiye*, “Adalet Bakanlığı’nın Seçim Tebliği” (31 Ekim 1957), 1.

¹⁵⁶ Yunus Özduygün, “Çok Partili Dönemde Doğu Anadolu’da Seçimlere Bir Örnek: Siirt Seçimleri Ve Demokrat Parti’nin Kalkınma Faaliyetleri (1950- 1960)”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, C. 9, S. 45, 2016, s.294.

Demokrat Parti Adıyaman, Afyon, Ağrı,¹⁵⁷ Amasya, Antalya, Artvin, Aydın,¹⁵⁸ Balıkesir, Bilecik, Bitlis, Bolu, Bursa,¹⁵⁹ Çanakkale, Çorum, Denizli, Diyarbakır, Edirne, Erzurum, Eskişehir, Gaziantep,¹⁶⁰ Giresun, Hakkâri, İçel, Isparta, İstanbul, İzmir, Kastamonu, Kayseri, Kırklareli, Kocaeli, Konya, Kütahya, Manisa, Muğla, Nevşehir, Rize, Sakarya, Samsun, Siirt, Sinop, Tekirdağ, Trabzon, Yozgat ve Zonguldak illerinde tam liste halinde kazanmıştır.¹⁶¹

Cumhuriyet Halk Partisi ise Adana,¹⁶² Ankara,¹⁶³ Çankırı, Elazığ, Erzincan, Gümüşhane, Hatay, Kars, Malatya, Maraş,¹⁶⁴ Mardin, Ordu, Sivas,¹⁶⁵ Tokat, Tunceli, Urfa, Uşak ve Van illerinde tam liste halinde kazanmıştır.¹⁶⁶

Cumhuriyetçi Millet Partisi ve Hürriyet Partisi 1'er ilde tam liste halinde kazanmıştır.¹⁶⁷ Cumhuriyetçi Millet Partisi Kırşehir'de,¹⁶⁸ Hürriyet Partisi ise Burdur'da tam liste halinde kazanmıştır.¹⁶⁹ Bingöl, Muş ve Niğde illerinde ise hem CHP hem de DP vekil çıkarmıştır.¹⁷⁰

Bu sonuçlara göre DP 44 ilde, CHP 18 ilde, CMP ve Hürriyet Partisi ise 1'er ilde tam liste halinde kazanmıştır.¹⁷¹ DP seçimi kazanmış,¹⁷² fakat bir önceki seçime göre oy oranında ciddi bir düşüş yaşamıştır.¹⁷³

Bir önceki seçime göre meclise giren kadın milletvekili sayısında da artış olmuştur. 1954 Seçimlerinde 4 kadın milletvekili meclise yer alırken,¹⁷⁴ 1957 seçimlerinde 8 kadın milletvekili seçilmiştir. Bunlardan 7 tanesi Demokrat Parti listesinden, 1 tanesi ise CHP listesinden meclise girmiştir.¹⁷⁵ DP'nin kadın milletvekillerinden Ayşe Günel, Necla Tekinel

¹⁵⁷ *Ankara Telgraf*, "Demokrat Parti'nin Kazandığı Vilayetler" 28 Ekim 1957, s.1.

¹⁵⁸ *Zafer Akşam Postası*, "DP Mecliste Asgari Üçte İki ekseriyeti Almış Bulunuyor" 28 Ekim 1957, s.1.

¹⁵⁹ *Zafer Akşam Postası*, "Seçim Neticeleri" 31 Ekim 1957, s.1.

¹⁶⁰ BCA, Fon: 30-1-0-0, Kutu: 52, Gömlek: 312, Sıra: 1, s.1-2; *Medeniyet*, "Seçim Neticelerine Dair Resmi Tebliğ Yayınlandı" 31 Ekim 1957, s.1.

¹⁶¹ BCA, Fon: 30-1-0-0, Kutu: 52, Gömlek: 312, Sıra: 1, s.3; *Ankara Telgraf*, "Demokrat Partinin Kazandığı Vilayetler" 28 Ekim 1957, s.1; *İnkılap*, "Seçimin Kati Neticeleri" 31 Ekim 1957, s.1; *Vatan*, "Kati Neticeler Dün İlan Edildi" 30 Ekim 1957, s.1-5.

¹⁶² *Ankara Telgraf*, "Seçim Neticeleri Kati Olarak Belli Oldu" 28 Ekim 1957, s.1.

¹⁶³ *Yeni Gün*, "İktidarda 423, Muhalefette 179 Mebus Var" 29 Ekim 1957, s.1.

¹⁶⁴ *Medeniyet*, "Genel Seçimlerin Kati Neticesi" 29 Ekim 1957, s.1.

¹⁶⁵ *Dünya*, "Tasnif Devam Ediyor" 28 Ekim 1957, s.1.

¹⁶⁶ BCA, Fon: 30-1-0-0, Kutu: 52, Gömlek: 312, Sıra: 1, s.4; *Her Gün Ekspres*, "İktidar Yine DP'de" 28 Ekim 1957, s.1-4; *Vatan*, "Mücadele Çetin Oldu" 28 Ekim 1957, s.1.

¹⁶⁷ BCA, Fon: 30-1-0-0, Kutu: 52, Gömlek: 312, Sıra: 1, s.5; *Ulus*, "Adliye Bakanlığına Göre Yurtta Seçim Sonucu" 31 Ekim 1957, s.5; *İnkılap*, "Demokrat Parti Mecliste Mutlak Çoğunluğu Sağladı" 29 Ekim 1957, s.1-6; *Ankara Telgraf*, "Seçim Neticeleri" 31 Ekim 1957, s.1; *Son Havadis*, "Seçim Sonucu Adalet Bakanlığınca Yayınlandı" 31 Ekim 1957, s.1-4; *Ankara Telgraf*, "Kabineyi A. Menderes Kuracak" 29 Ekim 1957, s.1.

¹⁶⁸ *Ulus*, "CMP Ve Hür P. Meclise 4'er Milletvekili İle Girecek" 29 Ekim 1957, s.3; *Ankara Telgraf*, "Dünkü Seçim" 28 Ekim 1957, s.3.

¹⁶⁹ *Yeni Gün*, "Kazananların Tam Listesi" 29 Ekim 1957, s.1; *Dünya*, "Seçimlerin Resmi Neticesi" 31 Ekim 1957, s.5; Kemal H. Karpat, *Türk Demokrasi Tarihi*, İstanbul, 1967, s.366.

¹⁷⁰ BCA, Fon: 30-1-0-0, Kutu: 52, Gömlek: 312, Sıra: 1, s.4.

¹⁷¹ BCA, Fon: 30-1-0-0, Kutu: 52, Gömlek: 312, Sıra: 1, s.5.

¹⁷² Adem Özküçük, "Demokrat Parti'nin Demokrasi Söylemleri (1946-1957)", *Tarih Okulu*, Sayı: XII, 2012, s.111.

¹⁷³ Kemal H. Karpat, *Osmanlıdan Günümüze Asker Ve Siyaset*, Timaş Yayınları, İstanbul, 2010, s.239.

¹⁷⁴ Ayşe Gümüştekin, *Kadın Milletvekillerinin Türkiye Büyük Millet Meclisi'ndeki Faaliyetleri (1946-1960)*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Gümüşhane Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Gümüşhane, 2020, s.36.

¹⁷⁵ İlyas Topçu, "Demokrat Partili Kadın Milletvekilleri Ve Meclisteki Faaliyetleri (1950-1960)", *Iğdır Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, S. 17, 2019, s.149.

ve Nazlı Tlabar İstanbul'dan, Nuriye Pınar ve Perihan Arıburun İzmir'den, Piraye Levent Aydın'dan, Hilal Ülman ise Bursa'dan vekil seçilmiştir. CHP'nin tek kadın milletvekili ise Ankara'dan seçilen Ubeyde Elli'dir.¹⁷⁶

Seçim daha bitmeden seçim sonuçları radyodan yayınlanmaya başlamıştır.¹⁷⁷ 29 Ekim'de Adnan Menderes'e bir telgraf gönderen İnönü, seçim sonuçlarının açıklanması ile ilgili usulsüzlüklerin olduğunu, bu durumun vatandaşları huzursuz ettiğini belirtmiştir. Menderes ise bu tür hadislerin yaşanmasında CHP'nin sorumlu olduğu cevabını vererek CHP'yi suçlamıştır.¹⁷⁸ Seçimde usulsüzlük yapıldığına dair birçok yerden CHP Genel Başkanı İnönü'ye telgraf çekilmiştir. Bu usulsüzlüklerin vatandaşın huzurunu kaçırdığı ifade edilmiştir. Örneğin Bilecik, Gaziantep, Mersin ve Kırkağaç'ta seçim neticeleri kesin olarak belli olmamasına rağmen DP'lilerin vatandaşlara baskı yaptığı, Gaziantep ve Mersin'de DP adaylarının silahlı olarak eylemlere destek verdiği ifade edilmiştir.¹⁷⁹ İsmet İnönü de bazı yerlerde güvenlik güçlerinin ve idari amirlerin vatandaşlara baskı yaptığını, özellikle İstanbul Emniyet Müdürü Hayrettin Nakipoğlu ile ilgili çokça şikâyet aldıklarını ve oy pusulalarının dağıtılmasını engellediğini ifade etmiştir. İstanbul, Bilecek ve Balıkesir'den çok ağır şikâyetler aldıklarını, hatta Ankara Valisinin Altındağ İlçesinde güvenlik güçleriyle birlikte oy pusulası dağıtan CHP'lileri dövdüğü yönünde haber aldıklarını belirtmiştir. İstanbul emniyet müdürünün görevden el çektirilmesini isteyen İnönü, Polatlı kaymakamı, Aydın ve Çankırı valilerinin ise seçim sonuçlarını ilk önce kendilerinin öğrenmesi yönünde emir verdiklerini ifade etmiştir. İnönü bu iddiaları Menderes'e iletmış, Menderes de gerekli tedbirleri alacaklarını ve DP'nin bu tarz hareketlere tevessül etmeyeceğini belirtmiştir.¹⁸⁰ İnönü'nün bu iddialarına İç İşleri Bakanı Namık Gedik tarafından cevap verilmiştir. Kırıkhan'da DP İlçe başkanının CHP'liler tarafından başı ezilerek öldürüldüğü, taşkınlıkların CHP'liler tarafından yapıldığı, birçok yerde CHP'lilerin hürriyet isteriz diyerek taşkınlık yaptığı yönünde haberler aldıklarını belirtmiştir.¹⁸¹ İçişleri Bakanı, İnönü'nün diğer bir iddiası olan seçim sonuçlarının ilk olarak idari amirler tarafından öğrenilmesi hususundaki verdikleri emir meselesine de cevap vermiştir. Böyle bir şeyin olmadığını ve bu konuda herhangi bir şikâyet almadıklarını ifade etmiştir. İnönü'nün Altındağ iddiasına ise Ankara valisi cevap vermiştir. CHP'lilerin gece vatandaşların kapısını çalarak DP pusulalarının dağıtılıp dağıtılmadığını sorduğunu, DP pusulası alanların tehdit edildiğini, bununla alakalı 5 kişinin tutuklandığını ve ifadeleri alındıktan sonra serbest bırakıldığını ifade etmiştir.¹⁸²

CHP Ankara İl Başkanlığı da oy kullanma işlemi bitmeden saat 14 itibarıyla Ankara radyosundan seçim sonuçlarının açıklandığını,¹⁸³ hatta Malatya seçimlerini Demokrat Parti'nin kazandığını ilan ettiğini, bunun kanuna aykırı olduğu gerekçesiyle yayınların durdurulması için

¹⁷⁶ Filiz Çolak, "Demokrat Parti Dönemi'nde TBMM'deki Kadın Milletvekilleri Ve Meclisteki Faaliyetleri(1950-1960)", *Tarih Okulu Dergisi*, S. 32, 2017, s.121-122; Cemile Şahin, *Türk Parlamentosundaki Kadın Milletvekilleri (1935-2007)*, (Doktora Tezi), Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum, 2010, s.121.

¹⁷⁷ Hikmet Sami Türk, "Türk Seçim Sisteminde Oy Hakkı", *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, C. 26, S. 3, 1969, s.81.

¹⁷⁸ Hacı Veli Gök, *Demokrat Parti Döneminin Önemli Bir Siması: Namık Gedik Ve Siyasi Faaliyetleri (1950-1960)*, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 2022, s.126-127.

¹⁷⁹ BCA, Fon: 30-1-0-0, Kutu: 52, Gömlek: 312, Sıra: 3, s.2.

¹⁸⁰ BCA, Fon: 30-1-0-0, Kutu: 52, Gömlek: 312, Sıra: 3, s.3.

¹⁸¹ BCA, Fon: 30-1-0-0, Kutu: 52, Gömlek: 312, Sıra: 3, s.4.

¹⁸² BCA, Fon: 30-1-0-0, Kutu: 52, Gömlek: 312, Sıra: 3, s.5.

¹⁸³ BCA, Fon: 30-1-0-0, Kutu: 52, Gömlek: 312, Sıra: 2, s.8.

Ankara İl Seçim Kuruluna başvuru yapmıştır.¹⁸⁴ Ankara İl Seçim Kurulu ise yetkisi olmadığı sebebiyle bu başvuruyu reddetmiştir.¹⁸⁵

28 Ekim saat 01.30'da CHP Genel Merkezi'nde bir basın toplantısı yapan İnönü, seçimde yapılan usulsüzlüklerden bahsetmiştir. Radyonun kasıtlı olarak oy kullanma işlemi bitmeden seçim sonuçlarına dair yayınlar yaptığını ifade eden İnönü, bu yayınların da DP'nin kazandığı yönünde yapıldığını, bunun kanuna aykırı olduğunu belirtmiştir. Yüksek Seçim Kuruluna başvuru yaptıklarını, YSK'nın da bu yayınların kanuna aykırı olduğu yönünde karar verdiğini, buna rağmen radyodan seçim sonuçlarına dair haberler yapıldığını söylemiştir. CHP'lilerin seçmen kütüklerinde isimlerinin bulamadığını belirten İnönü, seçmen listelerinde de karışıklıklar yapıldığını, bütün yapılan bu usulsüzlüklerin bir sistem dahilinde yapıldığını ifade etmiştir.¹⁸⁶

Seçim sonunda ülkenin birçok yerinde olaylar çıkmıştır. DP Diyarbakır İl Başkanı ve milletvekili adayı Nuri Onur'un CHP'li bir vatandaşa üç el ateş ettiği, buna rağmen hakkında bir tahkikat yapılmadığı yönünde basında birtakım haberler yer almıştır.¹⁸⁷ İstanbul Beyoğlu'nda ise seçim kuruluna gelen bazı sandıkların mühürsüz olduğu görülmüştür. Hatta bu sandıklar ilçe seçim kuruluna getirilirken Demokrat Partili müşahitlerin sandıkları kaçırmak istediği, CHP'li müşahitlerin müdahale ettiği belirtilmiştir. CHP'lilerin müdahalesi sonrasında DP'lilerin silah çektiği ifade edilmiştir.¹⁸⁸ 29 Ekim'de Mersinde bir vatandaş öldürülmüş, Gaziantep'te de CHP'lilerin olay çıkarması nedeniyle Mersin ve Gaziantep'te yaşananlarla ilgili yayın yasağı getirilmiştir.¹⁸⁹ Birçok yerde seçimlerde usulsüzlük yapıldığına dair haberler yapılmıştır. CHP seçimin iptalini istemiştir.¹⁹⁰

Hürriyet Partisi Genel Başkanı Fevzi Lütfi Karaosmanoğlu seçim gecesini İnönü ile görüşmüş, Cumhuriyetçi Millet Partisi Genel Başkan Vekili Fuat Arna da CHP Genel Başkanına telefonla ulaşamamış, sonrasında ise İnönü'ye mesaj göndermiştir. İki parti lideri de seçim sonunda istenmeyen bazı olayların çıkması durumunda CHP'ye destek vereceklerini belirtmişlerdir.¹⁹¹ Memleketin birçok yerinde olaylar çıkarken, CHP seçimde usulsüzlük yapıldığını, DP ise olayları CHP'lilerin çıkardığını iddia etmiştir. 30 Ekim'de basına bir demeç veren CHP Genel Sekreteri Kasım Gülek, CHP'nin hiçbir yerde olay çıkarmadığını, hatta çıkabilecek olayları engellediğini, itiraz ettikleri illerdeki milletvekili sayısı da eklenince CHP'nin iktidar olacağını ifade etmiştir. Gülek, CMP Genel Başkan Vekili Fuat Arna'nın da seçimleri CHP kazandı dediğini eklemiştir.¹⁹²

Muhalefetin şikâyetleri ve iddialarına rağmen seçim sonucu değişmemiştir. Adnan Menderes, seçim sonuçları ile alakalı çok fazla demeç vermemiştir. Seçim sonucunda vatandaşlar için teşekkür mesajı yayımlayan Menderes, seçim sonuçlarının resmi olarak belli olduğunu ve herhangi bir şüpheden uzak olarak milletin DP'yi tekrar iktidar yaptığını ifade etmiştir.¹⁹³ 29 Ekim'de bir beyanatta bulunan Menderes, CHP'nin seçimleri kaybettiğini, bu nedenle olay çıkarmaya yeltendiğini, seçim sonuçlarının belli olmadığı yönündeki söylemlerin vatandaşları gerdiğini, fakat seçim sonuçlarının belli olduğunu ifade etmiştir. DP'nin kahir

¹⁸⁴ BCA, Fon: 30-1-0-0, Kutu: 52, Gömlek: 312, Sıra: 2, s.9.

¹⁸⁵ BCA, Fon: 30-1-0-0, Kutu: 52, Gömlek: 312, Sıra: 2, s.7.

¹⁸⁶ *Dünya*, "İnönü'nün Demeci" 28 Ekim 1957, s.1.

¹⁸⁷ *Dünya*, "Diyarbakır'da DP İl Başkanı Bir CHP'liye 3 Defa Ateş Etti" 28 Ekim 1957, s.1.

¹⁸⁸ *Dünya*, "Beyoğlu'nda D. Partililer Bazı Oy Torbalarını Kaçırmak İstedi" 28 Ekim 1957, s.1-5.

¹⁸⁹ *Dünya*, "G.Antep Ve İçel Hadiselerinin Neşri Mahkemece Yasak Edildi" 30 Ekim 1957, s.1.

¹⁹⁰ *Dünya*, "CHP Bütün Vilayetlerde Seçimlerin İptalini İstiyor" 30 Ekim 1957, s.1.

¹⁹¹ *Dünya*, "Karaosmanoğlu Ve Fuat Arna İnönü'ye İyi Şanslar Diledi" 28 Ekim 1957, s.1.

¹⁹² *Dünya*, "Birçok Yerde Müessif Hadiseler Dün De Devam Etti" 31 Ekim 1957, s.1.

¹⁹³ *Ankara Telgraf*, "Menderes'in millete minnet şükranı mesajı" 30 Ekim 1957, s.1.

ekseriyetle tekrar iktidarda kaldığını, çıkacak olaylara karşı her türlü tedbiri alacaklarını belirtmiştir.¹⁹⁴ Ayrıca seçim sonuçlarının belli olmadığı yönündeki haberlerin de maksatlı olarak yapıldığını ifade etmiştir.¹⁹⁵

14 Kasım 1957’de DP Meclis Grubu toplantısında seçim sonuçlarını değerlendiren Menderes, CHP’nin kazanmadığını, DP’nin ise kaybettiğini söylemiştir. Bunun sebebi olarak parti içindeki hizipçiliği işaret eden Menderes, bu hizipçiliğin ise parti grubundan en uzak köy teşkilatlarına kadar olduğunu, aday yoklamaları sonrasında ve adayların belli olmasından sonra kimsenin çalışmadığını söyleyerek seçim sonuçlarında bütün teşkilatın hatalarının olduğuna dikkat çekmiştir.¹⁹⁶

3. Cumhurbaşkanı Seçimi ve Yeni Hükûmetin Kurulması

Seçim sonuçlarının resmi olarak açıklanmasından sonra meclisin 1 Kasım itibariyle çalışmaya başlayacağı açıklanmıştır.¹⁹⁷ Meclise en yaşlı üye sıfatıyla Ali Fuat Cebesoy’un (Demokrat Parti İstanbul Milletvekili) başkanlık yapacağı ifade edilmiştir.¹⁹⁸ DP meclis grubu 31 Ekimde toplanarak¹⁹⁹ cumhurbaşkanı, meclis başkanı ve meclis başkan vekili adaylarını belirlemiştir.²⁰⁰ Celal Bayar cumhurbaşkanlığına,²⁰¹ Refik Koraltan meclis başkanlığına,²⁰² İbrahim Kirazoğlu (Kayseri Milletvekili), Ağâh Erozan (Bursa Milletvekili) ve Fikri Apaydın (Kayseri Milletvekili) meclis başkanvekilliğine aday gösterilmiştir.²⁰³ Cumhuriyet Halk Partisi ise ne cumhurbaşkanlığına nede meclis başkanlığına aday göstermemiş,²⁰⁴ bunun yanı sıra oy kullanmama kararı almıştır.²⁰⁵ 1 Kasım’da Ali Fuat Cebesoy’un başkanlığında meclis açılmış²⁰⁶ ve milletvekilleri yemin etmiştir.²⁰⁷ Yemin töreninden sonra meclis başkanlığı seçimi yapılmıştır. Meclis başkanlığı seçiminde kullanılan 413 oydan 404’ünü alan Refik Koraltan meclis başkanı seçilmiştir.²⁰⁸ Cumhuriyetçi Millet Partisi ve Hürriyet Partisi milletvekilleri çekimser oy kullanmıştır. Daha önce açıklandığı gibi CHP milletvekilleri oy kullanmamışlardır.²⁰⁹ Meclis başkanvekilliklerine ise DP’nin gösterdiği adaylar seçilmiştir.²¹⁰

¹⁹⁴ *Zafer Akşam Postası*, “CHP Hadiseler Çıkarmaya Yelteniyor” 30 Ekim 1957, s.1.

¹⁹⁵ *Ankara Telgraf*, “Neticeler Belli Olmuş Ve DP İktidarı Almıştır” 30 Ekim 1957, s.1.

¹⁹⁶ *Adnan Menderes’in Konuşmaları, Demeçleri, Makaleleri*, Yayına Hazırlayan: Haluk Kılçık, Demokratlar Kulübü Yayınları, C. 8, Ankara, 1992, s.4-5.

¹⁹⁷ *Her Gün Ekspres*, “BMM 1 Kasım Günü Toplanıyor” 30 Ekim 1957, s.1; *Zafer Akşam Postası*, “Neticeler Belli Olmuş Ve DP Kahir Ekseriyetle İktidarda Kalmıştır” 30 Ekim 1957, s.1; *Ankara Telgraf*, “B. Millet Meclisi 1 Kasım’da Cumhurbaşkanının Nutkuyla Açılıyor” 23 Ekim 1957, s.1.

¹⁹⁸ *Ulus*, “BMM Yarın Toplanıyor” 31 Ekim 1957, s.5; *Tercüman*, “Yeni Meclis Bugün Saat 15’te Toplanıyor” 1 Kasım 1957, s.1.

¹⁹⁹ *Son Posta*, “DP Meclis Grubu Bugün Toplanıyor” 31 Ekim 1957, s.1; *Tercüman*, “Yeni DP Meclis Grubu Bugün 10’da Toplanıyor” 31 Ekim 1957, s.1.

²⁰⁰ *Her Gün Ekspres*, “DP Meclis Grubu Bugün Toplanıyor” 31 Ekim 1957, s.1.

²⁰¹ *Ankara Telgraf*, “Meclis Açılırken” 1 Kasım 1957, s.1; *Zafer Akşam Postası*, “Bayar, Devlet Reisliği İçin Tekrar Namzet” 1 Kasım 1957, s.1.

²⁰² *Son Posta*, “XI. Devre BMM Bugün Açılıyor” 1 Kasım 1957, s.7; *Demokrat Türkiye*, “Büyük Millet Meclisi Bugün Açılıyor” 1 Kasım 1957, s.1.

²⁰³ *Her Gün Ekspres*, “Büyük Millet Meclisi Yarın Toplantısını Yapacak” 31 Ekim 1957, s.1; *Vatan*, “DP Meclis Grubu Bugün Toplanıyor” 30 Ekim 1957, s.1-3.

²⁰⁴ *Son Havadis*, “BMM Bugün Açılıyor” 1 Kasım 1957, s.1-6.

²⁰⁵ *Vatan*, “B.M. Meclisi Bugün Açılıyor” 1 Kasım 1957, s.1-5.

²⁰⁶ *Ankara Telgraf*, “Dünkü Meclisten Notlar” 2 Kasım 1957, s.1.

²⁰⁷ *Vatan*, “Yeni B.M. Meclisi Dün Toplandı” 2 Kasım 1957, s.1-5.

²⁰⁸ *Medeniyet*, “B. Millet Meclisi Dün Açıldı” 2 Kasım 1957, s.1; *Zafer Akşam Postası*, “Refik Koraltan Tekrar Meclis Reisliğine İntihap Edildi” 2 Kasım 1957, s.1-3.

²⁰⁹ Niyazi Acun, “BMM On Birinci Dönemi Bugün Başlıyor”, *Her Gün Ekspres*, 1 Kasım 1957, s.1-4; *Demokrat Türkiye*, “BMM 11. Dönem Çalışmalarına Başladı” 2 Kasım 1957, s.1.

²¹⁰ *Yeni Gün*, “Bugün BMM On Birinci Devre İçtimaları Başlıyor” 1 Kasım 1957, s.1.

Son olarak cumhurbaşkanlığı seçimi yapılmıştır. 413 oy alan Celal Bayar cumhurbaşkanı seçilmiştir.²¹¹ Daha sonra Celal Bayar bir konuşma yapmıştır.²¹² Milli iradenin tekrar tecelli ettiğini söyleyen Bayar, yeni dönemde memleket meselelerinin ele alınacağını ve milletin menfaatlerine uygun hareket edileceğini ifade etmiştir.²¹³ Milli irade ve milli iradeye saygı vurgusu yapan Bayar,²¹⁴ ekonomik kalkınmanın devam edeceğini, elde edilen idari ve siyasi kazançlara daha yenilerinin ekleneceğini, bütün bu gelişmelerin huzurlu bir çalışma ortamıyla mümkün olduğunu dile getirmiştir.²¹⁵ Seçimin gergin bir ortamda geçtiğini, fakat bu sürecin tamamlandığını söyleyen Bayar, çok partili hayata geçildiği günden beri devam eden bu şiddetli mücadelenin memleketin kalkınmasında önemli rol oynadığını da eklemiştir. Üçüncü defa cumhurbaşkanı seçildiğini ve Türk milletine karşı minnettar olduğunu da ayrıca ifade etmiştir.²¹⁶

Celal Bayar'ın cumhurbaşkanı seçilmesiyle birlikte hükûmet istifasını sunmuştur.²¹⁷ Hükûmeti kurma görevi yine Adnan Menderes'e verilmiştir.²¹⁸ Yeni hükûmet 25 Kasım'da kurulmuştur. Yeni hükûmet üyeleri ise şunlardır:

Başbakan: Adnan Menderes,

Başbakan Yardımcısı ve Devlet Bakanı: Tevfik İleri,

Devlet Bakanı: Emin Kalafat,

Devlet Bakanı: Muzaffer Kurbanoglu,

İçişleri Bakanı: Namık Gedik,

Dışişleri Bakanı: Fatin Rüştü Zorlu,

Maliye Bakanı: Hasan Polatkan,

Adalet Bakanı: Esat Budakoğlu,²¹⁹

Milli Savunma Bakanı: Şemi Ergin,

İmar Bakanı: Medeni Berk,

Sanayi Bakanı: Samet Ağaoğlu,

²¹¹ TBMM Zabıt Ceridesi, Dönem: 11, Cilt: 1, İçtima: 1, İnkat: 1, 1 Kasım 1957, s.9; *Son Posta*, “Meclis Dün Açıldı” 2 Kasım 1957, 7; *Zafer Akşam Postası*, “Devlet Reisi Seçimi” 2 Kasım 1957, s.1.

²¹² *Zafer Akşam Postası*, Bayar 3.Defa Reisicumhur Seçildi” 2 Kasım 1957, s.1; *Ankara Telgraf*, “Devlet Reisi Bayar Kürsüde” 2 Kasım 1957, s.1.

²¹³ *Son Posta*, “Reisicumhur Celal Bayar'ın Meclis Nutku” 2 Kasım 1957, s.1-7.

²¹⁴ *Son Havadis*, “C. Bayar'ın Nutku” 2 Kasım 1957, s.4

²¹⁵ *İnkılap*, “Reisi Cumhur Bayar'ın Hitabesi” 2 Kasım 1957, s.1-6.

²¹⁶ *Ankara Telgraf*, “Milli İradeye Ram Olmak Lazımdır” 2 Kasım 1957, s.1.

²¹⁷ *Ankara Telgraf*, “Yeni Hükûmeti Adnan Menderes Kuracak” 2 Kasım 1957, s.1.

²¹⁸ *Ulus*, “Menderes Tekrar Başbakan” 3 Kasım 1957, s.1; *İnkılap*, “Hükûmetin Teşkili İle Alakalı Tezkereler” 3 Kasım 1957, s.1; *İnkılap*, “Reisicumhur Celal Bayar, Yeni Hükûmeti Teşkil Etmeye Adnan Menderes'i Memur Etti” 3 Kasım 1957, s.1; *Zafer Akşam Postası*, “Yeni Hükûmeti Tekrar Adnan Menderes Kuracak” 3 Kasım 1957, s.1.

²¹⁹ Zühtü Arslan, *Türk Parlamento Tarihi: TBMM XI. Dönem (1957-1960)*, C. 1, TBMM Kültür, Sanat Ve Yayın Kurulu Yayınları, Ankara, 2009, s.45-46.

Milli Eğitim Bakanı: Celal Yardımcı,

Ziraat Bakanı: Nedim Ökmen,

Sıhhat ve İctimai Muavenet Bakanı: Lütfi Kırdar,

Çalışma Bakanı: Hayrettin Erkmen,

Basın, Yayın ve Turizm Bakanı: Sıtkı Yırcalı,

Ticaret Bakanı: Abdullah Aker,

Gümrükler ve İnhisarlar Bakanı: Hadi Hüsman,

Münakalat Bakanı: Fevzi Uçaner,

Nafia Bakanı: Etem Menderes.²²⁰

SONUÇ

Demokrat Parti, oy kaybı yaşasa da 1957 genel seçimi sonrasında yeniden iktidar olmuştur. Yoğun bir seçim propagandası yapan Menderes, yurt genelinde yaptığı mitinglerde DP'nin 7 yıllık sürede yaptıkları, ekonomi, tek parti döneminde yaşananlar, DP'nin kuruluş sürecinde yaşananlar, 1946 seçimleri dönemindeki gelişmeler, hâkim teminatı, nispi seçim sistemi, camiler, imam hatip okulları, yapımı tamamlanan barajlar, Kıbrıs meselesi ve erken seçim konuları üzerinde durmuştur. Bu konuların yanı sıra muhalefete baskı yapıldığı yönünde muhalefetin çeşitli iddialarına ve söylemlerine cevap vermiştir. Menderes, seçim çalışmalarında rakamlar vererek 7 yıllık iktidarları döneminde yapılanları birçok yerde dile getirmiştir. Özellikler zirai üretim, traktör sayısı, köprüler, yollar gibi farklı alanlarda iki kat üretim ve çalışma yapıldığını belirtmiştir. Bu dönemde farklı alanlarda yaşanan kalkınmaya değinirken, yapılan eser ve hizmetlerin tek parti dönemindekilere eşit, hatta 7 yıllık DP iktidarı süresince yapılanların, o dönemde yapılanlardan daha fazla olduğunu vurgulamıştır. Seçim sürecinde barajlar konusuna fazlaca yer veren Menderes, 40 yakın barajın yapıldığını ve bir o kadar barajın da yapımının devam ettiğini vurgulamıştır. Menderes, 7 senelik DP iktidarını bir hazırlık dönemi olarak nitelemiş ve yapılan işlerinin hasadının 1958'den itibaren alınacağını ayrıca belirtmiştir. Menderes seçim çalışmalarında 27 senelik CHP iktidarına yoğun eleştiriler yapmış, 7 senede yaptıklarını 1-2 yılda yapacak güce sahip olduklarını vaat etmiştir. İşçi sorunları, çiftçi sorunları üzerinde de duran Menderes, işçi sayısında artış olduğunu, işçiler için evler yaptıklarını, çiftçileri de zirai aletlerle donatacaklarını belirtmiştir.

Menderes'in üzerinde durduğu önemli meselelerden biri de ekonomi olmuştur. Hemen hemen bütün mitinglerinde muhalefetin ekonomik buhran iddialarına cevap veren Menderes, ekonomik krizin temellerinin CHP döneminde atıldığını belirtmiştir. İnönü'nün ekonomik kriz söylemlerini de eleştiren Menderes, İnönü'nün bunu yıllardır söylediğini ifade ederek bu iddiayı önemsemediğini vurgulamıştır. Ekonomik kriz iddialarına bu şekilde cevap verirken, bütçe gelirlerinin de iki katına çıktığını sık sık dile getirmiştir.

²²⁰ TBMM Zabıt Ceridesi, Dönem: 11, Cilt: 1, İctima: 1, Birleşim: 7, 27 Kasım 1957, s.42-43; Vatan, "Yeni Kabine Listesi" 26 Kasım 1957, s.1.

Mitinglerinde erken seçim iddialarına da yer veren Menderes, mevcut muhalefetle çalışmanın zor olduğunu ve memleketteki fitneye son vermek için seçimi erkene aldıklarını söyleyerek bu konudaki iddialara cevap vermiştir. Muhalefetin ekonomik kriz dolayısıyla seçimin öne alındığı yönündeki iddialarına karşın Menderes, ekonomik sıkıntının olduğu bir dönemde seçimin erkene alınmayacağını savunmuştur. Rejim buhranı olmadığını da ayrıca vurgulamıştır. Seçim mitinglerinde demokrasiye inandıklarını, bu yüzden seçimden çekinmediklerini söyleyen Menderes, milletin DP'yi muhalefet olarak görmek istemesi durumunda bundan da korkmadıklarının mesajını vermiştir. Muhalefetin nispi seçim isteklerine de yer veren Menderes, bu sistemin zararlı olduğunu söyleyerek buna karşı çıkmıştır. Bunun yanı sıra muhalefetin seçimden 6 ay sonra tekrar seçime gidecekleri söylemlerini eleştirmiş, yine muhalefetin 6 ayda ekonomiyi düzeltiriz iddialarına da cevap vermiş ve böyle bir şeyin mümkün olmadığını belirtmiştir.

Muhalefetin kazanmaması gerektiğini belirten Menderes, muhalefetin kazanması halinde memleketin anarşiye gideceğini söyleyerek muhalefete karşı ağır eleştirilerde bulunmuştur. Muhalefet partilerinin baskı iddialarını da gündeminden düşürmeyen Menderes, bu konuda özellikle CHP'ye ağır şekilde eleştirmiştir. CHP döneminde vatandaşa ağır baskılar uygulandığı, DP döneminde ise hürriyetlerin başladığı vurguları yapılmıştır.

Seçim sürecinde Kıbrıs meselesi de Menderes'in gündeminde yer almıştır. Kıbrıs politikasında değişiklik olmadığını, adanın Türkiye'ye bakan tarafının Türklere verilmesi haricinde bir çözümü kabul etmeyeceklerini hemen hemen her mitinginde vurgulamıştır.

İmam hatip okulları ve camiler hakkında da konuşan Menderes, imam hatip okullarının sayısının çoğaldığını, DP iktidara gelmeden önce okullarda din dersinin olmadığını ve bu okulların kapatılmaması için DP'ye oy verilmesi gerektiğini de mitinglerinde dile getirmiştir.

Netice itibarıyla yoğun ve çekişmeli bir seçim süreci sonrasında DP iktidarda kalmış, Celal Bayar cumhurbaşkanı, Menderes ise başbakan olmuştur. DP, iktidar olmasına rağmen oy oranında düşüş meydana gelmiş ve bir önceki seçime göre milletvekili sayısı da azalmıştır. Ana muhalefet partisi CHP ise milletvekili sayısını arttırmıştır. Cumhuriyetçi Millet Partisi ise sadece Kırşehir'den milletvekili çıkarabilmiştir. 1954 seçimleri sonrası ilçe haline getirilen Kırşehir, adeta cezalandırılmış, fakat tepkiler sonucunda tekrar il statüsüne getirilmiştir. Buna rağmen Kırşehir seçimini yine Osman Bölükbaşı'nın lideri olduğu Cumhuriyetçi Millet Partisi'nden yana yapmıştır. DP'den ayrılanların kurduğu Hürriyet Partisi ise ilk defa seçime katılmış ve sadece Burdur'dan vekil çıkarabilmiştir.

KAYNAKÇA

Acun, Niyazi, "BMM On Birinci Dönemi Bugün Başlıyor", *Her Gün Ekspres*, (1 Kasım 1957), s.1-4.

Adnan Menderes'in Konuşmaları, Demeçleri, Makaleleri, Yayına Hazırlayan: Haluk Kılçık, Demokratlar Kulübü Yayınları, C. 8, Ankara, 1992.

Adnan Menderes'in Konuşmaları, Demeçleri, Makaleleri, Yayına Hazırlayan: Haluk Kılçık, Demokratlar Kulübü Yayınları, C. 7, Ankara, 1992.

Albayrak, Mustafa, *Türk Siyasi Tarihinde Demokrat Parti (1946-1960)*, Phoenix Yayınevi, Ankara, 2004.

Aldıkaçtı, Orhan, “27 Ekim 1957 Milletvekili Seçimi”, İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, Volume: 24, Issue: 1-4, 1959, ss.13-25.

Ankara Telgraf, “Sayın Ankaralılar” 21 Ekim 1957, s.1.

Ankara Telgraf, “B. Millet Meclisi 1 Kasım’da Cumhurbaşkanının Nutkuyla Açılıyor” 23 Ekim 1957, s.1.

Ankara Telgraf, “Bayar ve Menderes İskenderun, Ankara ve Adana’da Dün Konuştu” 23 Ekim 1957, s.1-3.

Ankara Telgraf, “Milli İrade Bugün Bir Defa Daha Tecelli Etti” 27 Ekim 1957, s.1.

Ankara Telgraf, “Demokrat Parti’nin Kazandığı Vilayetler” 28 Ekim 1957, s.1.

Ankara Telgraf, “Dünkü Seçim” 28 Ekim 1957, s.3.

Ankara Telgraf, “Seçim Neticeleri Kati Olarak Belli Oldu” 28 Ekim 1957, s.1.

Ankara Telgraf, “Kabineyi A. Menderes Kuracak” 29 Ekim 1957, s.1.

Ankara Telgraf, “Menderes’in millete minnet şükranı mesajı” 30 Ekim 1957, s.1.

Ankara Telgraf, “Neticeler Belli Olmuş Ve DP İktidarı Almıştır” 30 Ekim 1957, s.1.

Ankara Telgraf, “Seçim Neticeleri” 31 Ekim 1957, s.1.

Ankara Telgraf, “Meclis Açılırken” 1 Kasım 1957, s.1.

Ankara Telgraf, “Devlet Reisi Bayar Kürsüde” 2 Kasım 1957, s.1.

Ankara Telgraf, “Dünkü Meclisten Notlar” 2 Kasım 1957, s.1.

Ankara Telgraf, “Milli İradeye Ram Olmak Lazımdır” 2 Kasım 1957, s.1.

Ankara Telgraf, “Yeni Hükûmeti Adnan Menderes Kuracak” 2 Kasım 1957, s.1.

Arslan, Zühtü, *Türk Parlamento Tarihi: TBMM XI. Dönem (1957-1960)*, C. 1, TBMM Kültür, Sanat Ve Yayın Kurulu Yayınları, Ankara, 2009.

Ataoğlu, Ergün, *Adnan Menderes: Bir Başbakanın Trajik Sonu*, Nokta Kitap Yayınları, 1.Baskı, İstanbul, 2008.

Aydemir, Fatih, *Demokrat Parti Dönemi’nde Niğde (1950-1960)*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Niğde Ömer Halis Demir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Niğde, 2024.

Aydemir, Fatih-Akgül, Ayşenur, “Adıyaman’da 1957 Milletvekili Genel Seçimi Ve Adıyaman Milletvekilleri”, *Kamu Yönetimi Enstitüsü Sosyal Bilimler Dergisi*, C. 4, S. 2, 2024, ss.414-443.

Aydın, Tülay, “1957 Genel Seçimleri: Taşrada Değişen Siyaset Dengesi”, *Gaziantep University Journal Of Social Sciences*, C. 22, S. 3, 2023, ss.865-880.

Birand, Mehmet Ali, Vd., *Demrkrat*, Can Yayınları, 1.Baskı, İstanbul, 2016.

Bolat, Mahmut, “İllikten İlçeliğe İlçelikten İlliğe Giden Süreç Ve Kırşehir’in Yeniden İl Olması Kutlamaları (1957)”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, C. 13 S. 69, 2020, ss.259-268.

Bulut, Sedef, “27 Mayıs 1960’tan Günümüze Paylaşılamayan Demokrat Parti Mirası”, *SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, S. 19, 2009, ss.73-90.

Bulut, Sedef, “Üçüncü Dönem Demokrat Parti İktidarı (1957-1960): Siyasi Baskılar Ve Tahkikat Komisyonu”, *Gazi Akademik Bakış*, C. 2, S. 4, 2009, ss.125-145.

Büyüktolu, *Milletvekili Genel Seçimlerinde Demokrat Parti’nin Seçim Propagandaları (1946-1957)*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Karatekin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Çankırı, 2017.

Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi (BCA), Fon: 30-1-0-0, Kutu: 52, Gömlek: 312, Sıra: 1, 1, s.5.

BCA, Fon: 30-1-0-0, Kutu: 52, Gömlek: 312, Sıra: 1, 1-2.

BCA, Fon: 30-1-0-0, Kutu: 52, Gömlek: 312, Sıra: 1, 4.

BCA, Fon: 30-1-0-0, Kutu: 52, Gömlek: 312, Sıra: 1, s.4.

BCA, Fon: 30-1-0-0, Kutu: 52, Gömlek: 312, Sıra: 2, s.7.

BCA, Fon: 30-1-0-0, Kutu: 52, Gömlek: 312, Sıra: 2, s.8.

BCA, Fon: 30-1-0-0, Kutu: 52, Gömlek: 312, Sıra: 2, s.9.

BCA, Fon: 30-1-0-0, Kutu: 52, Gömlek: 312, Sıra: 3, s.2.

BCA, Fon: 30-1-0-0, Kutu: 52, Gömlek: 312, Sıra: 3, s.3.

BCA, Fon: 30-1-0-0, Kutu: 52, Gömlek: 312, Sıra: 3, s.4.

BCA, Fon: 30-1-0-0, Kutu: 52, Gömlek: 312, Sıra: 3, s.5.

BCA, Fon: 30-1-0-0, Kutu: 52, Gömlek: 312, Sıra: 1, s.5.

BCA, Fon: 30-1-0-0, Kutu: 46, Gömlek: 276, Sıra: 9, s.2-5.

BCA. Fon: 30-1-0-0, Kutu: 46, Gömlek: 276, Sıra: 6, s.2

BCA. Fon: 30-1-0-0, Kutu: 46, Gömlek: 276, Sıra: 6, s.3.

BCA. Fon: 30-1-0-0, Kutu: 52, Gömlek: 312, Sıra: 1, s.3.

Çakırbaş, Ali, “Demokrat Parti’nin Milletvekili Seçimlerinde Kullandığı Propaganda Çalışmaları Ve Propaganda Araçları”, *XVII. Türk Tarih Kongresi*, IX. Cilt, 1-5 Ekim 2018, Hazırlayanlar: Semiha NURDAN-Muhammed ÖZLER, Ankara, 2022, ss.21-45.

Çolak, Filiz, “Demokrat Parti Dönemi’nde TBMM’deki Kadın Milletvekilleri Ve Meclisteki Faaliyetleri (1950-1960)”, *Tarih Okulu Dergisi*, S. 32, 2017, ss.115-158.

Demokrat Karaman, “Demokrat Parti Yine İktidarda Kaldı” 1 Kasım 1957, s.1.

Demokrat Türkiye, “Bütün Yurtta Seçime Başlandı” 27 Ekim 1957, s.1.

Demokrat Türkiye, “Adalet Bakanlığı’nın Seçim Tebliği” 31 Ekim 1957, s.1.

Demokrat Türkiye, “Büyük Millet Meclisi Bugün Açılıyor” 1 Kasım 1957, s.1.

Demokrat Türkiye, “BMM 11. Dönem Çalışmalarına Başladı” 2 Kasım 1957, s.1.

Dilipak, Abdurrahman, *Menderes Dönemi*, Beyan Yayınları, İstanbul, 1990.

Dilligil, Turhan, “Trabzon Notları”, *Zafer*, 14 Ekim 1957, s.2.

Dilligil, Turhan, “Rize’den Notlar” , *Zafer*, 15 Ekim 1957, s.4.

Dünya, “Afyon Çimento Fabrikası Açıldı” 12 Ekim 1957, s.1-4.

Dünya, “Mücadele Sertleşti, Hadiseler Başladı” 14 Ekim 1957, s.1.

Dünya, “Menderes Görele’de Konuşurken Halkın Protestosu İle Karşılaştı” 15 Ekim 1957, s.5.

Dünya, “Menderes’in Konuşması” 16 Ekim 1957, s.5.

Dünya, “Menderes DP’nin Planlı ve Programlı Çalıştığını Söyledi” 17 Ekim 1957, s.1.

Dünya, “Menderes’in Konuşması” 18 Ekim 1957, s.5.

Dünya, “Menderes İthamlarına Dün De Devam Etti” 19 Ekim 1957, s.5.

Dünya, “Bayar ve Menderes Dün İstanbul Ve İzmir’de Muhalefete Çattı” 21 Ekim 1957, s.5.

Dünya, “Menderes Dün İnönü’ye En Ağır Hücumlarını Yaptı” 22 Ekim 1957, s.5.

Dünya, “Muhalefetli Meclis Demokrasiyi Soysuzlaştırır” 23 Ekim 1957, s.5.

Dünya, “Beyoğlu’nda D. Partililer Bazı Oy Torbalarını Kaçırmak İstedi” 28 Ekim 1957, s.1-5.

Dünya, “Diyarbakır’da DP İl Başkanı Bir CHP’liye 3 Defa Ateş Etti” 28 Ekim 1957, s.1.

Dünya, “Tasnif Devam Ediyor” 28 Ekim 1957, s.1.

Dünya, “İnönü’nün Demeci” 28 Ekim 1957, s.1.

Dünya, “Karaosmanoğlu Ve Fuat Arna İnönü’ye İyi Şanlar Diledi” 28 Ekim 1957, s.1.

Dünya, “G.Antep ve İçel Hadiselerinin Neşri Mahkemece Yasak Edildi” 30 Ekim 1957, s.1.

Dünya, “CHP Bütün Vilayetlerde Seçimlerin İptalini İstiyor” 30 Ekim 1957, s.1.

Dünya, “Seçimlerin Resmi Neticesi” (31 Ekim 1957, s.5.

Dünya, “Birçok Yerde Müessif Hadiseler Dün De Devam Etti” 31 Ekim 1957, s.1.

Gök, Hacı Veli, *Demokrat Parti Döneminin Önemli Bir Siması: Namık Gedik Ve Siyasi Faaliyetleri (1950-1960)*, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 2022.

Gümüştekin, Ayşe, *Kadın Milletvekillerinin Türkiye Büyük Millet Meclisi’ndeki Faaliyetleri (1946-1960)*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Gümüşhane Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Gümüşhane, 2020.

Gündüz, “Liderler Dün Son Defa Çatıştı” 23 Ekim 1957, s.1.

Her Gün Ekspres, “İktidar Yine DP’de” 28 Ekim 1957, s.1-4.

Her Gün Ekspres, “BMM 1 Kasım Günü Toplanıyor” 30 Ekim 1957, s.1.

Her Gün Ekspres, “Büyük Millet Meclisi Yarın Toplantısını Yapacak” 31 Ekim 1957, s.1.

Her Gün Ekspres, “DP Meclis Grubu Bugün Toplanıyor” 31 Ekim 1957, s.1.

İlyas, Ahmet, “1950-1960 Yılları Arasında Gerçekleşen Genel Seçimlerin Doğu Ve Güneydoğu Anadolu Bölgesi Açısından Değerlendirilmesi”, *Turkish Studies* Volume: 9/4 2014, ss.563-575.

İnkılap, “DP’nin Ankara Mitingi Salı Sabahı Yapılıyor” 20 Ekim 1957, s.1.

İnkılap, “Ankara, Başvekil Menderes’i Bağrına Bastı” 23 Ekim 1957, s.1-6.

İnkılap, “Yurt Menfaati DP’nin Ezici Ekseriyetle Seçimi Kazanmasını Amirdir” 23 Ekim 1957, s.1-6.

İnkılap, “Demokrat Parti Mecliste Mutlak Çoğunluğu Sağladı”, 29 Ekim 1957, s.1-6.

İnkılap, “Seçimin Kati Neticeleri” 31 Ekim 1957, s.1.

İnkılap, “Reisi Cumhur Bayar’ın Hitabesi” 2 Kasım 1957, s.1-6.

İnkılap, “Hükûmetin Teşkili İle Alakalı Tezkereler” 3 Kasım 1957, s.1.

İnkılap, “Reisicumhur Celal Bayar, Yeni Hükûmeti Teşkil Etmeye Adnan Menderes’i Memur Etti” 3 Kasım 1957, s.1.

Kaçmazoğlu, H. Bayram, *Demokrat Parti Dönemi Toplumsal Tartışmaları*, Birey Yayıncılık, İstanbul, 1988.

Karakuzu, Hasan, “Kütahya’da 1957 Seçimleri Ve Basına Yansımaları”, *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, S. 77, 2023, ss.138-156,

Karpat, Kemal H. , *Osmanlıdan Günümüze Asker Ve Siyaset*, Timaş Yayınları, İstanbul, 2010.

Karpat, Kemal H., *Türk Demokrasi Tarihi*, İstanbul, 1967.

Karpat, Kemal H., *Türk Demokrasi Tarihi*, Timaş Yayınları, 5.Baskı, İstanbul, 2014.

Kartal, Cemile Burcu, “Türkiye’de 1957-1960 Arası Dönemde Demokrat Parti Ve CHP Arasındaki Tartışmalarda Güvenlik Söylemi”, *Uluslararası Toplum Araştırmaları Dergisi*, C. 17, S. 34, 2021, ss.1355-1382.

Medeniyet, “Fatih’te A. Menderes’i 250 Bin Kişi Dinledi” 22 Ekim 1957), s.4.

Medeniyet, “Menderes’i Dün Ankara’da 100 Bin Kişi Dinledi” 23 Ekim 1957, s.1.

Medeniyet, “Seçimler Dün Tam Bir Huzur İçinde Yapıldı” 28 Ekim 1957, s.1.

Medeniyet, “Genel Seçimlerin Kati Neticesi” 29 Ekim 1957, s.1.

Medeniyet, “Seçim Neticelerine Dair Resmi Tebliğ Yayımlandı” 31 Ekim 1957, s.1.

Medeniyet, “B. Millet Meclisi Dün Açıldı” 2 Kasım 1957, s.1.

Milletvekili Genel Seçimleri (1923-2011), Türkiye İstatistik Kurumu, Ankara, 2012.

Özduygün, Yunus, “Çok Partili Dönemde Doğu Anadolu’da Seçimlere Bir Örnek: Siirt Seçimleri Ve Demokrat Parti’nin Kalkınma Faaliyetleri (1950- 1960)”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, C. 9, S. 45, 2016, ss.288-301.

Özduygün, Yunus, “Türk Siyasi Hayatında 1957 Seçimleri: Beyanatlar Ve Tartışmalar”, *Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, S. 51, 2021, ss.465-480.

Özküçük, Adem, “Demokrat Parti’nin Demokrasi Söylemleri (1946-1957)”, *Tarih Okulu*, S. XII, 2012, ss.95-115.

Pancar, Emine-Öğredik, Aydın, “Demokrat Parti Döneminde Elazığ’da Siyasi Hayat (1954-1957)”, Fırat Üniversitesi Harput Uygulama ve Araştırma Merkezi Geçmişten Geleceğe Harput Sempozyumu, Elazığ, 23-25 Mayıs 2013, ss.475-494,

Pişkin, Çağrı-Altuncuoğlu, Neslihan, “Demokrat Parti’nin Son Döneminde Türkiye’nin İç Güvenliğine Etki Eden Olaylar Ve Türk Polis Teşkilatı (1957-1960)”, *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, C. 23, S. 46, 2023, ss. 425-457.

Sevinç, Hüseyin, *Türkiye’de Yapılan Genel Seçimlerin (1946-2002 Arası) Seçim Herestetiği Bağlamında Değerlendirilmesi*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Doktora Tezi, Malatya, 2021.

Son Havadis, “Milletvekili Seçimleri Bugün Saat Sekizden İtibaren Başlamış Bulunuyor” 27 Ekim 1957, s.1.

- Son Havadis*, “Seçim Sonucu Adalet Bakanlığınca Yayınlandı” 31 Ekim 1957, s.1-4.
- Son Havadis*, “BMM Bugün Açılıyor” 1 Kasım 1957, s.1-6.
- Son Havadis*, “C. Bayar’ın Nutku” 2 Kasım 1957, s.4
- Son Posta*, “Bayar’ın İskenderun’da, Başvekil’in Ankara Ve Adana Hitabeleri” 23 Ekim 1957, s.7.
- Son Posta*, “Türk Milleti DP’ye İnancını Teyit Etti” 28 Ekim 1957, s.7.
- Son Posta*, “DP Meclis Grubu Bugün Toplanıyor” 31 Ekim 1957, s.1.
- Son Posta*, “XI. Devre BMM Bugün Açılıyor” 1 Kasım 1957, s.7.
- Son Posta*, “Meclis Dün Açıldı” 2 Kasım 1957, s.7.
- Son Posta*, “Reisicumhur Celal Bayar’ın Meclis Nutku” 2 Kasım 1957, s.1-7.
- Şahin, Cemile, Cemile Şahin, *Türk Parlamentosundaki Kadın Milletvekilleri (1935-2007)*, (Doktora Tezi), Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum, 2010.
- TBMM Zabıt Ceridesi*, Dönem: 11, Cilt: 1, İçtima: 1, Birleşim: 7, 27 Kasım 1957.
- TBMM Zabıt Ceridesi*, Dönem: 11, Cilt: 1, İçtima: 1, İnikat: 1, 1 Kasım 1957.
- Tercüman*, “Başvekil Mutedil Bir Nutukla DP Seçim Kampanyasını Açtı” 12 Ekim 1957, s.1-5.
- Tercüman*, “DP’nin 7 Senede Vücuda Getirdiği Eserler Mühimdir” 13 Ekim 1957, s.1-5.
- Tercüman*, “Başvekil, İnönü’yü İtham Etti” 14 Ekim 1957, s.1-5
- Tercüman*, “Adnan Menderes Dün Rize’de Büyük Bir Tezahüratla Karşılandı”, 15 Ekim 1957, s.1-5.
- Tercüman*, “Başvekil’in Ordu’daki Konuşması” 16 Ekim 1957, s.5.
- Tercüman*, “Menderes CHP’yi Müzelik Bir Kadro Olarak Vasıflandırdı” 16 Ekim 1957, s.1-5.
- Tercüman*, “Başvekil DP İktidarının Yapacağı İşleri Anlattı” 17 Ekim 1957, s.1-5.
- Tercüman*, “Başvekil’in Elazığ Konuşması” 19 Ekim 1957, s.5.
- Tercüman*, “Menderes Dün Amasya Ve Elazığ’da Konuştu” 19 Ekim 1957, s.1-5.
- Tercüman*, “DP’nin Ankara’da Yapacağı Son Miting” 20 Ekim 1957, s.1.
- Tercüman*, “Başvekil Kayseri’de Konuştu” 20 Ekim 1957, s.5.

Tercüman, “Başvekil, CHP Lideri İnönü Kuyruklu Yalan Söylüyor Dedi” 21 Ekim 1957, s.1-5.

Tercüman, “Menderes Manisa’da Tezahüatla Karşılandı” 21 Ekim 1957, s.5.

Tercüman, “Başvekil 250 Bin İstanbulluya Hitap Etti” 22 Ekim 1957, s.1-5.

Tercüman, “Menderes Dün 250 Bin İstanbulluya Hitap Etti” 22 Ekim 1957, s.1-5.

Tercüman, “DP Dün İki Muazzam Miting Yaptı” 23 Ekim 1957, s.3.

Tercüman, “Adana’da Muazzam Tezahüat” 23 Ekim 1957, s.3.

Tercüman, “Bayar, Menderes Ve İnönü Aynı Yerde Oyunu Kullandılar” 28 Ekim 1957, s.1-5.

Tercüman, “Bölükbaşı Reyini Polis Refakatinde Kullandı” 28 Ekim 1957, s.1.

Tercüman, “Yeni DP Meclis Grubu Bugün 10’da Toplanıyor” 31 Ekim 1957, s.1.

Tercüman, “Yeni Meclis Bugün Saat 15’te Toplanıyor” 1 Kasım 1957, s.1.

Topçu, İlyas, “Demokrat Partili Kadın Milletvekilleri Ve Meclisteki Faaliyetleri (1950-1960)”, *İğdır Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, S. 17, 2019, ss.143-162.

Tuna, Işıl, “Uşak’ta Vatan Cephesi (12 Ekim 1958-27 Mayıs 1960)”, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, C. XXXV, S. 100, 2019, ss.621-646.

Tuna, Işıl, Türkiye’de Çok Partili Dönemin Başlangıcından 27 Mayıs Darbesine Kadar İktidar-Muhalefet İlişkileri (1946-1960), Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Doktora Tezi), İstanbul, 2017.

Tuncer, Erol-Danacı, Necati, *Çok Partili Dönemde Seçimler Ve Seçim Sistemleri*, Tesav Yayınları, Ankara, 2003.

Türk, Hikmet Sami, “Türk Seçim Sisteminde Oy Hakkı”, *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, C. 26, S. 3, 1969, ss.79-114.

Ulus, “DP Mitingi İçin Getirilen Dinleyiciler” 22 Ekim 1957, s.3.

Ulus, “Oy Verme Müddeti Sabah 8’de Başlar, Akşam 17’de Biter” 27 Ekim 1957, s.1.

Ulus, “Çankaya’da Tasnif Sonucu” 28 Ekim 1957, s.5.

Ulus, “Dün Çankaya’da Oy Kullananlar” 28 Ekim 1957, s.1.

Ulus, “CMP Ve Hür P. Meclise 4’er Milletvekili İle Girecek” 29 Ekim 1957, s.3.

Ulus, “Adliye Bakanlığına Göre Yurtta Seçim Sonucu” 31 Ekim 1957, s.5.

Ulus, “BMM Yarın Toplanıyor” 31 Ekim 1957, s.5.

Ulus, “Menderes Tekrar Başbakan” 3 Kasım 1957, s.1.

Unat, Kadri, “Seçim Afişleri Işığında Hürriyet Partisi’nin 1957 Genel Seçimi Kampanyası”, *Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, S. 27, 2017, ss.267-291.

Vatan, “Başbakan Dün Ankara’da Muhalefete Hücumlarda Bulunurken” 23 Ekim 1960, s.1-5.

Vatan, “Mücadele Çetin Oldu” 28 Ekim 1957, s.1.

Vatan, “DP Meclis Grubu Bugün Toplanıyor” 30 Ekim 1957, s.1-3.

Vatan, “Kati Neticeler Dün İlan Edildi” 30 Ekim 1957, s.1-5.

Vatan, “B.M. Meclisi Bugün Açılıyor” 1 Kasım 1957, s.1-5.

Vatan, “Yeni B.M. Meclisi Dün Toplandı” 2 Kasım 1957, s.1-5.

Vatan, “Yeni Kabine Listesi” 26 Kasım 1957, s.1.

Yedek, Şahin, “Palu’da Nüfus Ve Seçimler (1920-1960)”, *Uluslararası Palu Sempozyumu*, 11-13 Ekim 2018, (Ed. Enver ÇAKAR vd.), Elazığ, 2018, ss.337-356.

Yeni Gün, “DP Mitingi Pek Cümbüşlü Oldu” 23 Ekim 1957, s.4.

Yeni Gün, “İktidarda 423, Muhalefette 179 Mebus Var” 29 Ekim 1957, s.1.

Yeni Gün, “Kazananların Tam Listesi” 29 Ekim 1957, s.1.

Yeni Gün, “Bugün BMM On Birinci Devre İçtimaları Başlıyor” 1 Kasım 1957, s.1.

Yeni Sabah, “Menderes, Seçim Kampanyasını Açtı” 12 Ekim 1957, s.1.

Yeni Sabah, “Menderes Erzurum’da Ve Kars’ta İki Konuşma Yaptı” 13 Ekim 1957, s.5.

Yeni Sabah, “Menderes İlk Olarak Trabzon’da Heyecanlandı” 14 Ekim 1957, s.1.

Yeni Sabah, “Menderes, Trabzon’da İnönü’ye Sert Bir Cevap Verdi” 14 Ekim 1957, s.5.

Yeni Sabah, “Menderes, Çay Alıp Fiyatının Arttırıldığını Müjdeledi” 15 Ekim 1957, s.3.

Yeni Sabah, “Başvekil, Türk Milleti Sonsuz Hizmetlere Layıktır Dedi” 15 Ekim 1957, s.5.

Yeni Sabah, “Menderes’in Gölgesi Bildiriyor” 16 Ekim 1957, s.5.

Yeni Sabah, “Menderes Ordu Ve Giresun’da Neticeden Ümitliyiz Dedi” 16 Ekim 1957, s.5.

Yeni Sabah, “Menderes’in Bafra Konuşması” 17 Ekim 1957, s.5.

Yeni Sabah, “Menderes’in Gölgesi Bildiriyor” 17 Ekim 1957, s.1.

Yeni Sabah, “Başvekil, İnönü’nün 6 Ay Sonra Seçim Parolasına Hücum Etti” 17 Ekim 1957, s.1.

Yeni Sabah, “Menderes’in Gölgesi” 18 Ekim 1957, s.5.

Yeni Sabah, “Başvekil, Türk Milleti Yaptıklarımıza Bakacaktır Dedi” 18 Ekim 1957, s.5.

Yeni Sabah, “Başvekil, İnönü Zehirli Dedikodu Saçıyor Dedi” 19 Ekim 1957, s.5.

Yeni Sabah, “İzmir DP Mitingi Bugün Yapılacak” 20 Ekim 1957, s.3.

Yeni Sabah, “Menderes, Elâzığ Et Kombinasyonunun Temelini Attı Ve Hidroelektrik Santralini İşletmeye Açtı” 20 Ekim 1957, s.5.

Yeni Sabah, “Menderes’in Gölgesi” 20 Ekim 1957, s.5.

Yeni Sabah, “Menderes’in Kayseri’deki Konuşması” 20 Ekim 1957, s.5.

Yeni Sabah, “Menderes Fatih DP Mitinginde Konuşacak” 21 Ekim 1957, s.5.

Yeni Sabah, “Menderes İzmir’de Konuştu” 21 Ekim 1957, s.5.

Yeni Sabah, “Menderes’in Gölgesi” 21 Ekim 1957, s.5.

Yeni Sabah, “Menderes En Uzun Ve En Mühim Seçim Konuşmasını Yaptı” 22 Ekim 1957, s.1-5

Yeni Sabah, “Menderes’in Gölgesi Bildiriyor” 22 Ekim 1957, s.5

Zafer, “Afyon Çimento Fabrikası Da Açıldı” 12 Ekim 1957, s.4.

Zafer, “Afyonda Yeni Abide: DP’ye Büyük Muhabbet” 12 Ekim 1957, s.4.

Zafer, “Başvekil D. Parti Seçim Kampanyasını Açtı” 13 Ekim 1957, s.1.

Zafer, “Başvekil’in Nutku” 13 Ekim 1957, s.4.

Zafer, “Erzurum Ve Kars Notları” 13 Ekim 1957, s.4.

Zafer, “Başvekil Menderes’in Nutku” 14 Ekim 1957, s.4.

Zafer, “Başvekil’in Menderes Giresun’da” 15 Ekim 1957, s.4.

Zafer, “Başvekil’in Nutku” 15 Ekim 1957, s.4.

Zafer, “Başvekil Adnan Menderes Samsun’da” 16 Ekim 1957, s. 4.

Zafer, “Başvekil Menderes’in Giresun Nutku” 16 Ekim 1957, s.4.

Zafer, “Giresun Ve Ordu Notları” 16 Ekim 1957, s.1-4.

Zafer, “Başvekil Adnan Menderes’in Nutku” 17 Ekim 1957, s.4.

Zafer, “A. Menderes’in Sinoplulara Hitabı” 18 Ekim 1957, s.4.

Zafer, “Onlar Tembellikleri İle Milletin İliğini Kurutmuşlardır” 18 Ekim 1957, s.1-4.

Zafer, “Başvekil A. Menderes’in Nutku” 19 Ekim 1957, s.4.

Zafer, “Başvekil Menderes’in İrad Ettiği Nutuklar” 20 Ekim 1957, s.4.

Zafer, “Elazığ Nutku” 20 Ekim 1957, s.2.

Zafer, “Hazar Hidro-Elektrik Santrali Dün Açıldı” 20 Ekim 1957, s.1.

Zafer, “Başvekil Adnan Menderes’in Nutku” 21 Ekim 1957, s.2.

Zafer, “İstanbul Notları” 22 Ekim 1957, s.1-3.

Zafer, “Başvekil 250.000 İstanbulluya Hitap Etti” 22 Ekim 1957, s.4.

Zafer, “Başvekil Adnan Menderes’in Nutukları” 23 Ekim 1957, s.4.

Zafer, “Adana’da Şeker Fabrikasının Da Temeli Dün Atıldı” 24 Ekim 1957, s.1.

Yeşil, Ahmet, *Türkiye’de Çok Partili Siyasi Hayat Geçiş*, Kültür Bakanlığı Yayınları, 2.Baskı, Ankara, 2001.

Zafer Akşam Postası, “DP Salı Günü Ankara’da Bir Miting Yapacak” 20 Ekim 1957, s.1.

Zafer Akşam Postası, “DP Mecliste Asgari Üçte İki ekseriyeti Almış Bulunuyor” 28 Ekim 1957, s.1.

Zafer Akşam Postası, “CHP Hadiseler Çıkarmaya Yelteniyor” 30 Ekim 1957, s.1.

Zafer Akşam Postası, “Neticeler Belli Olmuş Ve DP Kahir Ekseriyetle İktidarda Kalmıştır” 30 Ekim 1957, s.1.

Zafer Akşam Postası, “Seçim Neticeleri” 31 Ekim 1957, s.1.

Zafer Akşam Postası, “Bayar, Devlet Reisliği İçin Tekrar Namzet” 1 Kasım 1957, s.1.

Zafer Akşam Postası, “Devlet Reisi Seçimi” 2 Kasım 1957, s.1.

Zafer Akşam Postası, “Refik Koraltan Tekrar Meclis Reisliğine İntihap Edildi” 2 Kasım 1957, s.1-3.

Zafer Akşam Postası, Bayar 3.Defa Reisicumhur Seçildi” 2 Kasım 1957, s.1.

Zafer Akşam Postası, “Yeni hükûmeti tekrar Adnan Menderes Kuracak” 3 Kasım 1957, s.1.

1950 - 1977 Yılları Arası Seçim Çevresine Göre Milletvekili Genel Seçimi Sonuçları, <https://www.ysk.gov.tr/doc/dosyalar/docs/milletvekili/1950-1977/turkiye.pdf>, Erişim Tarihi: 26.05.2025.

1950-1977 Yılları Arasında Yapılan Milletvekili Genel Seçimleri,
<https://www.ysk.gov.tr/tr/1950-1977-yillari-arasi-milletvekili-genel-secimleri/3007>,
Erişim Tarihi: 26.05.2025.

ÇİFTELERLİ OSMAN PAŞA’NIN YÜKSELİŞİ: BİR KAPIKULU SÜVARİSİNİN BEYLERBEYLİĞE GİDEN YOLU (1627-1647)*

THE RISE OF ÇİFTELERLİ OSMAN PASHA: A KAPIKULU CAVALRYMAN’S PATH TO GOVERNORSHIP (1627-1647)

Emirhan ÖZÇELİK**

Makale Bilgisi/Article Info: Geliş/Received: 27/11/2025 Düzeltme/Revised: 28/12/2025 Kabul/Accepted: 29/12/2025

Araştırma Makalesi / Research Article

Atıf / Cite as: Özçelik, E. (2025). Çiftelerli Osman Paşa’nın Yükselişi: Bir Kapıkulu Süvarisinin Beylerbeyiliğe Giden Yolu (1627-1647).

Bellek Uluslararası Tarih ve Kültür Araştırmaları Dergisi, 7(2), 186-209. <https://doi.org/10.52735/bellek.1831357>

ÖZ

Bu makale, 17. yüzyıl Osmanlı tarihinin gölgede kalmış devlet adamlarından Çiftelerli Osman Paşa’nın hayatını ve kariyerini askerî-siyasî gelişmeler bağlamında değerlendirmektedir. Kapıkulu süvariliğiyle başlayan kariyerinin Anadolu mütesellimliği ve defterdar kethüdalığı gibi görevlerle ilerlediği; asıl yükselişinin ise IV. Murad devrinin güçlü isimlerinden Silahdar Mustafa Paşa ile kurduğu himaye ilişkisi sayesinde gerçekleştiği ortaya konulmaktadır. Osman Paşa’nın Sakarya Şeyhi ayaklanmasının bastırılmasındaki rolü, Bağdad kuşatmasında Kuşlar Kalesi cephesini sevk ve idaresi, Safevilerle yürütülen sulh sürecindeki katkıları ve Şam beylerbeyiliği döneminde Arap-Türkmen eşkıyasına karşı sağladığı düzen, onun askerî ve idarî yetkinliğini gösteren örnekler olarak incelenmektedir. Bununla birlikte, Nasuh Paşazâde Hüseyin Paşa isyanındaki başarısızlığı kariyerinde bir kırılma yaratmış; ancak bu durum Girit seferlerinde yeniden öne çıkmasına engel olmamıştır. Osman Paşa özellikle Resmo kuşatmasında ve 1647’de Venedik ordusuyla meydana gelen muharebede önemli bir kumandanlık başarısı sergilemiştir. Makale, Osman Paşa’nın biyografisi üzerinden 17. yüzyıl Osmanlı bürokrasisinde hizip ilişkileri, askerî kabiliyet ve güç dengeleri arasındaki karşılıklı etkileşimi analiz ederek, bir devlet adamının yükseliş dinamiklerini çok yönlü bir perspektifle ortaya koymaktadır.

Anahtar Kelimeler: Çiftelerli Osman Paşa, IV. Murad, Silahdar Mustafa Paşa, Seferler, Hizip

EXTENDED SUMMARY

This study examines the political and military career of Çiftelerli Osman Pasha, a seventeenth-century Ottoman statesman whose life has largely remained on the margins of historiography despite his involvement in major imperial campaigns and provincial governance. By reconstructing his trajectory from a kapıkulu cavalryman to a governor and finally a senior commander in the Cretan War, the article offers an analytical perspective on

* Bu araştırma sürecinde; TR Dizin 2020 kuralları kapsamında “Yükseköğretim Kurumları Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Yönergesinde” yer alan tüm kurallara uyulmuş ve yönergenin ikinci bölümünde yer alan “Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiğine Aykırı Eylemlerden” hiçbirini gerçekleştirilmemiştir. Ayrıca bu araştırma “Etik Kurul İzni” gerektirmeyen bir çalışmadır.

** Dr., Bağımsız Araştırmacı, emirhanozcelik25@gmail.com, ORCID: 0000-0003-1858-5337.

mobility, patronage, and military competence in the Ottoman provincial elite during the reigns of Murad IV and Ibrahim.

The article first situates Çiftelerli Osman Pasha's early life and service within the broader context of the kapıkulu cavalry corps. Although archival limitations make the details of his youth difficult to establish, sources such as Kâtip Çelebi indicate his origins in the village of Çifteler near Eskişehir and his affiliation with the six cavalry divisions. His early appointments as *defterdar kethüdası* and Anatolia *mütesellimi* reveal both administrative experience and a reputation for reliability in tax collection and local security. His role in quelling abuses committed by mütesellims and his involvement in the 1627 Erzurum campaign further signal his emergence as a capable military-administrative figure.

Osman Pasha's rapid rise, however, was closely tied to his entry into the patronage network of Silahdar Mustafa Pasha, one of the most influential statesmen of Murad IV's reign. The study demonstrates how Osman Ağa's association with this powerful figure, likely formed during the Revan campaign of 1635, secured his appointment as kethüda and later as mütesellim of Damascus. Through letters, financial records, and narrative chronicles, the article reconstructs the workings of this patronage bond and shows how client-patron relations shaped career advancement in the seventeenth-century Ottoman administration.

A major focus of the article is Osman Pasha's expanding military authority. His first significant command occurred during the suppression of the Sakarya Sheikh uprising in 1638, where he was appointed serasker over several thousand troops. His successful encirclement of the rebels and capture of the self-declared "mahdi" established him as a reliable commander in irregular warfare. Shortly thereafter, he played a critical role in the 1638 Baghdad campaign by directing siege batteries at Kuşlar Fortress, across the Tigris River. Contemporary accounts highlight the destructive impact of his artillery positions, which contributed to breaking the morale of the defenders. After the conquest of Baghdad, his promotion to the governorship of Damascus marked the peak of his administrative authority. As governor of Damascus, Osman Pasha's correspondence with Silahdar Mustafa Pasha reveals his efforts to re-establish security in the province. He suppressed Arab and Turkmen bandits, safeguarded pilgrimage routes, intervened in local power struggles, and reclaimed property seized by rebellious groups. These activities ensured his survival at court during the political turbulence following Murad IV's death, even as his patron Silahdar Mustafa Pasha was eliminated by Grand Vizier Kemankeş Mustafa Pasha.

The turning point in Osman Pasha's career came during the rebellion of Nasuh Pashazâde Hüseyin Pasha (1643). Appointed serdar of the imperial forces sent to suppress the revolt, he suffered a major defeat—a result of both the tactical superiority of Hüseyin Pasha's infantry and the absence of supporting janissaries. Although this failure led to his removal and brief imprisonment, he soon recovered his position and was appointed beylerbeyi of Aleppo, followed by service in various provincial posts.

In his final years, Osman Pasha became a leading military figure in the Cretan Wars. He contributed significantly to the siege of Rethymno (Resmo) in 1646, directing the Anatolian troops and overseeing the advance of trenches and mining operations. His role was instrumental in both the fall of Resmo and the capture of Milopotamu. In 1647, during the Battle of Harka (Caraca), Osman Pasha achieved one of the most notable Ottoman victories of the early Cretan Wars by defeating a Venetian field army prior to the large-scale siege preparations at Candia.

Drawing on narrative chronicles, archival documents, correspondence, and siege maps, this article argues that Osman Pasha's career reflects the interplay of patronage, personal military aptitude, and imperial strategy in shaping the fortunes of provincial elites. His trajectory illustrates how loyalty, administrative competence, battlefield success, and timely alliances could elevate a relatively obscure cavalryman to high office—while failure, factional rivalries, and shifting political landscapes could quickly undermine such achievements. Ultimately, the study provides a microhistorical lens through which broader dynamics of seventeenth-century Ottoman governance, military organization, and factional politics may be better understood.

Keywords: Çiftelerli Osman Pasha, Murad IV, Silahdar Mustafa Pasha, Campaigns, Patronage

GİRİŞ

Osmanlı devlet adamlarının biyografileri yaşadıkları döneme yeni bakış açıları sundukları için değerlidir. Osmanlı Devleti'nde meydana gelen askerî, siyasî ve iktisadî gelişmelerde sadrazamlar, vezirler, beylerbeyleri ve sancakbeylerinin çoğu zaman yeterince tetkik edilmeyen izlerini görmek mümkündür. Devlet adamlarının faaliyetleri kendi dönemlerinin gelişmelerine çeşitli etkiler bırakır. Bu çalışmada, 17. yüzyılın pek dikkat çekmeyen devlet adamlarından Çiftelerli Osman Paşa'nın hayatı ve kariyeri bu perspektiften değerlendirilecektir.

Osmanlı İmparatorluğu'nda devlet adamlarının yükseliş ve düşüşlerinde yaşadıkları dönemin siyasî, askerî ve iktisadî gelişmeleri, kurdukları hizip ilişkileri ve verilen vazifelerde gösterdikleri başarılar belirleyici olmuştur. Bu konuyla ilgilenen modern çalışmaların bir kısmında 16. yüzyılın sonundan itibaren beylerbeyleri ve sancakbeylerinin merkezden atanmalarında artış yaşandığı ve taşrada yükselenlerin sayısında düşüş görüldüğü ortaya koyulmuştur.¹ Bunun yanında 17. yüzyılda paye kazanmada özellikle hizip ilişkilerinin önemli bir yere sahip olduğu da gösterilmiştir.² Nitekim Osman Paşa'nın kapıkulu süvariliğinde zamanla dönemin öne çıkan devlet adamlarından bir haline gelmesinde hizip ilişkilerinin önemli bir yeri vardı. Çalışmada detaylı bir şekilde işleneceği üzere IV. Murad devrinin güçlü siyasi figürlerinden Silahdar Mustafa Paşa'nın kethüdası olmasından sonra kariyer basamaklarını hızlıca tırmanmıştı. Bununla birlikte Osman Paşa'nın bütün talihini güçlü hamisine bırakmadığı, başarılı bir yönetici ve kumandan olarak faaliyetleriyle kendisini siyasî ve askerî sahada vazgeçilmez kılacak birikimler yaptığı da vakiydi. Sakarya Şeyhi ayaklanması, Bağdad kuşatması, Nasuh Paşazâde Hüseyin Paşa isyanı ve Girit seferlerinde genellikle itibarını arttıracak hizmetlerde bulunarak kendi yolunu çizme imkanı yakalamıştı. Dolayısıyla bu çalışmada, hizipleşme merkezli anlatılarda yeterince üzerinde durulmayan bir konuya, yani belirli hami ve güç ilişkileriyle mevki kazanan devlet adamlarının kişisel çabaları ve faaliyetlerinin kariyerlerine etkilerine Osman Paşa üzerinden bir örnek sunulacaktır. Onun tecrübeleri üzerinden hizip ilişkilerinin bir devlet adamının kariyerinin şekillenmesinde tek belirleyici olmadığı; aksine devlet hizmetinde kalıcı olmak ve bunun nimetlerinden faydalanmak için takdire şayan işler yapmanın da aynı derecede önemli olduğu vurgulanacaktır.

1. Çiftelerli Osman Paşa'nın Hayatının İlk Dönemi

Osmanlı paşalarının biyografilerini yazarken hayatlarının ilk dönemi ve erken kariyerleriyle ilgili detaylı bilgiye erişmede karşılaşılan sıkıntı Çiftelerli Osman Paşa için de geçerlidir. Kâtip Çelebi, ölümünden sonra onun için ayırdığı vefayât kısmında “*Eskişehir kurbunda Çifteler dimekle meşhûr karyedendir, bölük halkından iken Anadolu mütesellimi olup 1039'da Hüsrev Paşa hanını binâ ve ihyâ eyledi*” ifadeleriyle Osman Paşa'nın doğum yeri ve ilk görevleri hakkında yegâne bilgiyi sağlamıştır.³ Osman Paşa'nın lakabını doğduğu yerden aldığı ve kapıkulu sipahisi olduğu bu sayede açıklık kazanır. Ne var ki kapıkulu sipahilerinin adları ve maaşlarının kaydedildiği defterlerde aynı isimde yüzlerce sipahi olduğundan ve onu ayırt etmeye yarayacak bir detay bulunamadığından hangi tarihte altı bölük halkına katıldığı tespit edilememektedir. Yine Kâtip Çelebi'nin iddiasıyla 1647 yılında öldüğünde yetmiş yaşına

¹ İ. Metin Kunt, *The Sultan's Servants: The Transformation of Ottoman Provincial Government, 1550-1650*, Columbia University Press, New York 1983, s. 59-67.

² Bu mesele hakkında bazı çalışmalar için bkz. Günhan Börekçi, “On the Power, Political Career and Patronage Networks of the Ottoman Royal Favourites (Late Sixteenth and Early Seventeenth Centuries),” *Social Networking in South-Eastern Europe, 15th-19th Century*, M. Baramova, G. Boykov and I. Parvev (der.), LIT, Wien 2021, s. 17-61; Levent Kaya Ocakaçan, “The Changing Dynamics of the Ottoman Patronage Networks (Late 16th and Early 17th Centuries),” *Archivum Ottomanicum*, S. 34, 2017, s. 9-18.

³ Zeynep Aycibin, *Kâtip Çelebi, Fezleke, Tahlil ve Metin*, (Doktora Tezi), Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2007, s. 1019.

yakın olduğu dikkate alınır, XVI. yüzyılın sonu ile XVII. yüzyılın başı arasında sipahi olarak hizmet ettiği tahmin edilebilir.⁴

Kâtib Çelebi'nin de dikkat çektiği ve 1628-1631 yılları arasında sadrazamlık yapan Hüsrev Paşa tarafından Çifteler yakınlarında inşa edilmeye başlanılan han, hamam ve caminin 1631 tarihli vakfiyesinde, külliye vakıflarının idaresinin Ali Paşaoğlu Çiftelerli Osman Bey'e emanet edildiği belirtilmiştir.⁵ Bu bilgi kendisinin bir paşa çocuğu olduğuna dalalet etmesine rağmen babası Ali Paşa'nın kimliğini tespit etmek oldukça zordur. Dönemin tarihçilerinin babasından bahsetmemesi ve ailenin daha sonra Osman Paşazâdeler olarak ün kazanması Ali Paşa'nın öne çıkan bir devlet adamı olmadığını düşündürmektedir. Yine de Osman'ın babası aracılığıyla kapıkulu sipahilerine katıldığı ve aile geçmişinin akranları arasında sivrilmesine belirli seviyede katkı sağladığı kabul edilebilir.

Osman Paşa'nın bir dönem Anadolu mütesellimi olarak vazife yapması erken kariyerini daha yakından tetkik etmeye kapı aralar. Kapıkulu sipahilerinin özellikle barış zamanlarında mîrî mal tahsilinde görevlendirilmeleri oldukça yaygındı.⁶ Osman Paşa'nın da doğduğu bölgede vergi toplamakla vazifelenirilmesi ve daha sonra mütesellimliğe kadar yükselmesi mümkündür. Bu mevzuda bir belge sayesinde bazı tahmin ve çıkarımlarda bulunulabilir. Anadolu Beylerbeyi Zor Murtaza Paşa tarafından 29 Aralık 1627'de (20 Rebiyülahır 1037) IV. Murad'a yazılan arzda, "*ebnâ-i sipâhiyandan Osman kulları için yarâr ve emekdâr olub bu defa vaki olan Erzurum seferinde yarar atları ve dilaver yoldaşları ile külli hidmet ve ziyâde yoldaşlıkda bulunduğ*" bildirilmiş ve bu hizmeti karşılığında "*cânib-i mîriye otuz yük akçe peşîn virmek*" şartıyla Anadolu defterdar kethüdalığına atanması talep edilmişti. Sultan'ın onay vermesiyle Osman bu tarihte defterdar kethüdası olarak göreve başlamıştı.⁷

Bu belgenin Çiftelerli Osman hakkında olduğu kabul edilirse kendisinin II. Osman'ın ölümünün ardından yeniçerileri cezalandırmak amacıyla Anadolu'da harekete geçen Erzurum Beylerbeyi Abaza Mustafa Paşa üzerine 1627 yılında düzenlenen sefere katıldığı söylenebilir. Arzı kaleme alan Murtaza Paşa, Eylül 1627'de Anadolu beylerbeyi tayin edilirken Osmanlı ordusu aynı ay içinde Erzurum Kalesi'ni muhasara altına almıştı. Ancak kış şartlarının bastırması nedeniyle kuşatma kısa süre sonra kaldırılmıştı.⁸ Çiftelerli Osman'ın bu zorlu seferde yer alması mümkündür. Bahsi geçen belgede daha önce Şark ve Garp seferlerinde hizmet ettiğinin vurgulanması da tecrübeli bir asker olduğuna işaret etmektedir.

Osman Ağa ile ilgili kayıtlara geçen sonraki bilgi 19 Ekim 1629'da (1 Rebiyülevvel 1039) Anadolu mütesellimliği görevinden alındığına yöneliktir. Bu mevzuda Kütahya kadısına gönderilen hükümde yine Murtaza Paşa'nın isteğiyle Memi isimli kişinin mütesellim olarak atandığı bildirilmiş ve Osman Ağa'nın sorun çıkarmaması için önlem alınması emredilmişti.⁹ Bu dönemde kethüdaların mütesellim olarak görev yaptığını dair örneklerin mevcut olmasından hareketle, Osman Ağa'nın defterdar kethüdalığı yanında Murtaza Paşa'nın isteğiyle

⁴ Bahsi geçen dönemde kapıkulu süvarilerinin sayısı yirmi bine yükselmışti, bkz. Coşkun Ünsal, *Osmanlı Askerî Teşkilatında Kapıkulu Süvarileri (XVI. ve XVII. Yüzyıllar)*, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul 2023, s. 340.

⁵ Semavi Eyice, "Hanköyü'nde Hüsrev Paşa Camii: Sultan IV. Murad'ın Sadriâzamı Hüsrev Paşa'nın Bir Eseri", *Tarih Dergisi*, S. 23, 1969, s. 191-192.

⁶ Erhan Afyoncu, "Sipahi", <https://islamansiklopedisi.org.tr/sipahi>, Erişim Tarihi: 1 Kasım 2025.

⁷ BOA. İE.TCT. 2/241.

⁸ Nâimâ Mustafa Efendi, *Târih-i Na'îmâ (Ravzatü'l-Hüseyn fî Hulâsati Ahbâri'l-Hâfikayn)*, haz. Mehmet İpşirli, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2007, c. II, s. 615, 619-620.

⁹ BOA, A.DVNSMHH.d.84/116.

Anadolu mütesellimliği vazifesini de icra ettiği savunulabilir.¹⁰ Üstelik kendisi 17-26 Ekim 1631'e (Evâhir-i Rebiyülevvel 1041) kadar defterdar kethüdalığı görevini sürdürmüştü.¹¹

Zor Murtaza Paşa, 1630 yılının sonunda Bağdad kuşatması sırasında şehit olmuştu. Onun yerine Anadolu Beylerbeyi tayin edilen Küçük Ahmed Paşa'nın Anadolu mütesellimi olmasını sağladığı Hasan'ın kısa sürede yolsuzluk ve şiddet olaylarına karışması Osman Ağa'nın tekrar tarih sahnesine çıkmasına zemin hazırlamıştı. Ankara sancakbeyi ve kadısının Ağustos 1631'de Divan'a yaptığı şikayete göre, Mütesellim Hasan'dan icazet aldığını iddia eden Arab Mehmed, yanına topladığı üç yüz dört yüz sekban ile Ankara'daki köy ve kasabalardan kanunsuz para toplamış, yerel halkın canına ve malına zarar vermişti.¹² Mütesellim Hasan da daha önce yasaklanmış olmasına rağmen adamlarıyla birlikte eyalette devre çıkarak reayadan zorla para toplamıştı.¹³ İşlediği suçların ifşa olması üzerine Hasan görevinden azledilirken yerine Osman Ağa tayin edilmişti. IV. Murad *"bir müstekîm ü dîndâr kimesne mütesellim ta'yîn olunmak lâzîm gelmeğîn ve sen yarar u müstekîm ü dîndâr olduğun ecilden, bir ferde zulm ü te'addî eylememek üzre sen mütesellim ta'yîn olunmuşsındur"* ifadeleriyle kendisine bu makamın yeniden tevcih edildiğini bildirmişti.¹⁴ Sultan, azledilen mütesellimin zorla topladığı meblağı belirleyip el koymasını¹⁵ ve adamlarının tekrar devre çıkmasına mani olmasını da emretmişti.¹⁶

Anlaşılan o ki Osman Ağa defterdar kethüdalığı görevinden alındığı tarihte Anadolu mütesellimi olarak göreve başlamıştı. IV. Murad'ın hükmüne yansıyan ifadeler ise kendisinin doğduğu ve görev aldığı bölgede güven ve saygı duyulan bir isim olduğunu göstermektedir. Nitekim vazifeye başladıktan kısa bir süre sonra kendisinden eski Anadolu beylerbeyi Hacı İlyas Paşa'nın hazinedarı iken dört milyon akçe çalınca Bosna Beylerbeyi Mehmed Paşa'nın yanına kaçan, akabinde Kızılbaş'a iltica etmeye çalışan ve son olarak eski mütesellim Hasan'ın yanında olduğu haber alınan Nasuh'u yakalaması ve çaldığı paraya el koyması emredilmişti.¹⁷

Daha önce bahsi geçtiği üzere Osman Ağa'nın Sadrazam Hüsrev Paşa'nın Çifteler yakınlarında inşa ettirdiği külliye'nin vakıflarına nezaret etmesi de tanınırlığını arttırmış olmalıydı. Ancak, kariyer basamaklarında yükselmesinde ve dönemin önemli isimlerinden biri haline gelmesinde Çifteler'deki faaliyetlerinden çok esas olarak IV. Murad devrinin meşhur devlet adamlarından Silahdar Mustafa Paşa ile yakınlaşması ve onun kethüdası olmasının payı vardı. Nitekim, 1631 yılından itibaren tarih kayıtlarında izi kaybolan Osman Ağa ancak Silahdar Mustafa Paşa'nın siyaset sahnesine çıkmasının ardından mühim görevler üstlenmeye başlamış ve dolayısıyla hakkındaki bilgiler çoğalmıştı.

2. Çiftelerli Osman Ağa ve Silahdar Mustafa Paşa

II. Osman'ın katli ve I. Mustafa'nın zayıf hükümdarlığı nedeniyle hal' edilmesinin ardından Eylül 1623'te tahta geçen IV. Murad'ın saltanatının ilk yıllarında hanedanın meşruiyetini yeniden güçlendirmesi ve imparatorluğun farklı bölgelerinde baş gösteren

¹⁰ Mütesellimler hakkında bkz. Yücel Özkaya, "Mütesellim", <https://islamansiklopedisi.org.tr/mutesellim>, Erişim Tarihi: 3 Kasım 2025.

¹¹ Osman'ın yerine birinci bölüm silahdarlarından Mehmed tayin edilmişti, bkz. BOA, KK.d.265, s. 66; A.RSK.d.1503, s. 15.

¹² 85 Numaralı Mühimme Defteri (1040-1041 (1042)/1630-1631 (1632), Özet-Transkripsiyon-İndeks, T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, Ankara 2002, s. 273-274.

¹³ 85 Numaralı Mühimme Defteri, s. 293-294, 297.

¹⁴ 85 Numaralı Mühimme Defteri, s. 275-276.

¹⁵ 85 Numaralı Mühimme Defteri, s. 275.

¹⁶ 85 Numaralı Mühimme Defteri, s. 297.

¹⁷ 85 Numaralı Mühimme Defteri, s. 430-431.

isyanlarla mücadele etmesi gerekmişti.¹⁸ Sultan, bu zorlu süreçte kendisine sadık, devlet işlerinde tecrübeli ve kapıkulu askerleri üzerinde muktedir paşalara ihtiyaç duymuştu. Mesela, Osman Ağa'nın da yakından tanıdığı ve silahdar ağa kökenli Hüsrev Paşa'yı 1623'te yeniçeri ağası atamış ve bu vazifede gösterdiği başarılar karşılığında 1628 yılında sadrazamlığa yükseltmişti. Hüsrev Paşa düzenlediği seferlerle Abaza Mehmed Paşa isyanına son vermişti. IV. Murad onun devlet idaresindeki aksaklıkları düzeltereğine inanmış, hatta 1628 yılında hastalandığında telaşlanmış ve iyileşmesi için gerekli tedbirleri almıştı. Ancak, Hüsrev Paşa'nın Bağdad seferlerinde başarılı olamaması ve yetkilerini şahsi çıkarları doğrultusunda kullanması sonunda katledilmesine yol açmıştı.¹⁹

Osman Paşa'nın kethüdalığını yaptığı Silahdar Mustafa Paşa, IV. Murad'ın ümera, ulema ve kapıkulu askerleriyle yaşadığı çatışmaya son verme ve iktidarını pekiştirme hedefi doğrultusunda belirlediği siyasetin bir parçası olmuştu. Sultan'ın 1635 yılında düzenlediği Revan seferi savaşçı bir padişah imajı kazanmasında ve askerler üzerinde hakimiyet kurmasında önemli bir merhaleye karşılık gelirken²⁰, Silahdar Mustafa Paşa'ya bahsettiği yetkilerle de devlet adamlarıyla ilişkilerinde yeni bir dönemin başladığını ilan etmişti. IV. Murad, Mayıs 1635'te Sivas'ta ümera ve ulemanın katıldığı daha önce örneği görülmemiş bir törenle Mustafa Paşa'yı ikinci vezirlik payesiyle Şam beylerbeyi tayin etmişti. Bizzat Sultan'ın emriyle bütün vezirler, beylerbeyleri ve din adamları Silahdar Paşa'nın elini öpmüştü. Bu tarihten itibaren Mustafa Paşa, Sultan ile devlet adamları arasında aracı bir konum kazanmış; IV. Murad'a ulaşmak isteyenler onun gözüne girmeye ve himayesini kazanmaya yönelmişti.²¹

Silahdar Mustafa Paşa'nın mevkiinin sunduğu güç ve imtiyazlar kendisine yakın olanların makamlarda hızlı ve kolay bir şekilde yükselmesine imkan tanımıştı.²² Çiftelerli Osman Ağa da bu isimlerden biri olmuştu. Onun ne zaman Mustafa Paşa'nın hizmetine girdiği kesin olarak belirlenememesine rağmen bunun Revan seferi sırasında gerçekleşmiş olma ihtimali yüksekti.²³ IV. Murad'ın yönettiği Osmanlı ordusu 19 Nisan 1635'te (2 Zilkade 1044) Çifteler'e ulaşmış ve eski sadrazam Hüsrev Paşa'nın hanını ziyaret etmişti. Buradayken zorbalardan Karayılıanoğlu namıyla bilinen Hamza otağ-ı hümayûnun önünde katledilmişti. Ayrıca Hz. Peygamber'e küft ettiği ortaya çıkan bir şeyh de cezalandırılmıştı.²⁴ Çiftelerli Osman Ağa, Hüsrev Paşa külliyesi ziyareti sırasında Sultan ve Silahdar Mustafa Paşa ile tanışmış olmalıydı. Nitekim Nâimâ Mustafa Efendi, Osman Ağa'nın Silahdar Paşa'nın kethüdası olmasından bahsederken, Hüsrev Paşa'nın yaptırdığı hanın tamirinden sorumlu olduğunu hatırlatarak ikili arasındaki ilişkiyi bu gelişmeye bağlamıştı.²⁵

¹⁸ Feridun M. Emecen, "IV. Murad", içinde *İmparatorluk Çağının Osmanlı Sultanları II*, İSAM, İstanbul 2021, s. 251-317.

¹⁹ Doğukan Bozkurt, "IV. Murad ve Silahdar Paşaları: Silahdar Mustafa Paşa Örneği", *Tarih Tetkikleri Dergisi*, C. 1, S. 2, 2023, s. 2-10.

²⁰ Rhoads Murphey, "Recovering the Sights and Sounds of Ottoman Sovereignty: Reflections on the Departure Ceremonies Staged at Üsküdar Preceding Murad IV's Two Eastern Campaigns in 1635 and in 1638", *Uluslararası Üsküdar Sempozyumu V: Bildiriler*, (1-5 Kasım 2007), İstanbul 2008, s. 591-606; D. Bozkurt, "IV. Murad ve Silahdar Paşaları...", s. 10-11

²¹ D. Bozkurt, "IV. Murad ve Silahdar Paşaları...", s. 11-18; Uğur Demir, "Silâhdar Mustafa Paşa (ö. 1642) ve Üsküdar", *Uluslararası Üsküdar Sempozyumu XI*, 15-16-17 Ekim 2021, (Ed.: Coşkun Yılmaz), Üsküdar Belediyesi, İstanbul 2023, s. 31-87; Nejat Göyünç, "Eski Malatya'da Silahdar Mustafa Paşa Hanı", *Tarih Enstitüsü Dergisi*, S. 1, 1970, s. 63-92.

²² D. Bozkurt, "IV. Murad ve Silahdar Paşaları...", s. 13-14.

²³ Revan seferi hakkında bkz. Süleyman Polat, *IV. Murad'ın Revan Seferi Organizasyonu ve Stratejisi*, ATASE Yayınları, Ankara 2015.

²⁴ *IV. Sultan Murad'ın Revan ve Tebriz Seferi Rûznâmesi*, haz. Yunus Zeyrek, Kültür Bakanlığı, Ankara 1999, s. 4.

²⁵ *Târih-i Na'îmâ*, c. III, s. 857.

Çiftelerli Osman Ağa, Revan seferi sırasında Silahdar Mustafa Paşa'nın hizmetine girmiş ve onun Şam beylerbeyi atanmasından kısa bir süre sonra Şam mütesellimi olarak görevlendirilmişti (Mayıs 1635).²⁶ Böylece Anadolu mütesellimi olduğu dönemdeki iyi hizmetlerinin karşılığında bu defa Silahdar Paşa'nın himayesinde Şam'da aynı vazifeyi üstlenmişti. Buna rağmen Osman Ağa'nın yeni görevine hemen başlamadığı ve Revan kuşatmasına katıldığı anlaşılmaktadır. Evliyâ Çelebi, IV. Murad'ın Revan'ın fethinden sonra Tebriz'e uğradığından bahsederken şehrin yakınlarında bulunan Şah Yakub Bağ'ının bakımını bizzat Çiftelerli Osman Ağa'ya emanet ettiğini de not düşmüştü.²⁷

Revan seferinin ardından Şam mütesellimliğine başlayan Çiftelerli Osman Ağa, görevi sırasında divan şairi ve Şam kadısı Mantikî Ahmed Efendi ile anlaşmazlık yaşamıştı.²⁸ Mantikî Efendi Osman Ağa'yı "*ba'zı ahvâlde rencide etmiş*", bunun üzerine Ağa, efendisi Silahdar Mustafa Paşa'ya muarızının aleyhinde ağır sözler söylediğine dair iftirada bulunarak katledilmesini sağlamıştı.²⁹ Bu olay haricinde Osman Ağa'nın Şam'daki faaliyetleriyle ilgili başka bir bilgiye ulaşılamamaktadır. Küçük Ahmed Paşa'nın Şam beylerbeyi atanması üzerine görevi sona eren Osman Ağa, İstanbul'a dönüş yolunda Kütahya kazasına bağlı Elmağaç köyünde Silahdar Paşa'nın hesabından 20.000 akçe harcayarak bir çeşme yaptırmıştı (Eylül 1636).³⁰

Çiftelerli Osman Ağa'nın İstanbul'a döndükten sonra Silahdar Mustafa Paşa'nın hizmetinde bulunduğu bizzat efendisinin kendisine zaman zaman verdiği bahşiş ve hediyelerden anlaşılmaktadır. Mesela, Silahdar Paşa, Osman Ağa'ya 20 Nisan 1637'de (25 Zilkade 1046) kırk bin akçe bahşetmişti.³¹ Yine 5 Mayıs 1637'de (10 Zilhicce 1046) Osman Ağa'ya elbiseler ve oğluna da bir dutluk hediye etmişti.³² Silahdar Mehmed Ağa'nın Ekim 1637'de (Cemaziyelahir 1047) Halep beylerbeyi atanması üzerine³³ Osman Ağa Silahdar Mustafa Paşa'nın yeni kethüdası olmuştu.³⁴ Kethüdalığının ilk günlerinde Silahdar Paşa'nın sahip olduğu atlar ve bunların kimler tarafından hediye edildiğini açıklayan bir defter hazırlamıştı.³⁵

IV. Murad devrinin gözde devlet adamı Silahdar Mustafa Paşa'nın kethüdası olmayı başaran Çiftelerli Osman Ağa'nın kariyerindeki yükseliş Bağdad seferi sırasında devam etmişti. 1623 yılından beri Safevilerin işgali altında olan Bağdad'ın geri alınamaması üzerine IV. Murad 1638'de ordunun başında bir kez daha sefere çıkmaya karar vermişti.³⁶ Silahdar Paşa'nın maiyetinde sefere katılan Çiftelerli Osman Kethüda, ordunun Üsküdar'a geçmesinden bir gün

²⁶ Nermin Yıldırım, *Kara Çelebi-zâde Abdülaziz Efendi'nin Zafername Adlı Eseri (Tarihçe-i Feth-i Revan ve Bağdad) Tahlil ve Metin*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2005, s. 8-9.

²⁷ *Günümüz Türkçesiyle Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi*, 2. Cilt – 1. Kitap, haz. Yücel Dağlı, Seyit Ali Kahraman, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2008, s. 292; IV. Murad, Tebriz etrafındaki bağları 15 Eylül 1635'te ziyaret etmişti, bkz. IV. *Sultan Murad'ın Revan ve Tebriz Seferi...*, s. 30.

²⁸ Mantikî Ahmed Efendi hakkında bkz. Bekir Çınar, "Mantikî'nin Nasihatnâmesi", *Türklük Bilimi Araştırmaları*, S. 35, 2014, s. 85-97.

²⁹ *Târih-i Na'imâ*, c. III, s. 823; *Kâtip Çelebi, Fezleke*, s. 863.

³⁰ BOA, *T SMA.e.1044/7*, Evâsıt-ı Rebiyülahır 1046 (22-30 Eylül 1636); U. Demir, "Silâhdar Mustafa Paşa...", s. 41; N. Göyünç, "Silahdar Mustafa Paşa...", s. 82.

³¹ BOA, *T SMA.d.525*, vr. 7a.

³² BOA, *T SMA.d.525*, vr. 12a, 27a, 84a.

³³ BOA, *KK.d.266*, vr. 28b.

³⁴ *Târih-i Na'imâ*, c. III, s. 857.

³⁵ Defterin başına, "*bu kulları kethüdâ olduğum zamânda saâdetlü sâhib-i devlet hazretlerinin mevcûd bulunan hass atlarıdır, fi gurre-i cemaziyelahir 1047*" kaydını düşmüştü, bkz. *T SMA.d.6700*, vr. 3a.

³⁶ Bağdad seferi hakkında bkz. Nurullah Turan, *Osmanlı ve Safevî İdâresinde Bağdâd (1623-1703)*, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2019, s. 88-117; Tahsin Ünal, *IV. Murad ve Bağdat Seferi*, Berikan, Ankara 2001.

sonra 3 Nisan 1638'de (17 Zilkade 1047) kutlanan kurban bayramında 9.600 akçe bedelle kırk koyun kurban etmişti.³⁷ 4 Haziran'da ordu Hüsrev Paşa Hanı'na vasıl olduğunda Osman Kethüda IV. Murad ve Silahdar Mustafa Paşa'ya büyük bir ziyafet düzenlemiş ve pişkeşler sunmuştu.³⁸ Muhtemelen bu ziyafetin de katkısıyla kendisi bir süre sonra kariyerinin ilk askeri başarısını kazanacağı bir vazifeye layık görülmüştü.

II. Osman'ın katlinden sonra imparatorluğun farklı bölgelerinde ortaya çıkan ve Osmanlı hanedanının meşruiyetini tehdit eden isyanların yanı sıra tasavvufi zümreler de iktidar alanları genişletmek için girişimlerde bulunmuştu. Özellikle Abaza Mehmed Paşa isyanının Anadolu'da devletin kontrolünü zayıflattığı dönemde yerel halkla ilişkileri güçlü şeyhler "*hubb-i riyâset ve hurûc*" sevdasına kapılmıştı. IV. Murad'ın Bağdat seferi silahlı direniş ve bağımsız yönetim arayışındaki yerel mutasavvıflarla hesaplaşmasına da imkan tanımıştı. Bu doğrultunda seferden sonra Diyarbakır ve Van civarında büyük bir kitleyi etkisi altına alan Şeyh Urmevî Mahmud Efendi ve tarikatını ortadan kaldırmıştı.³⁹

Bu tür dini hareketlerden bir diğeri Sakarya'da meydana gelmişti. Osmanlı ordusu 12 Haziran 1638'de (29 Muharrem 1048) Ilgın menziline ulaştığında IV. Murad'ın huzuruna çıkan Eskişehir kadısı, daha önce bölgede mukim Şeyh Kamil'in vefatının ardından müritlerinden Ahmed veya İsa ismindeki birinin zorla yerini aldığını ve birkaç derviş iikna ederek mehdilik iddiasında bulunduğunu bildirmişti. Zamanla etrafında daha fazla mürit toplayan Sakarya Şeyhi, bundan aldığı cesaretle seksen doksan kişiyi Eskişehir'e yollayarak kadı ve müftüyle din davasına düşmüştü. Olaylar kısa sürede çatışmaya dönüşmüş ve şehir halkında pek çok kişi hayatını kaybetmişti. Durumu değerlendiren IV. Murad, Çiftelerli Osman Kethüda'yı dört beylerbeyi ve bin beş yüz kadar askerin başına serasker tayin ederek Sakarya Şeyhi'ni yakalamak ve müritlerini dağıtmakla görevlendirmişti. Osman'ın vefat eden Şeyh Kamil'in eski ahbablarından biri olması da bu vazifenin ona tevdi edilmesinde belirleyici olmuştu.⁴⁰ Ayrıca kendisine yol masrafları için 5.000 akçe harcırah da verilmişti.⁴¹

Osman Kethüda'nın harekete geçtiği tarihlerde Anadolu Beylerbeyi Varvar Ali Paşa, Sakarya, Mudurnu ve Kocaeli civarında yedi sekiz bin tüfekli sekbanı yanına toplayan Sakarya Şeyhi'ne karşı ilk saldırıyı gerçekleştirmişti. Ancak, meydana gelen mücadelede Tırhala ve Karahisar sancakbeyleri şehit düşmüş ve Osmanlı birlikleri dağılmıştı. Bunun üzerine Osman Kethüda'nın emrine Silahdar Mustafa Paşa'nın beş yüz kapı askeri ile üç bin sekban ve sarıca da dahil edilmişti. Osman, ilk önce Sakarya Şeyhi'ne adamlar göndererek güzel sözlerle aklını çelmeye çalışmıştı. Bu teşebbüsü sonuç vermeyince asilerin yer tuttuğu sarp dağların etrafını abluka altına almıştı. Osmanlı askerleri dağın yüksek kesimlerine doğru tırmanışa geçmişti, fakat "*tağdan sũhte levendinin tũfeng-endâzı binden ziyâde tũfenge âteş virdikleri*" için gün boyu devam eden çatışmada iki binden fazla kayıp verilmişti.

Ertesi gün emrindeki kumandanlarla bir görüşme gerçekleştiren Osman Kethüda, "*bir alay Etrâk'ın cem'iyetini çalışup perîşân idememek, bu ne hâldir ki bize vâki' oldı*" diye sorduğunda, meclisteki tecrübeli ihtiyarlar "*böyle sarp yerde olan adûya zafer bulmağa çâre budur ki cümlemiz piyâde olup ölüm havfını siper gibi ardımıza atup mürğ-i cân kafes-i tenden*

³⁷ BOA, TSM.A.d.1999, vr. 8b.

³⁸ *Târih-i Na'îmâ*, c. III, s. 865; *Kâtip Çelebi, Fezleke*, s. 883; *Kara Çelebi-zâde Abdülaziz Efendi Zafername*, s. 30; Halil Sahillioğlu, "Dördüncü Muradın Bağdat Seferi Menzilnamesi (Bağdat Seferi Harp Jurnalı), *Belgeler*, C. 2, S. 3-4, 1965, s. 13.

³⁹ Bu konu hakkında bkz. Aslıhan Gürbüz, *Taming the Messiah: The Formation of an Ottoman Political Public Sphere, 1600-1700*, University of California Press, California 2023, s. 64-123.

⁴⁰ Mehmet Fatih Gökçek, "XVII. Yüzyılın İlk Yarısında Anadolu'da Sahte Bir Mehdi: Sakarya Şeyhi İsa (Ahmed)", *Türk Dünyası Araştırmaları*, C. 115, S. 227, 2017, s. 189-192; *Târih-i Na'îmâ*, c. III, s. 866-867; *Kâtip Çelebi, Fezleke*, s. 884-885; *Kara Çelebi-zâde Abdülaziz Efendi Zafername*, s. 31; H. Sahillioğlu, "Bağdat Seferi...", s. 16; T. Ünal, *IV. Murad*..., s. 83-86.

⁴¹ BOA, TSM.A.d.1999, vr. 15b.

tayerân itmeyince yüz döndürmemeye kavî ü karâr idüp cân u gönülden hûm u hücûm itmekdir” diyerek bir öneride bulunmuştu. Bu tavsiyeye uyan Osman Kethüda ve diğer beyler ertesi gün dağın farklı taraflarından yaya olarak şeyhin adamlarının bulunduğu taş evlere ve mağralara doğru ilerlemeye başlamıştı. Osmanlı askerleri kuşluk vaktinde asilerin ikamet ettiği köyün bir kısmına hakim olmuş ve evleri yakmıştı. Sakarya Şeyhi’nin cesaretlendirmesiyle asi sekbanlar karşı saldırıya geçmesine rağmen Osmanlılar akşam vaktinde asileri tamamıyla sindirmeye başarmıştı. Mağralara saklananlar da bağışlama taahhüdüyle dışarı çıkarıldıktan sonra tutuklanmıştı.⁴²

Asilerin direnişini kırılmasına rağmen Sakarya Şeyhi ele geçirilememişti. Çiftelerli Osman Kethüda “*mehdî ele girmedikten sonra bizim bu kadar çektiğimiz mihnet ü meşakkat bî-hûde olur, bize lâzım olan Mehdî’dir, Sultân-ı cihân huzûrunda ne cevâb virmek kâbildir? Pâdişâh dimez mi kim bu kadar leşker ile vardınız, bir köyi üç günde güçle feth idüp girü lâzım olan âdemi ele getürmeğe kudretiniz olmadı, yâ siz Bağdâd Kal’ası’nı niçe feth idersiz deyüp âteş-i tîğ-i gazab ile kasr-ı vücûdumuz ihrâk etmek fermân-ı şerifleri olur ise hâlimiz niçe olur?*” ifadeleriyle endişesini dile getirmişti.⁴³ Bunun üzerine Köstendil Sancakbeyi Deli Bey, mehdinin nakiblerinden birisini ele geçirmiş ve Osman Kethüda’nın huzurunda gerçekleşen sorguda kendisi Sakarya Şeyhi’nin hangi mağrada saklandığını itiraf etmişti. Kısa süre sonra sahte mehdi de bulunduğu mağrada yakalanmıştı. Sahte mehdi 22 Haziran’da Konya’da IV. Murad’ın huzuruna getirildikten kısa bir süre sonra işkence edilerek öldürülmüştü.⁴⁴

Çiftelerli Osman Kethüda serasker olarak yönettiği ilk seferde Sakarya Şeyhi ayaklanmasını bastırmıştı. Henüz ilk askerî görevinde gösterdiği bu başarı sonraki yıllarda da yerel ölçekli asayişsizliklerin ve eşkıyalık olaylarının çözümü için aranan bir kumandan olmasına zemin hazırlamıştı. Bağdad seferinin geri kalan kısmında ise Silahdar Mustafa Paşa’nın maiyetinde hizmetlerini sürdürmüştü. Osmanlı ordusu 3 Eylül 1638’de (23 Rebiyülahır 1048) Diyarbakır’a ulaşmış ve ertesi gün Silahdar Paşa ikinci defa Şam beylerbeyi tayin edilmişti.⁴⁵ Osmanlı ordusu 18 Ekim’de Musul’dan harekete geçerken, savaş düzeni alan orduda Şam birliklerini Silahdar Mustafa Paşa’nın kethüdası Çiftelerli Osman Ağa kumanda etmişti.⁴⁶

Osmanlı ordusunun başında 15 Kasım 1638’de Bağdad’a ulaşan IV. Murad vakit kaybetmeden muhasara hazırlıklarını başlamıştı. Bağdad Kalesi’nin beş koldan muhasara altına alınması uygun görülürken Silahdar Mustafa Paşa’nın Dicle Nehri’nin karşısında yer alan Kuşlar Kalesi etrafında metris ve top bataryaları kurmasına karar verilmişti.⁴⁷ Bu koldan Bağdad Kalesi içine kesintisiz top ateşi açılması planlanmıştı. Şam eyaleti askerleri ve kapı halkı yanında Silahdar Paşa’ya beş balyemez ve yirmi beş şâhî darbzen teslim edilmişti.⁴⁸ Kuşatmaya katılan Nuri İbrahim bu kuşatma kolunu “*Kuşlar Kal’ası nehr-i Şât’ın öte tarafından bir vîrân şehrdir, ammâ Bağdâd’ın havâlîsi olmağla Şâh Abbâs emriyle yıkup harâb itmişler, velî girü câ-be-câ püşteler vardır ki fi’l-cümle şehri Bağdâd’ın kûşeleri görünü, meselâ Galata ile İslâmbol gibi vâki’ olmuşdur*”⁴⁹ ifadeleriyle tanımlamıştı. Diğer taraftan, IV.

⁴² Mehmet Fatih Gökçek, *IV. Murâd’ın Bağdâd’ı Fethine Dair İki Eser: Nûrî İbrâhîm, Fetihnâme-i Bağdâd – Kadî-zâde Ahmed Çelebi, Fetihnâme-i Bağdad (Transkripsiyon – Değerlendirme)*, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul 2013, s. 92-97; *Topçular Kâtibi Abdülkadir (Kadri) Efendi Tarihi (Metin ve Tahlil)*, haz. Ziya Yılmaz, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2003, c. II, s. 1081-1083; M. F. Gökçek, “Sakarya Şeyhi İsa (Ahmed)...”, s. 192-193.

⁴³ *Nûrî İbrâhîm, Fetihnâme-i Bağdâd*, s. 94.

⁴⁴ M. F. Gökçek, “Sakarya Şeyhi İsa (Ahmed)...”, s. 194.

⁴⁵ BOA, *TSM.A.d.*1999, vr. 31a.

⁴⁶ *Topçular Kâtibi*, c. II, s. 1090.

⁴⁷ N. Turan, *Osmanlı ve Safevî...*, s. 96-98; T. Ünal, *IV. Murad...*, s. 137-145.

⁴⁸ *Topçular Kâtibi*, c. II, s. 1095-1096; H. Sahillioğlu, “Bağdat Seferi...”, s. 28.

⁴⁹ *Nûrî İbrâhîm, Fetihnâme-i Bağdâd*, s. 217-218.

Murad yanından ayrılmasına rıza göstermediği için Silahdar Paşa “*Kethüdası Çiftelerli Osman Ağa’yı bu mühim için Kuşlar kal’ası’nda olan cümle asker ve levendinin üzerine başbuğ nasb*” etmişti. Kendisi günde iki defa Kuşlar Kalesi tarafına geçip askeri teftiş etmekle yetinmişti.⁵⁰

Şekil 1 Çiftelerli Osman Kethüda’nın Kuşlar Kalesi önünde yönettiği top bataryaları ve metrisler (Kaynak: Staatsbibliothek zu Berlin MS. Quart, 1988, vr. 381b.)

Bağdad kuşatmasının bir tasvirinde (Şekil 1)⁵¹, Dicle Nehri’nin karşısında yer alan Kuşlar Kalesi ve Bektaş Han Sarayı⁵² önünde Çiftelerli Osman Kethüda tarafından yönetilen top bataryaları görülebilmektedir. Nuri İbrahim’e göre Safevi muhafızları Osmanlıların “*Kuşlar Kal’ası’na top geçürdüklerini gördi, gözleri dört olup derûnları pür-derd oldı.*”⁵³ Kırk gün devam eden kuşatma boyunca gerçekleştirilen bombardıman sonucunda kalenin bu kısmı “*ol mertebe harâb itmiş idi kim dîvârdan eser görünmez idi.*” Ayrıca nehir kenarında metris kuran sekbanlar “*kal’a tarafından suya gelen düşmânı tüfeng ile urup helâk*” etmişlerdi. Topçular “*her ne tarafda Kızılbaş cem’iyyetini görseler topları ol tarafa döndürüp târ-mâr iderler idi.*” Bunun sonucunda “*Kuşlar Kal’ası’ndan atılan toplardan âzürde-hâtır olup evlerinde oturmak muhâl olmuş*” ve “*nice âdem evinde otururken top güllesi evinin bir kûşesine dokunup sâ’ir tarafı zelzeleden başına*” yıkılmıştı. Şehir halkı şikayetlerini dile getirmesine rağmen kale kumandanı Bektaş Han Osmanlı topçularına karşı bir önlem alamamıştı.⁵⁴

Bağdad 27 Aralık 1638’de tekrar Osmanlı hakimiyetine girerken Çiftelerli Osman Kethüda yönettiği kuşatma kolundan özellikle kale muhafızları ve halkının direnişini kırma noktasında önemli katkılarda bulunmuştu.⁵⁵ Silahdar Mustafa Paşa muhasaradan kısa bir süre sonra kaptanıderya tayin edilirken aynı gün kethüdası Osman Ağa da Şam beylerbeyiliğine terfi etmişti (13 Ocak 1639/8 Ramazan 1048).⁵⁶ Böylece Osman Paşa’nın kapıkulu süvariliği, mütesellimlik ve kethüdalıktan sonra kariyerinde yeni bir dönem başlamıştı. Onun

⁵⁰ *Târih-i Na’îmâ*, c. III, s. 885.

⁵¹ Bu görsel hakkında bkz. Melis Taner, “Resimli Bir Onyedinci Yüzyıl Osmanlı Mecmuası”, *Sanat Tarihi Yıllığı*, S. 30, 2021, s. 169-185.

⁵² *Nürî İbrâhîm, Fetihnâme-i Bağdâd*, s. 218.

⁵³ *Nürî İbrâhîm, Fetihnâme-i Bağdâd*, s. 218.

⁵⁴ *Nürî İbrâhîm, Fetihnâme-i Bağdâd*, s. 231.

⁵⁵ Bağdad kuşatmasının detayları için bkz. Turan, *Osmanlı ve Safevî...*, s. 98-105; Ünal, *IV. Murad...*, s. 137-186.

⁵⁶ BOA, *KK.d.266*, vr. 27a; BOA, *TSMA.d.1999*, vr. 50b.

beylerbeyilik yılları ise Silahdar Mustafa Paşa'nın gölgesinden çıktığı ve askerî faaliyetleriyle kendi yolunu çizdiği bir sürece tekabül etmişti.

3. Çiftelerli Osman Paşa'nın Beylerbeyilik Yılları

IV. Murad, Bağdad'ın fethinin ardından İstanbul'a dönmek için yola koyulurken, Sadrazam Kemankuş Mustafa Paşa'yı Bağdad Kalesi'ni tamiri için geride bırakmıştı. Aynı zamanda Safevilerle barış görüşmelerini başlatan Sultan, Osmanlı kazançlarını tanıması için Şah Safi'ye bir elçi de göndermişti. Diğer taraftan, Safevilerin saldırıya geçmemesi ve taleplerini kabul etmesi için Sadrazam Mustafa Paşa'ya orduyla İran içlerine ilerlemesini emretmişti. Ordunun harekete geçmesi Şah'ı bir elçi göndererek sulhu yapmaya sevk etmişti.⁵⁷

Şam Beylerbeyi Çiftelerli Osman Paşa, Safevilerin barış şartlarını kabul etmesinde kritik bir rol oynamıştı. Sadrazam Kemankuş Mustafa Paşa'nın kumandasında 13 Mart 1639'da Bağdad'dan harekete geçen Osmanlı ordusunun İran içlerine yürümek için Diyale Nehri'ni aşması gerekmişti. Yirmi gün içinde gemilerle köprüler inşa edilmesine rağmen nehrin taşması nedeniyle beylerbeyleri uzun süre tereddüt etmişti. Bu anda Osman Paşa Şam askerlerine öncülük ederek köprüden karşıya geçen ilk isim olmuştu. Akabinde ordunun geri kalanı peyderpey Diyale Nehri'ni aşmış ve Derteng mevkiine doğru ilerlemişti. Osmanlı ordusunun nehri geçmesini beklemeyen Safevi yöneticilerinden Rüstem Han, bu gelişmenin ardından hızlıca bir elçi göndererek sulh görüşmelerini başlatmıştı (Nisan 1639).⁵⁸

Osman Paşa, Osmanlı ordusunun Diyale Nehri'nden geçmesindeki ve Safevileri barış şartlarını kabul etmesindeki payını Silahdar Mustafa Paşa'ya yazdığı bir mektupta detaylıca anlatmıştı. “*Nehr-i Diyale'yi mürûr etmede çok kimesne tereddüd ve tevakkuf idüb bu kulları ibtidâ ubûr eyledikde*” ifadeleriyle diğer paşalardan daha cesur davrandığına dikkat çekmişti. Akabinde “*bu kulları ibtidâ Diyale'yi ubûr eylediğimizde meğer casûsları varmış fi'l-hâl Kızılbaş'a varub saâdetlü Silahdar Paşa hazretlerinin kethüdâları Şam askeriyle geçmiştir deyü haber vermekle der-'akab birkaç güne kalmayub*” Saru Han adında bir adamlarını barış görüşmesi için gönderdiğini belirtmişti.⁵⁹

Aynı tarihlerde muhtemelen kendi adamlarından biri olan Recep tarafından Silahdar Paşa'ya gönderilen ikinci bir mektupta, Osman Paşa'nın barış sürecindeki rolü bir kez daha öne çıkarılmıştı. Buna göre, “*köprü yapılub varub bir mikdâr sükût olundukda saâdetlü Sultanımın çırâğı olan Osman Paşa kulları meydana gidüb ben cümleden öte cânibe geçeyin bir başım var saâdetlü ve şevketlü efendim gazi Sultan Murad'ın uğûr-ı hümayûnlarına fedâ olsun*” demişti. Sadrazam Kemankuş Mustafa Paşa kendisini tebrik ve teşvik ederken Osman Paşa “*kendü tevâbi' ve levâhıkıyla cümleden evvel köprüyü geçüb öte tarafa konduğu gibi casûsların cân başlarına sıçrayub ve Rüstem Han'a erişüb ne durursun saâdetlü vezîr-i sâni Silahdâr Paşa hazretlerinin kethüdâsı hâlâ Şam Beylerbeyi olan Osman Paşa beri geçüb ve umûmen 'asker-i İslâm nice geçüb üzerimize gelürler*” diyerek Safevili yöneticiyi uyarmıştı. Bunun üzerine Rüstem Han hemen bir temsilcisini Osmanlı ordugâhına göndermişti. Recep “*bu kadar hizmet-i pâdişâhî Osman Paşa kullarının ikdâmıyla vucûda geldi*” ifadeleriyle mektubunu sonlandırmıştı.⁶⁰

Çiftelerli Osman Paşa, askerî faaliyetlerini bu şekilde parlatırken Silahdar Mustafa Paşa'yı övmeyi de unutmamıştı. Sonraki aylarda gerek mektuplar gerekse hediyelerle onun himayesini ve desteğini canlı tutmaya çalışmıştı. Mesela, bir mektubunda eyaleti en iyi şekilde

⁵⁷ Selim Güngörürler, *The Ottoman Empire and Safavid Iran, 1639-1682: Diplomacy and Borderlands in the Early Modern Middle East*, Edinburgh University Press, Edinburgh 2024, s. 36-40.

⁵⁸ Nûrî İbrâhîm, *Fetihnâme-i Bağdâd*, s. 394-300; *Târih-i Na'imâ*, c. III, s. 904-905; S. Güngörürler, *The Ottoman Empire...*, s. 41-43.

⁵⁹ BOA, *TSM.A.e.698/39*.

⁶⁰ BOA, *TSM.A.e.882/40*.

yönetmeye dikkat ettiğini ve efendisine de duadan geri kalmadığını samimice dile getirmişti.⁶¹ Yine bir başka mektubunda Şam beylerbeyinin en önemli vazifelerinden biri olan Hac ile ilgili mevzuları yakından takip ettiğini ve reayanın refahı için gerekli önlemleri aldığını belirttiğinden sonra hediyeler ırsal ettiğini de açıklamıştı.⁶² Nitekim Silahdar Paşa'ya 29 Temmuz 1639'da (28 Rebiyülevvel 1049) yirmi dokuz kise akçe pişkeş⁶³ ve 30 Kasım 1639'da (4 Şaban 1049) çeşitli hediyeler göndermişti.⁶⁴

Osman Paşa, Silahdar Mustafa Paşa'ya ilişkisini korumaya dikkat ederken Şam'da meydana gelen gelişmelerle de ilgilenmişti. Sadrazam Kemankeş Mustafa Paşa Safevilerle barış görüşmelerini yürütmek ve sınırdaki gelişmeleri takip etmek için Kasım 1639'a kadar Diyarbakır'da konaklamıştı.⁶⁵ Osman Paşa, diğer beylerbeyleri gibi bu süreçte sadrazamın yanında bulunurken onun İstanbul'a dönmek için Diyarbakır'dan ayrılmasına müteakip görev yeri olan Şam'a doğru yola çıkmıştı. Eyalet askerlerinin uzun bir dönem seferde olması Halep ve Şam etrafında Arap ve Türkmen eşkıyaların rahatça faaliyette bulunmasına fırsat tanımıştı. Osman Paşa, Silahdar Mustafa Paşa'ya yazdığı bir mektupta, Mardin'den Şam'a doğru harekete geçtiği günlerde, sadrazamın kendisine *"hâlâ Arab ve Türkmen gâileleri vâki ' olmağla birkaç gün ol taraflarda eğlenüb bu cânibden haber varmayınca kalkub gitmeyesin deyü"* ferman gönderdiğini açıklamıştı. Birkaç gün bekledikten sonra Halep'e doğru harekete geçmiş ve Trablusşam beylerbeyinin Bağdad'a gitmesinin ardından Urban eşkıyasının pek çok defa Hac ve ticaret kafilelerine saldırdığını öğrenmişti. Sadrazamın emriyle eşkıya tarafından el konulan malları geri almış ve Şam'da kadınlar huzurunda sahiplerine dağıtmıştı. Bunun haricinde Türkmen ve Halep Voyvodası Mustafa Ağa ile Türkmen kabileler arasındaki anlaşmazlığı da son vermişti.⁶⁶

Osman Paşa, Bağdad seferi sırasında önceki beylerbeyleriyle yaşadığı çatışmayı bahane ederek Trablusşam ve civarını işgal etme teşebbüsünde bulunan Seyf-oğullarından Emir Süleyman'a karşı da önlemler almıştı.⁶⁷ Mevzubahis mektubunun ikinci kısmında, *"Trablus'da Seyf-oğullarının ba'zıları yine başkaldurub üzerlerine bir mikdâr levendât ve eşkıyâ cem idüb beylerbeyleri onda olmayub ordu-ı hümayûnda olmağla ortalık hâlî olub dimâğları fesâd olmağla Trablus etrafını zapt edüb mukata'alara el koyub ol vilâyete ihtilâl verdiklerinden"* bahsetmişti. Bu vaziyeti sona erdirmek için Şam eyaleti askerleriyle Trablusşam'a giderek Seyf-oğullarını teskin ettiğini bildirmişti.⁶⁸

Çiftelerli Osman Paşa'nın bölgedeki aşayisi tekrar sağlaması ve eşkıyaların faaliyetlerine son vermesi hayatı ve kariyerinin gidişatını tayin etmişti. IV. Murad'ın Bağdad seferinden İstanbul'a döndükten kısa bir süre sonra vefat etmesi (Şubat 1640) üzerine Osman Paşa'nın hamisi Silahdar Mustafa Paşa gücünü kaybetmişti. Uzun zamandır Silahdar Paşa'yı alaşağı etmeyi bekleyen Sadrazam Kemankeş Mustafa Paşa, Sultan İbrahim'in tahta çıkmasıyla aradığı fırsatı yakalamıştı. Onun girişimleriyle Silahdar Paşa, 22 Şubat 1640'da Budin beylerbeyi tayin edilerek İstanbul'dan uzaklaştırılmıştı. Ancak, görev yerine ulaşmadan önce Rumeli ve akabinde Tımsıvar'a gönderilmişti. Nisan 1642'de Tımsıvar'da boğdurularak öldürülmüştü.⁶⁹

⁶¹ BOA, TSM.A.e.748/65.

⁶² BOA, TSM.A.e.862/66.

⁶³ BOA, TSM.A.d.2014, vr. 14a.

⁶⁴ BOA, TSM.A.d.9575, s. 2.

⁶⁵ S. Güngörürler, *The Ottoman Empire...*, s. 43-48.

⁶⁶ BOA, TSM.A.e.894/11.

⁶⁷ *Târih-i Na'îmâ*, c. III, s. 936.

⁶⁸ BOA, TSM.A.e.894/11.

⁶⁹ D. Bozkurt, "IV. Murad ve Silahdar Paşaları...", s. 16-17; U. Demir, "Silâhdar Mustafa Paşa...", s. 33-34; N. Göyünç, "Silahdar Mustafa Paşa...", s. 72-76.

Hamisini kaybeden Çiftelerli Osman Paşa, Sultan İbrahim ve Sadrazam Kemankeş Mustafa Paşa'nın hışmına uğrama korkusu yaşamıştı. Ancak, özellikle Şam'daki başarılı işleri kendisini kurtarmıştı. Cülusundan kısa bir süre sonra Sultan İbrahim'in eline ulaşan bir arzda, *"hâlâ Şam beylerbeyi olan Osman Paşa kulları ol câniblerde vâki' hüccâc-ı Müslûminin ve sa'irlerin yollarını kesüb türedi Arabî eşkiyâsın ba'zısını katl ve kimini tutub diri ele getürmekle hâlâ adamları ile yirmi baş ve yedi diri"* İstanbul'a gönderdiği açıklanmıştı. Sultan, bu asilerin hapsedilmesini isterken gerekli görülürse katledilmelerine de izin vermişti.⁷⁰ Sultan İbrahim üzerinde iyi bir intiba bırakmayı amaçlayan Osman Paşa, 5 Mayıs 1640'da (13 Muharrem 1050) bu defa saraya değerli at takımları göndermişti.⁷¹ Sultan'a yazılan bir arzda Şam beylerbeyinin hediyelerinin saraya ulaştığı da bildirilmişti.⁷²

Çiftelerli Osman Paşa, Sultan İbrahim'in ardından hamisi Silahdar Mustafa Paşa'yı ortadan kaldıran Sadrazam Kemankeş Mustafa Paşa'nın gözüne girmeye çalışmıştı. Bu maksatla Şam'ın önde gelen isimlerinden Sadrazam'a kendisini öven ve hizmetlerini öne çıkaran mektuplar yazdırmıştı. Baba Hasan tarafından Mustafa Paşa'ya gönderilen bir mektupta, Osman Paşa'dan önce Dürzî ve Urban eşkiyasının Şam'daki kasaba ve köyleri talan edip insanlara büyük zararlar verdiği hatırlatılmıştı. Osman Paşa vali olduktan sonra askerler sevk ederek bu eşkiyaların faaliyetlerine son vermiş, köyleri ve şehirleri tekrar mamur etmiş ve köylüler topraklarına geri dönmüştü.⁷³ Benzer şekilde Eyüp adlı bir başka Şamlı, Sadrazam'a yazdığı Arapça iki mektupta Osman Paşa'nın valiliğinden sitayişle bahsetmiş ve görevinin ibka edilmesini talep etmişti.⁷⁴

Osman Paşa zekice hamlelerle hamisi Silahdar Mustafa Paşa'nın gücünü kaybetmesinin ardından hayatını ve makamını korumayı başarmıştı. Sakarya, Bağdad ve Şam'da yaptıkları da kendisine iyi bir devlet adamı ve kumandan gözüyle bakılmasını sağlamış olmalıydı. Nitekim Silahdar Mustafa Paşa'nın gölgesinden çıktıktan sonra kariyerini asillerle mücadeleler ve Girit seferleri şekillendirmişti. Osman Paşa'nın özellikle 1643 yılında devlete isyan eden Nasuh Paşazâde Hüseyin Paşa ile mücadelesi hayatının önemli anlarından birine tekabül etmişti.

4. Çiftelerli Osman Paşa ve Nasuh Paşazâde Hüseyin Paşa İsyanı

Şam'da iki yıldan fazla beylerbeyi olarak görev yapan Çiftelerli Osman Paşa'nın Emeviye Camii'ne bir ecza vakfettiği ölümünden sonra bu vakfın gelirlerine müdahale etmek isteyenlere yönelik bir dilekçe sayesinde ortaya çıkar.⁷⁵ Kendisinin Şam eşrafından Seyyid Ahmed bin Seyyid Mahmud'a ait bir emlakı satın aldığı da bilinmektedir.⁷⁶ Bunlar haricinde Safed Mütessellimi Abdullah Ağa onun bazı usulsüzlükleri hakkında Sadrazam Kemankeş Mustafa Paşa'ya şikayette bulunmuştu.⁷⁷ Muhtemelen bunun da etkisiyle Osman Paşa Şam'dan azledilmiş ve 19 Temmuz 1641'de (10 Rebiyülahır 1051) Anadolu beylerbeyi tayin edilmişti.⁷⁸

Osman Paşa Anadolu beylerbeyi olduğu dönemde eyalet sınırları içerisinde düzen ve asayiş bozanlarla mücadele etmişti. Mesela, Çal kazasında ikamet eden reayanın tüfek edindikten sonra vergi toplayanların işlerine engel olduğu ortaya çıkınca bu duruma müdahale etmişti.⁷⁹ Yine merkezden gelen emir doğrultusunda ateşli silah edindikten sonra palankalara

⁷⁰ BOA, TSM.A.e.794/8; *Târih-i Na'îmâ*, c. III, s. 948.

⁷¹ BOA, TSM.A.d.4186, vr. 5a.

⁷² BOA, TSM.A.e.533/21.

⁷³ BOA, TSM.A.e.706/11.

⁷⁴ BOA, TSM.A.e.473/21, 877/77.

⁷⁵ BOA, İE.EV.17/2008, 20 Rebiyülevvel 1091/20 Nisan 1680.

⁷⁶ BOA, TSM.A.e.1062/2.

⁷⁷ BOA, TSM.A.e.592/25.

⁷⁸ BOA, KK.d.266, vr. 20b.

⁷⁹ BOA, A.DVNSM.M.d.89/3, 4, 3 Muharrem 1052/3 Nisan 1652.

sığınp devlet görevlilerine saldıran Çayır, Sarılar ve Hakkılar isimli köylerin halkıyla ilgilenmişti. Çayır köyündeki palankayı yıkıp reayanın elindeki tüfekleri toplayabilmişti, fakat Sarılar köyündekiler bir palankaya sığındıkları için buradaki asileri ele geçirip İstanbul'a göndermesi daha zor olmuştu.⁸⁰ Osman Paşa, Berberbaşıoğullarının varisi Hasan'ı öldürenler hakkında kapsamlı bir tahkikat da gerçekleştirmişti.⁸¹ Hacı Ali Oğlu'nun bayrağı altında toplanan bir eşkıya çetesini dağıtmıştı.⁸² Maktul Kınalıoğlunun kethüdası Bekir'in yanına topladığı eşkıyalar üzerine bir sefer düzenledikten sonra ele geçirdiği iki yüz otuz üç tüfek ile birlikte on üç kelle ve on sekiz esiri İstanbul'a göndermişti.⁸³

Çiftelerli Osman Paşa'nın eşkıyalarla etkili bir şekilde mücadele etmesi ve eyalette asayiş sağlaması 1643 yılında isyan eden Nasuh Paşazâde Hüseyin Paşa'ya karşı düzenlenecek seferin serdarı olmasının önünü açmıştı. Hüseyin Paşa, III. Mehmed ve I. Ahmed döneminin meşhur devlet adamı ve sadrazamlarından Nasuh Paşa'nın oğluydu. Anadolu'da binlerce adamı bulunan Nasuh Paşa, özellikle Celâli isyanları dönemindeki faaliyetleriyle devlet merkezinin çekindiği bir isim haline gelmişti. Kuyucu Murad Paşa'yı öldürmesinden sonra isyana kalkışmaması için sadrazam tayin edilmiş ve I. Ahmed'in kızıyla evlendirilmişti. Buna rağmen sadrazamlığı döneminde Anadolu'da bir karışıklık çıkartmasından her daim korkulmuş ve Safevilerle gizli ilişkileri açığa çıkınca katledilmişti (Ekim 1614).⁸⁴

Hüseyin Paşa, babasının ölümünün ardından müteferrika olarak saraya alınmıştı.⁸⁵ IV. Murad'ın Bursa ziyaretinde kapıcılar kethüdası olan Hüseyin Ağa, bizzat onun emriyle İznik kadısını katletmişti (1633).⁸⁶ Daha sonra büyük mîrâhûrluğa terfi etmiş ve Revan seferinde Silahdar Mustafa Paşa'nın çıkma töreni sırasında vezaretle Budin beylerbeyi tayin edilmişti (Mayıs 1635).⁸⁷ Budin'e ulaştığında eski beylerbeyi Cafer Paşa'yı katleden Hüseyin Paşa, iki yıla yakın süren görevinin ardından Eğri beylerbeyi atanmıştı (Şubat 1637).⁸⁸ Bu makamdan azledildikten sonra İstanbul'a dönmüştü. Bağdad seferinden önce Rumeli'den asker sürmekle görevlendirilmişti ve bu dönemde Silistre sancakbeyi tayin edilmişti (Mart 1638).⁸⁹ IV. Murad'ın yanında Bağdad seferinden İstanbul'a döndükten kısa bir süre sonra Erzurum beylerbeyi atanmıştı (Mayıs 1639).⁹⁰ İki seneyi aşkın burada hizmet ettikten sonra Halep valisi olmuştu (Kasım 1641).⁹¹

Dönemin tarihçilerinden Nâimâ ve Kâtib Çelebi'ye göre, Halep Beylerbeyi Nasuh Paşazâde Hüseyin Paşa'nın isyanına Sadrazam Kemankuş Mustafa Paşa ile rekabeti sebep olmuştu. Hüseyin Paşa en başından itibaren “Çorbacı” lakabıyla küçümsediği Mustafa Paşa karşısında kendisini “Vezir oğluyum” diyerek üstün görüyordu. İki arasındaki ilk anlaşmazlık Hüseyin Paşa'nın Erzurum beylerbeyi olduğu dönemde başlamıştı. Sadrazam serhaddaki beylerbeylerinin padişah tuğrası kullanmasını yasaklayan bir emir yayınladığında Hüseyin Paşa “tuğrâ-keşlik bana mîrâsıdır, ben vezir ibn-i vezir ve tuğrâyı bana Sultan Murad merhum gibi

⁸⁰ BOA, A.DVNSMHH.d.89/13.

⁸¹ BOA, A.DVNSMHH.d.89/83.

⁸² BOA, A.DVNSMHH.d.89/234.

⁸³ BOA, TSMA.e.794/16.

⁸⁴ Nasuh Paşa hakkında bkz. Emirhan Özçelik, “Fransa Büyükelçisi Achille de Harlay de Sancy'nin Kaleminden Bir Osmanlı Sadrazamının Hayatı: Relation de la vie & de la mort Nassouf Pasha”, *Tarih ve Toplum Yeni Yaklaşımlar*, S. 21, 2023, s. 12-62; Nasuh Paşa'nın dirlik tasarruf eden adamları hakkında bkz. İsmail Emre Pamuk, “Vüzerâ Kapuları ve Tımar Sistemi (1532-1611)”, *Osmanlı Araştırmaları*, S. 65, 2025, s. 76-78.

⁸⁵ BOA, KK.d.264, s.2; Osmanlı sarayında çeşitli işlerle görevlendirilen müteferrikalar hakkında bkz. Erhan Afyoncu, “Müteferrika”, <https://islamansiklopedisi.org.tr/muteferrika>, Erişim Tarihi: 5 Kasım 2025.

⁸⁶ *Târih-i Na'imâ*, c. III, s. 768-769.

⁸⁷ *Târih-i Na'imâ*, c. III, s. 791, 803; *Kâtib Çelebi, Fezleke*, s. 850.

⁸⁸ *Kâtib Çelebi, Fezleke*, s. 873; BOA, KK.d.266, vr. 14a.

⁸⁹ *Târih-i Na'imâ*, c. III, s. 860; *Kâtib Çelebi, Fezleke*, s. 880.

⁹⁰ *Târih-i Na'imâ*, c. III, s. 920; *Kâtib Çelebi, Fezleke*, s. 907.

⁹¹ BOA, KK.d.266, vr. 28b.

bir gazî-i sâhib-kırân ısmalardı” diyerek bunu reddetmişti. Gelişmeden haberdar olan Kemankeş Paşa “*Abaza Paşa gibi tahassun eyleye Erzurum sa’b kal’a ve cevânib vâsi’a leşker saklamak mümkün bir vilâyet*” olması gerekçesiyle Halep beylerbeyi atanmasını sağlamıştı. Rumeli’deki kötü idareciliğine karşılık Halep valiliği döneminde işini hakkıyla yerine getirmesi ikili arasındaki çatışmayı tekrar alevlendirmişti. Müverrihlerin ifadesine göre, “*ırk-ı hased*” ile hareket eden Sadrazam, Hüseyin Paşa’nın amacının kendisini yerinden etmek olduğunun farkındaydı. Hüseyin Paşa’yı mansıpsız bırakmak için Abaza Sivayuş Ağa’yı Halep beylerbeyi tayin etmişti.⁹²

Vecîhî Hasan Efendi’ye göre ise, Nasuh Paşazâde Hüseyin Paşa “*Erzurûm ve Haleb’de Âsitâne-i saâdet tarafından vârid olan ba’zı ahkâma amel itmeyüb kendi murâd üzere olana amel iderdi.*” Tuğra yasağına sadrazamın emridir diyerek itaat etmemesinin yanı sıra Sultan İbrahim’in cülusundan sonra sipahi zorbalarının cezalandırılması sırasında yanına kaçan bir meşhur sipahiyi de ferman gönderilmesine rağmen teslim etmemişti. Bu davranışları Sadrazam Kemankeş Mustafa Paşa’nın onu Halep’ten azletmek için meşru gerekçeleri olmuştu.⁹³

Hüseyin Paşa, Sivayuş Ağa’nın Halep beylerbeyi atandığını öğrendikten sonra “*ben bu mansıba elli kîseden ziyâde akçe verdim henüz deynim edâ olunmadı*” diyerek yeni vali gelene kadar vekaletle görevli olan mütesellimi şehre sokmamış ve makamından ayrılmamıştı. Hüseyin Paşa’nın isyan suretini göstermesi üzerine Sultan İbrahim bu belayı suhuletle def etmek için onu Sivas beylerbeyi tayin etmişti. Ayrıca emrine karşı gelirse üzerine ordu gönderileceğini de kendisine bildirmişti. Bunun üzerine Hüseyin Paşa, önemli sayıda sekban ve sarıca’yı yanına alarak Sivas’a doğru yola çıkmıştı. Bu esnada Sadrazam Kemankeş Mustafa Paşa’nın telkiniyle Sultan, Sivas Beylerbeyi Kör Hazinekar İbrahim Paşa’ya onun Sivas’a ulaşmasına izin vermemesini ve eyalet askerleriyle saldırarak hakkından gelmesini emretmişti. Ne var ki İbrahim Paşa, Sivas yakınlarında meydana gelen muharebede Hüseyin Paşa kuvvetlerine mağlup olmuş ve hayatını kaybetmişti.⁹⁴

Nasuh Paşazâde Hüseyin Paşa son gelişmenin ardından bir eyaletin beylerbeyi olmak yerine kendisine açıkça düşmanlığını ilan eden Sadrazam Kemankeş Mustafa Paşa’yı ortadan kaldırmak için İstanbul’a yürümeye karar vermişti. Anadolu’daki beylerbeylerine haberciler göndererek amacını bildirmiş ve “*yanımıza gelmekten ihtirâz etdiğiniz sûretde azîmetimize mâni’ olunmak için vârid olan fermana amel*” etmemeleri hususunda onları uyarmıştı. Hüseyin Paşa’nın başkente yürüyeceğini haber alan halk korku ve telaşa kapılırken, Sadrazam bir taraftan şehir içinde asılsız laf yayanları cezalandırırken diğer taraftan ulemanın isteksizliğine karşın Hüseyin Paşa’yı “*hurûc ‘ale’s-sultân*” ile suçlayarak katli için fetva çıkartmıştı. Anadolu Beylerbeyi Çiftelerli Osman Paşa’yı ise “*padişaha âsî*” Hüseyin Paşa’yı ortadan kaldırması için serdar tayin etmişti.⁹⁵

Serdar Çiftelerli Osman Paşa, sefer emri geldikten sonra eyalet kuvvetleriyle İznikmid’e doğru yola koyulmuştu. Sadrazam Kemankeş Mustafa Paşa, İstanbul’dan birkaç yüz bostancı ve kuloğlunu Hüseyin Paşa’nın yolunu kesmeleri için nehir üzerinden buraya nakletmişti. Ayrıca Muhtesip Ağası Şaban Ağa’yı levend toplaması için Kazdağı’na göndermişti. Nâimâ’ya göre, emrinde önemli sayıda asker bulunan Osman Paşa, Hüseyin Paşa kuvvetlerine bir menzil yakında olmasına rağmen “*üzerine varılmak mümkün değildir*” diyerek savaşa girmekte tereddüt göstermişti. Bu durum Hüseyin Paşa ile ittifak yaptığına dair şüphelerin yayılmasına sebep olmuştu.⁹⁶ Sultan İbrahim’e ordugâhtan gelen bilgilere göre ise, Osman Paşa ve beylerbeyleri İznikmid’e ulaştıktan sonra Hüseyin Paşa’yı takip etmişlerdi, fakat “*yeniçeri*

⁹² *Târih-i Na’îmâ*, c. IV, s. 963; *Kâtip Çelebi, Fezleke*, s. 921.

⁹³ Vecîhî Hasan Efendi, *Tarih-i Vecîhî*, İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi, N. 02543, vr. 20b-21a.

⁹⁴ *Tarih-i Vecîhî*, vr. 21a-21b; *Târih-i Na’îmâ*, c. IV, s. 963-964; *Kâtip Çelebi, Fezleke*, s. 921-922.

⁹⁵ *Târih-i Na’îmâ*, c. IV, s. 964-965; *Tarih-i Vecîhî*, vr. 21b.

⁹⁶ *Târih-i Na’îmâ*, c. IV, s. 965.

kulları yaya olmağla uzak yer gitmek mümkün olmayub İznikmid'de kalmışlar.” Ayrıca Serdar, daha fazla atlı ve yaya askerin orduya katılması için talepte bulunmuştu.⁹⁷

Bu rapor sayesinde Çiftelerli Osman Paşa'nın yeniçerilerin geride kalması ve henüz istediği sayıda askerin orduya katılmaması sebebiyle saldırıyı geciktirdiği anlaşılmaktadır. Ancak, yanında bulunan kumandanlar daha fazla beklemeye tahammül edememişti. Kaytas Ağa'nın emrinde bulunan İstanbul güçleri ve eski Hamid Sancakbeyi Şehsüvar Bey'in kumandasındaki birlikler İznikmid yakınlarındaki Hoca Çayırı'na ulaştığında Hüseyin Paşa'nın kuvvetleriyle hemen savaşmak istemişti. Kaytas Ağa *“Paşam, sultanım bu kadar gündür Nasuh Paşa oğlunun ardınca gelip ne aceb ceng etmediniz, galiba sözünüz bir olmak gerektir”* diyerek asiyle müttefik olduğunu ima ettiğinde Osman Paşa *“ittifâk töhmetinden zimmetini berî etmek”* için Nasuh Paşazâde'ye bir haberci göndererek ertesi gün savaşma teklifinde bulunmuştu.⁹⁸

Sultan İbrahim'e ulaşan ikinci rapora göre, Hüseyin Paşa'nın birlikleri *“Kocaeli üzerinden giderüm deyü yoldan sapub bir mahalde”* bulunduğu, Çiftelerli Osman Paşa tarafından abluka altına alınmıştı. Akabinde *“kendüye haber gönderirler ki gel önüme düşüb seni azametlü pâdişâhımıza gönderelim mâbeyin de helâk telef olmasun”* diye teklifte bulunulduğunda Hüseyin Paşa ertesi gün kararını açıklayacağını bildirmişti. *“Sabah oldukda kâğıd yazub haber gönderdikde ölünceye döğüşürüm şimdiden sonra ben İstanbul'a varam başım burada gider deyü cevâb”* vermişti. Öte yandan, bu esnada yeniçeri kethüdasının Hüseyin Paşa'nın kaçtığına dair asılsız iddiası yüzünden yeniçeri ve bostancılar İstanbul'a dönmek için yola koyulmuştu. Ancak gerçek ortaya çıkınca tekrar orduya yetişmek için Tuzla'dan harekete geçmişlerdi.⁹⁹

Yeniçerilersiz savaşa girmek istemediği anlaşılan Osman Paşa, kumandanların ısrarıyla en sonunda Hüseyin Paşa'nın kuvvetleriyle karşılaşmaya razı olmuştu. Muharebe başladığında Hüseyin Paşa'nın emrindeki tüfekli piyadeler kısa süre içinde Osman Paşa'nın ordusunu dağıtmıştı. Böylece Osman Paşa'nın korktuğu başına gelmiş ve yeniçerilerin yokluğunda Hüseyin Paşa'nın tüfekli piyadeleri karşısında varlık gösterememişti. Savaş sırasında Kaytas Ağa yaralanmış ve yönettiği bölükten üç yüz asker ölmüştü. Hüseyin Paşa'nın savaşın ardından takibe izin vermemesi Osman Paşa birliklerini toplu bir kıyımdan kurtarmıştı.¹⁰⁰

Çifteleri Osman Paşa, yeniçerilerin ihmalkarlığı ve kumandanların itaatsizliğinin de katkısıyla Nasuh Paşazâde Hüseyin Paşa'ya mağlup olmuştu. Hüseyin Paşa kazandığı zaferin ardından Üsküdar'a doğru harekete geçmişti (Mayıs-Haziran 1643). Osman Paşa'nın yerine serdar tayin edilen Gürcü Mehmed Paşa, asi paşayı Üsküdar yakınlarında mağlup etmeyi başarmıştı. Hezimetten sonra firar eden Hüseyin Paşa'nın katli için ferman çıkarılmıştı.¹⁰¹ Bir süre sonra Rusçuk'ta yakalanmış ve işkence ile katledilmişti.¹⁰²

Nasuh Paşazâde Hüseyin Paşa karşısındaki başarısızlığının ardından Anadolu beylerbeyiliğinden azledilen Osman Paşa, İstanbul'a döndüğünde hapse atılmışsa da kısa bir süre sonra serbest bırakılmıştı (Eylül-Ekim 1643).¹⁰³ Halep halkının Siyavuş Paşa'dan şikayetçi olması üzerine 16 Şubat 1644'te (7 Zilhicce 1053) Halep valisi tayin edilmişti.¹⁰⁴ Bir seneden biraz uzun süren bu görevinin ardından azledilmiş ve Kastamonu sancağı kendisine arpalık

⁹⁷ BOA, TSMA.e.794/18.

⁹⁸ Târih-i Na'îmâ, c. IV, s. 965.

⁹⁹ BOA, TSMA.e.794/19.

¹⁰⁰ Târih-i Na'îmâ, c. IV, s. 965-966.

¹⁰¹ BOA, A.DVNSMHH.d.89/186, 187.

¹⁰² Târih-i Na'îmâ, c. IV, s. 966-970; Tarih-i Vecîhî, vr. 21b-22a; Kâtip Çelebi, Fezleke, s. 922-923.

¹⁰³ Târih-i Na'îmâ, c. IV, s. 972.

¹⁰⁴ BOA, A.RSK.d.1512, s. 65; Târih-i Na'îmâ, c. III, s. 990; Sultan İbrahim de kendisine *“sen Çifteleli Osman Paşa'sın Haleb eyâletini ihsân eyledim”* içeriğinde bir ferman yazmıştı, bkz. TSMA.e.801/2, 22. Gömlek.

olarak tevcih edilmişti (20 Temmuz 1644/15 Cemaziyelevvel 1054).¹⁰⁵ Osman Paşa muhtemelen gözden düştüğünü fark ederek vezâret rütbesi almak için girişimde bulunmuştu. Sultan İbrahim'e bu konuda sunulan arzda “*Osman Paşa kulları kadîmî emekdâr olmağla kendüye vezâret sadaka ve 'inâyet buyrulmak ricâ ve temennî*” ettiği açıklanmıştı. Sultan bu talebi kabul etmiş ve kırk kese akçe göndermesini istemişti.¹⁰⁶ Osman Paşa kısa süre sonra makam caizesini Sultan'a teslim etmişti.¹⁰⁷ Bunun üzerine 22 Ağustos 1644'te (18 Cemaziyelahir 1054) vezir rütbesini almıştı.¹⁰⁸

5. Çiftelerli Osman Paşa'nın Girit Seferlerindeki Faaliyetleri ve Ölümü

Malta korsanlarının Mısır'a doğru yelken açan ve Osmanlı sarayından kadınların bulunduğu bir gemiye el koymasının ardından Girit kıyılarına yanaşması yirmi beş yıldan fazla süren bir savaşın fitilini tutuşturmuştu. Uzun zamandır Girit'i fethetmenin planını yapan Osmanlılar, Malta korsanlarının bu adaya sığınmasını barışın ihlali ve açık bir düşmanlık olarak değerlendirerek Venedik'e savaş ilan etmişti (1644).¹⁰⁹ Çiftelerli Osman Paşa, ömrünün son senelerinde Osmanlı orduları ve donanmasını yıllarca meşgul eden bu kanlı ve masraflı seferlere dahil olmuştu.

Sefer hazırlıklarını tamamlayan Osmanlı donanması 30 Nisan 1645'te Serdar Silahdar Yusuf Paşa'nın kumandasında İstanbul'dan ayrılmıştı. Anadolu, Karaman ve Sivas eyaletleri askerlerinin seraskeri olan Anadolu Beylerbeyi Ahmed Paşa, Sakız Adası'na ulaştıktan sonra Serdar ile görüşmüş ve Çeşme'de toplanan Anadolu birlikleri gemilere yerleşmişti. Donanma daha sonra Rumeli birliklerini almak için Mora'ya geçmişti. Serdar, Girit üzerine sefer olacağını ümeraya ilan ettikten sonra Osmanlı donanması Haziran ayında adanın kıyılarına ulaşmıştı. Osmanlı kuvvetleri ilk hedef olarak belirledikleri Hanya Kalesi'ni kuşatma altına almıştı. İki ay süren muhasaranın ardından Hanya fethedilmişti (22 Ağustos 1645).¹¹⁰

Seferden sonra Serdar Silahdar Yusuf Paşa İstanbul'a dönerken Deli Hüseyin Paşa Hanya muhafızı tayin edilmişti (Kasım 1645). Silahdar Yusuf Paşa'nın Sultan İbrahim'in emriyle katledilmesi üzerine 1646 yılında yeni serdar Sultanzâde Mehmed Paşa Girit seferini düzenlemişti. Çiftelerli Osman Paşa'nın Hanya muhasarasına katıldığına dair kesin bir bilgi olmamasına rağmen ikinci yıl seferde yer aldığı bilinmektedir. Serdar'ın emriyle Suda Kalesi'ni kuşatan Osmanlı ordusunun Anadolu kolunu Osman Paşa yönetmişti.¹¹¹ Mehmed Paşa'nın muhasara sırasında vefat etmesi üzerine Deli Hüseyin Paşa Girit serdarı tayin edilmişti (Eylül 1646).¹¹² Bunun üzerine “*Hanya muhâfazası hizmeti vezâret ile Kastamonî'dan ma'zûl olan Osmân Paşa'ya*” verilirken daha önce Hüseyin Paşa'nın arpalık olarak uhdesinde bulunan Mora sancağı da kendisine tevcih edilmişti (4 Eylül 1646/23 Recep 1056).¹¹³

Sultanzâde Mehmed Paşa'nın ölümünün ardından Osmanlı birlikleri Suda Kalesi'ni kuşatmayı sürdürürken, Hanya Muhafızı Çiftelerli Osman Paşa'nın yönettiği Anadolu kolundan kale surlarına hayli hasar verilmişti. Ancak, kalenin bir ada üzerinde olması ve muhafızların

¹⁰⁵ BOA, A.RSK.d.1512, s. 47; BOA, KK.d.258, s. 46.

¹⁰⁶ BOA, TSMA.e.798/4.

¹⁰⁷ BOA, TSMA.e.794/63.

¹⁰⁸ BOA, KK.d.258, s. 51.

¹⁰⁹ Kenneth M. Setton, *Venice, Austria, and the Turks in the Seventeenth Century*, The American Philosophical Society, Philadelphia 1991, s. 104-125; Ersin Gülsoy, *Girit'in Fethi ve Adada Osmanlı İdaresinin Tesisi (1645-1670)*, (Doktora Tezi), Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 1997, s. 21-24.

¹¹⁰ E. Gülsoy, *Girit'in Fethi...*, s. 24-37; K. Setton, *Venice, Austria, and the Turks...*, s. 126-136.

¹¹¹ *Târih-i Na'îmâ*, c. IV, s. 1084.

¹¹² E. Gülsoy, *Girit'in Fethi...*, s. 40-46.

¹¹³ BOA, A.RSK.d.1517, s. 114; İbrahim Özgül, *Kara Çelebi-zâde Abdülaziz Efendi'nin Ravzatü'l-Ebrâr Adlı Eseri (1299-1648) Tahlil ve Metin*, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum 2010, s. 392.

gemilerle takviye alması muhasarının uzamasına yol açmıştı. Bunları göz önüne alan Hüseyin Paşa, Suda'ya ulaştıktan kısa bir süre sonra kuşatmayı durdurmaya ve Resmo Kalesi'ni fethetmeye karar vermişti.¹¹⁴ Resmo'ya doğru harekete geçen Osmanlı ordusunun sağ tarafında Osman Paşa'nın kumandasındaki Anadolu askerleri yer almıştı. Osmanlılar, Kandiye'den gelen Venedik birliklerini mağlup ettikten sonra 4 Kasım 1646'da (23 Şaban 1056) Resmo'ya ulaşmıştı. Üç tarafı denizle çevrili ve iç kalesi büyük bir kayanın üzerinde inşa edilmiş olan Resmo önünde kuşatma hazırlıklarına başlamadan hemen önce muhafızlar Osmanlı ordusuna saldırmıştı. Meydana gelen çatışmada düşman askerleri mağlup olurken bir kısmı gemilerle firar etmişti.¹¹⁵

Şekil 2 Çiftelerli Osman Paşa'nın katıldığı Resmo kuşatması'nın planı (Kaynak: Carte topografiche, piante di citta' e fortezze, disegni di battaglie della guerra di Candia, Ms.It.VII.200, Biblioteca nazionale Marciana)

Çiftelerli Osman Paşa, Rumeli Beylerbeyi Hasan Paşa, Yeniçeri Kethüdası İbrahim Ağa ve Zağarcıbaşı Mustafa Ağa'nın emrindeki Osmanlı birlikleri 7 Ekim 1646'dan itibaren Resmo Kalesi'nin dış tabyalarına karşı metris çalışmalarına başlamıştı. Kuşatmanın bir tasvirinde (Şekil 2) görüleceği üzere, Osmanlılar dış surdaki dört tabyadan sadece en doğuda yer alanı hedef almış (B) ve metrisleri bu tabyaya doğru ilerletmişti (M). Üç dört gün içinde metrisler tabyanın altındaki hendeğe ulaşmıştı. Kale muhafızları top atışları ve huruçlarla rakiplerini engellemeye çalışmıştı, fakat Osmanlı askerleri hızlı bir şekilde hendekleri doldurmayı başarmıştı. 20 Ekim'de gerçekleştirilen genel saldırıyla tabya aşılmış ve Osmanlı askerleri kale

¹¹⁴ *Târih-i Na'imâ*, c. IV, s. 1085-1086; *Kâtip Çelebi, Fezleke*, s. 979-980; E. Gülsoy, *Girit'in Fethi...*, s. 44-45.

¹¹⁵ Batista Nani, *Degl'Istorici delle cose Veneziane*, Venezia 1720, s. 106-108. E. Gülsoy, *Girit'in Fethi...*, s. 46; *Târih-i Na'imâ*, c. IV, s. 1086-1087.

muhafızlarını büyük bir kıyıma uğrattıktan sonra dış surlar ile kale varoşuna tamamıyla hakim olmuştu.¹¹⁶

Kuşatmanın ikinci safhasında Resmo'nun iç kalesini ele geçirmek için Rumeli ve Anadolu askerleri ile yeniçeriler iki ayrı yerden metris açmıştı. Muhafızlar ise iç kalenin tabyaları üzerine kurduları yetmiş kadar topla Osmanlı askerlerinin ilerleyişini önlemeye çalışmıştı. İç kalenin yüksek bir kaya üzerinde kurulu olmasını dikkate alan Hüseyin Paşa, Hanya'dan büyük kuşatma topları getirtmişti. Kale muhafızları birkaç defa huruçlar düzenleyerek bu topları iptal etmeye çalışmışlarsa da başarısız olmuşlardı. Muhasara sırasında Çiftelerli Osman Paşa, kale surlarının altına bir lağım açtırmak istemiş, fakat zeminin kayalık olması nedeniyle bu teşebbüsü akim kalmıştı. Buna karşılık Şatır-başı Mehmed Zaman Bey, iç kalenin kapısı yakınlarında bir lağımı hazırlamayı başarmıştı. Kuşatmanın otuz dokuzuncu günü, 14 Kasım'da patlatılan bu lağım surda bir gedik açmış ve Osmanlı askerleri genel saldırı düzenlemişti. İlk saldırı muhafızların güçlü direnişi nedeniyle başarısız olurken, ertesi gün tekrar hücumla kalkan Osmanlı askerleri kale kapısı yakınlarındaki tabyayı ele geçirmişti. Bunun üzerine kale komutanı teslim olmaya karar vermiş ve Resmo 16 Kasım'da fethedilmişti.¹¹⁷

Hanya Muhafızı Çiftelerli Osman Paşa, Resmo'nun fethinde önemli bir rol oynamıştı. Üstelik kuşatma sırasında Resmo'ya üç buçuk saat mesafedeki Milopotamu Hisarı'ndaki muhafızların Osmanlı askerlerinin ikmal yollarını tehdit ettiğine dikkat çekerek buranın da ele geçirilmesini sağlamıştı.¹¹⁸ Osman Paşa hizmetleri karşılığında Sultan İbrahim tarafından hil'at ile taltif edilmişti.¹¹⁹ Sonraki sene Kandiye'yi kuşatmaya karar veren Serdar Deli Hüseyin Paşa ise Budin'den gelen Mustafa Paşa'yı Hanya muhafızı atamıştı. Osman Paşa'yı ise Kandiye çevresinde konuşlandırılan birlikleri sefere hazırlamakla ve düşmanın faaliyetlerini takip etmekle görevlendirmişti (Kasım 1646).¹²⁰

Serdar Deli Hüseyin Paşa yeterli miktarda teçhizat ve mühimmat Girit'e nakledilmediği için Kandiye kuşatmasını erteleme kararı almıştı. Bu durumu fırsata çeviren Venedik kuvvetleri Osmanlıların eline geçen kalelere taciz saldırılar düzenlemeye başlamıştı. Hüseyin Paşa düşmanın hücumlarını önlemek için beylerbeyleri kumandasındaki birlikleri farklı bölgelerin muhafazasında görevlendirmişti.¹²¹ Harka sahrası etrafının muhafazasından sorumlu olan Habip Ağa'nın başarısız olması üzerine "*Teke sancağına ber-vech-i arpalık mutasarrıf olan Vezir Çiftelerli Osman Paşa cümleye baş ve buğ*" tayin olunmuş ve beş bin yeniçeriyle bu mıntıkaya sevk edilmişti.¹²² Çeşitli aksaklıklar nedeniyle uzun süre Anabolu'da kalan Osmanlı donanmasının Haziran ayı başlarında pek çok kuşatma topuyla harekete geçtiğinden haberdar olan Kandiye muhafızları, Osmanlı ordusunu muhasara başlamadan adadan sürmeye karar vermişti. Haziran 1647'de iki bin piyade ve üç bin süvariden müteşekkil Venedik ordusu "*Kandiye Boğazı muhâfazasında olan Çiftelerli Osmân Paşa*" üzerine harekete geçmişti.¹²³

Çiftelerli Osman Paşa'dan düşmanın saldırıya geçtiğine dair bilgi alan Serdar Deli Hüseyin Paşa acil olarak bir süvari birliğini yardıma göndermiş ve Resmo'dan harekete geçmek için hazırlıklara başlamıştı. Ancak, Kandiye Kumandanı Vincenzo della Marra emrindeki Venedik ordusu 28 Haziran 1647'de (25 Cemaziyevvel 1057) Osmanlı birliklerinin

¹¹⁶ B. Nani, *Degl'Istorici...*, s. 108-109; *Târih-i Na'imâ*, c. IV, s. 1088-1089; *Kâtip Çelebi, Fezleke*, s. 984-985; E. Gülsoy, *Girit'in Fethi...*, s. 46.

¹¹⁷ *Târih-i Na'imâ*, c. IV, s. 1090-1092; B. Nani, *Degl'Istorici...*, s. 109-110; E. Gülsoy, *Girit'in Fethi...*, s. 46-47.

¹¹⁸ *Târih-i Na'imâ*, c. IV, s. 1088; *Kâtip Çelebi, Fezleke*, s. 984.

¹¹⁹ *Târih-i Na'imâ*, c. IV, s. 1092.

¹²⁰ *Ravzatü'l-Ebrâr*, s. 395; *Târih-i Na'imâ*, c. IV, s. 1102.

¹²¹ E. Gülsoy, *Girit'in Fethi...*, s. 49-50; *Kâtip Çelebi, Fezleke*, s. 996-997; B. Nani, *Degl'Istorici...*, s. 127-128.

¹²² *Kâtip Çelebi, Fezleke*, s. 1001.

¹²³ *Ravzatü'l-Ebrâr*, s. 402; B. Nani, *Degl'Istorici...*, s. 128.

Kandiye muhafızlarının Osmanlılara yönelik taciz saldırılarına yeniden başlaması üzerine Çiftelerli Osman Paşa ve Hasan Paşa kaleyi abluka altına almaya karar vermişti. İki kumandan “*Kandiye karşusuna konacak yer tedârük*” etmiş ve emirlerindeki birliklerle “*üç dört def’a küffâr-ı hâksâr ile ceng olup cümlesinde galib*” gelmişlerdi. Gelişmeden haberdar olan Serdar Deli Hüseyin Paşa da orduyla Resmo’dan harekete geçmişti. Serdar’ın önden gönderdiği Mahmud Ağa, 6 Temmuz 1647’de (3 Cemaziyülahır 1057) Osman Paşa ve Hasan Paşa ile buluşmuş ve ertesi gün bin piyade ve beş yüz süvari Kandiye’ye varoşuna bir yağma saldırısı düzenlemişti. Daha sonra Hüseyin Paşa Kandiye etrafında bir teftiş yapmak istemiş ve bu esnada Venedik ordusu Osmanlı birliklerine saldırmıştı. İki saat kadar devam eden savaşı kaybeden düşman birlikleri Kandiye Kalesi’ne geri dönmüştü.

Muharebenin ardından “*Hasan Paşa ve Osman Paşa yanlarında olan ‘asker ile göçüp kal’a mukabelesinde tahmînen bir sâ’atlık yere kondurulup hisârı taşradan bir mertebe muhâsara eylediler ki, kapudan giren ve çıkan görünür idi.*” Kandiye muhafızlarının taşrayla irtibatı önemli ölçüde kesilirken ablukayı sürdürmesi için Hasan Paşa başbuğ tayin edilmişti.¹²⁷ Kandiye kuşatması için artık her şey hazırды, fakat Çiftelerli Osman Paşa muhasarayı göremeden yaşlılık veya hastalıktan dolayı 9 Eylül 1647’de (9 Şaban 1057) vefat etmişti.¹²⁸

SONUÇ

Yirmi yılı aşkın devlet hizmetinde bulunan ve çeşitli görevler üstlenen Çiftelerli Osman Paşa’nın hayatı ve kariyeri, Osmanlı siyasi düzeninde maddi ve manevî güç kazanmanın sadece hiziplere ve iyi bir aile geçmişine bağlı olmadığını, şahsi birikim, tecrübe ve yeteneklerin de bu süreçte önemli rol oynadığı ortaya koyan örneklerden birine tekabül etmektedir. Osman Paşa’nın öne çıkmasında IV. Murad’ın çeşitli imtiyazlar ve iktidar alanı sağladığı Silahdar Mustafa Paşa’nın kapısına katılmasının şüphesiz büyük etkisi vardı, ancak kendisi bu ilişkinin sağladığı fırsatlardan yararlanmasını bilmiş ve özellikle askerî faaliyetleriyle kendini ispatlayabilmişti. Bu sayede hamisinin katledilmesinin ardından tasfiyeye uğramamış ve onun gölgesinden çıkarak kendine bir yol çizmişti. Asayiş meselelerini çözmedeki belirgin becerisi ve iyi bir kumandan olması sayesinde askerî harekâtların aranan isimlerinden biri haline gelmişti. Neticede, kendi döneminde önemli askerî gelişmelerin hemen hepsinde yer almış ve çoğunlukla kazanılan zaferlerde küçümsenmeyecek katkılarda bulunmuştu. Son olarak belirtmek gerekir ki Osman Paşa’yı öne çıkaran bu nitelikleri oğullarına da sirayet etmişti. Onun ölümünden sonra Osman Paşazâdeler devlet kadrolarında öne çıkarken özellikle babasının izinden giden Ahmed Paşa 1691 yılına kadar neredeyse her seferde boy göstermişti.

KAYNAKÇA

Arşiv Belgeleri

Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA)

BOA, (Divan-ı Hümayûn Sicillatı Mühimme Defterleri) A.DVNSMHM.d. 84, 89.

BOA, (Kamil Kepeci Tasnifi) KK.d. 258, 264, 266.

BOA, (İbnülemin Tasnifi Belgeleri) İE.TCT. 2/241; İE.EV. 17/2008.

¹²⁷ Kâtip Çelebi, *Fezleke*, s. 1005; B. Nani, *Degl’Istorici...*, s. 129.

¹²⁸ Kâtip Çelebi, *Fezleke*, s. 1019.

BOA, (Ruûs Kalemi Defterleri) A.RSK.d. 1503, 1512, 1517.

(Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi Evrakı) TSMA.e. 473/21, 533/21, 592/25, 698/39, 706/11, 748/65, 794/8-16-18-19-63, 798/4, 801/2, 862/66, 877/77, 882/40, 894/11, 1044/77, 1062/2

(Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi Defterleri) TSMA.d. 525, 1999, 2014, 4186, 6700, 9575.

Birincil Kaynaklar

85 Numaralı Mühimme Defteri (1040-1041 (1042)/1630-1631 (1632), Özet-Transkripsiyon-İndeks, T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, Ankara 2002.

Aycibin, Zeynep, *Kâtip Çelebi, Fezleke, Tahlil ve Metin*, (Doktora Tezi), Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2007.

Gökçek, Mehmet Fatih, *IV. Murâd'ın Bağdâd'ı Fethine Dair İki Eser: Nûrî İbrâhîm, Fetihnâme-i Bağdâd – Kadî-zâde Ahmed Çelebi, Fetihnâme-i Bağdad (Transkripsiyon – Değerlendirme)*, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul 2013.

Günümüz Türkçesiyle Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi, 2. Cilt – 1. Kitap, haz. Yücel Dağlı, Seyit Ali Kahraman, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2008.

IV. Sultan Murad'ın Revan ve Tebriz Seferi Rûznâmesi, haz. Yunus Zeyrek, Kültür Bakanlığı, Ankara 1999.

Nâimâ Mustafa Efendi, *Târih-i Na'imâ (Ravzatü'l-Hüseyn fî Hulâsati Ahbârî'l-Hâfikayn)*, haz. Mehmet İpşirli, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2007.

Nani, Batista, *Degl'Istorici delle cose Veneziane*, Venezia 1720.

Özgül, İbrahim, *Kara Çelebi-zâde Abdülaziz Efendi'nin Ravzatü'l-Ebrâr Adlı Eseri (1299-1648) Tahlil ve Metin*, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum 2010.

Sahillioğlu, Halil, “Dördüncü Muradın Bağdat Seferi Menzilnamesi (Bağdat Seferi Harp Jurnalı), *Belgeler*, C. 2, S. 3-4, 1965, ss. 1-39.

Topçular Kâtibi Abdülkadir (Kadrî) Efendi Tarihi (Metin ve Tahlil), haz. Ziya Yılmaz, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2003.

Vecîhî Hasan Efendi, *Tarîh-i Vecîhî*, İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi, N. 02543.

Yıldırım, Nermin, *Kara Çelebi-zâde Abdülaziz Efendi'nin Zafername Adlı Eseri (Tarihçe-i Feth-i Revan ve Bağdad) Tahlil ve Metin*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2005.

Araştırma ve İnceleme Eserler

Afyoncu, Erhan, “Müteferrika”, <https://islamansiklopedisi.org.tr/muteferrika>, Erişim Tarihi: 5 Kasım 2025.

Afyoncu, Erhan, “Sipahi”, <https://islamansiklopedisi.org.tr/sipahi>, Erişim Tarihi: 1 Kasım 2025.

Bozkurt, Doğukan, “IV. Murad ve Silahdar Paşaları: Silahdar Mustafa Paşa Örneği”, *Tarih Tetkikleri Dergisi*, C. 1, S. 2, 2023, ss. 1-22.

Börekçi, Günhan, “On the Power, Political Career and Patronage Networks of the Ottoman Royal Favourites (Late Sixteenth and Early Seventeenth Centuries),” *Social*

Networking in South-Eastern Europe, 15th-19th Century, M. Baramova, G. Boykov and I. Parvev (der.), LIT, Wien 2021, s. 17-61.

Çınar, Bekir, “Mantıkî’nin Nasihatnâme’si”, *Türklük Bilimi Araştırmaları*, S. 35, 2014, ss. 85-97.

Demir, Uğur, “Silâhdar Mustafa Paşa (ö. 1642) ve Üsküdar”, *Uluslararası Üsküdar Sempozyumu XI*, 15-16-17 Ekim 2021, (Ed.: Coşkun Yılmaz), Üsküdar Belediyesi, İstanbul 2023, ss. 31-87.

Emecen, Feridun M., *İmparatorluk Çağının Osmanlı Sultanları II*, İSAM, İstanbul 2021.

Eyice, Semavi, “Hanköyü’nde Hüsrev Paşa Camii: Sultan IV. Murad’ın Sadriâzamı Hüsrev Paşa’nın Bir Eseri”, *Tarih Dergisi*, S. 23, 1969, ss. 179-204.

Gökçek, Mehmet Fatih Gökçe, “XVII. Yüzyılın İlk Yarısında Anadolu’da Sahte Bir Mehdi: Sakarya Şeyhi İsa (Ahmed)”, *Türk Dünyası Araştırmaları*, C. 115, S. 227, 2017, ss. 183-196.

Göyünç, Nejat, “Eski Malatya’da Silahdar Mustafa Paşa Hanı”, *Tarih Enstitüsü Dergisi*, S. 1, 1970, ss. 63-92.

Gülsoy, Ersin, *Girit’in Fethi ve Adada Osmanlı İdaresinin Tesisi (1645-1670)*, (Doktora Tezi), Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 1997.

Güngörürler, Selim, *The Ottoman Empire and Safavid Iran, 1639-1682: Diplomacy and Borderlands in the Early Modern Middle East*, Edinburgh University Press, Edinburgh 2024.

Gürbüzel, Aslıhan, *Taming the Messiah: The Formation of an Ottoman Political Public Sphere, 1600-1700*, University of California Press, California 2023.

Kunt, İ. Metin, *The Sultan’s Servants: The Transformation of Ottoman Provincial Government, 1550-1650*, New York, Columbia University Press 1983.

Murphey, Rhoads, “Recovering the Sights and Sounds of Ottoman Sovereignty: Reflections on the Departure Ceremonies Staged at Üsküdar Preceding Murad IV’s Two Eastern Campaigns in 1635 and in 1638”, *Uluslararası Üsküdar Sempozyumu V: Bildiriler*, (1-5 Kasım 2007), İstanbul 2008, ss. 591-606.

Ocakaçan, Levent Kaya, “The Changing Dynamics of the Ottoman Patronage Networks (Late 16th and Early 17th Centuries)”, *Archivum Ottomanicum*, S. 34, 2017, s. 9-18.

Özçelik, Emirhan, “Fransa Büyükelçisi Achille de Harlay de Sancy’nin Kaleminden Bir Osmanlı Sadrazamının Hayatı: Relation de la vie & de la mort Nassouf Pasha”, *Tarih ve Toplum Yeni Yaklaşımlar*, S. 21, 2023, ss. 12-62.

Özkaya, Yücel, “Mütesellim”, <https://islamansiklopedisi.org.tr/mutesellim>, Erişim Tarihi: 3 Kasım 2025.

Pamuk, İsmail Emre, “Vüzerâ Kapuları ve Tımar Sistemi (1532-1611)”, *Osmanlı Araştırmaları*, S. 65, 2025, ss. 49-94.

Polat, Süleyman, *IV. Murat’ın Revan Seferi Organizasyonu ve Stratejisi*, ATASE Yayınları, Ankara 2015.

Setton, Kenneth M., *Venice, Austria, and the Turks in the Seventeenth Century*, The American Philosophical Society, Philadelphia 1991.

Taner, Melis, “Resimli Bir Onyedinci Yüzyıl Osmanlı Mecmuası”, *Sanat Tarihi Yıllığı*, S. 30, 2021, s. 169-185.

Turan, Nurullah, *Osmanlı ve Safevî İdâresinde Bağdâd (1623-1703)*, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2019.

Ünal, Tahsin, *IV. Murad ve Bağdat Seferi*, Berikan, Ankara 2001.

Ünsal, Coşkun, *Osmanlı Askerî Teşkilatında Kapıkulu Süvarileri (XVI. ve XVII. Yüzyıllar)*, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul 2023.

ATATÜRK'ÜN ŞAHSİ MESELESİNDE HATAY*

HATAY: ATATÜRK'S PERSONAL MATTER

İsmail GÖRGEN**

Makale Bilgisi/Article Info: Geliş/Received: 19/12/2025 Düzeltme/Revised: 30/12/2025 Kabul/Accepted: 31/12/2025

Araştırma Makalesi / Research Article

Atıf / Cite as: Görge, İ. (2025). Atatürk'ün Şahsi Meselesinde Hatay. *Bellek Uluslararası Tarih ve Kültür Araştırmaları Dergisi*, 7(2), 210-233. <https://doi.org/10.52735/bellek.1845174>

ÖZ

Türkiye'nin en güneyinde, Ortadoğu ve Doğu Akdeniz'e çıkış kapısı olan Hatay, Mustafa Kemal Atatürk'ün askerlik hayatının ilk yıllarında başlayıp ömrünün sonuna kadar sürekli ilgilendiği önemli bir yerdir. Nitekim Mustafa Kemal Paşa, Birinci Dünya Savaşı sonlarında Suriye Cephesi'ne Yedinci Ordu Komutanı olarak atanmış ve savaşın son mücadelesini de burada verip düşmanı Anadolu sınırlarında durdurarak Türkiye'nin güney sınırlarını Antakya'nın güneyinden geçecek şekilde belirleyip tespit etmiştir.

Hatay'ın stratejik konumunun ve kırk asırlık Türk yurdunun milli politikadaki yerinin farkında olan Atatürk işgallere karşı burada yürütülen Millî Mücadeleye maddi, manevi yönden destek vermiştir. Anadolu'da yürütülen Millî Mücadele sürecinde doğuda Ermenilerle, batıda İngiliz desteğindeki Yunanlarla mücadele edilirken güney Anadolu'da Fransa ile yapılacak bir barışın önemini kavramıştır. Fransızların da talebiyle 1921 tarihli Türk-Fransız Antlaşması yapılmıştır. Bu Anlaşmaya göre Hatay bölgesi Türkiye sınırları dışında kalmıştır. Buranın kurtuluşunu Anadolu'da yürütülen Millî Mücadele'nin başarısına bağlayan Atatürk, Hatay davasından vaz geçmemiştir. Atatürk Misak-ı Milli'ye dahil olmasına rağmen henüz anavatana katılmamış olan Hatay'ın bir an önce anavatana katılmasını görmek istemiştir. Fakat bunu yaparken uluslararası dengenin bozulmamasına büyük özen göstermiştir.

1922'de Batı Anadolu tamamen Yunan işgalinden kurtulmuş ve Atatürk liderliğinde yürütülen Millî Mücadele Başarıya ulaşmıştır. 24 Temmuz 1923'te imzalanan Lozan Antlaşması'ndan sonra Atatürk için halledilmesi gereken en önemli meselelerden birini de Hatay meselesi oluşturmuştur. Atatürk 1936'da Montrö Boğazlar Sözleşmesi'nden sonra Türkiye için halledilmesi gereken bir mesele kaldı o da Hatay meselesidir demıştır. Atatürk liderliğindeki Türkiye'nin ve Tayfur Sökmen öncülüğündeki Hatay Türk halkının çabalarıyla Hatay 1938'de Bağımsızlığına kavuşmuştur. Tayfur Sökmen de Hatay'ın ilk ve son Cumhurbaşkanı olmuştur.

* Bu araştırma sürecinde; TR Dizin 2020 kuralları kapsamında “Yükseköğretim Kurumları Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Yönergesinde” yer alan tüm kurallara uyulmuş ve yönergenin ikinci bölümünde yer alan “Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiğine Aykırı Eylemlerden” hiçbirini gerçekleştirilmemiştir. Ayrıca bu araştırma “Etik Kurul İzn” gerektirmeyen bir çalışmadır.

** Dr. Öğr. Üyesi, Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi, ismail.gorgen@mku.edu.tr, ORCID: 0000-0002-6050-3895.

Hatay'ın sahip olduğu değerlerin ve potansiyelin farkında olan Mustafa Kemal Atatürk bu meselenin çözümü için ömrünün sonuna kadar mücadelesine devam etmiştir. Bu çabalarıyla Hatay halkının işgal ve manda idaresinden kurtulmasını sağlayan Atatürk, Anavatan'a ilhakın da önünü açmıştır. Nihayetinde Hatay 1939'da Anavatana katılmış, böylece Atatürk'ün benim şahsi meselemdir dediği Hatay konusu başarıyla sonuçlanmıştır. Belki Hatay'ın 1939'da Anavatana katılımını görmeye ömrü yetmemiş fakat Hataylı her bir ferdin ve Türk milletinin gönlünde, sinesinde, vicdanında ve duasında yaşamaya devam etmiştir.

Bu bilgiler doğrultusunda çalışmanın amacı Mustafa Kemal Atatürk'ün, Hatay'ın Anavatan'a katılım sürecindeki çabalarını tüm yönleriyle ortaya koymaktır. Atatürk'ün Şahsi Meselesinde Hatay başlıklı bu çalışmanın hazırlanmasında arşiv kaynaklarından, birinci el kaynaklardan, anılardan, biyografilerden ve telif eserlerden yararlanılmıştır. Bu çalışmada Mustafa Kemal Atatürk'ün önce Hatay Milli Mücadelesinin verilmesinde, daha sonra bağımsızlığını kazanmasında en son da Anavatana katılmasında nasıl bir strateji ve politika yürüttüğü tüm ayrıntılarıyla ele alınmıştır. Bu çalışma aynı zamanda Atatürk'ün gözünde olduğu kadar günümüzde de Hatay'ın ne kadar önem arz ettiğinin daha iyi anlaşılmasını sağlayacaktır.

Anahtar Kelimeler: İskenderun Sancağı, Hatay, Atatürk, Bağımsızlık, İlhak

EXTENDED SUMMARY

Mustafa Kemal Atatürk, whose ontological framework was defined by an unwavering devotion to the homeland, the nation, and the flag, personally witnessed the terminal decline of the Ottoman Empire, the geopolitical stratagems of the Great Powers, and the existential necessity of modernization as a prerequisite for sovereign statehood. The onset of the First World War further underscored the transcendental value of national identity. Atatürk concluded toward the end of the conflict that establishing a defensive demarcation within regions inhabited by Turks was the only way to secure national liberation, and he initiated this strategic line from Hatay, the ancestral Turkish homeland.

Within this framework, the scope of the study titled "Hatay: Atatürk's Personal Matter" encompasses his strategic policies concerning Hatay during the denouement of the First World War and the subsequent period following the Armistice of Mudros. The present study specifically examines the stance he adopted and the countermeasures he implemented in response to the occupation of İskenderun—one of Hatay's most strategically vital urban centers—by the Allied Powers. A crucial phase of the National Struggle in Hatay entailed Mustafa Kemal Pasha's covert deployment of officers using pseudonyms to orchestrate grassroots resistance among the local population in the aftermath of the British and French occupations. The eventual French inclination to cease hostilities in Southern Anatolia in the face of this organized defiance serves as a testament to the efficacy of Atatürk's regional policies and the success of the resistance movements conducted against French forces. Ultimately, while the signing of the Ankara Accord between Türkiye and France terminated regional conflicts, this diplomatic instrument resulted in Hatay remaining outside the national boundaries. Mustafa Kemal Pasha strategically sought to exploit diplomatic schisms within the Allied bloc; by securing an agreement with the French in the south, he successfully redirected military assets to the Western Front to ensure the triumph of the struggle against Greek forces in Western Anatolia.

Notwithstanding these strategic developments, Mustafa Kemal Atatürk never abandoned the cause of Hatay. Maintaining the conviction that the liberation of Hatay was intrinsically linked to the ultimate triumph of the National Struggle in Anatolia, Atatürk redirected his diplomatic and political focus toward the Hatay question following the expulsion of Greek forces from Anatolia in 1922. As France, cognizant of the burgeoning threat of a systemic conflict in Europe, moved to grant sovereignty to Syria, Türkiye—under Atatürk's leadership—simultaneously demanded independence for Hatay. When France displayed recalcitrance toward this demand, Türkiye escalated the dispute to the League of Nations. Ultimately, the League adjudicated in favor of Hatay's independence. Consequently, Hatay emerged as an independent state in 1938 under the presidency of Tayfur Sökmen and formally acceded to the Motherland in 1939.

The concerted efforts of the Hatay Turks under the leadership of Tayfur Sökmen, combined with Mustafa Kemal Pasha's decisive intervention—encapsulated in his declaration, "Hatay is my personal matter"—culminated in Hatay first achieving status as an independent state before its subsequent integration into the Motherland approximately one year later. The Hatay cause, orchestrated through the synthesis of Mustafa Kemal Pasha's pacifist doctrine and military stratagems, stands as the manifestation of an intellect that astutely interpreted contemporary global dynamics and masterfully navigated the complexities of diplomacy. Atatürk's transformative leadership secured this national cause through the unwavering collective will of the Turkish nation.

This study aims to elucidate the multidimensional efforts of Mustafa Kemal Atatürk during the National Struggle of Hatay, its attainment of independence, and the establishment of the structural foundations for its ultimate integration into the Motherland. Furthermore, it is posited that this study will facilitate a more profound

comprehension of the ideological significance that the *Misak-ı Milli* (National Pact), homeland, nation, flag, and sovereignty held for both Atatürk and the Turkish nation.

This study is of significant importance as it elucidates the strategic, economic, national, and cultural value of Hatay for Mustafa Kemal Atatürk, Türkiye, and the Turkish nation. Atatürk's successful management of the Hatay issue through political and diplomatic reasoning constitutes a seminal event that warrants rigorous scholarly attention within the context of Turkish diplomacy. This stems from the fact that Atatürk formulated a rational policy by accurately interpreting and analyzing global developments throughout the resolution of the Hatay question. Such a strategy is instrumental, as it serves as a quintessential paradigm of Mustafa Kemal Atatürk's diplomatic acumen and the broader framework of Turkish foreign policy.

This study employs the research methodology of historical science, utilizing an extensive array of primary and secondary materials, including biographies, archival records, memoirs, first-hand accounts, and scholarly monographs. The events and phenomena pertinent to the chronological scope of the study have been meticulously investigated across multiple sources and presented through a comparative analytical lens, adhering strictly to the principle of scientific objectivity.

In conclusion, this study utilizes rigorous scientific methodologies to elucidate the multifaceted efforts exerted by Mustafa Kemal Atatürk for Hatay, spanning from the years of the First World War to the eventual process of its integration into the Motherland. This study serves as a clear testament to Atatürk's strategic foresight, firm resolve, and profound patriotism.

The contemporary significance of Hatay's transition to independence and its subsequent accession to the Motherland is becoming increasingly evident. This is due to the fact that Hatay remains of paramount importance both for ensuring Türkiye's national security against potential southern threats and for safeguarding the country's geostrategic interests in the Eastern Mediterranean and Cyprus.

Given the current state of geopolitical uncertainty pervading the Middle East, the Eastern Mediterranean, and the global arena at large, the strategic weight of Hatay for both Türkiye and the broader region is more clearly understood than ever before.

Hatay, located at the intersection of trade and cultural exchange since antiquity, holds significant socio-cultural and religious values. Bolstering these intrinsic values through infrastructural and economic investments will further enhance Hatay's potential and its contributions to both humanity and Türkiye. Characterized by the strategic port of İskenderun, the fertile agricultural expanse of the Amik Valley, and a favorable climate, Hatay merits comprehensive attention and support.

Fully cognizant of Hatay's inherent values and potential, Mustafa Kemal Atatürk persisted in his struggle for the resolution of this issue until the end of his life. Through these tireless efforts, Atatürk facilitated the liberation of the people of Hatay from occupation and mandate administration, thereby paving the way for its eventual annexation to the Motherland. Although he did not live to witness the formal integration of Hatay in 1939, his legacy continues to endure in the hearts, minds, and prayers of every individual in Hatay and the Turkish nation.

Keywords: Hatay, Atatürk, Sanjak of Alexandretta, National Struggle, Independence

GİRİŞ

Hatay isminin kökeni Hititlere dayanmaktadır. Nitekim Antakya çevresine M.Ö. 1200'lerde yerleşen Hitit prenslikleri birleşerek Hattena Krallığı'nı kurmuşlardır. Bazı kaynaklara göre Hatay adının bu kurulan Hattena Krallığı'ndan geldiği ifade edilmektedir. Nihayetinde Hititlerin de Türk olduklarını vurgulayan Atatürk, 2 Kasım 1936 tarihinde Fransızların İskenderun Sancağı olarak adlandırdığı bu bölgeye "Hatay" ismini vermiştir.¹ Nitekim Türkler tarih boyunca bu bölgeyi kendilerine yurt edinmişlerdir. Tarihi kaynaklara göre Oğuz Han'ın da Hatay'ı yurt edindiği ifade edilmektedir.²

¹ 39'uncu Mekanize Piyade Tugayı Tarih Araştırma Grubu, *Hatay'ın Kurtuluş Mücadelesinde Türk Ordusu*, (Ed.: Mustafa Filiz), İskenderun, 39'uncu Mekanize Piyade Tugayı Komutanlığı Yayınları, İskenderun 2010, s. 5.

² 39'uncu Mekanize Piyade Tugayı..., s. 6.

Hatay, “Münbit Hilal” olarak adlandırılan; Doğu Akdeniz’in Mezopotamya, Yakındoğu, Suriye, Mısır, Anadolu ile bağlantısını sağlayan; bu coğrafyaları da kara ve deniz yoluyla Avrupa’ya bağlayan stratejik ve önemli bir konuma sahiptir. Nitekim Hatay sınırları içinde bulunan İskenderun limanı ve buraya uzanan demiryolları bölgeyi Akdeniz ve Avrupa’ya bağlamaktadır. İskenderun limanının da Doğu Akdeniz’i Ortadoğu’ya bağlaması Hatay’ın stratejik, askeri ve ekonomik değerini artırmaktadır.³

Fransız Manda döneminde İskenderun Sancağı adıyla anılan günümüzdeki ifadesiyle Hatay, Doğu Akdeniz kıyısının kuzey doğusunda, Anadolu’nun en güneyinde bulunmaktadır.⁴ Hatay’ın en önemli iki yerleşim birimi İskenderun ve Antakya’dır. Her iki kent de kuzeyde Osmaniye, doğuda Bağdat, güneyde Halep ile Şam ve Hayfa üzerinden demiryolu bağlantılarıyla bölgenin büyük önem taşıyan iki ticaret merkezi konumundadır. Tarımsal açıdan büyük zenginliğe sahip olan Amik Gölü ve çevresindeki ova bölgenin değerini artırmaktadır.⁵

Bu öneminden dolayı Hatay, tarihsel süreçte Hititler, Asurlar⁶, Romalılar, Persler, Bizanslılar ve Araplar tarafından ele geçirilmiştir. Hatay 1098-1268 yılları arasında ise Haçlıların eline geçmiştir. Burası Mısır, Arap ve Bizans İmparatorlukları ile Haçlı krallıkları arasında geri kalmış bir bölge haline gelmiştir.⁷

Memlüklerin 1268’de Antakya Haçlı Prenslığı’ne son vermesiyle bölgedeki 170 yıllık haçlı hakimiyeti sona ermiştir. Bu süreçten sonra kısa süreliğine de olsa bölgeye Dulkadiroğulları ve Gündüzoğulları hükmetmiştir. Ağustos 1518’de Yavuz Sultan Selim’in Halep şehrini ele geçirmesiyle beraber Hatay’da Osmanlı Devleti’nin hakimiyetine girmiştir.⁸ Yavuz Sultan Selim’in bölgeyi fethiyle Birinci Dünya Savaşı’na kadar Türklerin hakimiyetinde kalan Hatay kültür, ticaret ve medeniyet şehri olma özelliğini barış ve huzur içinde sürdürmüştür. Ancak Birinci Dünya Savaşı sürecinde İngiliz ve Fransızların bölgeyi işgal girişimleri Hatay’ın sahip olduğu bütün değerlere büyük darbe vurmuştur.

1. Birinci Dünya Savaşı Süreci

Hatay bölgesi Mustafa Kemal Atatürk’ün askerlik hayatının ilk yıllarında başlayıp ömrünün sonuna kadar sürekli ilgilendiği önemli bir coğrafyadır. Nitekim 1905’te genç bir subay olarak ilk atandığı ve tecrübelerini kazandığı yer Suriye olmuştur. Daha sonra çeşitli bölgelerde görev yapmış ve nihayet Birinci Dünya Savaşı’nın sonlarında tekrar askeri görevler için Suriye’ye atanmıştır.⁹

Birinci Dünya Savaşı’nda 16 Mayıs 1916 tarihinde İngiltere ve Fransa arasında yapılan Sykes-Picot Anlaşması’na göre de Suriye ve Kilikya (Çukurova) Fransa’nın nüfuz alanı olarak belirlenmişti. Dolayısıyla bu iki coğrafyayı birbirine bağlayan Hatay da Fransa’nın nüfuz alanlarının içinde kalmıştır. Ayrıca Birinci Dünya Savaşı sürecinde İngiltere’nin Mısır valisi Sir Henry MacMahon’un Hicaz Emiri Şerif Hüseyin ile yaptığı anlaşmaya göre Hicaz, Irak ve Suriye’nin yanı sıra Hatay bölgesini de içine alan bir Arap krallığı kurulacak başına da Şerif Hüseyin kral olarak getirilecekti. Dolayısıyla hem İngilizler hem de Fransızlar Hatay bölgesinin Türklerin elinden alınması taraftarıydı.¹⁰ İngiltere bir yandan Sykes-Picot Anlaşması ile

³ Vahid Çabuk, *Birinci Dünya Savaşı Öncesinde İskenderun’un Stratejik Durumu*, Kültür Ofset Basımevi, Ankara 1991, s. 3.

⁴ Yücel Güçlü, *The Question Of The Sanjak of Alexandretta*, TTK, Ankara 2001, s. 3.

⁵ Serhan Ada, *Türk-Fransız İlişkilerinde Hatay Sorunu (1918-1939)*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2013, s. 7.

⁶ 39’uncu Mekanize Piyade Tugayı..., s. 7.

⁷ Yücel Güçlü, *The Question Of The Sanjak of Alexandretta*, TTK, Ankara 2001, s. 19.

⁸ 39’uncu Mekanize Piyade Tugayı..., s.13.

⁹ Mehmet Tekin, “İşgalden Kurtuluşa Hatay: Atatürk’ün Hatay Sevdası ve Hatay Devleti”, *Güneyde Kültür*, C. 15, S. 151, 1997, s. 1.

¹⁰ Y. Güçlü, *The Question...*, s. 34.

Suriye'yi Fransa'ya bırakırken, diğer yandan da bölgedeki müttefik Şerif Hüseyin'in oğlu Faysal liderliğinde bağımsız Suriye için çalışmalara başlamıştır.¹¹

Mustafa Kemal Paşa'nın Hatay için verdiği çabalar Birinci Dünya Savaşı'nda 24 Haziran 1917 tarihinde Suriye-Filistin-Irak Cephelerini içine alan Yıldırım Orduları Grup Komutanlığı'nın çekirdeğini oluşturan 7. Ordu Komutanlığı görevine getirilmesiyle başlamıştır.¹²

Atatürk 18 Eylül 1918 tarihinde Suriye-Filistin Cephesi'ndeki 7. Ordu Komutanlığı'na ikinci kez atanmıştır. Bu süreçle beraber Birinci Dünya Savaşı'nda güney sınırlarımızdaki orduları idare eden komutanlardan biri de Mustafa Kemal Paşa'dır.¹³ Bu cephede İngiliz, Fransız ve bu devletler tarafından kandırılan Araplarla mücadele edilmiştir.

Şam'ın 30 Eylül'de İtilaf birliklerinin eline geçmesiyle Suriye Cephesi'ndeki tüm kuvvetler Mustafa Kemal Paşa'nın kumandası altına girmiştir.¹⁴ Bu arada İngilizlerin desteklediği Nuri Said Paşa idaresindeki Arap güçleri 1 Ekim 1918 tarihinde Şam'a girmiş ve Emir Faysal adına Ali Rıza Paşa, Şam valisi olarak atanmıştır. Bu süreçte Şerif Hüseyin'e danışmanlık yapan İngiliz Albay Lawrence de Şam'da bulunmaktaydı. İngiliz birlikleri de Araplardan hemen sonra şehre girmiştir.¹⁵

Bu gelişmeler karşısında Suriye Cephesi'nde 7. Ordu'nun başında bulunan Mustafa Kemal Paşa bu ordunun sağ kanadını koruyan 8. Ordu'nun İngilizler tarafından bozguna uğratıldığı ve 4. Ordu da geri çekildiği için 7. Ordu'yu da kuşatmadan kurtarmak için geri çekmiştir. Bu geri çekilme sırasında Mustafa Kemal Paşa, Halep'te İtilaf birlikleriyle ve asi Araplarla 26 Ekim 1918 tarihinde yaptığı Birinci Dünya Savaşı'nın son muharebesini de kazanarak düşman birliklerinin ilerlemesini sınırlarımızda durdurmuştur. Mustafa Kemal Paşa, Hatay'ın güneyinden başlayıp Kilis istikametine doğru uzanan güney sınırlarımızda Anadolu'nun savunulması için ordularını Halep'in beş kilometre kuzeyine çekerek savunma tedbirleri almıştır.¹⁶

Mustafa Kemal Paşa 28 Ekim'de İskenderun, Belen, Dircemal, Telrifat hattını korumuş ve Antakya'yı da bu hattın içine almıştır. Böylece Halep'in kuzeyinden geçen ve bugünkü sınırlarımıza benzeyen bu hattın korunması kararlaştırılarak yeni Türk devletinin sınırları fiilen tespit edilmiştir.¹⁷

2. Mondros Mütarekesi Sonrası gelişmeler

Osmanlı orduları Birinci Dünya Savaşı'nda Çanakkale Cephesi hariç diğer bütün cephelerden savaşı kaybetmişti ve zor durumdaydı. Bu gelişme üzerine Osmanlı Hükümeti ekim sonlarında İtilaf Devletlerinden mütareke isteğinde bulunmuştur. Nihayetinde yapılan görüşmelerden sonra Osmanlı Devleti açısından savaşın sona ermesi anlamına gelen 30 Ekim 1918 tarihli Mondros Mütarekesi imzalanmıştır. Anadolu'nun diğer yerlerinde olduğu gibi Hatay halkı da bundan sonra neler olacağını merak içinde beklemeye başlamıştır.¹⁸

¹¹ S. Ada, *Türk-Fransız...*, s. 20.

¹² Süleyman Hatipoğlu, *Türk-Fransız Mücadelesi; Orta Toros Geçitleri (1915-1921)*, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara 2001, s. 20.

¹³ H. R. Soyak, *Atatürk'ten Hatıralar...*, s. 81.

¹⁴ M. Tekin, "İşgalden Kurtuluşa...", s. 1.

¹⁵ S. Ada, *Türk-Fransız...*, s. 27.

¹⁶ M. Tekin, "İşgalden Kurtuluşa...", s. 1.; S. Hatipoğlu, *Türk-Fransız...*, s. 25.

¹⁷ Güney Nur, Özdemir Bey'in Hatay ve Musul Harekâtı", *Hatay Folklor Araştırmaları Derneği Yayınları*, Antakya 2008, s. 23.

¹⁸ Selim Çelenk, *Hatay'ın Kurtuluş Mücadelesi Anıları*, (Haz.: Günay Çelenk), Gazeteciler Cemiyeti Yayınları, Antakya 1997, s. 9.

Mondros Mütarekesi'nden sonra Alman subay ve komutanlarının Türkiye'den ayrılması gerekmekteydi. Bunun üzerine Sadrazam İzzet Paşa 30 Ekim 1918 tarihinde Liman von Sanders'e bir telgraf çekerek Yıldırım Orduları Grup Komutanlığı'nı Mustafa Kemal Paşa'ya devretmesini istemiştir. 31 Ekim'de Yıldırım Orduları Grubu Komutanlığı'nı Mustafa Kemal Paşa'ya devreden Liman von Sanders görevinden ayrılarak İstanbul üzerinden ülkesi olan Almanya'ya dönmüştür.¹⁹

Mondros Mütarekesi'nden hemen sonra Enver ve Talat Paşalarla diğer hükümet erkânı da ülkeyi terk ederek yabancı ülkelere sığınmış, Ahmet İzzet Paşa da yeni hükümeti kurarak durumu kurtarmaya çalışmıştır. Bu arada Suriye coğrafyasında Halep ve Şam'da Arap hükümetleri kurulmuş bu hükümetin başına Kral Faysal getirilmiştir.²⁰

Mustafa Kemal Paşa Mondros Mütarekesi hükümlerinin aynen uygulanması halinde vatanın tamamının işgal edilebileceğini görmüş ve bunun üzerine mütarekede geçen ifadelerin ve yer isimlerinin belirsiz olduğunu, İngilizlerin kendi menfaatleri doğrultusunda istedikleri gibi yorumlayabilmek için belirsiz bıraktıkları hususların açıklığa kavuşturulması gerektiğini Sadrazam ve Harbiye nazırı Ahmet İzzet Paşa'ya bildirmiştir.²¹

Mustafa Kemal Paşa ayrıca İskenderun, Antakya, Cebelsem'an, Katma ve Kilis bölgesinin Türklerle meskûn olduğunu ve Halep halkının dörtte üçünün Arapça konuşan Trüklerden oluştuğunun dikkate alınması gerektiğini ifade etmiştir. Türkiye sınırının İskenderun'un güneyinden başlayıp Antakya'yı da içine alarak doğuya doğru uzandığını belirtmiştir.²² Bu çerçevede Reyhanlı ve Harim'deki, İskenderun'un güney kıyısındaki gözlem birliklerinin yerlerinde kalmaları talimatını vermiştir.²³

Hatay Misak-ı Milli sınırları içindedir. Nitekim 30 Ekim 1918 tarihinde Mondros Mütarekesi imzalandığı sırada bu bölge Türk birliklerinin elindeydi. Mütarekeden sonra da Antakya, İskenderun bölgesi Adana vilayetine bağlı olarak idare edilmekteydi.²⁴

Mustafa Kemal Paşa Mondros Mütarekesi'nden sonra Anadolu'da yaşanabilecek gelişmeleri tahmin ederek henüz Adana'da iken arkadaşı Ali Fuat Paşa'ya; "Artık milletin bundan sonra kendi haklarını kendisinin araması ve müdafaa etmesi, bizlerin de mümkün olduğu kadar bu yolu göstermemiz ve bütün ordu ile beraber yardım etmemiz lazımdır" demiştir.²⁵

Mondros Mütarekesi'nden sonra İtilaf Devletlerinin ilk işgal teşebbüsü İskenderun'da gerçekleşmiştir. 3 Kasım'da bir Fransız bahriye subayı ile bir İngiliz binbaşısı taşıyan iki savaş gemisi İskenderun limanına girerek bir görüşmede bulunacaklarını ifade etmişlerdir. Bu görüşmede İtilaf Orduları Kumandanı General Alenbi'nin emriyle ve Mondros Mütarekesi'nin ikinci maddesi gereğince limandaki torpillerin taranıp temizleneceğini ifade etmişlerdir.²⁶

Yıldırım Orduları Grup Komutanı Mustafa Kemal Paşa da bu isteğe karşılık Mondros Mütarekesi'nde İskenderun'un işgal edileceğine dair bir madde olmadığını Harbiye Nezaretine bildirmiş fakat Sadrazam Ahmet İzzet Paşa, İtilaf devletleri birliklerinin İskenderun limanındaki torpilleri tarayabileceklerini ancak şehri işgal etmeye haklarının olmadığını

¹⁹ Utkan Kocatürk, *Atatürk ve Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Kronolojisi 1918-1938*, Türk Tarih Kurumu, Ankara 2000, s. 2; S. Hatipoğlu, *Türk-Fransız...*, s. 30.

²⁰ S. Çelenk, *Hatay'ın Kurtuluşu...*, s. 13.

²¹ G. Nur, *Özdemir Bey'in...*, s. 31.

²² *Atatürk'ün Tamim, Telgraf ve Beyannameleri IV*, Türk Tarih Kurumu, Ankara 1991, s. 16-17.

²³ M. Tekin, "İşgalden Kurtuluş...", s. 1.

²⁴ Süleyman Hatipoğlu, "Hatay'ın Kurtuluşunun Fikri Temelleri", *Anavatan'a Katılışının 60. Yıldönümünde Hatay*, (Haz.: Berna Türkdogan, Ankara, Atatürk Araştırma Merkezi, 2001, s. 50.

²⁵ Ali Fuat Cebesoy, *Milli Mücadele Hatıraları*, Temel Yayınları, İstanbul 2019, s. 80.

²⁶ ATASE. *İSH-1*. 110-9-1-10. 5-0-10. 3 Kasım 1918, s.1-3; A. F. Cebesoy, *Milli Mücadele...*, s. 78.

bildirmiştir. Ancak İskenderun'a asker çıkarsalar bile onlara silahla karşılık verilmemesi gerektiğini, sadece İngiltere nezdinde olayın protesto edilmesini istemiştir.²⁷ İzzet Paşa da Mustafa Kemal Paşa'ya 5 Kasım 1918 tarihinde çektiği bu telgrafta, İngilizlerin İskenderun Limanı'na çıkarken Türk birliklerinin İngiliz askerlerine zorluk çıkarmamaları gerektiği dolayısıyla İngilizlerin burada kalıcı olmadığını ifade etmiştir.²⁸

Mustafa Kemal Paşa 5 Kasım 1918 tarihinde Harbiye Nazırı Ahmet İzzet Paşa'ya çektiği telgrafta İngilizlerin birkaç günden beri İskenderun'a asker çıkarmaktan ve Halep'te birliklerine yetecek kadar erzak mevcut iken oradaki kuvvetlerini iase için erzak sevkiyatından bahsettiklerini ifade etmiştir. Ancak asıl amaçlarının Kilikya ve Suriye arasında stratejik konuma sahip olan İskenderun'a asker çıkarıp burayı işgal etmek olduğunu belirtmiştir.²⁹

Mustafa Kemal Paşa 7 Kasım'da İngilizlerin İskenderun'a asker çıkarmalarına engel olmak için Üçüncü Kolorduya İskenderun'a kuvvet sevk etmesi ve 20. Kolordu'ya da İngilizlerin şehre asker çıkarması halinde buna ateşle karşılık verilmesi talimatını vermiştir.³⁰

İngiliz Amiral Galtrop, İskenderun şehrinin General Allenby'nin isteği çerçevesinde teslim edilmesini aksi takdirde şehrin general tarafından zorla işgal edileceğini bildirmiştir.³¹

Sadrazam İzzet Paşa da Mustafa Kemal Paşa'ya cevaben şöyle demiştir;

*"Mütarekeye göre İngilizlerin İskenderun'u işgale hak ve yetkileri yoktur. Yalnız Halep civarındaki ordularını beslemeleri için İskenderun'dan faydalanmak istemeleri de haklı bir sebeptir. Yunanistan'ın Anadolu'daki planlarının İngilizler tarafından engellenmesi umuduyla İngilizlerin İskenderun Limanından birliklerine erzak göndermek hususunda, ayrıca İskenderun-Halep yolunu tamir etmelerine müsaade etmekte bir sorun görmüyorum. Bu çerçevede İskenderun liman ve şehrinin kendilerine bırakmış olmuyoruz. Liman ve şehir yine bizde kalacak askeri ve sivil amir ve memurumuz görevlerinin başında olacak. Onlar yalnız limandan ve yoldan sırf bir yolcu sıfatıyla istifade edebilecekler"*³²

Mustafa Kemal'in Genelkurmay Başkanlığı'na çektiği telgrafta ifade ettiğine göre İngilizlerin esas amacının İskenderun-Halep güzergahını ele geçirip 7. Ordunun geri çekilme hattını keserek kuşatmaktır.³³

Bu süreçte Yıldırım Orduları Grup Komutanlığı ile 7. Ordu Grup Komutanlığı 7 Kasım 1918 tarihinde padişahın emri ile lağvedilmiş ve Mustafa Kemal Paşa Harbiye nezareti bünyesine alınarak İstanbul'a çağırılmıştır.³⁴ İstanbul Hükümeti'nin emri üzerine Belen'deki 41. Tümen de Hatay'dan çekilme emri almış ve bunun üzerine Yüzbaşı Halit Bey 8 Kasım 1918 tarihinde şehirde Teğmen Fahri komutasında 25 kişilik bir müfreze bırakarak Antakya'yı terk edip Gaziantep'e çekilmiştir.³⁵ Bu durumu fırsat bilen İngilizler 9 Kasım 1918 tarihinde, Fransızlar da bir gün sonra İskenderun'a asker çıkarmıştır. Şehri işgale girişen Fransızlar, İskenderun kaymakamını da Payas'a sürgün etmiştir.³⁶

Bu arada Filistin'den Halep'e buradan da Adana'ya gelen Mustafa Kemal Paşa Mondros Mütarekesi'ne aykırı olarak İskenderun'un işgalini öğrenince Suriye'de bulunan Müttefik Orduları Kumandanı Marşal Allenby'e protesto telgrafi çekmiştir.³⁷ Yıldırım Orduları ve 7.

²⁷ G. Nur, *Özdemir Bey'in...*, s. 33.

²⁸ ATASE. *İSH-1*. 110-9-1-10. 5-0-17. 6 Kasım 1918, s. 1-3; 39'uncu Mekanize Piyade Tugayı..., s. 63.

²⁹ Atatürk'ün Tamim, *Telgraf...*, s. 19.

³⁰ Hasan Rıza Soyak, *Atatürk'ten Hatıralar*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2004 s. 91-92.

³¹ H. R. Soyak, *Atatürk'ten Hatıralar...*, s. 92.

³² H. R. Soyak, *Atatürk'ten Hatıralar...*, s. 89.

³³ ATASE. *İSH-1*. 110-9-1-10. 5-0-23. 8 Kasım 1918, s. 1-4; Atatürk'ün Tamim, *Telgraf...*, s.20.

³⁴ H. R. Soyak, *Atatürk'ten Hatıralar...*, s. 98.; U. Kocatürk, *Atatürk ve Türkiye...*, s. 5-6

³⁵ S. Çelenk, *Hatay'ın Kurtuluşu...*, s. 12.

³⁶ G. Nur, *Özdemir Bey'in...*, s. 33

³⁷ Tayfur Sökmen, *Hatay'ın Kurtuluşu İçin Harcanan Çabalar*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1992 s. 21.

Ordu Grubu Komutanlıklarının lağvedilmesi üzerine aldığı emir gereği Mustafa Kemal Paşa 10 Kasım 1918 tarihinde Adana üzerinden İstanbul'a gitmek üzere yola çıkmıştır.³⁸

Suriye'nin tanınmış isimlerinden İbrahim Henano 24 Kasım 1918 tarihinde Antakya'ya gelerek burada Arap Hükümeti'ni kurmuştur. Böylece Hatay'ı Faysal Hükümetine ilhak etmek istemiştir.³⁹ Bu arada 27 Kasım 1918 tarihinde Merkezi Beyrut'ta bulunan Fransız Yüksek Komiserliği'nin çıkardığı bir kararname ile "İskenderun Sancağı" İskenderun merkez alınmak üzere Antakya ve Reyhanlı'yı da içine alarak kurulmuştur.⁴⁰

Aralık 1918 tarihinde Mersin limanına çıkarma yapan Fransızlar Mersin, Tarsus, Adana, Ceyhan ve Toprakkale'yi işgal etmişlerdir.⁴¹ Bu arada 3 Aralık 1918 tarihinde Antakya'ya bir İngiliz birliği gelmiş burada dört gün kaldıktan sonra 7 Aralık'ta da şehri terk etmiştir. Antakya'yı İngilizlerin terk ettiği gün Fransızlar işgal etmiştir. İskenderun ve Antakya'yı işgal eden Fransız askerlerinin çoğunluğu "Lejyon Etranjer" adı altında toplanan Ermenilerden oluşmaktaydı. Bunlar kendilerini "İntikam Taburu" olarak adlandırıp Türklere kin beslemekteydi.⁴²

11 Aralık 1918 tarihinde 400 Ermeni'den meydana gelen Fransız taburu Dörtyol'u işgal etmiştir. İşgalden sonra Dörtyol'da uygulanan baskı ve şiddet yüzünden yer yer direniş ve çatışmalar başlamıştır. 19 Aralık 1918 tarihinde Karakese köylüleri barikatlar kurarak baskına gelen bir Fransız müfrezesinin köye girmesini engellemişlerdir. Nihayetinde çıkan çatışma sonucu on beş kayıp vererek geri çekilmişlerdir. Bu çatışma Türk İstiklal Savaşı'nın ilk silahlı çatışması ve düşmana atılan ilk kurşundur.⁴³

Ermenileri de yanına alan Fransızlar 30 Aralık 1918 tarihinde Antakya'daki kışlayı işgal edip Henano'nun kurduğu Arap Hükümetini dağıtmak suretiyle idareyi ele alıp şehirde hakimiyet kurmuşlardır.⁴⁴

Fransızlar, Hatay'dan sonra ilk etapta Adana ve yöresini daha sonra da Antep Maraş ve Urfa'yı işgal etmiştir. Adana'ya da bu süreçte 70 bin Ermeni yerleştirmişlerdir.⁴⁵ Ancak Fransız birliklerindeki bazı gönüllü Ermeniler işi isyana ve Türkler üzerinde keyfi intikam hırsına dönüştürünce Fransızlar dört Ermeni taburunu dağıtarak 1 Mart 1919 tarihinde gemilere bindirip Port Said'e götürmüşlerdir.⁴⁶ Nitekim Fransızlar dahi Ermenilerin bölgede yürüttüğü katliamlara ve keyfi uygulamalara kayıtsız kalamamıştır.

3. Atatürk'ün Samsun'a çıkmasından sonraki gelişmeler

Güneyde İngiliz, Fransız ve Ermenilerin işgal girişimleri yaşanırken padişahın emriyle Mustafa Kemal Paşa 9. Ordu Müfettişi olarak 19 Mayıs 1919 tarihinde Samsun'a çıkmıştır.⁴⁷ Bu süreçle beraber Anadolu'da yürütülen işgallere karşı Mustafa Kemal Paşa liderliğinde Milli Mücadele süreci başlamıştır. Çünkü İngilizler güney Anadolu'da yürüttükleri işgal girişimleri gibi Samsun'a asker çıkarmış ve Karadeniz'de Rumları, Doğu Anadolu'da Ermenileri Türkler aleyhine kışkırtmaya başlamıştı. Güney Anadolu'da da İngiliz ve Fransızların politikaları bu şekildeydi.

³⁸ U. Kocatürk, *Atatürk ve Türkiye...*, s. 7.

³⁹ S. Çelenk, *Hatay'ın Kurtuluş...*, s. 14.

⁴⁰ Ergünöz Akçora, "Hatay'ın Anavatan'a İlhakının Türk Dış Politikasındaki Yeri", *Atatürk Dönemi Türk Dış Politikası*, (Haz.: Berna Türk Doğan), Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara s. 329.

⁴¹ U. Kocatürk, *Atatürk ve Türkiye...*, s. 13.

⁴² S. Çelenk, *Hatay'ın Kurtuluş...*, s. 14.

⁴³ M. Tekin, "İşgalden Kurtuluşa...", s. 2.

⁴⁴ S. Çelenk, *Hatay'ın Kurtuluş...*, s. 14.

⁴⁵ S. Çelenk, *Hatay'ın Kurtuluş...*, s. 15.

⁴⁶ Mehmet Tekin, *Hatay Tarihi*, Atatürk Kültür Merkezi Yayınları, Ankara 2000, s. 216.

⁴⁷ Mustafa Kemal Atatürk, *Nutuk*, (Haz.: Zeynep Korkmaz), Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara 2005, s. 1.

Suriye’yi önce İngilizler ele geçirmiş burası 15 Eylül 1919 tarihinde yapılan Suriye İtilafnamesi ile Fransızlara devredilmiştir. Fransızlar bölgeye yerleştikten sonra burada Türklere ve Araplara karşı Ermenileri destekleyerek onlara Fransız askeri üniforması giydirip orduya almıştır. Bu durumu fırsat bilen Ermeniler de Fransızlarla beraber silah toplama bahanesiyle Türklere karşı her türlü caniliği yapmıştır.⁴⁸

İşgalden hemen sonra Fransız Albay De Piepape tarafından işgal yönetiminde görev alacaklara yönelik hazırlanan genel talimatlar arasında yerel halka “daha sonra özerklikten yararlanabilecekleri hissi verilmesi” yer almaktaydı. Bu süreçle beraber İskenderun belediye başkanlığı ve kaymakamlığına Hristiyan olan Jozef Makzume, Antakya kaymakamlığına da Yahyazade Adalı Hacı Mehmet Efendi getirilmiştir.⁴⁹

Güney Anadolu’da işgallere karşı yürütülen milli mücadeleyi dikkate almak zorunda kalan Fransız diplomatlar Mustafa Kemal Paşa ile görüşmenin ve nihayetinde bir anlaşmaya varmanın yollarını aramaya başlamışlardır. Çünkü Fransa, Anadolu’da içinden çıkamayacağı bir girdaba sürüklenmekteydi. Bu süreçte Fransız diplomat George Picot Anadolu’da yürütülen Milli Mücadele’nin Lideri Mustafa Kemal Paşa ile görüşerek bir anlaşma yapıp bu girdaptan kurtulmak istemekteydi. Nihayetinde yapılan görüşmede Picot, Mustafa Kemal Paşa’ya, Fransa’nın ekonomik çıkarlarının korunması koşuluyla Kilikya’nın Türklere bırakılacağını belirtmiştir. Görevinin son günlerinde Mustafa Kemal’le görüşen Picot’un yerine Ekim 1919’da Fransa’nın Suriye ve Kilikya Yüksek Komiserliği’ne General Gouraud atanmıştır.⁵⁰ Mustafa Kemal Paşa Fransız diplomatlarla yaptığı görüşmelerde Türklerin çoğunlukta olduğu toprakların vatan toprağı olduğu ve kesinlikle buralardan vazgeçilmeyeceği izlenimi vermiştir. Bu olguyu da Misak-ı Milli kavramıyla ifade etmiştir.

Atatürk, Kurtuluş Savaşı sırasında Türk milletinin emellerini ve maksatlarını özetleyen Misak-ı Milli programının ilk maddelerini Ocak 1920’de yazmıştır.⁵¹

Mustafa Kemal Misak-ı Milli fikrini şöyle ifade etmiştir;

“Devletin bütün ağırlığı ve müdafaası Türk’ün omuzlarına yüklenmiştir. Hristiyan azınlıklar ise yalnız kendi çıkarlarını sağlamakla kalmıyor komşu ve aynı ırktaki devletlerle birleşmek için fırsatı kaçırmak istemiyorlardı. Geriye kalan Türkler ve Araplar ayrı ayrı devletlerin sömürgeleri haline getirilecek Türk’ün haricindeki unsurlar düşman devletlerin tarafını tutacaklar. Şu halde devlet gövdesinin çökmesiyle hasıl olacak enkazın altında ezilip perişan olmak mı yoksa çoğunluğu Türk olan milli bir sınıra çekilerek burasını mı savunmak daha doğru ve hayırlı olacaktır? Ben selameti ikinci fikrin tatbik edilmesinde görüyorum.”⁵²

4. Hatay Milli Mücadelesinin Desteklenmesi

Mustafa Kemal Paşa, Anadolu’nun güneyinde Fransızlarla yapılan çatışmaları barış yoluyla çözmek isterken Hatay’ın öz evlatlarından olan Tayfur Sökmen de Hatay davasını Türkiye’nin, Türklerin dolayısıyla Hataylıların lehine çözümlenmesi için sürekli Mustafa Kemal Atatürk ile temas halindeydi. Nitekim Tayfur Sökmen 1920 Mayıs’ında Mustafa Kemal Atatürk’e bir telgraf çekerek İskenderun-Antakya ve halkının Misak-ı Milli’ye dahil olup olmadığını sormuştur. Atatürk de bölgenin ve halkının Misak-ı Milli’ye dahil olduğunu Maraş’taki kolordu ile irtibata geçerek milli davalarını sürdürmeleri gerektiğini ifade etmiştir.⁵³

⁴⁸ İsa Kalaycı, “Bağımsızlıktan Baas’a Suriyelilerin Hatay’a Göçleri (1946-1970)”, *Dr. Mehmet Tekin Armağanı*, (Ed.: Sacit Uğuz, Bülent Arı), Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi Yayınları, Hatay 2016, s. 223.

⁴⁹ S. Ada, *Türk-Fransız...*, s. 29.

⁵⁰ S. Ada, *Türk-Fransız...*, s. 33.

⁵¹ Ali Fuat Cebesoy, *Sınıf Arkadaşım Atatürk*, Temel Yayınları, İstanbul 2017, s. 185.

⁵² A. F. Cebesoy, *Sınıf Arkadaşım...*, s.188.

⁵³ T. Sökmen, *Hatay’ın Kurtuluşu...*, s. 35

Bunun üzerine Maraş'taki İkinci Kolordu Kumandanı Selahattin Adil Paşa'ya Sadık Bey vasıtasıyla durumu arz eden Hatay Kuva-yı Milliyeciler paşadan “Merak etmeyin yakında sizleri takviye için birkaç arkadaş göndereceğim. Fransızlarla mücadele başladığında da sizlere kuvvet ve mühimmat da göndereceğim” cevabını almışlardır.⁵⁴

Nitekim Mustafa Kemal Paşa'nın henüz Suriye'de Katma'daki karargahında iken vatanın savunulması için Müdafaa-i Hukuk teşkilatlarının ilk oluşumlarını burada meydana getirmiştir. Mustafa Kemal Paşa Türk ordusu buradan çekilirken ellerindeki fazla silahları bölge halkına dağıtarak direniş teşkilatının kurulmasını planlamış, bunun için de bölgeye gizli isimlerle çeşitli subaylar görevlendirmiştir. Görevlendirilen bu subaylardan biri de Özdemir Bey'dir. Özdemir Bey'in liderliğinde Fransız işgaline karşı Antakya ve Kuseyr bölgesinden Kilis istikametine doğru olan güzergahta milli direniş hattı oluşturulmuştur.⁵⁵

Bu süreçte Hatay bölgesinde Ahmet Türkmen idaresinde Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti kurularak Anadolu'da Kuva-yı Milliye ile irtibat sağlanması için karar alınmıştır. Bu sayede gizli görüşmeler sonucu Maraş'tan Bedri bey komutasında Antakya havalisine kuvvet getirilmiştir. Maraş'tan Özdemir Bey'in de bölgeye sevk edilmesiyle bölge halkının Fransız işgaline karşı organize kabiliyeti ve gücü artmıştır.⁵⁶

Mustafa Kemal Paşa'nın Samsun'a çıkarak başlattığı Milli Mücadelenin amacı öncelikle yurdu düşman işgalinden kurtarmaktı. Daha sonra da Yeni Türk devletini kurmaktı. Bu çerçevede işgalci güçlere karşı başlayacak herhangi bir direniş Anadolu'da yürütülen Milli Mücadele'ye önemli katkılar sağlayacaktı. Bu yüzde Fransızlara karşı Hatay ve Suriye'de yürütülen direniş Anadolu'daki mücadelenin başarıya ulaşması açısından önemliydi. Nitekim bölgede çeşitli akıncı kuvvetlerinin birleşmesi sonucu Fransızlara karşı Türk-Arap direnişinin hazırlıkları başlamıştır.

Mustafa Kemal Paşa son derece bilinçli bir şekilde Fransızlara karşı yürütülen Arap direnişini teşvik edip desteklemiş ve özellikle Suriye'de ulusal teşkilatların kurulmasına destek vermiştir. Çünkü Mustafa Kemal Paşa Türkiye-Suriye ilişkilerinin ülkemize büyük fayda sağlayacağını düşünmekteydi.

Mustafa Kemal Paşa Arap yetkilileriyle iş birliği yapmayı ve böylece çok geniş bir alanda Türk ve Arap kuvvetlerinin İtilaf Devletlerine karşı ortak bir cephe oluşturmayı amaçlamaktaydı. Bu durumdan Fransızlar elbette hoşnut değildi.

General Gouraud komutasındaki Fransız ordusu 1920 Haziran'ında Suriye'ye getirdiği büyük kuvvetlerle Şam, Hama, Humus ve Halep'i işgal etmiş, ancak Antakya, Kuseyr ve Amik Ovası bölgesinde yürütülen Milli Mücadele ile buradaki Türk Milli Mücadelesine destek veren Lazkiye mıntıkasındaki Alevi önderi Şeyh Salih liderliğindeki mücadeleyi bastıramamıştır.⁵⁷

Bedri Bey de Hatay'da yürütülen Milli Mücadele'nin daha etkin bir şekilde idare edilmesi için Ankara tarafından bölgeye gönderilmiştir. Bölgede oluşturulan teşkilatta da Nuri Aydın Konuralp, Ahmet Türkmen ve Dede Beyzade Hakkı Bey görev almıştır.⁵⁸

Fransa, Suriye'yi, Antakya-İskenderun bölgesini ve Çukurova'yı işgal etmiş fakat halkın ve Kuvva-yı Milliye birliklerinin direnişini kıramamıştır. Nitekim Fransızlar Hatay

⁵⁴ T. Sökmen, *Hatay'ın Kurtuluşu...*, s. 37.

⁵⁵ G. Nur, *Özdemir Bey'in...*, s. 76-77.

⁵⁶ E. Akçora, “Hatay'ın Anavatan'a...”, s. 332.

⁵⁷ G. Nur, *Özdemir Bey'in...*, s. 70-93.

⁵⁸ G. Nur, *Özdemir Bey'in...*, s. 101-102.

bölgesinde Dörtyol, Hassa, Amik, Antakya, Reyhanlı, Altınözü, Yayladağı ve Belen’de çatışmasız, baskısız gün geçirmemiştir.⁵⁹

5. Ankara İtilafnamesi

Güney Anadolu’da istediklerini tam anlamıyla elde edemeyen Fransızlar Ankara hükümetiyle bir anlaşmaya varmanın yollarını aramaya başlamıştır. Her ne kadar Bekir Sami Bey’in Londra Konferansı sırasında Fransa Başbakanı Briand ile yaptığı özel anlaşma Atatürk tarafından onaylanmasa da⁶⁰ bu durum Türk-Fransız ilişkilerinde barışın yolunu açmıştır. Nitekim Türklere karşı yürüttüğü bu savaşı bitirmek isteyen Fransız Hükümeti, eski bakanlardan Franskin Bouillon’u görüşmelerde bulunmak üzere Ankara’ya göndermiştir. 9 Haziran 1921 tarihinde Ankara’ya gelen Franklin Bouillon ile Dışişleri Bakanı Yusuf Kemal Bey ve Fevzi Paşa’nın katılımıyla iki hafta süren görüşmeler gerçekleştirilmiştir. Mustafa Kemal Paşa, Bouillon ile yaptığı görüşmede Türkiye’nin hareket noktasının Misak-ı Milli’de tesbit edilen ilkeler olduğunu açıklamıştır.⁶¹

Hatay halkının Türkiye ile irtibatlarını koparmak istememeleri her aşamada Atatürk ile Anadolu’daki ordu komutanlarıyla irtibatla kalmaları Atatürk’ün Hatay hakkındaki umutlarını artırmıştır. Nitekim Atatürk, Fransa ile Türkiye arasında yapılacak anlaşma için yürütülen görüşmelere İskenderun Sancağı’nın da dahil edilmesini istemiştir. Atatürk’ün direktifiyle Dışişleri Bakanı Yusuf Kemal Bey Franklin Bouillon’a “Müzakereye İskenderun Sancağı ve havalisinin de dahil edilmesini” söylemesi üzerine Fransız diplomat bu konudaki talebi hükümetine arz edeceğini ifade ederek görüşmeler ertelenmiştir. Ki daha sonra yapılan görüşmelere İskenderun Sancağı da dahil edilmiştir.⁶²

Fransız siyasetçiler, batı Anadolu’da Yunanlara karşı Milli Mücadele’de büyük başarılar elde edilirken güneyde Ankara ile anlaşmanın Fransa için daha isabetli olacağını düşünmüştür. Mustafa Kemal Paşa da güneyde Fransa ile bir anlaşma yaparak buradaki askeri gücü batıya aktarıp Yunanlara son darbeyi vurmanın düşüncesinde olmuştur. Bu süreçte Fransız eski bakan Henry Franklin-Bouillon İstanbul üzerinden Ankara’ya gelerek Briand tarafından hazırlanan mektubu Mustafa Kemal Paşa’ya vermiştir.⁶³

Yapılan görüşmelerde Franklin Bouillon Antakya-İskenderun bölgesinde asker ve silah bırakmayacaklarını; hatta bunları Türkiye’ye verebileceklerini, orada bölgeye uygun bir idare kuracaklarını söylemiştir. Bunun üzerine Mustafa Kemal Paşa Antakya-İskenderun bölgesinde bir özerk yönetim kurulmasını Fransızlara teklif etmişse de Fransız temsilci Halep ve Şam’ın da aynı taleplerde bulunabileceğinden endişe duyarak buna kağıt üzerinde onay veremeyeceklerini ifade etmiştir. Anlaşma sürecinin sekteye uğramaması için Mustafa Kemal Paşa bu konuda fazla ısrarcı olmamıştır.

Nitekim Mustafa Kemal Paşa’ya göre Anadolu’da yürütülen Milli Mücadele başarıya ulaştıktan sonra Hatay konusunda yapılacak anlaşma sürecinde Türkiye kuvvetli olursa şimdilik uzlaşılan konular dışında Türkiye’nin taleplerini elde etmek de imkan dahilinde olacaktı. Bunun için de Türkiye’nin kuvvetli ve tedbirli olması gerekmektedir. Nihayetinde Mustafa Kemal Paşa bütün sorumluluğu üzerine alarak TBMM’nin anlaşmayı onaylamasını istemiştir.⁶⁴

⁵⁹ M. Tekin, “İşgalden Kurtuluşa...”, s. 2.

⁶⁰ M. K. Atatürk, *Nutuk...*, s. 400.

⁶¹ M. K. Atatürk, *Nutuk...*, s. 421.

⁶² T. Sökmen, *Hatay’ın Kurtuluşu...*, s. 60.

⁶³ S. Ada, *Türk-Fransız...*, s. 50.

⁶⁴ Mustafa Budak, “Ankara İtilafnamesi Sürecinde Suriye Sınırı üzerindeki Tartışmalar”, *Atatürk Dönemi Türk Dış Politikası*, (Haz.: Berna Türk Doğan), Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara 2000, s. 269.

Nihayetinde 20 Ekim 1921 tarihinde Türkiye ile Fransa arasında Ankara İtilafnamesi imzalanmıştır.⁶⁵ Türkiye-Suriye arasındaki sınır da bu anlaşmaya göre çizilmiştir.⁶⁶ Ancak İskenderun Sancağı olarak bilinen Hatay milli sınırlar dışında kalmıştır.

Ankara İtilafnamesi'ne göre Adana, Mersin Maraş, Antep ve Urfa işgalden kurtarılrken, Misakı Milli sınırları içinde bulunan Hatay da ise imtiyazlı bir idare kurulacaktı. Bu idari anlayışa göre burada yaşayan Türklerin kültürlerinin korunması için her türlü kolaylık sağlanacak Türk dili ve Türk lirası burada kullanılmaya devam edilecekti.⁶⁷ İskenderun ve Antakya bölgelerinde Türk memurlar görevlendirilecek ve buralarda Türk kültürünü geliştirecek okullar açılacaktı.⁶⁸

Nitekim itilafnamenin imzalandığı süreçte Hatay'ın nüfusu 280 bin idi. Bu nüfusun da neredeyse tamamı Türk'tü. Bölgede çoğunluk arz eden Türklerin siyasi, milli manevi, kültürel ve ekonomik haklarının da gözetilmesi gerekmekteydi.⁶⁹

Ankara İtilafnamesi'nin hükümlerine rağmen Fransız hükümetleri Hatay'ı mandaları altındaki Suriye'nin bir parçası olarak görmek istemekteydi. Nitekim Fransa bu anlaşmanın hükümlerini hiçbir zaman tam anlamıyla uygulamak istememiştir. Fransız idaresi tarafından Hatay'a gönderilen sömürgeci zihniyetli sivil ve askeri memurlar bölgede ağır ve rencide edici bir idare kurmuştur.⁷⁰

Bu durumun Hatay halkını üzüp sıkıntıya soktuğu kadar Mustafa Kemal Paşa'yı da etkilemiş ve üzmüştür. Mustafa Kemal Paşa zamanın şartları çerçevesinde yapılan bu anlaşmaya atfen mecliste yaptığı konuşmada; "... İleride İskenderun ve Antakya'yı tamamen bize ilhak edeceğiz. Burayı parçalayamayız. Esas davamız bundan ibarettir..." diyerek zaman ve şartlar uygun olduğunda buraların da anavatana dahil olacağını açıkça ifade etmiştir.⁷¹

Hatay, Misak-ı Milli sınırları içinde bulunmasına rağmen Milli Mücadele döneminin olağanüstü şartlarında Fransa ile savaşın durdurulması için imzalan Ankara İtilafnamesi ile milli sınırlar dışında kalmıştır. Fakat Türkiye'nin bu anlaşmaya Hatay Türklerinin haklarını koruyacak ve bölgeye özerklik verilmesi için gerekli altyapıyı hazırlayacak özel hükümler koydurması Türkiye'nin elinde önemli bir dayanak noktası teşkil etmiştir.⁷²

Hatay Türkleri, Ankara İtilafnamesi ile Türkiye sınırları dışında kalmaktan dolayı büyük üzüntüye kapılmışlardır. Bu üzüntülerini belirtmek üzere Ankara'ya telgraflar çekmişlerdir. Daha sonra görüşmelerde bulunmak ve kurtulma taleplerini iletmek üzere Tayfur Sökmen'i Ankara'ya göndermişlerdir.⁷³ Tayfur Sökmen 2 Kasım 1921 tarihinde Mustafa Kemal Paşa ile Ankara'da yaptığı görüşmede Atatürk'ün, ülkenin içinde bulunduğu durumun malum olduğunu, birçok devletin Türkiye'ye düşmanlık beslediği bir süreçte Fransa ile anlaşma yapıldığını ifade etmiştir. Anlaşmaya göre Fransa'nın işgal altında bulundurduğu Güneydoğu Anadolu'yu boşaltacağını, önem arz eden Mersin limanını da terk edeceğini söylemiştir. Görüşmelerde İskenderun Sancağı'nın da sınırlarımız içine dahil edilmesi için büyük çaba sarf edildiğini fakat bunda başarılı olunamadığını belirtmiştir. Burası için yapabildikleri tek şeyin orada özel bir idarenin kurulması onayının alınması olduğunu ifade etmiştir. İleride İskenderun

⁶⁵ S. Ada, *Türk-Fransız...*, s. 50.

⁶⁶ A. İnan, *Atatürk Hakkında...*, s. 209.

⁶⁷ H. R. Soyak, *Atatürk'ten Hatıralar...*, s. 526.

⁶⁸ Bige Yavuz, "1921 Tarihli Türk-Fransız Anlaşması'nın Hazırlık Aşamaları", *Atatürk Dönemi Türk Dış Politikası*, (Haz.: Berna Türk Doğan), Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara 2000, s. 224.

⁶⁹ H. R. Soyak, *Atatürk'ten Hatıralar...*, s. 533.

⁷⁰ H. R. Soyak, *Atatürk'ten Hatıralar...*, s. 528.

⁷¹ S. Ada, *Türk-Fransız...*, s.51.

⁷² Yusuf Sarınoy, "Atatürk Dönemi Türk Dış Politikası ve Hatay", *Anavatan'a Katılışının 60. Yıldönümünde Hatay*, (Haz.: Berna Türkdoğan, Ankara, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara 2001, s. 23.

⁷³ M. Tekin, "İşgalden Kurtuluşa...", s. 2.

Sancağı'nı da mutlaka kurtulacağını belirten Atatürk, Tayfur Sökmen'e memleketine giderek aynı kararlılıkla çalışmaya devam etmesini, herhangi bir arzuları yada sıkıntıları olursa bunu kendilerine ulaştırmasını söylemiştir. Bu görüşmesinde Atatürk son olarak Hataylılara selam ve muhabbetlerini göndermiştir.⁷⁴

Böylece Tayfur Sökmen, Mustafa Kemal Atatürk'ten çok önemli bir söz almıştır. Bu söz "İleride sizi de kurtaracağız" sözüydü. Bu sözün tutulması elbette Anadolu'da yürütülen Milli Mücadele'nin başarıya ulaşmasına bağlıydı.

6. Kurtuluş Savaşı Sonrası Gelişmeler

Batı Anadolu'da Mustafa Kemal Paşa liderliğinde Yunanlara karşı yürütülen Milli Mücadele Hatay halkı tarafından da heyecan ve umutla takip ediliyordu. Nihayet 8 Eylül 1922 tarihinde Hataylılar, Milli kuvvetlerin Yunanları İzmir'de denize dökmek üzere oldukları haberini alınca sevinçten kutlamalar yapmaya başlamıştır. Bu haber bir anda Hatay'ın her tarafına yayılmış. O gece başlayan zafer kutlamaları ve şenlikler sevinç dalgasına dönüşmüş, fener alayları tertip edilerek her köşe başında eğlenceler düzenlenmiştir. Hatay'daki bu bayram havası üç gün üç gece sürmüştür.⁷⁵

Yunlara karşı kazanılan zafer sonrası İsmet Paşa başkanlığındaki heyet Lozan Görüşmelerinde bulunmak üzere yola çıkmadan önce Tayfur Sökmen Ankara'ya gitmiştir. Burada Mustafa Kemal Paşa ile görüşükten sonra Atatürk; "İsmet Paşa Lozan'a gidiyor, dava ve derterinizi kendisine de anlatın" diyerek oradan ayrılmıştır. Tayfur Sökmen'i dinleyen İsmet Paşa "Müsterih olun davanız devamızdır" demiştir.⁷⁶

Kurtuluş Savaşı'nın kesin zaferle sonuçlanmasından sonra Lozan Konferansı süreci kesintiye uğradığı bir süreçte Milli Mücadele'nin Lideri Mustafa Kemal Atatürk, iç ve dış kamuoyunu etkilemek için eşi Latife Hanımla birlikte yurt gezisine çıkmıştır. Bu gezi sırasında 15 Mart 1923'te Adana'ya uğrayacağını duyan Hataylılar da Atatürk'ü karşılamak üzere Adana'daki istasyonda toplanmıştır. Atatürk'ü siyah bayraklarla karşılayan Hataylıların içinde aslen Şenköylü Ayşe Fitnat adında genç bir kız öğrenci acıklı ve heyecanlı bir konuşma yaparak Hatay ve halkının içinde bulunduğu durumun hazin tablosunu çizmiştir.⁷⁷

Mustafa Kemal Paşa'nın Adana ziyaretinde yaşananları ve Atatürk'ün Hatay ile ilgili yaklaşımlarını Nuri Aydın Konuralp şu şekilde ifade etmektedir;

*"Adana İstasyonu'nda Hataylılar olarak Mustafa Kemal Paşa'yı karşıladık. Grubumuzun önüne çektiğimiz bayrak da siyah tüller içinde idi. Siyahlara bürünmüş, elleri kolları zincirli Hataylı bir kıza "Gazi Paşamız bizi kurtar" diye söylettik. Mustafa Kemal Paşa bu manzaradan o kadar etkilenmişti ki bir müddet gözlerini semaya dikti ve ağlamaklı bir hal aldı. Ardından da "Kırk asırlık Türk yurdu düşman elinde esir kalmaz" vecizesini söyleyerek gönüllerimize su serpti. Büyük gazinin bu sözü artık bizim için senet olmuştu."*⁷⁸

24 Temmuz 1923 tarihinde Lozan'da imzalan ve Mecliste de 24 Ağustos 1923'te onaylanan⁷⁹ Lozan Antlaşması görüşmelerinde Türkiye'nin güney sınırları da ele alınmıştır. Fakat Lozan Antlaşması'nda İskenderun Sancağı'nın dahil olduğu Suriye ile Türkiye sınırı 20 Ekim 1921 tarihli Ankara İtilafnamesi'nin hükümleri aynen kabul edilmiştir.⁸⁰

⁷⁴ T. Sökmen, *Hatay'ın Kurtuluşu...*, s. 63.

⁷⁵ S. Çelenk, *Hatay'ın Kurtuluşu...*, s. 24.25.

⁷⁶ T. Sökmen, *Hatay'ın Kurtuluşu...*, s. 68.

⁷⁷ S. Çelenk, *Hatay'ın Kurtuluşu...*, s. 28.

⁷⁸ Nuri Aydın Konuralp, *Hatay Kurtuluş ve Kurtuluş Mücadelesi*, (Haz.: Abdurrahman Konuralp, Mehmet Tekin), Hatay Postası Basımevi, İskenderun 1996, s. 139.

⁷⁹ M. K. Atatürk, *Nutuk...*, s. 506.

⁸⁰ Afet İnan, *Atatürk Hakkında Hatıralar*, (Haz.: Arı İnan), Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2011, s. 209; S. Ada, *Türk-Fransız...*, s. 59.

Mustafa Kemal Atatürk liderliğindeki Türkiye, Ankara İtilafnamesi'nden ve aynı hükümlerin kabul edildiği Lozan Antlaşması'ndan sonra da Hatay davasına sahip çıkmaktan geri durmamıştır. Nitekim Türkiye Lozan Antlaşması'ndan sonra Halep Konsolosluğu vasıtasıyla Türkiye'ye göç etmek isteyen Hatay Türklerine doğup büyüdüğü toprakları terk etmeleri yönünde propaganda yaparak bölgeden Türkiye'ye yapılacak göçü büyük oranda engellemiştir.⁸¹

Ankara İtilafnamesi'nde yer alan hükümlerin uygulanması için Mustafa Kemal Atatürk liderliğindeki Türkiye 1924 yılından itibaren Fransızları sıkıştırmaktaydı. Bunun üzerine Fransızlar “Bağımsız İskenderun Sancağı” adında bir sivil idare kurmuştur. Sancak Meclisi on iki üyeden oluşmaktaydı. Bunların beşi Türk, Üçü Alevi, ikisi Ermeni, biri Rum ve biri de Arap cemaatine mensuptu. Ancak il genel meclisi niteliği taşıyan bu kurumun gerçekte hiçbir yetkisi yoktu. Kanunlar Suriye kanunlarıydı. Memurlar da Şam'dan atanmaktaydı. İdarenin başına Fransızları temsilen bir delege atanmıştı. Sancakta Türkçe, Arapça ve Fransızca olmak üzere üç resmi dil vardı. Resmi para ise Suriye parasıydı.⁸²

Fransız manda idaresinin kısıtlamalarına rağmen 1925'ten itibaren Hatay'da Kültür ve fikir hareketleri giderek hız kazanmaya başlamıştır. Yeni Türkiye'de Mustafa Kemal Atatürk'ün devrim ve inkılapları Hatay halkı tarafından da dikkatle takip edilmiş ve burada da uygulanmaya çalışılmıştır. Anadolu'daki gelişmeler İstanbul'dan üç günde gelen İstanbul gazetelerinden öğrenilmekteydi. Hatay'da henüz bir dergi yada gazete yoktu. Bu eksikliğin giderilmesi için Şükrü Balcı tarafından 1928'de “Yeni Mecmua” adlı haftalık bir dergi, daha sonra da “Yenigün” adlı gazete çıkarılmaya başlanmıştır.⁸³

Hatay davasından vaz geçmeyen Mustafa Kemal Paşa, 26 Kasım 1930 tarihinde yurt gezisi sırasında Samsun Lisesi'ni ziyareti sırasında bir sınıfta öğrencilerden birine bir Türkiye haritası çizmesini ister. Öğrenci de haritayı çabucak çizer. Mustafa Kemal Paşa haritaya baktıktan sonra yumuşak bir ses tonuyla “Oğlum şu çizdiğin haritada bin yıllık bir yurt parçası sınırlarımızın dışında kalmadı mı? diye sorar. Çocuk da refleks olarak elindeki tebeşiri Atatürk'e uzatır. Atatürk de tebeşiri alıp Türkiye'nin güney sınırını Hatay'ı da içine alacak şekilde düzeltir. Sonra çocuğa döner ve “Böyle olmayacak mı?” diye sorar. Çocuk da “Sınırlarımız çizdiğiniz yerden geçer” der.⁸⁴

15 Şubat 1931 tarihinde Dört Yol'a gelerek burada bir gün kalan⁸⁵ Atatürk'ün çabalarıyla Türkiye, 1933'ten itibaren 175 Hataylı çocuğu burslu olarak okutmuş ve bu öğrenciler eğitimlerini tamamladıktan sonra onları Hatay'a göndermiştir.⁸⁶

Atatürk'ün en güvendiği kişilerden olan Hasan Rıza Soyak bu süreçte Dört Yol'a gelip burada Tayfur Sökmen ile görüşerek Hatay halkının maddi manevi ne acılar çektiğini birinci ağızdan dinleme şansı bulmuştur. Hatay'daki bu durumu Ankara'ya gittiğinde Atatürk'e anlatan Soyak'a Atatürk; “Sen Hatay ile ilgili işlerin takipçisi ol. Hataylılar bizden bir yardım talep ettikleri zaman hükümetimiz adına onlarla sen ilgilen.” Bu görevini layıkıyla yerine getiren Soyak, Tayfur Sökmen'in Ankara Hükümeti ile temaslarında daha rahat olabilmesi için onun Milletvekili olması fikrini Atatürk'e iletmiştir.⁸⁷ Atatürk'ün direktifleriyle Tayfur Sökmen, Mart 1935'te Antalya'dan milletvekili seçilerek Hatay'ın bir evladı olarak henüz anavatana katılmamış olsa da memleketini TBMM'de temsil etme şansı elde etmiştir. Bu

⁸¹ Y. Sarıay, “Atatürk Dönemi...”, s. 31.

⁸² S. Çelenk, *Hatay'ın Kurtuluşu...*, s. 19.

⁸³ S. Çelenk, *Hatay'ın Kurtuluşu...*, s. 35.

⁸⁴ M. Tekin, “İşgalden Kurtuluşa...”, s. 3.

⁸⁵ M. Tekin, “İşgalden Kurtuluşa...”, s. 3.

⁸⁶ Y. Sarıay, “Atatürk Dönemi...”, s. 31.

⁸⁷ H. R. Soyak, *Atatürk'ten Hatıralar...*, s. 529.

süreçle beraber Atatürk ile Tayfur Sökmen'in Hatay davası için ortaya koydukları çabalar daha da bir anlam kazanmıştır. Tayfur Sökmen Antalya'dan milletvekili seçildikten sonra Dolmabahçe'ye giderek Atatürk'e şükranlarını sunmuştur. Bunun üzerine Atatürk'te "Mübarek olsun, muvaffakiyet dilerim. Sökücü (başarılı, azimli) bir kimse olduğun için soyadı kanunu dolayısıyla Mürselzade yerine size "Sökmen" soyadını muvafık görerek veriyorum, yadigarım olsun" demiştir. Tayfur Sökmen de; "Teşekkür ederim minnet ve şükranla kabul ediyorum" demiştir.⁸⁸

7. Hatay'ın Bağımsızlığı

Bu arada Avrupa'da yaşanan gelişmelere bağlı olarak Türkiye açısından elverişli bir ortamın oluştuğunu düşünen Mustafa Kemal Atatürk, Fransa'nın Suriye'ye bağımsızlık vermeyi düşündüğü 1936'da Hatay Meselesi'ni planlı bir şekilde iç ve dış kamuoyunda gündeme getirmeye başlamıştır. Ancak bu meselenin çözümü için Montreux Boğazlar Konferansı'nın sonuçlanmasını beklemeyi uygun görmüştür. Nihayetinde 20 Temmuz 1936 tarihinde Montreux Boğazlar Sözleşmesi'nin Türkiye lehine imzalandığı gün Afet İnan'a "Şimdi Antakya, İskenderun yani sancak meselemiz var" diyerek artık bu meselenin çözümüne ağırlık verileceğini belirtmiştir.⁸⁹ Türkiye'nin güney sınırlarındaki güvenliği ve doğu Akdeniz'deki yetki alanlarının güvenliğinin buradan geçtiğini çok iyi bilen Mustafa Kemal Paşa, Hatay'ın uzun süre Türkiye sınırları dışında bırakılamayacağını zemin ve şartlar imkân verdiğinde buranın mutlaka Anavatan'a katılacağını ifade etmiştir.

Atatürk, Hatay Meselesi ile yakında ilgilenmesi talimatını verdiği Hasan Rıza Soyak'a da; "Orada garantimiz altında müstakil bir Türk devleti kurulmalıdır. Bunu temin edeceğiz" demiştir.⁹⁰

Bu arada Fransa 1936'da bazı şartlara bağlı kalarak Suriye'nin bağımsızlığını kabul etmiş ve 9 Eylül 1936 tarihinde Suriye-Fransa Anlaşması imzalanmıştır. Bu durumda Türkiye'nin İskenderun Sancağı'na müdahalesi bir devletin içişlerine karışmak anlamına geleceği için Hatay Meselesi çıkmaza girebilirdi. Bu nedenle konu Atatürk'e göre Türkiye ile mandater devlet olan Fransa arasında çözülmeliydi.⁹¹

Bu düşüncelerle Türkiye 9 Ekim 1936 tarihinde Fransa'ya, İskenderun Sancağı'na bağımsızlık vermesi yönünde bir nota vermiştir.⁹²

Atatürk 1 Kasım 1936 tarihinde Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde yaptığı konuşmada;

Bu sırada Milletimizi gece gündüz meşgul eden başlıca büyük mesele hakiki sahibi öz Türk olan İskenderun, Antakya ve havalisinin geleceğidir. Bunun üzerinde ciddiyet ve katıyetle durmaya mecburuz."⁹³

Hatay Meselesinin artık çözümlenmesi gerektiğini düşünen Atatürk, 2 Kasım 1936 tarihinde Tayfur Sökmen'i Ankara'ya davet ederek ona bundan böyle Hatay Meselesine el konduğunu ifade etmiştir. Bu görüşmede İskenderun Sancağı'nın adını "Hatay" olarak değiştirdiğini belirtmiştir. Cemiyetin adının da bundan sonra "Hatay Egemenlik Cemiyeti" olarak değiştirilmesini istemiştir. Cemiyetin bölgede şube sayısının çoğaltılması merkezi konumda bulunan Dört Yol'un da cemiyet merkezi olması tavsiyesinde bulunmuştur.⁹⁴

⁸⁸ T. Sökmen, *Hatay'ın Kurtuluşu...*, s.91.

⁸⁹ Y. Sarıay, "Atatürk Dönemi...", s.33.

⁹⁰ H. R. Soyak, *Atatürk'ten Hatıralar...*, s. 532.

⁹¹ M. Tekin, "İşgalden Kurtuluşa...", s. 4.

⁹² U. Kocatürk, *Atatürk ve Türkiye...*, s. 592.

⁹³ H. R. Soyak, *Atatürk'ten Hatıralar...*, s. 541-543.

⁹⁴ T. Sökmen, *Hatay'ın Kurtuluşu...*, s. 95; M. Tekin, "İşgalden Kurtuluşa...", s. 4.

Nitekim Hatay Meselesi 27 Kasım 1936 tarihli Türkiye Büyük Millet Meclisi oturumunda da etraflıca ele alınmıştır.⁹⁵

İkinci Dünya Savaşı'nın ayak seslerinin duyulması uluslararası sistemde yeni ittifakları doğurmuştur. Bu süreçte İngiltere'nin desteğini almayı başaran Türkiye, Hatay Meselesi'ni kendi lehine çözmeye girişimlerine başlamıştır.⁹⁶

Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti 9 Kasım 1936 tarihinde Fransa Hükümeti'ne verdiği nota ile başlayan süreç sonunda iki tarafın meselede anlaşamaması üzerine Türkiye, 8 Aralık 1936 tarihinde konunun çözümü için Milletler Cemiyeti'ne başvurmuştur. Milletler Cemiyeti'nin sancakta incelemeler yapıp bir rapor hazırlamak üzere görevlendirdiği gözlemciler heyeti 30 Aralık 1936 tarihinde Hatay bölgesine gelip araştırmalarına başlamıştır.⁹⁷

Milletler Cemiyeti heyeti Hatay'da incelemelerde bulunurken Fransız destekçileri gözlemcileri etkilemek için sancakta kargaşa çıkarmaya başlamışlardır. Bu çerçevede her gün yürüyüşler düzenleyip, olaylar çıkarıp Türklere göz dağı vererek gözlemci heyeti etkilemeye çalışmışlardır. Bunun üzerine 12 Ocak 1937 tarihinde Antakya'da 60 binden fazla Türkün katılımıyla "Antakya Mitingi" yapılmıştır. Atatürk'ün güney gezisine bir cevap mahiyetinde olan bu bağımsızlık mitinginde halk hep bir ağızdan "istiklal isteriz" sloganıyla gözlemcilerin önünden geçmiştir.⁹⁸

Hatay Meselesi Milletler Cemiyeti tarafından masaya yatırıldığında Atatürk'ün direktif ve editörlüğünde Asım Us imzası ile 22-26 Ocak 1937 tarihlerinde Hatay davası ile ilgili olarak "Kurum" gazetesinde beş makale yayımlanmıştır.⁹⁹

Cenevre'de Milletler Cemiyeti toplantısında 27 Ocak 1937 tarihinde alınan kararla Hatay'ın bağımsızlığı kabul edilmiştir. Hatay'ın bağımsızlığa kavuşması münasebetiyle İstanbul Beyazıt Meydanı'nda büyük miting yapılmıştır. Bu mitingin ardından halk vapurlarla Dolmabahçe sarayı önünde Atatürk'e tezahüratta bulunmuş bunun üzerine Atatürk de balkona çıkarak halkı selamlamıştır.¹⁰⁰

Hatay Meselesi ile ilgili sorunların aşılamaz olmadığını ifade edem Atatürk, Türkiye ile Fransa arasında Cenevre'de imzalanan anlaşmanın Hatay Türklüğünün yüksek azim ve kararlılığıyla gerçekleştirildiğini ifade etmiştir. Bundan böyle Hatay halkının milli ve manevi değerlerini özgürce yaşamaları gerektiğini belirtmiştir.¹⁰¹

Hatay Meselesi'nin çözümünü bizzat ele alan Atatürk, bu konuyu Türkiye'nin barışçıl ve hukuka saygılı görünümüne halel getirmeden çözmeye özen göstermiştir. Bu politikayı Türkiye'nin işgalcilikle suçlanmasına fırsat vermeyecek şekilde yürütmüştür. Eğer Fransa tarafından Suriye'ye bağımsızlık veriliyorsa Hatay'a da aynı hakkın verilmesi gerektiğini hem Milletler Cemiyeti'nde hem de Fransa ile yürütülen ikili görüşmelerde defaatle dile getirmiştir. Fakat Mustafa Kemal Atatürk diplomasinin tıkandığı durumlarda Türkiye'nin askeri kuvvete de başvurabileceği izlenimi vererek Hatay Meselesi ile ilgili sorunları birer birer aşmaya çalışmıştır.¹⁰²

Mustafa Kemal Atatürk, Hatay Meselesi'nin Ankara Hükümeti ve ordusu tarafından dikkatle takip edildiğini ve bu konuda gereken fedakarlığın da yapılabileceği mesajını

⁹⁵ H. R. Soyak, *Atatürk'ten Hatıralar...*, s. 541-543.

⁹⁶ İ. Kalaycı, "Bağımsızlıktan Baas'a...", s. 224.

⁹⁷ M. Tekin, "İşgalden Kurtuluşa...", s. 4.

⁹⁸ M. Tekin, "İşgalden Kurtuluşa...", s. 5.

⁹⁹ M. Tekin, "İşgalden Kurtuluşa...", s. 5.

¹⁰⁰ U. Kocatürk, *Atatürk ve Türkiye...*, s. 598.

¹⁰¹ *Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri C. III*, (Derl.: Nimet Arsan), Türk Tarih Kurumu, Ankara 1997, s. 142.

¹⁰² Y. Sarıncay, "Atatürk Dönemi...", s. 36.

uluslararası medyaya ve devletlere özellikle Fransa'ya vermek istemiştir. Bunun için de Eskişehir'e giderek Başbakan İsmet İnönü ile Genelkurmay Başkanı Mareşal Fevzi Çakmak'ı Dış ve İçişleri Bakanlarını buraya çağırmıştır. Eskişehir'de Hatay Meselesi ve çözümü üzerine görüşmelerde bulunulduktan sonra buradan da Konya'ya geçilmiştir. Türkiye'nin kararlılığının ifade edilmesi için ajanslara Hatay'ın son durumu ile ilgili ülkedeki heyecanı belirten yazılar yazdırılmıştır.

Mustafa Kemal Atatürk Fransa büyükelçisine Türkiye ile Fransa arasında herhangi bir çatışmanın olmasını istemediğini ancak bu duruma Türkiye'nin zorlanması halinde savaşmaktan da çekinilmeyeceğini ifade etmiştir. Hatta bütün resmi görevlerinden istifa ederek Türk Milletinin bir ferdi olarak kendisine katılacak kişilerle beraber Hatay'a gidip Milli Mücadele'ye devam edebileceğini söylemiştir. Meseleyi bizzat yerinde çözme pahasına, Türkiye Cumhuriyeti tarafından asi ilan edilmeyi dahi göze alabildiğini ifade etmiştir.¹⁰³

Atatürk son zamanlarda hastalığı ilerlemiş olmasına rağmen Hatay davasının peşini bırakmamıştır. Bu konuda hükümetin ciddi tedbirler almasını hatta savaşın bile göze alınabileceğini her söylem ve davranışında ifade etmiştir. Atatürk'ün bu konudaki tavır ve düşüncesini yakın mesai arkadaşlarından Kazım Özalp şu sözlerle ifade etmiştir;

*"Bir gece Ankara'da Karpiç lokantasında yemekteydik. Atatürk'ten başka kız kardeşi ve yirmi kadar da arkadaş vardı. Diğer masalarda da yabancı diplomatlar ve müşteriler vardı. Atatürk burada Hatay konusunda bir olay yaratmanın propaganda yönünde faydalı olacağını düşünerek Hatay Meselesi'ni tartışmaya açtı. Masadakiler konuyu tartışırken diğer masada oturanlar da prosedür gereği hükümetin bu konudaki gevşek tutumunu protesto ederek kısa zamanda daha güçlü tedbirler alınması gerektiğini söylediler. Bu arada Atatürk'ün kız kardeşi Makbule Hanım elindeki tabancayla tavana iki el ateş etti. Atatürk bu duruma ses çıkarmadı. Atatürk'ün masasında bulunanlardan iki kişi daha havaya ateş etti. Bu silahlı gösteri Ankara Hükümeti'nin Hatay konusunda sözde gevşek tutumuna karşı bir protesto mahiyeti taşııyordu. Atatürk bu silah sıkma olayına emniyet kuvvetlerinin el koymasını bu konuda soruşturma başlatmasını, böylece konunun propaganda açısından yararlı görmekteydi. Nitekim polisler lokantaya gelerek bu olayla ilgili tutanak hazırladılar. İçerde ve lokantanın dışında olanlar arasında bu olay konuşulmaya başlandı. Atatürk Hatay konusunda hassasiyet gösteren bu kişiler için açılan soruşturmayı uygun bulduğunu ancak Hatay konusunda gösterilen hassasiyeti takdir ettiğini belirterek karakolda onları ziyaret etti. Böylece Atatürk'ün kurguladığı propaganda başarıyla gerçekleşmiş oldu."*¹⁰⁴

Atatürk İstanbul'da bulunduğu süreçlerde de Hatay'a bağımsızlık verilmesi için Dışişleri Bakanı Tevfik Rüştü Aras'ın Fransız diplomatlarla yaptığı görüşmeleri sabah akşam yaveri yada telefon aracılığıyla an be an takip etmekteydi.¹⁰⁵

Cenevre'de toplanan Milletler Cemiyeti Konseyi'nde 29 Mayıs 1937 tarihinde alınan kararla Hatay'ın bağımsızlığını ve anayasasını onaylamıştır. Cenevre'de onaylanan Hatay'ın bağımsızlığına dair anlaşma 14 Haziran 1937 tarihinde TBMM tarafında onaylanmıştır.¹⁰⁶

Nitekim bu süreçte Atatürk'ün en fazla üzerinde durduğu konu Hatay Meselesi'dir. Nitekim 29 Ekim 1937 tarihinde Fransız Büyükelçisi Ponsa'ya şu sözleri söylemiştir;

"Ben toprak büyütleme isteğinde değilim. Ancak muahedeye dayanan hakkımızın isteyicisiyim. Onu almazsam edemem büyük meclisin kürsüsünden millette söz verdim. Hatay'ı alacağım. Milletim benim dediğime inanır. Sözümü yerine getirmesem onun huzuruna çıkamam, yerimde kalamam. Ben şimdiye kadar yenilmedim, yenilmem, yenilirsem bir dakika yaşayamam."

¹⁰³ T. Sökmen, *Hatay'ın Kurtuluşu...*, s. 9; H. R. Soyak, *Atatürk'ten Hatıralar...*, s. 578.

¹⁰⁴ Kâzım Özalp ve Teoman Özalp, *Atatürk'ten Anılar*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara 1994, s. 64-65.

¹⁰⁵ H. R. Soyak, *Atatürk'ten Hatıralar...*, s. 588.

¹⁰⁶ U. Kocatürk, *Atatürk ve Türkiye...*, s. 602-604.

Bunu bilerek ve sözümlü mutlaka yerine getireceğimi düşünerek benim dostluğumu ve doğruluğumu lütfen kabul edin.”¹⁰⁷

Atatürk’ün direktifleriyle Cumhuriyet Gazetesi’nde Yunus Nadi Bey’in kaleme aldığı yazıda da Türkiye’nin diğer cephelerden birlik getirilerek Hatay’ı bir-iki günde ele geçirilebileceği hatta bu kuvvetlerin çok geçmeden bütün Suriye’yi ele geçirebileceğinden bahsedilmiştir.¹⁰⁸

Atatürk hastalığının ilerlemesi ve artık tam istirahat ile yatağa çekilmesi süresinde bile Hatay konusundaki mücadelesini aksatmamıştır. Nitekim Savarona’da dinlenirken bir gün yatta yapılan Bakanlar Kurulu toplantısından sonra Milli Savunma Bakanı Kazım Özalp’a “Hatay konusunda sana önemli görevler düşebilir. Bu konuda gerekirse Makedonya’daki ihtilal çeteleri gibi bir teşkilat kurunuz. Bu iş için yeterli ödenek ve desteğin sağlanabilmesi için Başbakan Celal Bayar ile görüşeceğim” demiştir.¹⁰⁹

Bu gelişmeler karşısında Fransız diplomatlar ve Fransız kamuoyu Mustafa Kemal Atatürk’ün ve Ankara’nın Hatay davası konusundaki kararlılığının farkındaydı. Fransız basınında yer alan haber ve yazılara göre de “Türkler beş, alt asır bu memleketlere hükmetmiş. Tedbirli davranmayacak olursak milletlerarası birtakım olayların Fransa’yı olumsuz etkileyebileceği muhakkaktır. Mustafa Kemal Atatürk liderliğindeki Türkiye’nin Hatay’ı Suriye’ye bırakacaklarını düşünmek Türkleri tanımamak anlamına gelir” deniyordu.¹¹⁰

Atatürk 1 Kasım 1937 tarihinde TBMM açılış konuşmasında Hatay Meselesi’ne değinerek şu ifadeleri kullanmıştır;

*“Büyük bir milli davamız olan Hatay işinin geçirdiği safhalar malumunuzdur. Milletler Cemiyeti yüksek idaresi altında gerçekleşmiş olan Hatay halkının layık olduğu o mesut ve müstakil idareye kavuşması yolunda hedeflediğimiz amacı temin edecek vesikaların kabul ve imzasıyla neticelenmiştir. Yeni Hatay rejiminin yürürlüğe girmesine kısa bir zaman kaldı. Bu gelişme gelecekteki Türk-Fransız münasebetlerinin istenildiği şekilde gelişeceğine Hatay Meselesi’nin olumlu bir yönde ilerlemesi iki ülke arasındaki ilişkilere dostane katkı sağlayacağı kanaatindeyim.”*¹¹¹

Milletler Cemiyeti Konseyi’nin Kararına göre 29 Kasım 1937 tarihinde Hatay’da yeni rejimin yürürlüğe girdiği ilan edilmiştir.¹¹² Bu çerçevede Ankara’da Türk ve Fransız askeri heyetleri arasında 17 Aralık 1937 tarihinde Hatay ile ilgili görüşmeler başlamıştır.¹¹³ Ancak bu görüşmelerde dahi Fransızlar Türkiye’yi oyalama taktiğine devam etmiştir.

Hatay Meselesi konusunda Fransızların hala direndiğini gören Atatürk, Batı Anadolu’daki kolordu komutanlarının da katıldığı bir toplantı düzenlemiştir. Bu toplantıda Hatay’ın tarihi ve coğrafi önemine vurgu yapmıştır. Bu meselenin çözümü için komutanlara fikrini sorması üzerine, Birinci Kolordu Kumandanı Mustafa Muğlalı Paşa heyecanla söz alarak Atatürk’ün üzülmemesi gerektiğini, Hatay’ın ve hatta Suriye’nin yapılacak askeri bir manevrayla hiç zorlanmadan alınabileceğini kendisinden emir almaya hazır olduğunu ifade etmiştir. Atatürk bu sözler karşısında heyecanlanarak yerinden kalkmış ve Muğlalı Paşa’yı kucaklayıp alnından öptür.¹¹⁴

Nitekim Mustafa Kemal Paşa o günlerde Hatay Meselesi konusunda Fransızların çıkardığı güçlülere epey sinirlenmiş ve üzülmüştür. Bu süreçte bir sebeple yanına gelen Yahya

¹⁰⁷ T. Sökmen, *Hatay’ın Kurtuluşu...*, s. 11.

¹⁰⁸ H. R. Soyak, *Atatürk’ten Hatıralar...*, s. 575.

¹⁰⁹ K. Özalp ve T. Özalp, *Atatürk’ten Anılar...*, s. 65.

¹¹⁰ H. R. Soyak, *Atatürk’ten Hatıralar...*, s. 567.

¹¹¹ M. Tekin, “İşgalden Kurtuluş...”, s. 6.

¹¹² H. R. Soyak, *Atatürk’ten Hatıralar...*, s. 606.

¹¹³ U. Kocatürk, *Atatürk ve Türkiye...*, s. 613.

¹¹⁴ M. Tekin, “İşgalden Kurtuluş...”, s. 7.

Galip ona; “Sizi düşünceli görüyorum Paşam neyiniz var? diye sormuş. Atatürk de şöyle demiştir;

“Şu Hatay işi canımı sıkıyor. Aslında bunun kestirme bir yolu var. Çekeceğim askeri her şey olup bitecek. Fakat o zaman da “Türklerin barış severliği sahte imiş” diyecekler. Aleyhimizde türlü propagandalara girişecekler. Avrupa’nın eline de böyle bir fırsat vermek istemem.”

Atatürk hem Türkiye’nin barışseverliğine helal gelmesini istemiyor hem de Türkiye’nin askeri bir manevraya kalkışması halinde Fransa’nın da bu durumu gurur meselesi yapıp Türklerle yeni bir savaşa girmesinden endişe etmekteydi. Atatürk’e göre milletlerin ne yapacağı belli olmazdı.¹¹⁵

Bu arada Hatay’da seçim çalışmaları başlamış fakat Fransızların etkili olduğu seçim komisyonu da dahil olmak üzere bütün resmi otoriteler Türk seçmenlere her türlü sorunu çıkararak sağlıklı bir seçimin yapılmasını istememiştir. Bu çerçevede Hatay’da yeni bir kargaşa başlamış, yaralama ve öldürme olayları görülmüş buna rağmen Türkler soğukkanlı davranarak seçimin gerçekleşmesine yardımcı olmaya çalışmışlardır. Bu çabalar da yarar sağlamayınca bu seçim sürecinde bir Türk tugayının Hatay’da bulunması düşüncesi oluşmaya başlamıştır. Bu gelişmelere bağlı olarak Mustafa Kemal Paşa’da ordu birliklerini denetlemek üzere Mersin’e gidecektir.¹¹⁶

Bu süreçte Atatürk’ün hastalığını fırsat bilen Fransızların kontrolündeki Suriye basını Atatürk’ün ölüm döşeginde yattığını dolayısıyla Hatay Davası’nın da suya düşeceğini yazmaktaydı. Atatürk ise Fransızların çabalarıyla yürütülen bu kara propagandasına karşı, Hatay davasına önem verildiğini, gerekirse bu işi silahlı kuvvetlerle çözebileceğini, sağlık durumunun da gayet yerinde olduğunu ispat etmek için Hatay’ın yanı başında gerçekleşen askerî geçit törenini izlemek üzere 20 Mayıs 1938 tarihinde Mersin’e gitmiştir.¹¹⁷

Mersin’e gelişi halk arasında büyük bir sevinç yaratmış ve coşkulu bir şekilde karşılanmıştır. Atatürk burada Hatay ile ilgili çalışmalar hakkında bilgi almış üç gün Mersin’de kaldıktan sonra bir açıklama yaparak Hatay Meselesi halledilinceye kadar Mersin’de kalacağını duyurmuştur. Ancak 24 Mayıs’ta Adana’ya geçmiş ve askeri birliklerin resmi geçit törenini izlemiştir. Resmi geçit töreninde fazla ayakta kalması sebebiyle de rahatsızlığı artmış ve Ankara’ya dönmek zorunda kalmıştır.¹¹⁸

Atatürk’ün Mersin gezisi ile ilgili fotoğrafı Halep’te baskıya alındıktan sonra 25 Mayıs’ta Antakya’ya gönderilerek Atayolu, İskenderun’da da Hatay Gazetesi’nde yayımlanmıştır. Bu fotoğraf ve haberlerle hem Türk karşıtı propagandacılar şaşırmış hem de Türkler arasındaki karamsar hava dağılmaya başlamıştır.¹¹⁹

Atatürk geçit törenindeki görsellerin ve bu konudaki haberin gazetede basılmasını isteyerek ulusal ve uluslararası anlamda Hatay Davası’na verdiği önemi ve bu konuda hiçbir fedakarlıktan geri durmayacağı izlenimi vermek istemiştir.¹²⁰ Atatürk amacına ulaşmış ve Fransa’nın Hatay üzerinde oynamak istediği oyun da bozulmuştur.¹²¹

Atatürk’ün Mersin ve Adana gezisinden sonra Haziran başlarında İskenderun Sancağı’nda beklenen değişiklik yapılmıştır. Nitekim Türk aleyhtarı tutumuyla bilinen Delege

¹¹⁵ M. Tekin, “İşgalden Kurtuluşa...”, s. 7.

¹¹⁶ E. Akçora, “Hatay’ın Anavatan’a...”, s. 344.

¹¹⁷ S. Çelenk, *Hatay’ın Kurtuluş...*, s. 96-97.

¹¹⁸ E. Akçora, “Hatay’ın Anavatan’a...”, s. 345.

¹¹⁹ M. Tekin, “İşgalden Kurtuluşa...”, s. 7.

¹²⁰ S. Çelenk, *Hatay’ın Kurtuluş...*, s. 96-97.

¹²¹ M. Tekin, “İşgalden Kurtuluşa...”, s. 7.

Roger Garreau 3 Haziran 1938 tarihinde görevden alınmış yerine Yarbay Collet delege olmuştur. Fransız idaresi tarafından Sancak Genel Valiliğine 5 Haziran'da Abdurrahman Melek atanmıştır.¹²²

Türk-Fransız askeri heyetlerinin 13 Haziran 1938 tarihinde başlayıp günlerce süren müzakerelerinden sonra yedi bölüm ve otuz iki maddelik bir ek protokolden oluşan anlaşma 3 Temmuz 1938'de imzalanmıştır. İki taraf arasında yapılan anlaşmaya göre İskenderun Sancağı'nın toprak bütünlüğü, statüsü ve asayışı 6000 kişilik bir kuvvet tarafında sağlanacaktı. Türk ve Fransız kuvvetleri Hatay'ın iç ve dış güvenliğinin sağlanması için iş birliği yapacaktı. Türk Fransız heyetleri arasında imzalanan protokole göre:

1. Sancağa bir albay komutasında girecek olan Türk askerlerinin sayısı en fazla 2.500 kişi olacak, bu birlikler Hatay'a Payas ve Hassa'dan olmak üzere iki koldan girecekti.
2. Bu birlikler İskenderun, Belen, Kırıkhan ve Antakya'ya konuşlanacak,
3. Fransız birlikleri de en fazla 2.500 kişi olacaktı.

Mustafa Kemal Atatürk, bu anlaşmanın imzalanmasından hemen sonra Türk askerinin hiç zaman kaybetmeden Hatay'a girmesi için hazırlanması emrini vermiştir. Bu gelişmeler üzerine Türk askeri birlikleri 5 Temmuz 1938 tarihinde Hatay'a iki koldan girmiştir. Payas'tan Hatay'a giren Binbaşı Süleyman Dinçer komutasındaki birlikler 5 Temmuz saat 11:45'te İskenderun'a ulaşmıştır. Albay Şükrü Kanatlı komutasındaki diğer birlik ise Hassa'dan Hatay'a girmiştir. Türk ordusu yirmi yıl aradan sonra nihayet 7 Temmuz 1938 sabahı Antakya'ya giren Türk askeri halk tarafından büyük bir sevinçle karşılanmıştır. Aynı gün Antakya Valisi Abdurrahman Melek, Türk Askeri'nin Hatay'a girmesi üzerine Hatay Türklerinin şükran duygusunu Atatürk'e iletmıştır. Mustafa Kemal Atatürk de kendisine "Sizin için saadetler ve refah dilerim" temennisini içeren bir telgraf çekmiştir.¹²³

Mustafa Kemal Atatürk, kurulacak olan Hatay Devleti'nin cumhurbaşkanının güvenilir ve becerikli; daha önce başarılı hizmetlerde bulunmuş dolayısıyla devlet başkanlığına en layık kişinin Tayfur Sökmen olduğunu ifade etmiştir. Tayfur Sökmen de Atatürk'ün kendisine verdiği bu görevi memnuniyetle kabul etmiştir.

Nihayetinde 24 Ağustos 1938 tarihinde Türk ve Fransız ordularının garantisi altında Hatay'da Millet Meclisi seçimleri yapılmıştır. Yapılan seçimler sonucunda 2 Eylül 1938 tarihinde Hatay Millet Meclisi 40 milletvekili ile toplanıp Atatürk'ün aday gösterdiği Tayfur Sökmen'i Hatay Devleti'nin ilk ve son cumhurbaşkanı olarak seçmiştir. Tayfur Sökmen, Hatay Devlet başkanlığı görevine geldikten sonra Atatürk'e destekleri için teşekkür mahiyetinde bir telgraf çekmiştir. Atatürk de bu telgrafa cevaben şöyle demiştir;

"Hatay Millet Meclisi tarafından Hatay Devleti Cumhurbaşkanı seçildiğinizi bildiren telgrafınızı memnuniyetle aldım. Sizi tebrik eder Hatay'daki faaliyetlerinizde başarılar diler, Hatay'ın yeni idare altında pek çok saadet ve refahlar görmesini yürekten temenni ederim."¹²⁴

Hatay Millet Meclisi 7 Eylül 1938 tarihinde "Hatay Devlet Anayasası"nı kabul etmiş ve Başbakan Abdurrahman Melek hükümet programını Hatay Meclisi'nde okumuştur. Nitekim Türkiye'deki hükümet programının aynısının burada uygulanmasına karar verilmiştir.¹²⁵

Anayasada "sancak" olan devletin adı "Hatay" olarak değiştirilmiştir. Devlet merkezi Antakya, idare şekli de cumhuriyettir. Bayrak kanununun kabul edilmesinden sonra da Hatay Bayrağı Atatürk'ün bizzat çizdiği Türk Bayrağı ile aynı, fakat sadece yıldızının içinde küçük

¹²² M. Tekin, "İşgalden Kurtuluşa...", s. 7.

¹²³ 39'uncu Mekanize Piyade Tugayı..., s. 188-197.

¹²⁴ T. Sökmen, *Hatay'ın Kurtuluşu*..., s. 107-109.

¹²⁵ U. Kocatürk, *Atatürk ve Türkiye*..., s. 625.

bir kırmızı yıldız bulunan bayrak Hatay Meclis binasına çekilmiştir. İstiklal Marşı, Hatay'ın da milli marşı olarak kabul edilmiştir. Milletler Cemiyeti tarafından belirlenen statüye göre içişlerinde serbest dışişlerinde ise Suriye tarafından temsil edilecekti.¹²⁶

Atatürk, Türk milletine Hatay'ın er ya da geç alınacağını vaad etmiş. Kendi elleriyle bir devlet kurduğunu ve böylece Hatay'ın kurtuluşunun önündeki engeller de kaldırılmıştır. Atatürk'ün ölümünden sonra dünyadaki gelişmeleri çok iyi değerlendiren Türk Hükümeti Avrupa'daki siyasi ve askeri dengeleri yaklaştırmakta olan dünya savaşının yarattığı baskıyı ayrıca Türkiye'nin Doğu Akdeniz'deki güçlü konumunu çok iyi kullanarak mandater devlet olan Fransa ile görüşmeleri sürdürmüştür. Nihayetinde Fransa yaklaşan dünya savaşının da etkisiyle halen mandası altında bulunan Hatay ile ilgili hak ve yetkilerini Türkiye'ye devretme kararı almıştır.¹²⁷ Bunun üzerine Hatay, 23 Haziran 1939 tarihinde Türkiye ile Fransa arasında yapılan anlaşma ile Türkiye'ye bırakılmıştır. 7 Temmuz 1939 tarih ve 3711 sayılı kanunla Hatay Türkiye'nin bir ili statüsüne kavuşmuştur.¹²⁸ Böylece Antakya kışlasında manda sembolü olan Fransız bayrağı indirilip göndere İstiklal Marşı eşliğinde Türk Bayrağı çekilmiştir. Nihayetinde Hatay'ın Anavatanı katılım süreci tamamlanmıştır. Bu arada Suriye'nin Hatay sınırını kapatması üzerine 21 Ekim 1938 tarihinde Hatay Hükümeti Fransa'nın Suriye ve Lübnan Yüksek Komiserliği'nin denetiminde olan gümrüklere el koyarak Suriye sınırını kapatmış, sınır karakolları ve Gümrük Genel Müdürlüğü kurulmuştur.

Hatay 10 Kasım 1918 günü Atatürk'ün ölüm haberiyle sarsılmıştır ve burada bir ay milli yas ilan edilmiştir. Müzik, sahne ve spor gösterileri ile ilgili yerlerin tümü kapatılmıştır. Okullar tatil edilmiş, çarşılar kapatılmış ve bayraklar yarıya indirilmiş ve minarelerde selalar verilmiştir. Hatay Millet Meclisi'nin 16 Kasım'da yaptığı toplantıda Tayfur Sökmen ve milletvekilleri Atatürk'ün ölümüyle ilgili konuşmalar yapmıştır. 18 Kasım da ise 10 kişilik mebuslar heyeti Atatürk'ün cenaze törenine katılmak üzere Ankara'ya gitmiştir. Mustafa Kemal Atatürk için Ankara'da cenaze töreninin yapıldığı 21 Kasım'da, Antakya'da da devlet töreni yapılmıştır.¹²⁹

SONUÇ

Mustafa Kemal Atatürk'ün Hatay için verdiği çabalar henüz 1905'te genç bir subay olarak Suriye'ye atanmasıyla başlamıştır. Bu göreviyle coğrafyayı, bölge insanını, Hatay'ın bölge ve Türkiye için önemini anlayan Atatürk'ün bu tecrübesi Birinci Dünya Savaşı sürecinde 1918'de Suriye Cephesi'ne ikinci kez atanmasıyla pekişmiştir.

Hatay'ın elde tutulmadan Anadolu'nun ve Türkiye'nin Doğu Akdeniz'deki çıkarlarının korunamayacağını düşünen Atatürk, Türklerin meskün olduğu hat boyunca bir savunma cephesi oluşturmuştur. Birinci Dünya Savaşı'nın son mücadelesini Halep bölgesi civarında Katma'da başarıyla vererek Antakya'nın güneyinden Kilis istikametine doğru çizilen hattı Türkiye'nin Misak-ı Milli sınırı olarak belirlemiştir.

Mondros Mütarekesi ile savaş sona ermiş ancak bu mütarekede yer alan Osmanlı birliklerinin dağıtılması ve İtilaf birliklerine teslim olması gerekliliğini içeren madde Atatürk'ün elini kolunu bağlamıştır.

Anlaşma maddelerine dayanarak İngiltere ve Fransa Kasım 1918'de İskenderun'a asker çıkarmaya çalışmışlardır. Mustafa Kemal Paşa ise birliklerine bu çıkarmaya ateşle karşılık verilmesini emretmiştir. Ancak padişahın ve İstanbul hükümetinin emri üzerine ordusunun

¹²⁶ M. Tekin, "İşgalden Kurtuluşa...", s. 8.

¹²⁷ M. Tekin, "İşgalden Kurtuluşa...", s. 9.

¹²⁸ U. Kocatürk, *Atatürk ve Türkiye...*, s. 624.

¹²⁹ M. Tekin, "İşgalden Kurtuluşa...", s. 9.-10

görevine son verilerek İstanbul'a çağırılmıştır. Bu gelişmeleri fırsat bilen İtilaf Devletleri Kasım 1918 başlarında İskenderun'u, Antakya'yı, çevre illeri ve 13 Kasım 1918 tarihinde ise İstanbul'u işgal etmişlerdir. Aynı gün İstanbul'a vardığında İtilaf birliklerinin savaş gemilerini gören Mustafa Kemal Paşa "Geldikleri Gibi Giderler" diyerek Türklerin bu oldu-bittiye izin vermeyeceğini ifade etmiştir.

19 Mayıs 1919 tarihinde Samsun'a çıkmasıyla Millî Mücadele'nin liderliğini yürüten Mustafa Kemal Paşa Anadolu'da kongreler düzenleyerek işgallere karşı halkı örgütlemiştir. Bu süreçte Hatay'da yürütülen Millî Mücadele'yi desteklemek için bölgeye takma adlarla subaylar göndermiştir. Böylece Fransız işgaline karşı Hatay halkının direnci artmıştır.

Anadolu'da yürütülen Millî Mücadele başarıya ulaşmadan Hatay Meselesi konusunda da bir başarı sağlanamayacağını farkında olan Atatürk, Fransızları yanına çekerek İtilaf devletleri arasında bir çatlak oluşturmak için 1921'de Fransızlarla bir anlaşma imzalanarak Güney Anadolu'daki çatışmalara son verilmiştir. Ancak bu anlaşmayla Hatay Türkiye sınırlarının dışında kalmıştır.

Buradaki birliklerin batı Anadolu'ya kaydırılarak 1922'de düzenli orduyla Yunanların bozguna uğratılması ve Anadolu'dan atılmasıyla Hatay Türklerinin de ümitleri artmıştır. Atatürk, Hatay'ın milli kahramanlarından olan Tayfur Sökmen'e "İleride Sizi de Kurtaracağız" demesi Hataylıların gönlüne su serpmiştir. Atatürk söz verdiği gibi yapmış. Nitekim Hatay için "Benim Şahsi Meselemdir" demiştir. Hiçbir konuda şahsi duygular içinde olmayan Atatürk, Hatay Meselesi'ni bizzat kendi meselesi olarak görmüştür.

Atatürk, Hatay'ın önce bağımsızlığını kazanıp sonra Anavatan'a katılmasının hem Türkiye hem de Ortadoğu'nun menfaati açısından önemli bir kazanım olacağını düşünmüştür. Ziraat ve ticaret açısından gelişmeye açık olan Hatay'ın İskenderun gibi önemli bir liman şehrine sahip olması buranın Türkiye açısından önemini artırmaktaydı. Türklerin öz yurdu olan Hatay'ın her türlü yardım ve desteği hak ettiğini düşünerek buranın refah ve zenginliğinin artırılmasının Ortadoğu için de bir örnek teşkil edeceğini düşünmekteydi.

Vatan sevgisi, askeri disiplin ve eğitimle büyüyen Mustafa Kemal Atatürk savaşların muzaffer komutanı olarak bilinir. Onun askeri ve siyasi başarılarının yanı sıra diplomaside barışçıl politika izlemesi başarılarının temelini oluşturmuştur. Hatay Meselesi konusunda da askeri seçeneği her ne kadar elinde bulundursa da diplomatik ve barışçıl siyasetten vazgeçmemiştir. Atatürk'ün bu tutumu Hatay Meselesi'nin barışçıl yollarla çözülmesini sağlamıştır.

Hatay Meselesi'nin çözümü için diplomasiyi önceleyen Atatürk bu uğurda askeri müdahaleyi dahi seçenekler arasında bulundurmamıştır. Böylece bu mesele konusunda hem Türkiye'nin barıştan yana olduğunu fakat diplomasinin tıkandığı süreçlerde Türkiye'nin askeri manevra yapacak yetenek ve kabiliyette olduğunu ifade etmek istemiştir.

Batıda yaşanan gelişmeler Fransa'nın dikkatini Avrupa'ya yoğunlaştırmasına yol açmıştır. Bu süreçte bir dünya savaşı riski ortaya çıkınca Fransa 1936'da Suriye'den askerini çekerek buraya bağımsızlık verme düşüncesine girmiştir. Türkiye de Fransa'ya başvuruda bulunarak Hatay'a da bağımsızlık vermesini istemiştir. Ancak Fransa bu fikre yanaşmayınca konu Atatürk'ün direktifleriyle Milletler Cemiyeti'ne taşınmıştır. Bu konuyu değerlendirip bölgede incelemelerde bulunan Milletler Cemiyeti de Hatay'ın bağımsızlığına karar vermiştir.

Böylece Mustafa Kemal Atatürk'ün Hatay politikası için ilk aşama başarıyla gerçekleşmiştir. Çünkü Atatürk'ün planı önce bağımsızlık sonra da Anavatan'a katılması şeklindeydi. Ve Atatürk bu meseleyi barışçıl yollarla çözmenin eğilimindeydi. Bunda da başarılı olmuştur. 1938'de Hatay Meclisi ve Devleti kurulmuş, Atatürk'ün adayı Tayfur Sökmen Cumhurbaşkanı seçilmiştir.

Hatay Cumhurbaşkanı'na "Sökmen" soyadını, İskenderun sancağına da "Hatay" adını veren Mustafa Kemal Atatürk "Kırk Asırlık Türk Yurdu"nu düşman elinde esir bırakmamıştır.

Ömrünün son günlerinde hasta yatağında dahi Hatay ile ilgili politikasını sürdürmüştür. Bu amaçla hasta haliyle Mersin, Adana ve Dört Yol'a askeri ve diplomatik ziyaretlerde bulunmuştur. Böylece Hatay halkına moral, uluslararası medyaya ve devletlere bir mesaj vermiştir.

Hatay konusunda yürütülen bu politika Atatürk'ün diplomatik dehasının adeta bir yansımasını teşkil etmiştir. Bölgenin zamanın, dünyada yaşanan gelişmelerin koşullarını çok iyi analiz eden ve bunu Hatay'ın ve Türkiye'nin çıkarı doğrultusunda ustaca kullanmasını bilen Mustafa Kemal Atatürk, Hatay'ın Anavatan'a 1939'da katılmasıyla Türk Milletine verdiği sözü fazlasıyla yerine getirmiştir. Hatay Misak-ı Milli sınırlarına katılmış ve Türk halkı işgal ve manda idaresinden kurtulmuştur. Atatürk ve Türk milleti için en büyük şeref budur. Belki kendisi Hatay'ın Anavatan'a katılışına şahit olmadan ebediyete göçmüştür fakat Türk milletinin kalbinde, sinesinde, vicdanında ve dualarında ilelebet yaşayacaktır.

KAYNAKÇA

TC. Cumhurbaşkanlığı Arşivi

ATASE. *İSH-1*. 110-9-1-10. 5-0-10. 3 Kasım 1918.

ATASE. *İSH-1*. 110-9-1-10. 5-0-17. 6 Kasım 1918.

Kitap ve Makaleler

Ada, Serhan, *Türk-Fransız İlişkilerinde Hatay Sorunu (1918-1939)*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2013.

Akçora, Ergünöz, "Hatay'ın Anavatan'a İlhakının Türk Dış Politikasındaki Yeri", *Atatürk Dönemi Türk Dış Politikası*, (Haz.: Berna Türk Doğan), Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara 2000, ss.327-355.

Atatürk, Mustafa Kemal, *Atatürk'ün Tamim, Telgraf ve Beyannameleri IV*, Türk Tarih Kurumu, Ankara 1991.

Atatürk, Mustafa Kemal, *Nutuk*, (Haz.: Zeynep Korkmaz), Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara 2005.

Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri C. III, (Derl.: Nimet Arsan), Türk Tarih Kurumu, Ankara 1997.

Budak, Mustafa, "Ankara İtilafnamesi Sürecinde Suriye Sınırı üzerindeki Tartışmalar", *Atatürk Dönemi Türk Dış Politikası*, (Haz.: Berna Türk Doğan), Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara 2000, ss.243-273.

Cebesoy, Ali Fuat, *Milli Mücadele Hatıraları*, Temel Yayınları, İstanbul 2019.

Cebesoy, Ali Fuat, *Sınıf Arkadaşım Atatürk*, Temel Yayınları, İstanbul 2017.

Çabuk, Vahid, *Birinci Dünya Savaşı Öncesinde İskenderun'un Stratejik Durumu*, Kültür Ofset Basımevi, Ankara 1991.

ÇELENK, Selim, *Hatay'ın Kurtuluş Mücadelesi Anıları*, (Haz.: Günay Çelenk), Gazeteciler Cemiyeti Yayınları, Antakya 1997.

Güçlü, Yücel, *The Question Of The Sanjak of Alexandretta*, TTK, Ankara 2001.

Hatipoğlu, Süleyman, “Hatay’ın Kurtuluşunun Fikri Temelleri”, *Anavatan’a Katılışının 60. Yıldönümünde Hatay*, (Haz.: Berna Türkdoğan), Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara 2001, ss. 41-68.

Hatipoğlu, Süleyman, *Türk-Fransız Mücadelesi; Orta Toros Geçitleri (1915-1921)*, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara 2001.

İnan, Afet, *Atatürk Hakkında Hatıralar*, (Haz.: Arı İnan), Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2011.

Kalaycı, İsa, “Bağımsızlıktan Baas’a Suriyelilerin Hatay’a Göçleri (1946-1970)”, *Dr. Mehmet Tekin Armağanı*, (Ed.: Sacit Uğuz, Bülent Arı), Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi Yayınları, Hatay 2016, ss. 222-259.

Kocatürk, Utkan, *Atatürk ve Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Kronolojisi 1918-1938*, Türk Tarih Kurumu, Ankara 2000.

Konuralp, Nuri Aydın, *Hatay Kurtuluş ve Kurtuluş Mücadelesi*, (Haz.: Abdurrahman Konuralp, Mehmet Tekin), Hatay Postası Basımevi, İskenderun 1996.

Nur, Güney, Özdemir Bey’in Hatay ve Musul Harekatı”, *Hatay Folklor Araştırmaları Derneği Yayınları*, Antakya 2008.

Özalp, Kâzım ve Özalp, Teoman, *Atatürk’ten Anılar*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara 1994.

Sarınay, Yusuf, “Atatürk Dönemi Türk Dış Politikası ve Hatay”, *Anavatan’a Katılışının 60. Yıldönümünde Hatay*, (Haz.: Berna Türkdoğan, Ankara, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara 2001, ss. 23-40

Soyak, Hasan Rıza, *Atatürk’ten Hatıralar*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2004.

Sökmen, Tayfur, *Hatay’ın Kurtuluşu İçin Harcanan Çabalar*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1992.

Tekin, Mehmet, *Hatay Tarihi*, Atatürk Kültür Merkezi Yayınları, Ankara 2000.

Tekin, Mehmet, “İşgalden Kurtuluşa Hatay: Atatürk’ün Hatay Sevdası ve Hatay Devleti”, *Güneyde Kültür*, C. 15, S. 151, 1997, ss. 1-10.

Yavuz, Bige, “1921 Tarihli Türk-Fransız Anlaşması’nın Hazırlık Aşamaları”, *Atatürk Dönemi Türk Dış Politikası*, (Haz.: Berna Türk Doğan), Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara 2000, ss. 205-243.

39’uncu Mekanize Piyade Tugayı Tarih Araştırma Grubu, *Hatay’ın Kurtuluş Mücadelesinde Türk Ordusu*, (Ed.: Mustafa Filiz), İskenderun, 39’uncu Mekanize Piyade Tugay Komutanlığı Yayınları, İskenderun 2010.